BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

QUINTILIANUS

DECLAMATIONES

EDIDIT
C. RITTER

[illegible]

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

M. FABII QUINTILIANI

DECLAMATIONES

["MINORES"]

QUAE SUPERSUNT CXLV

RECENSUIT

CONSTANTINUS RITTER

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

MDCCCLXXXIV

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

Printed in Germany

PRAEFATIO.

Reliquiae operis, ut vel ex titulis singularum declamationum licet intellegere, aliquanto maioris hae proferuntur. Ex 388 enim quae integrum corpus efficiebant non minus 243, et illae quidem amplissime tractatae atque diligentissimis sermonibus illustratae, interierunt.*)

Inscribebatur liber ab eis qui priores in publicum ediderunt titulo Quintiliani declamationum minorum (adiectis ad nomen auctoris a quibusdam verbis: quae putantur), ut distinguerentur scilicet a 19 illarum copiosius tractatarum libro, qui et ipse in codicibus et editionibus Quintiliani nomen prae se fert. Sed variis de causis non satis aptus hic titulus putandus est. Primum enim excepta fortasse summa non sunt iustae declamationes, si quidem hoc nomen est controversiae schola-

*) Fragmenta deperditarum declamationum illa videntur esse, quae laudantur a Lactantio, div. inst. I, 21 vol. 1 p. 52 Fritzsche: optime igitur Quintilianus in Fanatico: „istud, inquit, si deus cogit iratus est." V, 7 ib. p. 241 Quintilianus . . in Capite obvoluto: „nam quae, inquit, virtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset?" VI, 23 ib. vol. 2 p. 54 Quintilianus . . „homo, inquit, neque alieni matrimonii abstinens neque sui custos." Etiam Hieronymus, qui aliis locis Pseudo-Quintilianea spectat, nescio an Quaest. Hebr. in Genes. III, 1 p. 353 Vall. loquatur de aliqua ipsius Quintiliani controversia. — Copiosius de his rebus tractatum in libro meo „die quintilian. Declamationen, Freiburg et Tübingen 1881", p. 209 sqq. et 253 sqq.

sticae per omnes partes perfectae, quae non solas quaestiones et ossa illa orationis exhibeat (cf. Quintil. inst. or. II, 6, 1 sqq., Sermones decll. 270 et 314). Divisiones sunt potius vel medium quoddam pleraeque (quot quidem non solo „sermone“ continentur) inter declamationem et divisionem genus efficiunt, Albutii illis similes, de quo apud Senecam (prooem. lib. VII) legimus illa: „raro totam controversiam implebat: non posses dicere divisionem esse, non posses declamationem: tamquam declamationi multum deerat, tamquam divisioni multum supererat.“ Alios quoque praeceptores et omnes certe eos, qui minus id spectabant ut delectarent quam ut docerent discipulos, simili ratione existimaverim scholas suas habuisse.

Et Quintilianum quidem non aliter consuevisse facere, apertis ipse verbis exponit (inst. or. II, 6, 1 sqq.): „fuit etiam“, inquit, „in hoc diversum praecipientium propositum, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere latius dicendo prosequebantur, nec solum probationibus implebant, sed etiam adfectibus. alii, cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant, quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. utile utrumque et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quam revocare ab errore iam lapsos . . . utraque autem ratio miscenda est, et ita tractanda, ut ipsae res postulabunt.“

Titulus capitis eius, ex quo petita sunt haec verba, in codicibus est: de divisione et parenchiresi; quae vox mihi videtur in eum sensum accipienda, ut praecepta

significentur ad tractanda themata uberius proposita, quae tamquam admota manu discipulis viam monstrent et plus quam nuda illa divisio subministrent. Itaque non alienum videamur facere, si divisiones et parenchireses inscriberemus. Ceterum fuisse libro hunc titulum non contenderim, praesertim cum illi capitum tituli dubitationem habeant et ab Halmio e contextu verborum in apparatum removeantur.*)

Magis probabile illud, ut artis rhetoricae titulum demus. Quam enim olim professus sententiam sum (quintil. Declam., p. 255 sq.): cuius hic fragmenta tractamus librum esse eundem illum qui memoratur in inst. or. I pr. 7—8, hodie quoque teneo. At tamen ne ita quidem inscriptum ei fuisse ausim pro certo ponere. Itaque ne temere et obiter videar quae adhuc placuere aspernatus, non muto quem priores editiones habent titulum declamationum: maneat ille quidem; sed id plus quam supervacuum ut adiciatur 'minorum' vel 'quae putantur'. Docui enim et demonstravi**) esse haec Quintilianea, alterum illud corpus maiorum quas dicebant declamationum falso Quintiliani nomine appellari.

---

*) Licet tamen non sint ab ipso Quintiliano praefixi, ad grammaticum certe nescio quem pertinent, neque intellegere possum unde nata sit illa parenchireseos vox, quae semel alibi (apud Ciceronem) legatur cum significatione prorsus alia, nisi usitata grammaticis fuit.

**) Docuit potius et satis dilucide omnibus, qui modo velint perpendere, exposuit in sua editione Aerodius; quae egregii viri sententia ut caderet in oblivionem inde factum, quod eius editio, cum sola Parmensis auctoritate niteretur, post vulgatum codicem Montepessulanum (A) non poterat ultra cum ceteris contendere. Ipse conquisivi Aerodii argumenta et confirmavi tanta adiecta mole, ut persuasum habeam non iterum fore ut neglegantur.

Libri manuscripti non amplius tres exstant, quos ABC literis notavi.*)

Summae auctoritatis est A = Montepessulanus, codex bibliothecae scholae medicae, no. 126, quem Bursianus in praefatione editionis Senecae his verbis describit: „formae quadratae, saeculo X in membrana scriptus. Pagina recta folii primi legi nullo modo potest; in ora superiore paginae versae manus saec. XIIII scripsit 'Liber Scti Theodorici auferenti sit anathema', in pagina recta folii 2 manus multo recentior 'P. Pithou' et 'ex libris collegii oratorii Trecensis'. Continet autem codex primum declamationes Quintiliani; excerpta e controversiarum (Senecae sc.) libris incipiunt inde a folio 88, in cuius pagina recta legitur: HIC IAM INCIPIT SENECA DECEM RETORV̄ FELICITER. Folii autem 89, quod initium praefationis libri I controversiarum continet, dimidia pars abscissa est. Post Senecae libros unum folium superest, cuius magna pars prae maculis legi nequit, cui inscriptum est: INCIPIT EX CALPVRNIO FLACCO EXCERPTAE·EXCERPTA· X · RETHORV̄ MINORVM · VXOR TYRANNICIDA. Scriptus autem codex ab homine satis indocto, qui haud pauca quae calami lapsu erraverat ipse ex eo quod descripserat exemplari correxit.“ Indoctum fuisse hominem praeterea ex literarum verborumque coniunc-

*) Quae in Catalogis librorum mss. memorantur Quintiliani declamationes exceptis libris ABC diligentius inquirenti semper deprehenduntur 19 illae nescio cuius scholastici „maiores“. Mansit controversia de uno libro, quem Gottlingius in schedas suas retulerat (transcriptas in Blumii bibliotheca Italica p. 226) Messinensi, bibliothecae S. Placidi, monachorum S. Benedicti, membranaceo fol. folior. 61. Verum hic cum ceteris illius bibliothecae libris mss. anno 1848 igne consumptus est.

tione temeraria prorsus apparet; veluti 189, 19 sq. scribit: „non apparui ti biancillam non esse non tamquam liberare pugnavit.“ Saepissime vocem unam vel plures praeterierat quas postea in vacuis versuum intervallis vel in margine supplevit; semel, fol. 24 verso, dimidium paginae in medio declamationis contextu transiluit, verba (p. 115, 17—117, 10) „[quis] miratur — non solverit,“ quibus in fine post decl. 388 proprium foliolum (88) dedit, quod repetens proxima incipit ita: „quis hunc in matre quis miratur adfectum.“ In margine folii 24 versi eadem manu eodemque atramento adscriptum illud „ϒ. require in finem sub talino (= tali nota?) ·⊖·.“ Manserunt lacunae, non nullae, quarum quaedam, velut p. 235, 29; 238, 8 ceterorum librorum ope possunt expleri.*)

Etiam literae verborum singulares vel plures saepissime correctae reperiuntur. Quas omnes correcturas et supplementa sub Ab signo comprehendi, signo Aa priorem codicis scripturam notavi. Recentiorem tamen illam, quam in Seneca Bursianus dignovit manum, non invenio in Quintilianeis, nisi quod in voce adulescentis per omnem paene librum correctum est u et illi quod prius scriptum fuerat o superscriptum est pallidiore

---

*) Aliquotiens etiam illud librario accidit, ut propinqui alicuius vocabuli vel sono captus vel literis praestrictus mutaverit aliqua et assimilando corruperit. Exempla sunt illa: 336, 10 sq. sufficit? sufficientes, 352, 28 advocationis advocamus, 389, 28 factum iuvenis adfectum. Quae verba cum in eundem modum depravata in B sint, qui nonnullos alios locos praeterea similiter corrupit (cf. 268, 5; 353, 15; 364, 26 — aliquanto plura exempla exhibet editio P), omnino in verbis similiter vel incipientibus vel terminantibus, ubi vitiosum quid esse videbatur, non dubitavi longius a traditis literis recedere nec temeraria iudico, quae pagg. 11, 13; 58, 21; 60, 18 conieci.

atramento u. Ceterum etiam alias correcturas, quatenus ad literas singulares pertinent, facile concesserim illi recentiori manui deberi. Quaternionum et foliorum numerus plenus videtur. Fortasse in fine Calpurnii Flacci aliqua interciderunt; sed Quintiliani prima declamatio quod trunca est, numero 244 notata, et priores omnes desiderantur, ad archetypum librum referendum est. Quod docet subscriptio illa „habet (archetypus sc.) hucusque controversias numero CXLIII.“ Idem ex priorum paginarum condicione potest colligi. Pleraque enim habent non continua, sed verborum ac sententiarum fragmenta tantum, inter quae de consilio vacua relicta sunt spatia, punctis distenta. Apparet in eo exemplari, ex quo fluxit codex A, aliquot paginas corruptas atque corrosas fuisse. Neque tamen interius penetrasse tineas existimaverim pluraque, quam quae habemus, adeo mutilata in archetypo exstitisse, neque, ut exstiterint, illud futurum fuisse, ut in alium inde librum a librario transcriberentur. Ceterum, ut recte ait Bursianus, prima codicis pagina quae finiebatur illis „asper exactor . . .“ (4, 3) et ultimi folii magna pars hodie nequit legi. Plurimum atramentum insuper diffusum et pulvere concretum calami tractus delevisse videtur.*)

Exstant autem in codice praeter verba declamationum sermonumque continua et capita declamationum et subscriptionem illam breves notae non paucae, in margine (exteriore praesertim) adscriptae generis varii. Pertinent enim aliae ad res, aliae ad verba, aliae ad dispositionem oratoriam: illis lumen aliquod orationis, translatoria, quam Seneca (I pr. 23) dicit, sententia

*) Legit et descripsit primam paginam Pithoeus in sua editione (cf. p. XXII).

vel argumentatio subtiliter ducta vel finitio significanter constituta designatur, comprehendentibus breviter argumentum rei vel apposita notae voce, vel N, q literarum compendiis quasi digito eam demonstrantibus; alterae illae, quae videntur a grammatico profectae, repetunt singulares aliquas voces, scriptura vel declinatione vel significatione memorabiles (plenas partim, partim omisso in quo nihil momenti est exitu); denique ad dispositionem pertinent illa: narratio, argumenta, similia.

Quas notas omnes recepi in apparatum criticum et diductis literis distinxi.

Contuli librum anno 1880, mense septembri. Postea cum adornanti mihi editionem nonnulla parum certa essent visa, de eis locis edoctus per literas sum a viro doctissimo et humanissimo A. Bonneto, professore Montepessulano.

B = Monacensis, MSc. lat. 309, chartaceus, formae quadratae, anno 1494 vel paulo ante, ut videtur*), scriptus manu eleganti ac dilucida et optime conservatus. Incipit media demum in decl. 252 his verbis „excutiamus. submisit" (p. 32, 17); summam, prorsus ut A, habet declamationem 388, cuius post ultima verba leguntur illa (fol. 147 recto) „Incipiunt ex Calpurnio flacco excerptę. Excerpta Decem Rhetorum minorum. Uxor tyrannicida". Et sequuntur continuo, omisso Seneca, Calpurnii declamationes excerptae, non illae modo priores, quae in libro A insunt, sed omnes 51. In fine subscriptio (fol. 160 vers. in medio) „Explicitę ex Calpurnio Flacco excerptę".

Notae in codice non sunt nisi una (p. 303, 18. 19),

---

*) cf. p. XV **).

non ab ipso librario adscripta: „rohemium" et „pilogus", primis vocabulorum literis abscisis ab eo, qui ut coniungeret Quintiliani et Calpurnii declamationes cum illis quae hodie eodem volumine continentur „aliquot rhetorum panegyricis" (alia charta, alio atramento, propriis paginarum numeris satis distinctis) forficulam margini adhibuit.

Saepius quae in codice A adiecta in margine sunt recepit B in contextum verborum, veluti 59, 7; 64, 13; 261, 17; 195, 16, cum rursus in ipso verborum contextu A praebeat nonnulla, quae in B nusquam apparent et manifesto per errorem inrepserunt. Hinc, opinor, efficitur, notas illas marginales ad aliquam certe partem iam in eo libro ex quo codex A descriptus est, nonnullas etiam in eo, ex quo B descriptus est, fuisse.*)

Contuli librum Tubingam mihi permissum anno 1881.

C = Chigianus, fol. H. VIII, 262 „chartaceus, eleganter scriptus", eiusdem fere, ut videtur, cuius B aetatis.**) Incipit ab eisdem, a quibus B, verbis; sub-

*) Quae ratio cum intercedat inter codicum A et B (vel potius BC, ut protinus docebo) scripturam, ius et officium quodammodo mihi inde subnasci iudicabam, ut si qua otiose et inepte dicta et conquisita ex propinquis sententiae viderentur, ea vel tradita ab omnibus codicibus delerem, id quod pagg. 171, 8—9; 203, 11; 235, 8; 238, 24; 334, 15 (secutus Schultingium); 347, 2 feci aut certe an facerem dubitavi. Omnia porro ea, quae sunt oratoriae dispositionis, cum partim in uno libro media inter verba declamationis legantur, in altero deprehendantur apposita in margine vel desiderentur, partim in solo codicis A margine exstent, praeterea plerisque declamationibus omnino desint, reieci in apparatum. Exclusi etiam illa, quae ante declamationes 285, 308, 351, 384 leguntur „coloratae, tractatae declamationes" etc., secutus priorum editorum exemplum, quamquam equidem vix crediderim ab aliquo lectore haec inducta.

**) In catalogo bibliothecae sub titulo Quintiliani saec.

scriptio post finem declamationis 388 (fol. 81 v.) eadem, idem Calpurnii declamationum numerus, similia (fol. 90 r.) ultima verba „Explicit ex Calpurnio Flacco excerptae."

Collatae in meum usum sunt intercedente perofficiose Augusto Mau, V. C., declamatio 252 (quantum eius superest), decll. 266, 267, 268, 269, 270, 271; praeterea de singulis quibusdam locis declamationum 255, 260, 314, 325, 350, 377, 382 certior factus sum per amicum, qui studiorum causa aliquod tempus Romae degebat.

Consentiunt verba artissime cum codice B; ubi discrepant, saepius C ad codicis A scripturam accedit; verum numquam potiora hac tradit ita ut non et B eadem exhibeat et ne uni quidem loco in ceteris libris (AB) pariter corrupto quae in notitiam meam pervenerunt codicis C scripturae potuerunt auxilium vel medelam adferre.**) Itaque non nimis neglegenter mihi visus sum facere, ubi integrum hunc quidem librum excutere nolui.

XIV, sub titulo Calpurnii eiusdem codicis tempus saec. XV proditur.

**) Iam post constitutam recensionem novis excerptis a Mavio summa facilitate mihi permissis cognovi: omnes, quos ut desperatos signo † notaveram locos eisdem literis in libro C quibus in B tradi, praeter illos novem paginarum 317, 348; 180, 210, 219, 367, 370, 372, 440, quorum priores (duos) congruere cum libri A scriptura, ceteros leviter discrepare ita: ultima pelagi — intelligitis *etc.*.. conscripte *etc.* — formule — ign. quo dic. — probatum — profecerunt; praeterea congruere B et C, ubicumque editio Parmensis a B longius discedit (82, 19—20; 94, 16; 162, 7—8; 291, 10; 436, 4), neque rursum usquam, ubi error aliquis Parmensis ad codicis B scripturam potest referri, (cf. p. XV sq.) eiusdem in C posse causam inveniri; denique legi: 50, 21 defendamus sane (sicut in B); 62, 20 hostem dicere q hic laeserit; 75, 5 invenire (sicut in B); 77, 21 ignominiosos vacare omni nota (sicut in A); 137, 7 hoc modo odorationem (sicut in B).

Aliorum codicum deperditorum vestigia deprehenduntur apud XV[i] et XVI[i] saec.[i] viros doctos. Et prima quidem harum declamationum mentio videtur a Rudolfo Agricola (1443—85) fieri. Cuius in libris de inventione dialectica insunt illa III, 14: „(nec tamen adeo vitandus ordo rectus, ut credamus non interdum ratiocinationem totam proferendam,) quod et Quintilianus fecit in ea declamatione quae inscribitur 'ignominiosus contra tres rogationes'. Ergo, inquit, si et lex ignominiosum vult esse eum, qui ter contradixerit nec tenuerit: et hic contradixit ter nec tenuit, quomodo non sit ignominiosus inveniri profecto non poterit." Deprompta haec ex decl. 263, ubi (p. 75, 3—6), excepto illo 'invenire', prorsus eadem verba in BC legimus, similia in A. Quo efficitur, secunda parte XV[i] saec.[i] librum declamationum, BC codicibus propinquum, in Germania delituisse.

Sed eisdem fere temporibus ablatum e Germania aliquem declamationum librum et missum in Italiam esse docemur per Io. Ant. Campanum, qui in epistola*) ad Fr. Piccolominium, cardinalem Senensem, (qui postea

---

*) Titulus epistolae est censurae in Quintiliani declamationes. Legitur in editione „omnium Campani operum", Venet. 1495 vulgata, fol. LXIII vs./LXIV rect. atque in editionibus epistolarum Campani; unde in Burmanni et aliorum editiones recepta est. — Verisimile est ipsum Campanum, tum cum comes cardinalis Senensis, legati in conventum imperii Germanici missi, Ratisbonam venerat anno 1471, librum indagasse et deportandum trans Alpes curasse. Multas enim eum in illo itinere perscrutatum esse bibliothecas Germanicas ex compluribus eius epistolis, velut ultimi libri nona (in qua illa insunt „magna copia librorum vetustissimorum in tota Germania est: patent aditus omnibus: mirum in modum observantur etc.") et sexti libri ab ultima tertia (in qua descripti a se in Germania codicis mentionem facit), apparet.

Pii III nomine ornatus summum pontificatum adeptus est,) data haec scribit: „Centum et triginta sex Quintiliani declamationes ad te nuper e Germania missas Quintiliani esse (sic) arbitror, (ut) etc. . . Coniecturam facere ex ipso codice licet, primum quod trecentas sexaginta fuisse ostenditur, quem numerum nescio an alius quam Qu. impleverit; deinde quoniam Qu° attribuuntur; nec multo post Qu[i] tempora exscriptum tam vetustum codicem puto, ut errari tam recenti memoria vix potuerit. . . Subsequuntur in codice declamationum Senecae X libri . . . Secundum has Calfurnii Flacci exceptae quaedam paucae perbrevesque sententiae.... Post hunc 'Finis Excerptarum' subscribitur literis maiusculis et 'Antonii Iuliani' . . ac mox et 'extemporaneae Quintiliani' promittuntur, ut facile appareat, subsecuturas fuisse extemporaneas".

Videtur hic liber fuisse in bibliotheca cardinalis Senensis; Campanus, ut anno 1468 institutionis oratoriae editionem vulgaverat, ita fortasse declamationes edere ipse in animo habebat vel aliis saltem censura sua, ut ederent, commendare*) voluit. Non est facta proximis annis editio, et codex perisse videtur. Senae nullum, ut comperi, eius vestigium. Sed ex Senensi bibliotheca plurima literarum monumenta („Urkunden") vel ipsa vel transcripta deportata esse Romam in Chigia-

*) cf. quae in laudatione viri, epistolarum editioni, Romae 1495 et Venetiis 1502 fol., adiecta Michael Fernus dicit: „Nemo litteratorum ausus eo tempore quicquam fuisset edere, qui illius ante iudicium sententiamque non explorasset. Magnam is labori suo gloriam addidisse ducebat, cui huius commendatio accessisset. Hinc nemo in tota impressorum Hesperia ea tempestate opus imprimendum suscipere velle videbatur, cui illius commendationis epistola non praeluxisset."

nam bibliothecam legimus in Blumii Itinere Italico (Gottingae 1834, IV p. 227 sq.). Iam illud incipit simillimum veri fieri, Chigianum, de quo supra locuti sumus, librum C, descriptum esse ex illo Campaniano, cuius manifesto ab eisdem verbis initium fuit.*) Nec minus B, artissime cum C coniunctus, prope contingere ad illud vetus exemplar videtur. Quod cum inventum sit in Germania, ubi inde ab illo tempore nullum harum declamationum certum vestigium est, nescio an ipsum fuerit illud Agricolae notum et ab eo laudatum exemplar.

Fortasse idem deperditus liber memoratur et describitur tertia de codice declamationum facta mentione ab eo qui principem editionem curavit, Thadaeo Ugoleto Parmensi, anno 1494. Qui in praefatione „cum me, inquit, provocares, ut M. Fabii Quintiliani . . declamationes emendarem . . aut saltem qualescumque apud me essent impressoribus quotidie efflagitantibus traderem, . . in hoc quam lubenter adquievi, in altero enixe repugnavi“ . . et, cum multa depravata essent „in his libris corrosis,

---

*) 136 quidem Campanus declamationes memorat; sed nec Parmensis editio plures promittit, neglectis illis quae praeterea continet declamationis 137ae (no. 252) reliquiis. Quod autem 360 plenum numerum fuisse contendit et de Calfurnio Flacco, non Calpurnio, loquitur si quis voluerit in argumentum contra nos adducere, illa obicio: videri Campanum, cum censuram suam componeret, codicem ipsum non secum habuisse sed scribere de prius aliquando inspecto atque facillime ita potuisse fieri, ut non modo calami lapsu sed etiam memoriae errore aliquid peccaretur. Senecae vero praetermittendi eis qui libros B et C scripserunt plena ratio fuit, si iam antea illius viri controversiae typis vulgatae erant; quod cum principes editiones sint annorum 1490 et 1492, verisimillimum est (cf. p. XV**). Illa denique ‘Antonii Iuliani’ et ‘Extemporanea Quintiliani, nomina et titulos inanes, in transcriptis libris desiderari, nemo mirabitur.

squalidis ac carie obsitis, utpote nuper e ruderibus erutis, quae ex unico exemplari emendare desperarem: malui ut qualescumque essent .. in lucem postliminio redirent, quam a tineis, ut maior eorum pars (intellegit manifesto priorem illam, decll. 1—252 continentem) corroderentur. Confusas tamen antea leges, argumenta, declamationes, sermones .. separavimus et in pristinam formam redigere curavimus. Correximus etiam nonnulla librariorum vitia, temporum nequaquam: multa intacta omisimus, ne forte magis depravaremus*)." His ex verbis colligendum videtur ad summam similitudinem expressa in Parmensi nos habere vetustissimi alicuius codicis verba. At inspicientibus Parmensem illud facile apparet, fluxisse ex recentioris aetatis codice B, nihil minus quam corroso, carie obsito**). Cuius rei argumenta ex multis pauca eaque gravissima sufficiant haec. Scribunt libri

p. 153, 18 ıllo fratris vitam petit B, illo fr. v: p. P

p. 165, 12 nullo ıuro B, nullo viro P

p. 163, 19 potuis | se (fracto verbo medio in exitu versus, quem hic et in insequentibus exemplis indicare vult illa linea dividens |) B, potius se P

---

*) Re ipsa Ugoletus multa in deterius vertit, correxit oppido pauca.

**) Quod si ab initio certum perspectumque mihi fuisset, nihil curae habuissem in apparatum quid traderet P recipere. Ceterum si pendere editionem P a codice B evictum est, illud simul certum, scriptum hunc codicem esse non post annum 1494 (quo est facta editio). Etiam in catalogo Monacensi XV° saeculo datur. Sed Laubmannus et Meyerus, quem ipse de sua sententia interrogavi, XVI° potius dare volebant. Tamen cum scriptor operam manifesto dederit, ut quam diligentissime et ad ipsam regulam exscriberet literas, non posse de tempore satis certo iudicari concessit neque perpensis eis quae proposui argumentis quidquam reliqui futurum, quam ut accedatur catalogo.

p. 211, 12 confiteami ni necesse B, confiteamini ni nec. P

p. 267, 4—5 . . . $\overset{\omega}{q}$ . . .

. . . . dixit, patrem (ita ut supra distinguendi signum, post dixit positum, fortuito in versu superiore sit $\overset{\omega}{q}$) B . . . dixit in patrem P

denique, cui loco plurimum tribuo momenti,

p. 140 . . . . . fuerat tuae curae, tuae severitatis intervenire | et aliquid facere fortius. ego fortunae agendas esse gratias puto q | emissus dicitur etc. B

. . . fuerat tuae curae, tuae severitatis intervenire | emissus dicitur etc. P.

Quid igitur? Mentitus est Ugoletus, de libris corrosis et e ruderibus brevi ante erutis locutus? Non opinor. Atqui si habuit veterem codicem, cur non tradidit operis? Describendi eius, ut descriptus liber in manibus illorum esset, satis iusta ratio fuit, si noluit inquinari vel pessum dari librum suum, antiquitate verecundum et pretiosum. Verum ne suum quidem sibi habuisse iudicaverim istum librum, mutuatum potius esse ex Senensi bibliotheca. Ita, si probabilia haec conicio, non potuit ipse ille vetustus codex, quem reddere debebat incorruptum, in officinam demitti, neque tamen inmerito illum Ugoletus descripsit ut fundamentum suae editionis.

Firmandae coniecturae accedit illud, quod ne B quidem liber, unde nata est sine dubio Parmensis et quem intercedere iudico intra illam et vetustum de quo Ugoletus verba facit exemplar, ipse fuit in officina: nulla eius habet vestigia et, quod gravius est, distinctiones versuum et membrorum saepius discrepant inter B et P, neque literae capitales eisdem semper locis

usurpantur; persaepe praeterea aliqua verba, quae per compendia non multum discrepantia inter se scribi solent, mutata inter se, veluti tamen et tantum, etiam ubi in B et in P omnibus literis expressa sunt. Atqui certe non tanti esse poterat liber B Ugoleto, si idem vetustiorem illum librum suum habebat. Haec ergo, ut paucis repetam, de omnibus illis quorum initium erat aut est a declamatione 252 media, libris velim statuere. Vetus exemplar fuisse unum: quod primo in Germania usui fuisse Agricolae (et nescio an etiam Cornelio Agrippae cf. p. 16 n), tum translatum Senam a Campano inspectum esse, deinde per aliquod tempus concessum Ugoleto*) eumque suis usibus et praeparandae editioni librum descripsisse, descriptum eleganti scriptura librum, Monacensem nostrum B, iterum describendum curasse, ut fieret exemplum**) operis, quod pessum ire inter eorum manus non tanti esset. Eodem fere tempore etiam Chigianum librum C ex illo vetusto Senensi

*) Qui eundem Campani et Ugoleti librum esse persuadere sibi non poterunt, facillime commune utrique archetypum sument. Sed ne illud quidem extra omnem rationem, si quis credat librum Ugoleti ex Campaniano, multo fortasse ante quam transferretur in Italiam, esse descriptum.

Tabulam igitur illustrandae rei hanc proponere velim:

Sed ne tales quidem imagines utique falsae iudicandae, quales hae sunt:

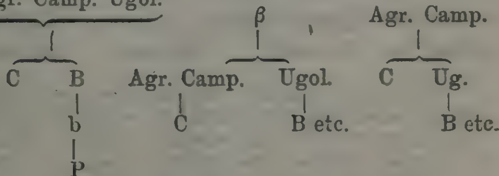

**) Quod exemplum editionis litera b notamus.

descriptum esse. Cuius ipsius fata ultra persequi non possumus.

Minus certa de veteribus codicibus testimonia haec accedunt: Ulricus Fabricius (1489—1526) in librorum suorum tabellas retulerat „centum Quintiliani declamationes“, quae tamen post mortem eius a perscrutantibus bibliothecam non repertae sunt, ut auctor est Justinus Gobler, qui processum illius viri iudiciarium primus evulgavit (anno 1541).*)

Tum Jo Alb. Fabricius in bibliotheca Latina II. p. 321 (editionis anni 1773) haec prodit „etiam Qu. Marius Corradus lib. I. epist. 9. Quintiliani declamationes 136 memorans, quas sua manu descripserat et a se emendatas a Gryphio volebat excudi . . . Praeter principem autem editionem Parmensem usum se esse testatur duobus codicibus mss. lib. I epist. 11.“ Quorum prior pars extra controversiam est, sed plus quam dubium mihi, num recte interpretatus sit, quae Corradus dicit de fontibus suis. Excerpo epistolam (scriptam Romae, eodem ut videtur anno, quo nona, 1547) et prima eius verba adpono. „Sebastiano Gryphio, Lugdunum. Declamationes ad te misi, tantum (ut spero) non mendosiores. Erant enim scriptura omnino contaminatissima. Adhibita est a me diligentia, quanta maxima potuit: sed Romae antiqui libri non erant, quibus ea in re uti possem ac ne novi quidem, praeter unum, qui puero mihi Neapoli erat missus; et alterum . . . Hic est . . impressione Par-

*) Verba in epistola editioni praemissa haec sunt: „in ultima illa ad Caesarem (Carolum sc.) in Hispaniam profectione, in qua occubuit, quosdam (codices sc.) secum extulisse aut alioqui sublatos esse verisimile est, quos iam frustra e suo chirographo desideramus: ut sunt inter cetera . . . centum declamationes Fabii Quintiliani . . .“

mensis; .. Tertius .. litera erat eadem qua meus. Praeterea vero neque librariorum neque doctorum hominum, qui nunc Romae sunt, respondit quisquam sibi hunc librum ante fuisse cognitum . . . Non ergo me retardare tantum potuit, antiquos libros quod non haberem, quantum incitare, ne aliquando paucissimi, qui exstarent, amitterentur" etc.*) Equidem mihi persuasum est, Corradum nullis usum esse libris mss, quos videtur intellegere de antiquis loquens. Novi tantum praesto ei sunt tres, quorum duo, cum eadem litera fuisse dicantur, eiusdem editionis videntur exemplaria, Mediolanensis opinor, quae ipsa nulla alia est, quam repetita Parmensis.

Licet vero fuerint ille, quem suum dicit (missus Neapoli) et alter simillimus ei liber non typis impressi sed manu scripti, momenti tamen „contaminatissimae scripturae" eorum non multum tribuerim et facile existimaverim, fuisse non alios quam B et b libros, quorum alterum habemus, alterum non desideramus.

Editionem declamationum neque Sebastiani Gryphii, cui destinaverat Corradus recensionem suam, trium illorum librorum ope constitutam, invenio eam, quae haec nostra („minores decll.) contineat,**) neque Hu-

---

*) Proxima quoque verba digna quae hic exscribantur: „Mira enim paucitas in Italia, et silentium de his in scriptis doctorum hominum. Semel ὑπόϑεσιν Hieronymus protulit" (cf. quintil. Decll. p. 209 sq.) „nescio an ex iis, quas ad CCLII interiisse cognovimus. Patrum nostrorum memoria Iacobus Sadoletus (nat. 1477, † 1547) ac de transalpinis hominibus Rud. Agricola et Cornelius Agrippa (nat. 1486 † circa ann. 1535) respexisse ad argumenta ex his CXXXVI mihi videntur." — Sadoleti et Agrippae locos ad quos haec spectant invenire mihi non contigit.

**) Ceterum Gryphianae posteriores, inde a nona anni 1555 mihi non inter manus fuerunt, sed ex catalogis tantum notae sunt.

gonis Portensis, ad quem falso missus erat libellus et ipsum Lugdunensem, ullam.

Praeterea, si certus auctor est Caspar Barthius (ad Pap. Stat. Theb. IX, 169 pag. 96/7) „etiam Basilius Faber (1520—76) qui scholasticum lexicon Latino-Germanicum scripsit, se aliquot centenas Quintiliani declamationes habuisse easque Oporino excudendas dedisse scribit in Qu[i] commemoratione“; quam in lexico illo non invenio. Libri an manu scripti fuerint, admodum incertum; editio Oporini nulla exstat.

Denique Latinium (1513—93) in notis editionis Burmannianae ter (p. 438, 439 bis) legimus „ex MSS“ aliquid protulisse, quod paululum discedit a codicis A, in quo solo hi de quibus loquimur loci exstant, scriptura. Sed errorem aliquem puto subesse nec ex mss., sed ex se potius Latinium hausisse. (In „lucubrationibus“ eius, editis Romae 1659, nihil inest, quod ad declamationes Quintiliani pertineat).

Restat, ut postquam BC librorum inter se et cum eis qui deperditi memorantur codicibus coniunctionem illustravimus, libro A quoque iam demus suum locum et plenum constituere conemur codicum quasi stemma.

Est autem A non modo plenior quam BC et novem declamationibus auctior, sed etiam scripturae in universum haud dubie potioris. Propius igitur, quantum licet intellegere, abest ab illo exemplari archetypo, quod signo I libet notare. Litera *α* notamus exemplar illud, ex quo fluxit A; quod cognovimus X.° saec.° fuisse mutilatum, deperdita parte priore et primis paginis, quarum initium erat a decl. 244 media, manifesto situ corruptis deletisque ad aliquam partem earum literis. Controversia potest moveri de illo,

an eundem codicem duplici signo notaverimus α et I, hoc est, an ex eodem exemplari descriptus haberi possit A et liber Campani. At vix poterit, ut opinor: nisi forte ad id confugimus, accepisse Campanum (vel Piccolominium) librum non integrum et intercidisse aliqua dum liber ex Germanica bibliotheca transfertur in Senensem. Integer enim liber si non plus 136 (vel 137) declamationes continebat, ut descriptus sit ex α, recentior erat quam A; at literae eius, si credimus Campano, erant antiquissimae, et haud facile persuaserim mihi hunc virum, qui multus, ut epistolae eius docent, erat in libris manu scriptis evolvendis et excutiendis et summa laude apud aequales florebat, adeo potuisse falli, ut X^i vel XI^i $saec.^i$ manum iudicaret Romanam et paene aequalem ipsi Quintiliano. Plena igitur hac tabula omnes, de quibus certius aliquid sciri potest, codices comprehendam:

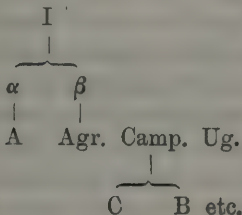

Plures inter I et α atque β interponere literas, ut longius absit archetypum, nihil attinet. — Qui Campani et Ugoleti libros discernunt, facile illam, quam supra eis adposui tabulam, adiectis I, α, A (et β) notis supplebunt.

Editiones priores quantum reperire potui, hae sunt:

1494 Parmensis Ugoleti, de qua supra (pag. XIV sqq.) copiosius disserui.
Repetita est 1509 Parisiis apud Jo. Parvum (Petit).

1563 Parisina Aerodii, typis Frd. Morelli excusa, sola Parmensis (et Parisinae illius Parvi) ope, sed summa cum sagacitate constituta a viro iuris peritissimo et, quamquam paucos post annos obscurata est edito per Pithoeum codice A, ne hodie quidem inutilis. Qui cum Parmensi instituerit comparationem vel locos attenderit eos qui pari in codice A atque in editione P corruptela laborant, non tenui laude dignum opus facile profitebitur. (cf. V **).
Repetita haec editio est Mediolani 1619.

1580 Parisina Pithoei, apud Mamert. Patisson excusa, quae sola praeter Parmensem nititur libri manuscripti fide et illa quidem optimi codicis A, Montepessulani. Habet et habebit aliquid momenti, cum quod diligentissime secuta est vetus exemplum tum quod etiam primam illam codicis paginam transcripsit, cuius hodie ne una quidem litera dignosci potest.*) Adiungit declamationibus Calpurnii Flacci 51 excerpta et dialogum de oratoribus. Summae aliquot paginae notis datae, quibus aut perscribuntur codicis verba, ubi quid supra correctum est ab editore, aut servatis ita ut tradita in A sunt verbis adduntur coniecturae. Diligentiae editoris etiam haec argumenta. Sed tamen desideratur ea subtilitas, qua qui hodie editoris munere fungitur uti par est.

*) Itaque quae ex Pithoenana depromo primae paginae verba, non A, sed Pi signo in apparatu critico notavi.

Praesertim illud offensioni est, quod cum plerumque Pithoeus literis vet. cod. vel vet. exemplar velit intellegi suum exemplar, eodem compendio promiscue interdum etiam Parmensem notat vel, plus semel, nescio quem alium librum.

Repetita editio est multifariam: primum, ut videtur,

1594 Heidelbergae, apud Comelinum, eadem forma et eisdem typis adhibitis, tum in Genevensibus editionibus operum Quintiliani: apud Jac. Stoer annis 1604. 1618. 1625. 1637; apud Pet. Chouet 1641 et 1651. Parisina aliqua editio anni 1608 sub eodem titulo quo Stoerianae vulgata cohaerere cum eis videtur et anni 1618 alia exemplaria secundum catalogos Schweigeri (Handbuch der klass. Bibliographie, Leipz. 1834) officinae Sam. Crespini signum habent; cum Chouetianis parem titulum habere eademque continere (apud Schweigerum) dicuntur: Francofurtenses duae, altera anno 1629 apud H. Robynsonum et Gu. Fitzerum, altera anno 1657 apud Wilh. Serlinum et Londinienses annis 1641 et 1662 apud R. Withakerum impressae.

Repetitiones magis magisque discedebant a primo exemplo et deteriores, uti queritur Gronovius, fiebant. Qui novam editionem recensuit, quae

1665 ex officina Hackiana, Lugd. Bat. et Roterod. in 8^0 prodiit quarta; diligenter usus prioribus et novas coniecturas multas et bonas proponens.

1698 Argentoratensis Ulr. Obrechti, typis Dulseckeri impressa, et ipsa est meriti alicuius. Secuta

1720 Lugdunensis Burmanni, excusa apud J. de Vivie.

Est splendide exornata et congestis priorum editorum aliorumque doctorum virorum (Lat. Latini, nat. 1513 † 1593; Jo. Schultingii, patris illius qui anno 1659 natus est Schultingii; Pet. Francii nat. 1646 † 1704) notis et epistolis satis commoda, ceterum mirae neglegentiae.

1784 Bipontina, „ad optimas editiones collata studiis societatis Bipontinae", non multum differt a Pithoeana.

1821—25 Parisina recognita a Dussodio (Dussault), in bibliotheca classica latina per N. E. Lemaire edita. Expressit, ut ait ipsa, in declamationibus Burmannianam editionem, collatam cum Obrechtiana et vetustioribus quibusdam." Notas quoque et epistolas a Burmanno communicatas repetit et pleniorem, quam ibi est, editionum tabulam proponit.

Transcripta ex hac dicitur summa,

1824—26 Taurinensis, ex typis Jos. Pomba.

Novae editionis pridem desiderium esse nemo negaverit. Jam Orellius (in epist. critica ad Madvigium, praemissa Ciceronis Oratori, Bruto etc., Turici 1830)*), acerrime invectus in Burmannianam, ad suscipiendum id opus exhortatus est. Suscepi et quantum potui in perficiendo eo studium consumpsi. Desiderabuntur et vituperabuntur non nulla: quae maxime opus erant facto videor mihi fecisse, atque habeo persuasum hac editione non modo quod declamationes oblivioni iam paene datas, quas esse ipsius Quintiliani abhinc tres annos demonstravi, in lucem rursus protuli gratiam

*) Quae epistola „emendationes" prodit „Almari Ranconeti, iureconsulti Burdigalensis (n. 1498 † 1559), a Bongarsio margini Pithoeanae editionis adscriptas."

me aliquam mereri, sed superasse etiam aliquantum Gronovii et Obrechti editiones (quae certe illa maxime vulgata Burmanniana potiores sunt).

Adhibui in meum usum quam diligentissime eorum omnium, qui priores operam suam declamationibus dederant, notas, praecipue vero E. Rohdii adiutus sum observationibus*), quas liberalissime mihi permiserat tam frequentes, ut vix ullam paginam possis perlegere, cuius non locus unus aut alter, corruptus vel desperatus antea, restitutus et explanatus sit illius viri felicissima et illustri emendatione. Ne ipse quidem mihi videor restituendis verbis prorsus defuisse nec nulla eorum, quae manum emendatricem exspectabant, pristinae sanitati restituisse.

Perfectum non esse opus optime ipse intellego. Excusationi tamen sit etiam illa, de qua disserui, controversiarum forma non perfectarum nec plene explicatarum, sed primis tantum lineis circumscriptarum. Aliena enim urbano et expolitiori sermoni vox, minus diligenter usurpata dictio, sententia non plane suo loco posita, quae in exornato opere certissima signa essent turbati stili, nescio an hic paulum offensionis habeant; tamen quousque pertinere possit neglegentia sermonis, ita ut non desinat omnino esse Latinus, brevi incuriae et ineptiae confinio, de ea re, puto, viri docti aliquantum inter se dissentient. Saepius etiam in salebroso illo stilo potest in controversiam vocari, an sententia aliqua artius cohaereat cum priore, an sequentem propius contingat, an proprium aliquid velit exponere; nec minus utrum praeceptori per sermonem

---

*) Rohdii coniecturae ubi congruebant cum eis quae ipse mea sponte in commentarios meos retuleram, in apparatu critico non *Ro*, sed *Ro et Ri* apposui.

monenti et viam demonstranti an actori per continuam declamationem loquenti tribuenda sit — verba nimirum declamationis et sermonis plus semel inter se confusa in mss — dubium fieri potest. Altera in eo inest difficultas, quod forenses res his declamationibus praeparantur et tractantur, et leges insuper, quibus continentur causae, magnam partem incertae sunt, quippe non ex Romano tantum iure petitae, sed etiam ex Graeco, vel etiam constitutae inani scholasticorum fictione. Non sine causa igitur eorum, qui priores curam in corrigendis et explanandis verbis posuerunt, iure consulti plurimi fuerunt, atque Aerodii illa, non posse haec nisi certe iuris perito emendari, nescio an ulterius pertineant quam ad confusa illa et foede depravata editionis P, de qua loquitur ipse, verba.

De scriptura haec moneo: secutum me esse Brambachium (Hülfsbüchlein z. lat. Rechtschreibung) ita ut, ubi inter duas formas liberam optionem admittit, eam eligerem quam codex A, et ipse non semper sibi constans, praeberet; contra cuius tamen auctoritatem scribebam incohare et Fleckeiseni monita (50 Artikel) observans: arcessere, quae scriptura promiscue cum illa accersere in codice A usurpatur. Brambachio in eo non obtemperavi, quod s post x, quod perraro invenitur in A, oppressi. Nominativos et accusativos pluralis tertiae omnes per -es declinavi, quamquam „omnis, partis“ aliaque similia nonnumquam in harum declamationum codicibus inveniuntur.*)

*) Sunt autem illa: partis 235, 28; 414, 19 AB — propinquitatis 245, 9 mortis 284, (4.) 7 A — omnis 135, 6 infelicis parentis 154, 1—2 absentis 363, 8 B. Manifesto solo librarii errore factum, ut i et e literae permutarentur, id quod saepissime in codice A deprehendimus, veluti in illis: collegere, demicare, demissus, exestimare, sterelis; praeterea

Gratias non modo eis quos supra nominavi viris doctissimis, sed omnibus qui aliquo opere me adiuverunt, habeo agoque maximas.

Scr. in monasterio Blaburensi mense octobri 1884.

C. Ritter.

---

crebro ita, ut Ab corrigat, Aa tamen scribat: constetit, deffido, desertores (gen. sing.) mesere, meseratio; ae quoque haud raro loco i literae positum: exaestimo, et vice versa: primium pro praemio; i ubi e desideratur et corrigitur nonnumquam ab Ab: dispicere, perdidissit etc. Confunduntur etiam u et o: formosos (nom. sing.) adolescens (cf. p. VII sq.), adfectos, fructos, voltus etc.; pro totos in Aa legitur alicubi totus, in Ab tutos. Quas scripturas longum fuit in apparatu omnes notare. Illa quoque plerumque neglexi et obiter hic memorare satis habeo: h literam saepe vocali in initio vocabuli vel ante simplicem vocem in composito proponi eandemque rursus eisdem locis, ubi non supervacua est, omitti, veluti in illis: habundaverunt, hac (= atque), heram (imperf. verbi esse), hoccidi, hodia, honera etc.; abeo, adibuit, eres, exaustis, exortata, oc etc.; d et t saepe in fine vocabuli commutari: aput, at, illut, istut, quot; rursum: ad, inquid; ti et ci syllabas non discerni: conditio, fidutia, obĭtis, sollititissimus; hospicia; inter m et n saepe p interponi: dampnum, dampnare. — In B quoque codice complura similia sunt, praesertim permutata in compositis di et de et in litera h ponenda paulo minor inconstantia. Propria codicis haec: cybus, foelix, foemina, sequutus, sequuturus, similia; saepe etiam scribit hylaris, locuplex. Ab A etiam in eo differt, quod ante q m semper in n, d plerumque in c permutat: quicunque, tanquam, utrunque, quod numquam A, quicquid, quod raro ille liber habet.

NOTAE.

A = cod. Montepessulanus — Aa = prior scriptura; Ab = correcta scriptura.
Pi = cod. Montepessulani prima pagina, a Pithoeo transcripta.
B = cod. Monacensis — Ba = prior scriptura; Bb = correcta scriptura.
C = cod. Chigianus.
P = editio princeps Parmensis.
Aer = Aerodius.
Bu = Burmannus.
edd. = priores (quaedam) editiones.
Fr = Francius.
Gr = Gronovius.
Obr = Obrechtus.
Pi = Pithoeus.
Ran = Ranconetus.
Ro = Rohdius.
Ro et Ri = Rohdius et Ritter.
Sch = Schultingius.
corr. = correxit. //// signum est rasurae.
om. = omisit. X „ „ literae erasae.
sec. = secundum. †..† „ „ lacunae.
† — † verba inclusa significat esse turbata.
[—] „ „ „ tradita a MSS non posse servari
⟨—⟩ „ „ „ contra librorum MSS fidem adiecta.

Literis iacentibus distinguuntur in contextu verborum omnia correcta; diductis literis in apparatu critico scribuntur notae marginales. (Praeterea illa ᴎ et q sunt notae marginales, in codice A adscriptae.)
Quae ipse conieci aut correxi, asterisco * notavi.

TITULI DECLAMATIONUM.

M. FABII QUINTILIANI
DECLAMATIONES.

CCXLIV.

⟨Adultera a marito exule occisa.⟩

⟨Inprudentis caedis damnatus quinquennio exulet. Adulterum cum adultera liceat occidere. — Inprudentis caedis damnatus cum ante expletum poenae quinquennium noctu domum ad visendam uxorem revertisset, in adulterio eam deprehendit; occidit. reversus post quintum annum caedis reus est.⟩

⟨DECLAMATIO.⟩

. . . manifestum est, et in hac tamen civitate extra controversiam praecipue . . . positum . . . . eos, qui a se homines occisos esse fateantur, teneri lege. qui distingues igit . sa . . ere. „Occidisti adulteros.“ Quis igitur dubitat hoc in ⟨hac⟩ civitate a legibus permissum? Adulterum, inquit, cum adultera liceat occidere: quid aliud feci? „Sed non

2 *⟨adultera a. m. e. occisa⟩; — ⟨exul reversus ante tempus, caedis reus⟩ *Pi* ‖ 3—9 *⟨inprudentis etc. — caedis reus est.⟩ ‖ 10 ⟨Declamatio.⟩ *Pi* ‖ 11 ...manifestum etc. *hic et in insequentibus versibus spatio punctis distento* Pi | *[et] (?) ‖ 12 *positum ⟨non omnes continuo⟩ eos (?) ‖ 14 *occidi[sti] (?) ‖ 15 ⟨hac⟩ *Ro*

licuit occidere tibi“: et in hoc omnem calumniam suam contrahit, ⟨ut⟩ neg*et*, mihi licuisse occidere: primum, quod ius civis non habuerim eo tempore, quo exul eram; nec ad me iura pertinuisse, quod exulo. Si in perpetuum exilium missus essem, forsitan posset de hoc quaeri, an ad ⟨me⟩ leges pertinuer*int*, cum illud ex lege fieret, quod exularem. quinquennale vero exilium dubium est, quin .... processerit absente me, neque erat causa, propter quam vis inferretur ei, qui inprudens occidisset. non damnabatur anim*us*, aut sceleris ea poena erat. „Sed ut pertinuerit, inquit, ad te lex, ⟨occidere⟩ tamen tibi non licuit, cum ad occidendum venire non licuerit. lex enim quinquennio te iubet exulare.“ Puta me contra ius rediisse ⟨et⟩ si⟨c mecum⟩ in praesentia ⟨age⟩, tamquam contra ius redissem. non tamen mihi obicere debes, quod occiderim, sed quod ⟨reverterim.⟩ . . tingente fecisse contra leges . . contra illam tamen leg*em* feci .... ad iudicium pertinet ..... sic etiam redire mihi licuisse ..... hoc rerum ...... occidere licere . Ergo lex qu .... significat omnia . . . . quae adversus adulteros scripta est, ut contra alias leges ..... ab exilio, nec homines occidere licuit: sed quemadmodum homine .... erant ita rever . .

SERMO.

Locus potens, [quomodo] quantum liceat adversus adulteros. Sed in hac controversia facere oportet

2 *contrahit. negat **Pi** ‖ 6 ad leges pertinuerim **Pi**, *corr. Ro* ‖ 10 *ius auferretur (?) ‖ 11 animo **Pi**, *corr. Pi, cf. indicem I.* ‖ 12 lex . . . tamen **Pi**, l., ⟨occidere⟩ t. *Ro* ‖ 15 rediisse si . . in praesentia . . **Pi**, *corr. Ro* ‖ 18 *⟨reverterim.⟩ ‖ 19 *legi **Pi**, *an* lege (?) ‖ 28 patens **Pi**, *corr. Ro* (*cf. indic. I*) ‖ *[quomodo]

quod in *om*nibus fere ut quotiens communem dixerimus locum, ad proprium revertamur. communis est locus adversus adulteros omnes; proprius adversum hos adulteros.

DECLAMATIO.

Itane mulier inpune peccassit, quae calamitatem viri sui pro occasione habuit .... bus erat, cui quinquennium breve videbatur. aequale enim illud fuit adult ...... narrabatur cuius opinio ..... dum frequens; sed paene continuum ac perpetuum fuit. Ne quis autem existimet *nunc* adult⟨erium⟩ unius tantum vindicandum: ⟨pertinet⟩ ad exemplum totius civitatis.

CCXLV.

⟨Depositi infitiator.⟩

QUI DEPOSITUM INFITIATUS FUERIT, QUADRUPLUM SOLVAT. Qui filium luxuriosum relinquebat, pecuniam apud amicum deposuit et mandavit ut redderet emendato. peti⟨i⟩t adulescens pecuniam ⟨adhuc luxurians, ille infitiatus est et iudicio cum adulescens contenderet vicit. postea frugi facto partem depositi obtulit.⟩ ille quadruplum petit.

1 *communibus **Pi** ‖ 11 cum adult .... **Pi**, *corr. Sch*, *in adult⟨erio hoc⟩ un. t. vind. ⟨iniuriam: pertinet⟩ (*?*) ‖ 12 vindicandum ... ad **Pi**, vind. ⟨pertinet⟩ ad *Sch* ‖ 15 ⟨*Depositi infitiator*⟩ *Pi* ‖ 20 adhuc luxurians, ille infitiatur. postea frugi facto partem depositi offert *supplevit Ro*, *verba repetens ex 5, 11 et 28; *reliqua ipse adieci conferens 4, 20 et 5, 19 sqq. Altera et quae fortasse nihil minus placeat emendatione adhibita possit scribi*: petiit ad. pec. adh. lux. amicus habere se (*cf. 5, 12*) negavit et apud iudices evincit. postea ultro emendato iuveni partem pecuniae reddidit: ille q. p.

SERMO.

. . . . videtur hic adulescens . . . . tamen asper exactor. . .quoniam persona nobis proponitur amici, et amici hoc ipso, de quo agitur, probati. nam ita facilius ostendemus, omnia eum fecisse adulescentis ipsius causa, si ne reus quidem usquam ad odium compellitur.

DECLAMATIO.

Depositum qui infitiatus fuerit, quadruplum solvat. Infitiari est depositum nolle solvere. itaque ne actio quidem haec dari potest, nisi adversus eum, qui damnatus fuerit. eo⟨dem⟩ enim tempore quaeratur necesse est, an habeat pecuniam et an infitietur: neque omnino quadruplum solvere debet, nisi simul ⟨simplicem summam se debere⟩ convictus. Quare si hanc tantum negasset aliquando et postea obtulisset, non tamen poterat videri quadruplo obligatus, cum hoc ipsum quadruplum cum ea summa *abn*uerit, quae nega⟨ba⟩tur. Quid si et absolutus est hoc iudicio, cum in quadruplum damnari poterat? neque enim ideo debet quadruplum solvere, quia potuit ne simplum quidem solvere. si ipsam pecuniam, quae a patre tuo apud amicum ⟨deposita est, repetere⟩ velles, non liceret tamen tibi rem iudicatam retractare. Hoc ergo fieri potest, ut rem non potueris repetere, poenam rei petas?

2 *verba sermonis prima mutilata qui susceperit sanare, legat quae in sermone declamationi CCCXVI praemisso medio, item quae in sermone declamationis CCCXLVI observanda discipulis praecipiuntur* ‖ 5 ostendamus **Aa** ‖ 6 istius **Ab** ‖ 7 compelletur (?) *Ro* ‖ 12 *eo⟨dem⟩ ‖ 15 nisi simul ⟨utriusque⟩ conv. *Ro* ‖ *⟨simplicem s. s. debere⟩ ‖ 16 hic *Ro* ‖ 19 habuerit **A**, abnuerit (?) *Ro* ‖ nega⟨ba⟩tur *Ro* ‖ 20 [hoc] (?) *Ro* ‖ 22 quia oportuit ⟨eum⟩ ne *etc.* *Ro* ‖ 23 amicum . . . . velles **A**, ⟨deposita fuerat petere⟩ *Bu* ‖ 26 poenam repetas *Pi*

SERMO.

Haec circa ius, illa circa aequitatem: qui quadruplum ab infitiatore petit, illa dicere solet: oportet poenam esse avaritiae et adfici supplicio cupiditates. neque enim aliter fides constare pot[u]erit apud *homi*nes, nisi metu continea⟨n⟩tur. depositum [hoc] eo magis vindicandum, quod fere secreta sunt citra probationem. non potest omnino in hoc arguere avaritiam.

DECLAMATIO.

Depositum quo tempore petisti? luxuriosus adhuc. si *v*oluisse*t* confiteri, habere s⟨e⟩ pecuniam, nondum tamen debebatur. non est in depositis simplex condicio. deponitur aliquid, quod quandocumque repetitur, reddendum est: deponitur aliquid in tempus. hoc quomodo depositum erat? ut acciperes, cum luxuriari desisses. quo tempore repetebas, adhuc lururiabaris. non debebatur ergo nec potest videri infitiatu*s*, quod eo tempore negavit, quo illi extorqueri non posset vel confitenti. „Quare tamen negare maluit, quam hoc iure uti?“ Quoniam te luxuriosum spes adhuc pecuniae faciebat. an non hoc est, quod te fecerit frugi? didicisti tibi pecuniam ⟨frugalitate⟩ et labore servandam.
At mehercule vereor, ne cito obtulerit: sine dubio tu discussam luxuriam vis probare avaritia; *a*t haec ipsa accipiendae pecuniae fames alias videtur prodere cupiditates. satis erat homini frugi, quod

5 pot[u]erit *Fr* ‖ 6 om̄s **A**, omnes *edd., corr. Ro* ‖ continea⟨n⟩tur *Bu* ‖ 7 [hoc] *Ro* ‖ 8 potes *Ro* ‖ 12 noluisses **A**, *corr. Ro et Ri* ‖ *haberes pec. **A**; si voluissem conf. habere me *Sch* ‖ 14 *aliud (?) ‖ quando'que **A** ‖ 15 *aliud (?) ‖ 18 luxuriaberis **Aa** ‖ 19 vıdari **Aa**, vidicari *vel* iudicari **Ab** ‖ infitiatum **A**, *corr. Ro* ‖ 24 *post* pecuniam *15 vel 16 literarum spatium vacuum relictum in* **A** ‖ *⟨frugalitate⟩ ‖ 26 et **A**; *corr. Pi*

accepisti. Itaque et alias quoque condiciones frugalitati tuae ponit amicus paternus: si vixeris, quomodo videris fecisse, si tenendi potius patrimonii, quam auferendi habueris curam, est adhuc quod tibi possit tribuere patrimonium paternum; sed adhuc habet suum.

CCXLVI.

Soporatus fortis privignus.

Qui fortiter fecerat, bello imminente soporem ab noverca subiectum bibit. causam dixit tamquam desertor. absolutus accusat novercam veneficii.

DECLAMATIO.

Etiamsi, iudices, eventus proximae causae satis videri potest etiam in hanc quoque pronuntiasse, primum tamen doloris mei professionem dissimulare non possum, quod novercam ante accusare non potui. debeo quidem sententiis iudicum omnia; homo tamen, gravissimam iniuriam passus, adhuc tantum absolutus sum. Verum me quamvis praecipue in hoc iudicium agat ultio † talis illud quidem † periculum fallit: hodie constituetis, an merito absolutus sim. inter summa discrimina rei publicae non fuit venenum . . . . ego deserui. Si qui*d* autem ad hanc praeteritorum indignationem adicere etiam forma[m] ipsa[m] iudicii potest: illud certe est, quod nulla possit tolerare patientia, quod se mihi contendit noverca beneficium dedisse. vos aestimabitis, quid de persona hac sentiatis: non fecisset

3 coepisse (?) *Ro* ‖ 21 *an* *ultio, tamen ne ill. (?) ‖ 22 *abs. sim inter s. d. rei publicae. „non f. i. ven." (?) ‖ 25 quis **A**, *corr.* *Pi* ‖ 27 *forma[m] ipsa[m]

hoc mater; certe, quod mihi satis est, pater non fecit.

SERMO.

Quotiens finiendum erit, primum intueri debebitis, quid utraque pars velit; deinde id quod vult quam brevissime complecti. Quare negat venenum esse, qui pro rea dicit? quia non occiderit, neque sit mortiferum. quare dicit venenum esse, qui accusat? quoniam medicamentum sit et efficiat aliquid contra naturam. ergo non est satis id modo videri venenum, quod occidat. sed haec omnia venena sunt. ad tuam quidem finitionem etiam mortiferum istud erit. nam cum id ageres, ut desererem, desertorem poena sequatur: etiam id, quod deesse huic medicamento videbatur, adi*e*cer*as*.

DECLAMATIO.

Veneficii accuso. veneficam dico, quae soporem dedit. unde tibi ⟨in⟩ hos usus venena? notiora sunt quaedam pernicie et experimento deprehenduntur, adeo ut aliqua publice dentur. hoc quid est? qu*i*d tu vis vocari? in tempus venenum, quo mens aufertur, quo corpus gravatur, quo membra solvuntur. saepe in scelere virtutis est nosse veneni modum, eo magis quod videmus copia constare, quod temperamento quodam, ut stetur citra mortem. Si quis accusare te veneficii voluisset illo tempore, quo sane non vacabat, si protulisset cor-

4 sqq. = Inst. or. VII, 3, 20 sq.

6 bravissime **A** ‖ 7 reo **A**, *corr. Gr.* ‖ 11 sed nec o. v. ⟨mortifera⟩ s. *Ro* ‖ 15 adiceres *vel* adiiceres *non satis clare exscriptum habet* **A**, *corr. Ro, conferens quem in indice I adscripsi locum* ‖ 17 veneficium **Aa** ‖ 18 ⟨in⟩ *Pi* ‖ 21 quod **A**, *corr. Gr.* ‖ 22 auferetur **Aa** ‖ 27 non vacabam *Obr*, ⟨mihi⟩ n. vacabat *Ro, sed cf. indic. I.*

pus meum, quod non solum motu [corporis], familiae conclamatione excitari non potuit, sed belli tumultu et fragore signorum et trepidatione totius civitatis: victurum promitteres? Veneficium *finitione* docui, veneficium periculo docui: volo dicere et de animo. Potionem istam cui dedisti? quo tempore dedisti? privigno dedisti. si alio tempore dedisses, deceptam te putarem: nunc excogitasti potionem, quae me lege occideret.

Equidem si me interroges, vixisse me illo tempore non arbitror. quid *eram*? pro dii immortales! aut in qua parte naturae locavit me noverca? bellum mihi nuntiatum est, et hominem, quem non peregrinatio detinuit, non absentia ulla a periculo civitatis relegavit, ⟨somnus vinxit⟩. quid act*um* sit manente me intra muros, commilitones mei narraverunt: dicitur ingens fuisse proelium, commissa utrimque acies, dubia saepe victoria et huc atque illuc spes inclinata, cum interim miles, in quo plurimum fiduciae, in quo maximum momentum videbatur, in nulla parte visus auditur. quid plus contingere potuit hosti, si perissem? non alio modo audivi bella, quam avorum proavorumque temporibus. At si mihi detur emendatio praeteritorum, utinam noverca illud statim venenum dedisset, quo vita auferretur! illa potione consumptum tota civitas ad rogum tulisset, celebrasset laudes, etiam temporis discrimen multum attulisset admirationis. illa dicerent homines: »non tulissemus haec, si vi-

1 corporis **A**, *exclusit Ro; sed nescio an alius genetivus substituendus sit* ‖ 3 frigore **Aa** ‖ 4 scientia **A**, finitione (?) *Ro* ‖ 5 ęsse periculo **Aa** ‖ 9 quã **Ab** ‖ occiderit **A**, *corr. Fr* ‖ 11 enim **A**, *corr. Ro* ‖ 15 ⟨somnus vinxit.⟩ *Ro conferens 9,21:* devincta mens ‖ acta **Aa**, acti **Ab**, *corr. Ro* ‖ 18 utrunque **Aa** ‖ 23 proavarumque **Aa** ‖ 24 nota: Si m̍ det' emendatio praeteritorum **A** ‖ 26 auferetur **Aa**

xisset.« „Ego, inquit, ta*men* animo bono feci. Erubescite matres, quae amplexae armatos iam liberos impiae tamen iam estis mei exemplo. inventa est tota civitate ⟨una quae⟩ magis amaret, una quae parceret: noverca.“ non dico de his adhuc, quae secuta sunt; non illam iudicii contumeliam: interim tamen, quid mihi potuit gravius accidere? quam ego, dii deaeque! perdidi occasionem? obtulerat deus tempus merita geminandi: venerat dies adprobandi, quod fortiter feceram, *i*d non fortunam fuisse. felices commilitones mei: hostium terga vidistis, calcastis cadavera, victoriam publicam clamore laeti retulistis: at ego, »quando pugnandum est?« interrogavi; longamque illam novercae noctem tandem emensus non mente, non gradu constiti, ac mihi vicisse cives meos accusator indicavit.

Videor ex magna parte [et]iam adprobasse causam proximo iudicio. quo enim modo absolutus *esse*m, nisi illa accusatori dicerem »vis tenuit et devi⟨n⟩cta mens?«

CCXLVII.

Raptoris divitis bona.

⟨Bona⟩ mariti uxor accipiat. Adulescens locuples rapuit; priusquam optaret puella, misit ad eam propinquos rogatum, ut nuptias haberet. auditis illa precibus tacuit et flevit. percussit se adulescens. priusquam expiraret, optavit illa nuptias. petunt bona propinqui et uxor.

1 tantum **A**, *corr. Pi* ‖ 2 armatus **Aa** ‖ 4 ⟨una quae⟩ *Pi* ‖ 10 fecerat **Aa** ‖ ad **A**, *corr. Pi* ‖ 11 *fortuitum (?) ‖ 16 grado **Ab** ‖ 18 [et]iam *Ro* ‖ 20 sum **A**, *corr. Ro* ‖ 21 devi⟨n⟩cta *Gr* ‖ 24 ⟨bona⟩ *Ro* ‖ 27 nupt. optaret *Ro*

SERMO.

Demonstranda vobis est via: videte, quid utraque pars velit, quid utraque pars dicat, et illud quam fieri potest brevissime et significantissime comprehendite. ut puto, dicit haec puella: »uxor sum. nuptias enim optavi. optando statim maritum habere illum coepi: necesse enim erat illi marito esse, si viveret: nec tempore *f*it matrimonium, sed iure.« †Haec er*g*o comprehendenda sunt finitionibus. dicit pars diversa: »non fuisti uxor; non *nup*sisti *enim* ill*i*: optione tradita es quidem illi, sed statim discessit post vocem.« hoc finitione comprehendendum est: uxor est, quae femina viro nuptiis conlocata in societatem vitae venit. ⟨illa in societatem vitae non venit.⟩ tum non est tradita. illa quid dicit? »uxor est, cuius cum viro matrimonium factum est.« pars diversa hoc dicit.† Finitio interim dicitur falsa, interim parum plena. nos neque falsam possumus dicere partis adversae finitionem, neque parum plenam: nec tam in subvertenda ea morari debemus, quam in confirmanda nostra. sit ergo, ut non infirmandum finitionis genus, ita ad convincend*um* nimis plen*um*. n*am* pos-

18 sqq. = Inst. or. VII, 3, 19. 23 sq.

5 puta **A** ‖ 8 sit **Aa**, ut **Ab**, *corr. Gr* ‖ parimonium **Aa**, patr. **Ab** ‖ 9 *haec ertohec **A**, haec certo *Pi* ‖ 10 *finitione(?) ‖ 11 subsisti **A**, *corr. Pi* ‖ cum illo **A**, *corr. Ro* ‖ tradita quidem **Ab** ‖ 15 ⟨illa in soc. v. n. ven.⟩ *Ro. an scribendum:* *quae femina v. n. c. i. s. v. v. tum non ⟨sufficit si⟩ est tradita (?) ‖ tu[m] non es[t] tr. *Pi* ‖ 17 pactum *Gr* ‖ contradicit *Sch;* partis diversae finitio interim *etc.* (*deletis illis* hoc dicit) *Ro; fortasse sententiarum ordine immutato scribendum:* 9 *sed iure. [haec ergo comprehendenda sunt finitionibus.] dicit p. d. *etc.* — post vocem. hoc ⟨si⟩ fin. comp. est, uxor *etc.* — tradita. ⟨pars diversa hoc dicit.⟩ Illa q. d. *etc.* — factum est. [pars diversa hoc dicit] ⟨Haec ergo comp. sunt finitionibus.⟩ *ceterum cf. indic. I* ‖ 21 orari **Aa** ‖ 22 ut ut **Ab** ‖ infirmanda *et* 23 convincenda nimis plenā ι **A**, *corr. Pi* ‖ 23 non **Ab**, *om.* **Aa**, *corr. Ro*

sumus *uxor*em dicere ea⟨m⟩, quae viro per nuptias tradita in societatem vitae venit, sed non tantum haec uxor; sicut non negaremus uxorem, si ita fini*retur*: »uxor est, quae per nuptias a parentibus in matrimonium tradita in societate multis annis fuit,« ⟨cum tamen⟩ illud a parentibus tradita non necessarium in finitione uxoris sit. ista falsa quidem non sunt, sed plerisque detractis erit adhuc uxor. fingamus enim factas esse nuptias, consecutam statim alterius mortem: erit profecto uxor, etiam te confitente, tradita, si in societate vitae non fuerit. quomodo ergo ista societas vitae adiecta non quidem mentitur, sed *exced*it necessarium: ita illud quoque, nuptiis conlocata efficit uxorem: sed non h*ae*c solummodo erit ⟨uxor⟩. fingamus enim nuptias quidem fecisse nullas, coisse autem liberorum creandorum gratia: non tamen uxor non erit, quamvis nuptiis non sit collocata. Videamus igitur, si ista supervacua et circumfusa sunt, ⟨qualis⟩ finitio huic nomini suffici⟨a⟩t. neque enim hoc intueri debetis, quid desit, sed quid satis sit.

DECLAMATIO.

Dixi uxorem esse, cuius cum viro matrimonium factum est. quid amplius? nam sicut coitus atque congressus citra ius non efficeret uxorem, ita uxor etiam citra haec manet. Id ex cotidianis et in frontem incurrentibus adprobari potest. nam ut ab ipsis incipiam: comprehendo uxorem duxisse

1 enim dicere ea **A**, *corr. Ro* ‖ 3 finiremus **A**, *corr. Sch* ‖ 5 anis **Aa** ‖ 6 ⟨cum tamen⟩ *Ro* ‖ 8 quidam **A** ‖ 11 tr. etsi *Sch* ‖ 13 *adicit necess. **A** ‖ 15 hoc **A**, *corr. Ro, conferens vers. 2—3* ‖ *⟨uxor⟩ ‖ 15—17 fingamus e. n. q. f. n. c. a. l. c. g. n. tamen *om.* **Aa** ‖ 20 ⟨qualis⟩ *Ro* ‖ suffici⟨a⟩t *Ro* ‖ 21 **expectatur*: quid circum sit ‖ 25 sīct **A** ‖ 27 η ſ ẽx cotıdıanıſ et ın frontē īcurentıb; **A** ‖ 29 ipsis ⟨his⟩ inc. *Sch; an* *ip. ⟨nominibus⟩ inc. (?)‖

dici: hoc ante noctem, hoc ante congressum, hoc primo statim iure; et fortasse in aliis possit videri necessarium expectare: h*i*c de nuptiis convicimus. est quidem ius *m*atrimonii exple*t*um, tamen expecto et *co*itum et, id quod peto, *p*atrimonium iungendum: haec in eiusmodi condicione non sunt expectanda, quia antecesser*u*nt. raptor si non occiditur, iam maritus est. Id sic quoque accipitur: qui maritus erit, non est caelebs; quae uxor, non vidua, aut virgo. de utraque vos persona ergo volo interrogare. putemus statim optione finita quaeri de adulescente. diceresne illum esse caelibem? at si diceres, ill*a* occurre⟨re⟩t. dic igitur caelibem: uxorem potest aliam ducere: virginem hanc aut viduam non diceres. at de altera quaeri supervacuum est. si viduam: interrogo, an esset aliquis, cuius nuptiarum habitura esset ius puella. crederem igitur, neque illam virginem ⟨aut viduam⟩ esse constare et illum non esse caelibem. si haec uxor et ille maritus, nunc quaero, cuius ille maritus, cuius haec uxor? Nuptias tamen in domo ⟨desideras⟩. Nuptiae in aliis sint sane necessariae — quamquam ne id quidem utique ius exigit, causam tamen ⟨nuptiae⟩ in domo hanc habe*nt* ostendendae voluntatis, filiam tibi, aut eam ipsam coniu⟨n⟩gi, quae sui habet potestatem —: h*i*c quod nuptiae efficiunt, optio fecit. videamus, an etiam fortius atque vehementius: quippe illic voluntas, hic etiam necessitas quaeritur. ausim dicere utique in hoc

3 haec **A**, *corr. Ro* ‖ 4 patrimonii explendum **A**, *corr. Gr* ‖ 5 circuitum **A**, *corr. Gr* ‖ matrimonium **A**, *corr. Gr* ‖ 7 antecesserint **A**, *corr. Gr* ‖ 10 e[r]go (?) *Ro* ‖ 12 ille occurret **A**, *corr. Sch* ‖ 15 dicere **A** ‖ 18 *⟨aut viduam⟩ ‖ 20 maritus. Non qu. *Ro* ‖ 21 *⟨desideras⟩ ‖ 24 ⟨nuptiae⟩ *Ro* ‖ habeto **A**, *corr. Ro* ‖ 25 coniu⟨n⟩gi *Pi* ‖ 26 hoc **A**, *corr. Ro* ‖ 28 hoc **Aa** ‖ 29 aut sim **Aa**

genere litis, nullas esse digniores, quae retineant maritorum hereditates, quam eas, quae uxores ex raptu esse coeperunt; quoniam post raptum nulla uxor est, nisi beneficio suo. ac forsitan inde etiam lex ista descendit.

Ad illa libet pervenire, ad quae pars diversa vocat: an haec digna sit, quae uxoris nomen accipiat. Si hoc tantum dicerem: meruit hereditatem pro iniuria, posset tamen videri hereditas ista genus quoddam satisfactionis. Amata est ab adulescente. debet hoc quoque valere in portione litis huiusce; nihil ille maluit, quam ista bona, etiamsi viveret, esse communia. ille fecit his bonis hanc legem. speravit de ea adulescens. ideo rogare ausus est. Nuptias petiit puella — non dico nunc de iure —: cogitate, quantum beneficium dare voluerit; immo, quod ad ipsam pertinet, dederit: remisit iniuriam raptae virginitatis ea, cui lex et morte[m] vindicare permisit.

„Sed sero hoc dedit.“ Etiamsi huius tarditate factum esset, non illius festinatione, noli tamen mirari pudicam, si castitas non statim irae suae imperare potuit. satis praestat rapta, quae non cito optat. „At enim iam vulnerato optavit, quoniam moriturum sciebat: captavit hereditatem.“ Num igitur animum puellae a primis temporibus raptor ignoravit? magnum clementiae argumentum. cui potestas adeundi magistratus statim, *per*missa continu*o* vox, qua se et iniuriam suam ulcisceretur, finiret onera pudoris sui: audit rogantes diu. primum hoc praeiudicium eius est, quae exorari possit. rogari velle, pro ⟨e⟩rogato est. Hoc tantum

6 atq; **Aa**, adq̃ **Ab** ‖ 10 abolescente **A** ‖ 11 quoque hoc **A**, *corr.* *Ro* ‖ 18 morte[m] *Gr* ‖ 20 tarditatem **A** ‖ 28 emissa **A**, *corr.* *Bu* ‖ continua **A**, *corr.* *Pi* ‖ 31 p̄ıuđıa **A** ‖ 32 *⟨e⟩rogato; exoratione *Sch*

non satis erat, iudices, si dicerem: non negavit. atqui dolor erumpit, et numquam fere ira silentio continetur. miseret me adulescentis optimi alioqui et nimis verecundi, quod sic animum eius interpretamini. Satius erat dicere: non negavit —: audeo dicere, iudices: promisit: neque ⟨enim⟩ unum promittendi genus est. voluntas hominum non tantum voce signata est. an vero si manu promisisset, a*ut* voltu annuisset, dedisse[t] fidem et confirmasse spem puella videretur ⟨: non videbitur⟩, quae facie adfectum, quae totis oculis misericordiam prodidit? flevit: idem fecit, quod illi, qui rogabant; ad mentionem periculi, ad mentionem carnificis, uberes lacrimas profudit. certe non video adfectum, qui occidat. „Sed tacuit.“ Alioqui hoc vos exi⟨g⟩ebatis ab ea, quae modo virgo fuerat, quae hoc nomen paulo ante perdiderat, ut de nuptiis loqueretur, nisi ubi necesse erat? „At post vulnus optavit.“ Ecce maiorem misericordiam: suscepit raptoris sui misera curationem; queritur quippe de fortuna, quod beneficium perdidit. neque enim *re*vellere poterat tam alte exactam manum. misera existimabat, hoc eum fecisse causa miserationis. Pervenit tamen aliqua ad illum laetitia datae salutis: etiamsi brevis, tamen grata est voluptas. ad voce⟨m⟩ eius audita⟨m⟩ certe oculos sustulit; si nihil aliud, hoc certe solatii tulit, non mori se tamquam damnatum; non illum, quamvis semianimem atque

1 iūdē **A** ‖ 2 dolorem rumpitur **A**, *corr. Pi* ‖ ira fere **A**, *corr. Ro* ‖ 6 iūd **A**, illud *edd.* ‖ ⟨enim⟩ *Sch* ‖ 7 voluntas hominum non tantum voce signata est η **A** ‖ 9 an **A**, *corr. Pi* ‖ vultu **Aa** ‖ dedisse[t] *Pi* ‖ 10 puellam videret **Aa** ‖ ⟨non videbitur⟩ *Gr;* videretur. quae f. a. q. t. o. m. prodidit, flevit, idem f. *etc. Pi* ‖ 15 aliqui **Aa** ‖ exi⟨g⟩ebatis *Pi* ‖ 17 praediderat **A** ‖ 19 suscepi **Aa** ‖ 20 for///na **Aa** ‖ 21 divellere **A**, *corr. Ro* ‖ 25 ad voce⟨m⟩ e. audita⟨m⟩ *Bestius*; at voce e. audita *edd.*

palpitantem, invasit carnifex, non vulneratum cruentumque per ora populi traxit, non ill*i* caput, vel examin*i*, leg*e* recisum est. pro immitis! qui de summa clementia tam triste feci*sti* exemplum.

CCXLVIII.

Octo anni duplicis inprudentiae.

Inprudentis caedis damnatus quinquennio exulet. Exulem intra fines liceat occidere. Qui caedem per inprudentiam commiserat, abiit in exilium. ibi tertio anno exilii aliam caedem similiter commisit. explevit tempus quinquennii ex eo tempore, quo iterum occiderat. redeuntem illum post octavum annum occidit quidam intra fines. reus est caedis.

DECLAMATIO.

Non continuo occisus homo ad crimen et ad damnationem pertinet, cum hoc interim legibus facere liceat. quotiens autem licet, etiam oportet. exulem occidere intra fines licet. Id ius dupliciter efficitur. aut enim redit, cui omnino ⟨non⟩ licet, aut ⟨cui⟩ non redi*re* nisi ⟨post tempus⟩ licet. Nescio, an ex iis duobus etiam iustius videatur occidi, cum redit contra leges, qui aliquando iure rediturus sit. illum enim sane cupiditas patriae et ultima desperatio cogat aliquando furtum facere iuri. praeterea cum aut ita revertantur exules, tamquam in hoc fallant, aut ita tamquam *i*is facere li-

2 p ora ppli traxit η **A** ‖ illud **A**, *corr. Ro* ‖ 3 exanimae legi **A**, exanime, lege *edd.*, *corr. Ro* ‖ pro immitis ⟨casus⟩! (?) *Ro, conferens 14, 20* ‖ 4 fecit **A**, *corr. Sch* ‖ 6 dulcis **A** ‖ 20 cui non licet *Pi,* cui omnino ⟨non⟩ l. *Sch* ‖ 21 aut non redit nisi licet **A**, *corr. Ro* ‖ 23 qui redit c. l. cum al. (?) *Ro* ‖ 27 his **A**, *corr. Ro*

ceat, aliquan*to* magis ii occidendi sunt, qui palam contra ius revertuntur. illis enim remissum furtum non utique nocet in exemplum, neque is, qui se agnoscit contra ius reverti, diu intra fines mansurus est. is vero, qui contra legem sciens redit, temptat iura vincere, et in impudentia sua perseveraturus est.

Videamus nunc, an *ei qui* cum *revert*isset, occisus est, reverti tempore illo lic*uerit*. »Inprudentis caedis damnatus quinquennio exulet.« utrum hoc intellegimus, singulis caedibus quinquennium esse constitutum *et* interes*se* aliquid, quotiens quisque peccaverit ⟨an nihil interest, quot quisque occiderit⟩? —: Nulla invenietur ratio, qua duae caedes octo annis exulatum efficiant. nam si inprudentis caedis damnatum quinquennio exulare oportet, nihil intererit, quot quisque occiderit. ego igitur hoc dico: quotiens commissa sit caedes, totiens quinquennium esse ponendum. Et hoc satis firme tueri ali[en]arum rerum exemplo possumus. fingamus talem legem, ut qui furtum fecerit, solvat quadruplum; ponamus quamlibet poenam ei, qui iniuriarum fuerit damnatus: num dubium est, quin quotiens iniuriam commiserit, totiens passurus sit et poenam? ergo si animadversio contra singula delicta constituta est, hic bis deliquit: bis puniri debuit; decem annis exilium implere debuit. „Sed ex eo, inquit, tempore, quo sequentem

1 aliquando **A**, *corr. Pi* ‖ hii **A** ‖ 4 divi **Aa** ‖ 6 in *om.* **Aa** ‖ 8 an sicut **A**, *corr. Ro et Ri;* an huic qui *Gr* ‖ decessisset **A**, *corr. Ro,* redisset *Gr* ‖ 9 liceat **A**, *corr. Sch* ‖ 12 *an interest **A** ‖ 13 *⟨an n. i. q. q. occiderit⟩; *fortasse simplicius* 12—14: an ⟨non⟩ interest al. q. q. peccaverit? —: nulla *etc.* ‖ 15 annorum *Fr* ‖ 16 *damnatum ⟨obiter⟩ qu. (?) ‖ 17 quod **A** ‖ 19 η h^{c} satis firme tueri alienarum rerum exemplo possumus **A** ‖ 20 ali[en]arum *Gr* ‖ 23 iniuriam **Aa** ‖ 24 iniuriarum **A** ‖ 25 et *om.* **Aa**

caedem commisit, quinquennium explevit.“ Nihil mea refert, utrum sequenti caedi non reddiderit tempus quod debebat etiam priori. nam si quinquennium ex triennio numeras, illud prius non est satis plenum: si adsignas priori caedi suum tempus, non coepit exulare sequenti caedi, nisi post quinquennium. explica enim mihi medium illud biennium. an hoc dicis: »nihil interest«? dic mihi, quo modo magis exulaverit, quam si unum occidisset. quod est istud contra leges compendium, ut idem illud biennium prioris poenae ultimum sit, sequentis primum? libet interrogare tamquam praesentem. illo medio tempore utri exulasti? cuius hoc morti lex praestitit? Fingamus enim duos statim occisos, ut duos, ita etiam plures, et ad quemcumque numerum: nulla differentia est inter eum, qui in uno lapsus est et eum, qui satisfactionem pluribus debet? „Inprudentis caedis damnatus quinquennio exulet.“ ista ratione statim poterat post quinquennium redire, siquidem hoc dicere satis est: »caedem imprudens commisit, quinquennium exulavit.«

Videamus nunc, quam rationem secuta sit lex constituendae eiusmodi poenae, quam me hercule videtur mihi *pot*iore clementia, quam iustitia constituisse. pro morte hominis innocentis, pro vita quinquenni*i* denique constituit absentiam. Ego quidem inpudentiam illius vel in hoc mirari satis non possum, quod festinavit tam cito in patriam reverti. est enim, ut sibi aliquis unum casum remittat et semel lapsus errore se humanae necessitatis excuset: hic vero, qui commisit iterum idem, quo exilium meruit, computatis diebus atque horis le-

11 paene **A** ‖ 24 priore **A**, *corr. Fr;* maiore *Gr* ‖ 25 prae **A** ‖ ꝑ **A** ‖ 26 quinquennio **A**, *corr. Pi* ‖ inique (?) *Ro, an* *demum (?)

gem tantummodo inspexit, non etiam crimina sua numeravit, nihil verecundiae suae adiecit, nihil pudori. quis autem indignari potest eum interfectum, qui occiderit duos? nam si ulla hoc loco miseratio est, debet esse pro illis.

Haec dicerem tamquam de eo, ad quem lex pertineret, quae caedem inprudentem damnaret: lex quomodo constituit? Inprudentis caedis damnatus quinquennio exulet. Nihil mea interest, an inprudens occiderit. non enim ius *ita* constitutum est, ut qui inprudens occiderit, quinquennio exulet: sed⟨ut⟩qui caedis damnatus inprudentis sit, quinquennio exulet. hominem occidit in exilio fortasse inprudens: constitui tamen oportuit, ab inprudente esse occisum. nam quotiens aliquis interfectus est, aut id quaeritur, an omnino interfectus sit ab eo, qui arguitur, aut id, an ab inprudente, aut per inprudentem sit interfectus. hic quid⟨em⟩ certum erat ⟨ab illo⟩ interfectum esse hominem, sed ab inprudente *interfectum* esse pronuntiari oportuit. Non modo alterum quinquennium debuit legi, sed perpetuam [paene] poenam. inprudentis caedis damnari genus absolutionis est. hoc illi non contigit. remittamus tamen in praesentia perpetuam poenam. de illo quis dubitabit, non posse eum damnari, nisi post exactam iam quinquennii proprii poenam? fingamus illi quinquennio peracto redire licuisse: accusari tum debebat, tum damnari, *t*um in alterum quinquennium abi*re*.

Et, rogo, quid interest idem istud quo tempore

6 habet dicerem **Aa** ‖ 10 iustitia const. **A**, *corr. Obr*, iure ita const. *Gr* ‖ 12 ⟨ut⟩ *Ro* ‖ 18 per imprudentiam *Pi* ‖ 19 quid⟨em⟩ *Pi* ‖ ⟨ab illo⟩ *Ro* ‖ 18—20 aut per i. s. i. h. q. c. e. i. e. h. s. a. inprudente *om.* **Aa** ‖ 20 *ιτð ee͠ **A** ‖ 22 [paene] *Ro* ‖ 26 exatam **Aa** ‖ 28 cum **A**, *corr. Ro* ‖ 29 abisset **A**, *corr. Ro; an* *ut in a. e. abiret (?)

exilii fecerit? si peracto iam quinquennio, aut in fine certe quinquennii hominem per inprudentiam occidisset, num dubium, quin vobis confitentibus alterum quinquennium ⟨fu⟩erit debiturus? Ita bene illi cessit, quod hominem citius occidit?

SERMO.

Haec fere sunt, quae in themate sunt posita. Ut inprudens occidisse videatur, supervacuum habeo quaerere quidquam de animo illius, quamvis duos occiderit.

CCXLIX.

Abolitio adulteri fortis.

NE LICEAT CUM ADULTERA MARITO AGERE, NISI PRIUS CUM ADULTERO EGERIT. Coepit agere maritus cum eo, quem adulterum esse dicebat. bellum incidit. inter moras iudicii fortiter pugnavit is, qui accusabatur. peti⟨i⟩t praemii nomine iudicii abolitionem; impetravit. vult ⟨ille⟩ agere cum adultera, CD.

SERMO.

An semper cum adultero prius agere necesse sit? an hic egerit? an, etiam si quid defuit actioni, quoniam tamen publico iudicio interceptum est, non debeat huius actionibus nocere? quae mens fuerit praemium dantis rei publicae? utrum uni abolitionem iudicii, an per coni*unctione*m utriusque et adulterae dederit? summum quod in omnibus controversiis est, utrum aequius sit?

4 *⟨fu⟩erit ‖ 17 pugnaı///ıt///is **A** ‖ * peti⟨i⟩t ‖ 19 *⟨ille⟩ ‖ 22 actione **Aa** ‖ 25 remp. **Aa**, reip. **Ab** ‖ utrumum **Aa** ‖ 26 *coniecturam **A** ‖ utri[u]sque *Pi*

DECLAMATIO.

Adulterii ream defero.

Puto, hoc auribus vestris non novum crimen est: quod satis est, non ab hac coepi. Qualem causam pertulerim, sic aestimare potestis: petitur altera abolitio: ille optavit, haec praescribit, neuter negat. Postea videbo, an isti oporteat tantum praestari, quantum viro forti. interim semota personarum ratione ipsam excutere legem volo. Ne liceat, inquit, cum adultera agere marito, nisi prius cum adultero egerit. Differo, illa quae fecit; differo, quae passus sum: hoc in praesentia dico, non utique semper exigi, ut prius agatur cum adultero. id vobis, iudices, facillime persuaderi poterit, si non tam iniustos, neque tam inprudentes existimatis legum latores fuisse, ut necessitate praestringerent ea, quae praestari non possent. satis sine dubio lex ipsa dicendo: Ne prius cum adultera agatur, quam cum adultero actum fuerit, ostendit, se de his loqui, quorum uterque accusari potest. Admonebo tamen uno aut altero argumento, quantum lex ipsa, si ita accipitur, passura iniuriam sit. fingamus enim, adulterum vel sua voluntate vel *etiam* interveniente fato statim decessisse: hoc iustum poterit videri, ut quoniam alterum debito supplicio fata subtraxerint, altera quoque impunitatem mereatur? fingamus, a⟨du⟩lterum conscientia criminis profugisse, nullo modo facere sui potestatem: numquid exigetis, ut ideo cum adultera non agatur, quoniam adulter crimen verum esse confessus sit? nullo modo id iustum videri potest. nam is, qui dicit: cum adultero prius agere debes, illud dicit: prius cum adultero age. fingamus enim, vel a te ipsa,

23 ita A, *corr. Ro* ‖ 24 facto As ‖ 25 facta A ‖ 27 *a⟨du⟩lterum ‖ 33 *cum adultero, ⟨deinde cum adultera⟩ age. fingamus autem *etc.* (?)

vel ab alia nobis adulterii rea hanc quoque proponi praescriptionem. nonne illa patronorum defensio firmissima erit: »habes adulterum; lex te ab illo ordiri iubet. quid transilis?« † hoc in hanc non potest dici. † Quis igitur credat eius condicionis esse iura ulla, ut aliquid non liceat et necesse sit? nam si mihi hoc ab ea dicitur: „accusa prius adulterum,“ ad te venio, res publica: accusare adulterum volo.

Haec dicerem, si non incohassem, si nihil fecissem. nunc egi cum adultero, et si contentus essem voluntate legis, agere volui: per me ⟨non⟩ stetit. habet lex animum meum. coepi, egi, nec lex utique ullo scripto hoc comprehendit, ut mihi necesse sit agere usque ad finem. nam etsi iudices consedissent et absolvissent, ego tamen egeram. apparet igitur, non exitu iudicii constare actionem, sed introitu. igitur si absolutus esset is, quem tuum adulterum dicebam, agere mihi tecum licebat, et ista praescriptio nulla esset: nunc non licebit agere, quia se confessus est absolvi non posse? egi. puta enim eadem statim die, qua reum detuli, interrogari te: quid faciam? *agamne*? cum album descripsi, cum iudices reieci, per illas omnes moras iudiciorum, longas nimium et pro nocentibus compositas, quid aliud feci, quam ut agerem? non infitiaberis me agere coepisse. quisqui⟨s⟩ agere coepit ⟨agit⟩, quia semel contigit *rem*. cum agere coepi ⟨egi⟩, neque enim videri possem agere coe-

2 defersio **A** ‖ 4 *an* *quid transilis [hoc] in hanc? non potest dici. *vel:* prius in h. n. p. dici. (*?*) ‖ 8 resp̃ **A**, respondeo *edd. usque a Pithoeana; sed cf. 19, 25 et 22, 27* ‖ 11 contemptus **A** ‖ 12 lege agere (*?*) *Ro* ‖ ⟨non⟩ *edd.* ‖ 23 an ante cum **A**, *corr. Ro; an* *deinde cum (*?*) *vel* an [añ] c. (*?*) ‖ 27 quid qui ag. coep. quia s. cont. num cum **A**, *corr. Ro., an* *agit [quia] simul cont. rem (*?*) ‖ 29 ⟨egi⟩ *Obr* ‖ possum **A**, *corr. Ro*

pisse, nisi egissem. ergo quantocumque tempore egi, nihil obest non consummasse. neque enim eum, qui non vicit, negaveris pugnasse; neque eum, qui fruc tus non percepit, negaveris possedisse; aut eum, qui naufragium fec[er]it, negaveris navigasse.

„Sed abolitionem peti⟨i⟩t.“ Vel hoc argumento satis iusto probare possum, egisse me. tum igitur, cum abolitio petebatur, quid ego eram? actor, ut opinor, et accusator. quid ille erat? reus, opinor. atqui hoc nomen numquam in eum, adversum quem non agitur, cadit. tu hodie quid pugnas? ne adversus te agere incipiam. nam eventus, ut tu vis videri, dubius est. contra⟨ria⟩ multa accidere possunt adhuc, propter quae iudicium ipsum non agatur. praescribis tamen, ne agam, id est, ne nomen tuum deferam, ne te legibus obligem: cum igitur tecum acturus sim, statim ⟨ago⟩; si⟨c⟩ cum illo iam egi. Sed putemus non contineri actionem non finito iudicio: si tamen ⟨non⟩ mea culpa accidit, quo minus iudicium finiretur, satis iniuriae passus sum in priore iudicio, et potest apud aequos iudices pro actione perfecta haberi; quoniam mihi agenti consummare non licuit. Dixi igitur ea, quae ad causam pertinebant, neque semper priorem adulterum accusari posse, et a me actum esse, etiamsi non esset perfecta actio, tamen quoniam re publica interveniente et lege viri fortis perfecta non esset, proinde eam haberi oportere, ac si ego fecissem, quidquid volui. propius accedere ad † confessionem † huiusce rei

1 quant⟨ul⟩ocumque *Ro* ‖ 4 peper.cit **Aa** ‖ 5 *fec[er]it ‖ 6 peti⟨i⟩t *Sch* ‖ 9 abolitione **Aa** ‖ ergo **Aa** ‖ 14 contra⟨ria⟩ *Ro* ‖ 16 nunc **Aa** ‖ ne *om.* **Aa** ‖ 18—19 sim statim si cum illo iam egissem putemus *etc.* **A**, *corr.* *Ro* ‖ 20 ⟨non⟩ *Gr* ‖ 25 accusare **Aa** ‖ 26 e̅et **A**, *an* *est (?) ‖ 28 perfecti **A** ‖ e̅et **A**; *an* *est (?) ‖ 30 confusionem (?) *Ro*

volo. Crimen adulterii duos continet. ex iis necesse est qui cum adultero prius agit, agat et cum adultera. num igitur hoc mihi dicere potes[t]: prius me agere tecum non oport*ere*? secundo te loco ream detuli, secundo loco produxi ad magistratus. at quidquid secundum est, habeat aliquid prius necesse est. haec natura ita sunt copulata, ut si cum adultero egi prius, tecum agam: si non egi, ago tecum prius, tamquam cum adultero iam eger*im*.

Reliquum est intueri, iudices, voluntatem quoque rei publicae, quae fu⟨er⟩it tempore illo, quo praemium dabat. peti⟨i⟩t abolitionem vir fortis, ut opinor, sibi, nec potuit accipere, nisi quam petiit. alioqui si hoc tempore suam abolitionem petisset et tuam, primum omnium duo praemia petisset; *sed*, quantumlibet meritis eius deberemus, nemo tamen passus esset duplici praemio unam honorari militiam. tuam abolitionem quare ⟨illi⟩ [ipsi] concesserimus? nam abolitionis ⟨ipsi⟩ [illi] concedendae ratio quaedam fuit; etiamsi peccavit, etiamsi gravem uni fecit iniuriam, redemit tamen hoc virtute, redemit sanguine, redemit vulneribus: in te quid specta*b*it abolitio? quod vitiis tuis et cupiditate illum quoque bonum alioqui, ut apparuit, civem adulterum fecisti?

Scio, iudices, hactenus pertinere actionem ad hodiernum iudicium, nec quae sum obiecturus, cum mihi accusare permiseritis, hodie dicenda sunt. quomodo deprehenderim, quo[s] teste[s], relinquo: illud

2 egit *Obr* ‖ 3 potes[t] *Ro et Ri* ‖ 4 oportet **A**, *corr. Ro, an* *agere tecum? non opinor (?) ‖ 5 pduxad **Aa**, pduxi ad **Ab** ‖ 9 *iam egero **A**, *exclusit Ro* ‖ 11 *fu⟨er⟩it ‖ quae **A**, *corr. Pi* ‖ 12 peti⟨i⟩t *Ro et Ri* ‖ 13 petit **Aa** ‖ 15 ut qu. **A**, *corr. Ro*, at *Obr* ‖ 16 meritum **Aa** ‖ 17 ēēt dup///plici **A** ‖ *Intra* 7 sunt copulata *et* 18 abolitionem *in margine transverso stilo inscriptum* s u a q u o u s q.' p o **A** ‖ 18 quaere **Aa** ‖ *⟨illi⟩ [ipsi] ‖ 19 *⟨ipsi⟩ [illi] ‖ 22 spectavit **A**, *corr. Ro*, spectaret *Sch* ‖ 28 quo[s] teste[s] *Pi*

tantum, qualem hanc putetis esse feminam, quae defendi noluit? quamquam hoc iam prior ille confessus est, qui cum fortiter fecisset, cum recenti meritorum gratia niteretur, plus tamen putavit apud vos valere virtute[m et] religionem et fidem vestram, sicut vere putavit. hodierno igitur iudicio apparebit, an illi abolitionem petere necesse fuerit. Non estis exhortandi mihi ad tuendam castitatem, civitati ante omnia necessariam. matrimoniis, etiamsi ego tacuerim, scitis contineri civitatem: his populos, his liberos et successionem patrimoniorum et gradum hereditatum, his securitatem domesticam. quomodo enim peregrinabimur? quomodo ad colendos discedemus agros? quae nobis securitas dabitur suscipientibus legationes publicas, euntibus in militiam, cum frequenter bella sint? Potest vobis contingere, ut et praemium viro forti dederitis et tamen adulterium vindicemus.

CCL.

Sortitio ignominiosorum.

Qui iniuriarum damnatus fuerit, ignominiosus sit. ignominioso ne qua sit actio. Duo adulescentes invicem ⟨iniuriarum⟩ agere coeperunt. sortiti sunt, utrius iudicium prius ageretur. is, qui sorte vicerat, egit et damnavit iniuriarum. damnato agere volenti praescribit.

SERMO.

Patronum necessario dabimus. nam etiam ut agere illi liceat, est tamen ignominiosus.

5 virtute[m et] rel. *Ro* ‖ 9 omnis **A** ‖ matrimonia **A** ‖ bona matrimonii **A** ‖ 15 militia **A** ‖ 21 iniuriam **A** ‖ 23 ⟨iniuriarum⟩ *Ro* ‖ 25 his **A**

DECLAMATIO.

»Ignominioso ne qua sit actio.«

Si hodie primum deferret, necesse habebat pati condicionem fortunae suae: nunc praescribendi tempus abiit. tum enim praescribere debuisti, si poteras, cum delatus es, et in hoc ipsum praescribere, ne deferret. neque enim ulla praescriptio incohata iudicia peragi vetat, si incohari aliquando prohibet. actio isti, cui praescribis, data est: nec data solum, verum etiam incohata. invicem rei fuistis. quid enim? tu initium putas actionis, cum iudices consederint, cum ad dicendum surrexerit orator? minime. h*un*c enim tu *vi*cisti felicitate *sorti*tionis, et lex, quae ignominioso non dedit actionem, hoc [ex]spectavit, ne omnino in causam educendi potestatem haberet, ne reum faciendi, ne in periculum perducendi. quae si omnia iam facta sunt, tempus praescriptionis transiit. Accedit et illud, quod quaerendum est, ignominioso ne qua sit actio iniuriarum: ⟨an⟩ earum, quae factae sint, postea quam ignominiosus esse coepit. fecit iniuriam aliquis ei, fecit frustra ignominioso. videtur minus peccasse, quam si aliquem civem, cui integer status es[se]t, laesisset. hunc contemptum utique noluit damnationis lex esse, nisi post damnationem. hoc autem, de quo quaeritur, confitearis oportet, actum esse ante damnationem. ⟨non⟩ tam ignominioso noluit ⟨lex⟩ esse actionem, quam ignominiae vindictam; ut si ius emendi auferretur damnato, manerent tamen ea, quae emisset, antequam damnaretur. ergo non tempore praescribis, nec perire *ea* causa potest, cuius origo ante damnationem est.

8 [si] *Ro*, ⟨et⟩ si *Pi* ‖ 12 arator **A** ‖ 12—13 haec enim tu fecisti **A**, *corr. Ro* ‖ 13 fel. actionis **A**, *corr. Gr, cf. ind. I* ‖ 14 [ex]spectavit *Pi* ‖ 19 *fortasse* *ign. quarum non sit a. ini.? ‖ ⟨an⟩ *Ro* ‖ 23 es[se]t *Ro* ‖ 26 ⟨non⟩ *Ro* ‖ 27 ⟨lex⟩ *Ro* ‖ 27—28 *fortasse* *tam ign. n. l. e. act., ut ign. vind.: quam si ius *etc.* ‖ 28 auferetur **Aa** ‖ 31 ei **A**, *corr. Pi*

Haec dicerem cuicumque et in quacumque actione: tecum agere invicem coepit, et agere coepit iniuriarum. quantopere autem voluerit huiusmodi peragi iudicia legum lator, ostendit, cum iniuriarum damnatum ignominiosum esse voluit. quare si apparuerit, te malam causam habere, incipis rem iniquissimam postulare, ut tales poenas, quales praescribis, patiatur. nam si tam gravem rem et tam intolerabilem lex iniuria[ru]m putavit, ut ei, qui commisisset tale delictum, omne ius poenae auferret: quaerendum de *te* quoque est; quod etiam sorte factum est, ut prior ageres, non quia atrocius erat, quod querebaris. quid porro? hac ipsa *s*orte non hoc quaesitum est, uter prior ageret? iam hoc ergo, de quo contendimus, constitutum est. illa enim sorte duo iudicia ordinata sunt: et tu[m], cum accusares, eras reus, et proximo loco reus.

⟨SERMO.⟩

Haec ad ius, illa ad aequitatem.

⟨DECLAMATIO.⟩

Quid adeo iustum, quam te damnari, s⟨i⟩ iniuriam tum fecisti? non enim ignominioso fecisti, et fortasse per te stetit, ut iniuriam hic quoque faceret. ali⟨o⟩qui tu, si quam fiduciam haberes innocentiae tuae, nonne his ipsis, quibus excludis illum, confideres? quid times? accusabit te, neminem postea accusaturus. caecidit te: fecit iniuriam, confitebi-

3 iniuriam **Aa** || 6 apparuierit **Aa** || 9 iniuria[ru]m *Gr* || 11 qu. deo qu. **A**, *corr. Sch,* de eo *Pi* || [et]iam *Sch,* [quod] etenim (?) *Ro, fortasse* *quod etiam⟨si⟩ s. f. e. u. p. a. non [quia] atr. || 13 forte **A**, *corr. Pi* || 16 *dum **Aa**, tum **Ab** || 17 proxomo **Aa** || 18—20 ⟨Sermo.⟩ h. a. i. i. a. a. ⟨Declamatio.⟩ *Pi* || 21 quod **A** || dampnaris ini. **A**, *corr. Pi* || 24 ali⟨o⟩ qui *Pi* || 27 confite[bi]mur *Fr*

mur; probabimus tamen istud iure accidisse. Quanta diffidentia in te causae est, qui post ista trepidas? et in nobis quanta fiducia, qui post hanc <in>felicitatem, post hanc fortunam confidimus, dignos nos apud iudices futuros, qui vindicemur? Iniquissimum alioqui est tantum fortunae sortis illius licuisse, ut hoc videatur quaesitum, uter ignominiosus esset.

CCLI.

Rapta sterilis repudiata.

Intra quinquennium non parientem repudiare liceat. Iniusti repudii sit actio. Quidam uxorem, quam ex raptu habere coeperat secundum optionem, intra quinquennium non parientem dimisit. agit illa iniusti repudii.

DECLAMATIO.

Iniusti repudii accuso.

Neminem adeo fore alienum a bonis moribus credo, qui dubitet, parum istud [in]iuste factum esse, quod quae summum dederat beneficium vitae, ne id quidem obtinuit apud maritum, quod praestitit. itaque calumnia resistit et impugnat iustum esse repudium, quod maritus iure aliquo fecerit. ego porro non hanc interpetationem istius verbi video, ut iura spectanda sint, sed illud †aliquando†, uti iustitia spectetur. nam illud iniustum repudium est, quod iustitiae contrarium est.

Verumtamen si ad illa revocemur iura, nihil tamen ad hanc pertinebit. istam enim legem et hoc beneficium habeant fortasse ii, qui nuptias ex

1 occidisse **A** ‖ 3 <in>felicitatem *Pi* ‖ 18 *[in]iuste ‖ 24 sed plus aliquanto *Sch* ‖ 26 iustitiae et **Aa** ‖ 28 istam ta enim **Aa** ‖ lege **A** ‖ 29 hii **A**

aequo fecerunt, qui tradentibus parentibus: ad eos vero, ad quos necessitas pertinet nuptiarum, nihil ista lex. non magis enim repudiare licet, quam non nubere liceret. duas enim poenas adversus raptores constituisse lex videtur, alteram mortis, alteram nuptiarum: leviorem hanc et beneficio propiorem, tamen *et ipsam* non sine necessitate. quod si lege non defenderis, profecto iniustum divortium est.

Sed fingamus, te lege defendi: reliqua haec sit quaestio, an facere debueris. beneficium te accepisse summum manifestum est: vitam tibi dedit laesa, dedit vitam perituro per supplicia, per dedecus. pro his nihil non praestari oporteret uxori. quid aliud exegit, quam ut uxor esset? „At enim non pariebat intra quinquennium.“ Si tibi eam parentes conlocassent, aut ipsa nubendi tempus elegisset, dicerem: »non semper fecunditas properat, aliquando dilata veluti pleniores fructus reddit.« Haec vero et rapta est, antequam destinaretur, antequam idonea nuptiis videretur, et habuit maritum in amores praecipitem, in cupiditates pronum; et cum invisa fuerit marito, potest videri, quod non peperit, pudicitia, non sterilitate fecisse. Tu porro quidquid licet, statim putas esse faciendum; quidquid asperrimum leges, quidquid crudelissimum habent iura, occupas. voluisses animum talem fuisse puellae illo tempore, quo ad *g*enua iacebas? Haec vero non tantum marito, sed etiam rei publicae reddere plenam potest rationem. nam etiamsi non habet filium, asservavit tamen iuvenem, tamen hominem, tamen civem.

7 *et tamen illa **A**, e. t. illa⟨m⟩ *Pi* ‖ 8 legem **A** ‖ 10 hoc **A** ‖ *erit qu. (?) ‖ 18 eligisset **A** ‖ 20 destinaretur ÷ (= est) **A** ‖ 27 habet **A** ‖ 28 ienua **A**, *corr. Pi* ‖ 31 at servavit *Lat.*

CCLII.

Parasitus raptor candidatae.

INSCRIPTI MALEFICII SIT ACTIO. RAPTOR DECEM MILIA SOLVAT. Pauperis et divitis filiae sacerdotium petebant. rumor erat, futurum ut pauperis filia sacerdos crearetur. rapuit eam parasitus divitis. decem milia accepta a divite solvit e lege. accusat pauper divitem inscripti maleficii.

SERMO.

Pleraeque controversiae sub hac lege positae duas quaestiones habent, ex ipsis earum verbis tractas: an inscriptum sit, quod obicitur, et an maleficium sit? ⟨sed⟩ quod frequenter dixi, non semper utramque: quoniam fere ubi de inscripto constat, quaeri solet de maleficio; si de maleficio convenit, in contraversiam venit, an inscriptum sit. In hac controversia tertia quoque adiciatur quaestio necesse est, quae generalibus constat duabus: an huius maleficium sit? sed pro hac media eximitur. non enim quaeri potest, an sit maleficium: neque enim in rerum naturam cadit, ut quisquam mortalium id maleficium neget, cuius poenam solutam esse contendat. quaeremus ergo, an inscriptum sit? et an huius maleficium sit?

DECLAMATIO.

Inscripti maleficii agitur.

Cum maximam partem defensionis adversarius in hoc ducat, ut inscriptum esse maleficium neget, poterat

3 inscripta **Aa** ‖ ·$\overset{\overline{m}}{X}$· solvat **A** ‖ 7 ·$\overline{X}$· acc. **A** ‖ 14 ⟨sed⟩ *Ro* ‖ 16 si de maleficio *om.* **Aa**

brevi condicione decidi, ut diceret, qua alia lege cum *illo* consistere potuerim: nunc callido et vetere ac diu iam excogitato consilio legem non ad reum refert, sed ad crimen; et tamquam ego nihil aliud, quam de amissa virginitate filiae querar, recitat legem, quae contra raptores scripta est. ego autem, etiamsi cum ipso agerem, qui rapuerat, poteram tamen non contentus decem milibus, quae accepi, in argumentum inscripti maleficii lege agere etiam cum parasito. lex enim, quae decem millia solvere raptorem pro ablata virginitate voluit, contra eos scripta est, qui nihil aliud egerunt. differunt autem haec et personis et temporibus et locis. nam ut pulsatus civis iuiuriarum aget: si magistratus erit, maiestatis crimen obligabitur; si legatus erit, bello vindicabitur et iure gentium; et eadem pecunia sublata ex privato furtum erit, ex sacrario temploque sacrilegium: sic raptor eius, quae nihil aliud, quam virginitatem ultum ibit, decem millia solvet: alia erit condicio eius, qui rapuerit in comitiis, qui rapuerit eam, quae sacerdotium petebat, immo ne ingratus sim adversus beneficia populi iam, quantum in illo erat, acceperat. longa ratio est, quoniam in argumentum tantummodo causae huius de iniuria parasiti loquor. Tu autem mihi non debes recitare legem, quae contra parasitum scripta est, cum quo non ago, sed contra te, qui inscripti maleficii reus es lege. neque enim hoc, quod dicitur raptorem [X̄ milia] e lege solvere oportere ei solves, qui dicat: »rapuisti,« ⟨sed ei⟩, qui dicat: »raptorem summisisti«, sed ei, qui dicat: »comitia turbasti«,

1 bravi **A** ‖ 2 cum alio **A**, *corr. Gr* ‖ 8 ·X̄· milibus **A** ‖ 14 cuius **A** ‖ magestatis **A** ‖ 15 obligavitur **Aa** ‖ 16 vindicavitur **Aa** ‖ ex iure g. *Sch* ‖ 19 ·X̄· millia **A** ‖ 21 nen ingr. **A** ‖ 23 quamquam *Sch* ‖ 29 est lege **Aa** ‖ 30 ⟨sed ei⟩ *Ro*

sed ei, qui dicat: »sacerdotium abstulisti«. haec crimina, si quam aliam legem habent, transfer sane actionem meam; si nullam *ali*am habent, cur praescribis adversus maiorum diligentiam et exquisita ingenia, quae⟨ius⟩scripserunt? Est igitur inscriptum.

An maleficium sit, si modo ista, quae obieci, vera sunt, neminem dubitaturum arbitrar.

Illud tamen et iudicio non alienum et adfectibus meis necessarium est dicere, quantum maleficium sit. diligentissime maiores hanc videntur excogitasse legem, qu*i* cum scirent, nullam tantam esse prudentiam, nullam immo tam certam divinationem, ut omnia, quaecumque ingeniis ma*l*orum excogitari umquam po[tui]ssent, providentia caventium videret: hac lege omnem malitiam veluti quadam indagine cinxerunt, ut quidquid aliarum legum effugisset auxilium quasi extrinsecus circumdaretur. Ego autem, iudices, non de his, qui hanc legem conscripserunt, sed de ipsa rerum natura queror, in ipsis inscripti maleficii reis nullum discrimen esse servatum. summisit aliquis raptorem: inscriptum maleficium est. quid poenae adicitur, quod adversus petitricem, quod adversus eam, quae sacerdotium, ut dixi, iam prope acceperat? tantum etiam in ipsis suppliciis habiturus lucri in compendio numeret, quod plus malefecit.

Reliqua igitur una quaestio est, an hoc, quod filiam meam rapuit, quod illo tempore, quod post illud populi iudicium, credatis non a divite effectum. nihil argumenti ex moribus istius ducam, etiamsi qualis sit, quam dissolutus, quam luxuriosus ac perditus, satis vel uno argumento probari potuit:

3 nullam eam **A**, *corr. Ro et Ri* ‖ 5 ⟨ius⟩ *Sch, fortasse* (hanc) legem *Ro* ‖ 6 obiecta (?) **Aa** ‖ 11 quod cum **A**, *corr. Ro* ‖ 13 maiorum **A**, *corr. Pi* ‖ 14 po[tui]ssent *Ro* ‖ 19 legum natura *Bu* ‖ 24 quae dixi **Aa** ‖ 32 perd. argumenti satis **Aa**

parasitum habuit. Inter haec, ut opinor, posita est religionis vestrae cunctatio, iudices, ut dispiciatis, utrum parasitus sua voluntate, an quoniam id diviti praestabat, rapuerit. „Parasitus rapuit". Quid ais? tantum illi va*ca*vit? adeone saturitate apud te exundavit, ut vilia scorta non quaereret, qui omnibus contentus est? an solus oculos ad ingenuas et ad virgines et aliquem etiam petentes honorem attolleret? numquam hercule tam felicem istam servitutem esse crediderim, ut impetus ad inlicitas libidines haberet. hoc ⟨tantum⟩ dico: hanc [tantum] vult rapere parasitus? age, n*um* vultis adiciam illud: unde manus illa, qua expugnati sumus? unde tantus ac tam pro*fu*sus domus tuae tumultus? unde denique solv*it*, quod lege debetur? si credibile est, quod †opponitur, iam certe relictum est, ut ea parte fecerit. Et hanc tamen† partem excutiamus. submisit raptorem; habuit enim causam: eundem honorem ⟨duae⟩ virgines competebant; nostra filia summoveri aliter non poterat. Si incerta populi iudicia, non professae palam sententiae essent, dicerem tanti tibi fuisse vel securitatem vel indignationem. nemo est tam arrogans sui aestimator, ut accessurus ad comitia, † et periculum sortiturus humanitatis, † non malit sine adversario esse. Haec de incertis iudiciis dicerem: quid? si ad † securitates et in-

2 despiciatis **A** ‖ 5 v a c u i t **A** ‖ vacuit **A**, *corr. Pi* ‖ 7 servus *Ro* ‖ 11 habetXXet **Aa**, hebet/////et **Ab**, *corr. edd.*, aleret (?) *Ro* ‖ ⟨tantum⟩ *Ro* ‖ [tantum] *Ro* ‖ ‖ 14 *prorsus **A**, *sed in margine intra lin. 11 et 12 adscriptum* p r o f u ſ u ſ̄ q̄ **A** ‖ 12 non **A**, *corr. Ro;* nunc *Sch* ‖ 15 solvet **A**, *corr. Pi* ‖ debe⟨ba⟩tur *Ro* ‖ ⟨in⟩credibile *Sch* ‖ 16 ut ex parte *Gr* ‖ 19 ⟨II = duae⟩ *Ro;* virgines complures petebant *Ran* ‖ 22 *[vel in]dignationis (?) *an* [vel] secur. vel cum indignatione (?) ‖ 24 ac peric. **B**, al peric. **C** ‖ *humilitatis (?) *an* ad com. et per., oblitus hum. (*sec. Sch*) (?) ‖ 25 adversione **BC** ‖ 26 *qu. s. ad †s. e. i.† acc. victus (?)

dignationes accedit metus? † manifestum erat, non futuram sacerdotem filiam tuam. forte ⟨dubiis⟩ argumentis hoc colligo, longa et difficili coniectura probandum puto: locutus est populus. si alia quaecumque mihi fama defendenda foret, dicerem tamen, iudices: rem esse miraculo similem, quod cum pauci ad vos testes producuntur, fidei vestrae iurisque iurandi satis idonei auctores habentur; quotiens vero civitatis universae consensus et omnes, qui intra hanc sedem sunt, unum aliquid certumque dixerint, rumor vocatur. in aliis fortasse falli ista possunt: utique verum dicit fama, quae de se loquitur. quis enim loquebatur? populus. de qua re? quam facturus erat populus. cum de comitiis consentiunt rumores, de se quisque dicit, »haec fiet«: hoc est dicere, »hanc faciam«. non est ista fama: comitia sunt. Neque est, quod mirari, dives, aut indignari velis, in comitiis plus saepe pauperes posse: non omnia possunt opes vestrae, neque in cunctis, quae humanam continent vitam, domina pecunia est. latius possidebitis et numerosiores familias vestras ignorabitis, magnam partem civitatis occupabunt domus vestrae, ingens pondus argenti praestringet oculos; sed haec intra privatum valent: cum in publicum veneritis et in campum, spectabitur innocentia, fides. forsitan gratiae quoque non parum nobis adfert ipsa tenuitas, ubi tabellam pauperes ferunt; tum subit tacita quemque cogitatio superbiae vestrae, tum omnium, quas singulis facitis, iniuriarum. attamen in ceteris, petentes magistratus

1 accidit **BC** ‖ 2*⟨dubiis⟩arg.; forte ⟨calidius *vel* cupidius⟩ arg. *Ro* ‖ 3 l. difficilique coni. **AaBC**, l. et difficili a coni. **Ab** ‖ 5 fama mihi **B** ‖ 7 quia fidei **Aa** ‖ iurique iurando *Sch* ‖ 8 autores **C** ‖ 13 rem **Aa**, reu **Ab** ‖ 17 nec **C** ‖ indignare **AB** ‖ 18 plus semper p. **B** ‖ 19 possent **Aa**, pñt **B** ‖ 23 perstringet **AB** ‖ 25 veneris **AB** ‖ 29 quam **AB**, qua in **C**, *corr.* *Pi* ‖ factis **AC** ‖ iniuriam **AB** ‖ 30 ac tamen **A**

dico atque provincias, possitis tribus emere, dispersa pecunia parare gratiam: ubi vero de sacerdotio quaeritur, et iudicium religio agit, illam populus spectat, illam intuetur, quae semper futura sit virgo, quae a cultu templorum, a sacris non recessura. non vereor, ne ista videar praesentis gratia iudicii dicere: sacerdotium filiae meae ante rumorem speravi. Sed cur ego diutius circa causas maleficii istius †et morbi†? confessus est. an diutius quaeri potest, an maleficium sit, cuius poenam solvat, praemium operae non clam neque secreto (quamquam ista quoque profecto facta sunt) sed palam apud magistratus in medio foro numeret? vidimus decem milia, quae parasito donasti. interrogo, quare? non est istud propter longae servitutis officia, non ⟨praemium⟩ illarum quibus gratiam meruit contumeliarum: decem milia dedisti, quod rapuisset. nisi deberes, summa indignatione etiam vindicare volueras. nam qui candidatam sacerdotii rapuit, nocuerat exemplo et tibi.

⟨SERMO.⟩

Igitur et inscriptum maleficium est adversus eum ⟨qui agit et eius⟩ cum quo agitur et maleficium non

5 cultura **C** ‖ 8 ergo **A** ‖ causam **P** ‖ 9 et morbi **ABC**, etiam moror *edd. inde a Pithoeana,* immoror *Ran* ‖ 10 cuius] *an* *eius, qui (?) ‖ 13 X̄ milia **A**, ·X· milia **B**, ·X· millia **CP** ‖ 15 *⟨praemium⟩, *an* non illas q. g. m. contumelias (?) ‖ 16 x̄ ded., *post* x̄ *duarum literarum spatio vacuo relicto* **A**, ·X· ded. **BC** ‖ 18 potueras **C** ‖ 21—p. 35, 7 Igitur et insc. m. est adv. eum [cum] qui agit — *qua coniectura usus ego apposui* *⟨qui a. e. eius⟩, *nihil eiciens* — et malef. n. s. c. s. e. g. ⟨ut⟩ ex his *etc.*—pecuniae, ex eventu denique. ⟨Decl.⟩ Quis imp., qui coëg. ⟨ostendi⟩: superest, ut ostendam *etc. Ro — fortasse* *Igitur et insc. m. *etc.* — etiam grave. Ex his apparet: et ex persona parasiti . . . et ex num. pecuniae, ex eventu denique, quis imp., quis coëgerit. ⟨Declamatio:⟩ Superest, ut ost., non qu. *etc.* (?) ‖ 19 exemplo (*ut videtur, pro dativo accipientes*) et t. *edd.* ‖ 20*⟨Sermo:⟩ ‖ scriptum **B** ‖ 21 et adv. **BC**

solum confessum, sed etiam grave, ⟨ut⟩ ex his apparet: et ex persona parasiti, qui numquam ad tantam peccandi audaciam processisset sua sponte, et ex persona divitis et ex causis et ex numeratione pecuniae.

⟨DECLAMATIO.⟩

Ex eventu denique quis impulerit, quis coëgerit, superest, ut ostendam: ⟨et moneam⟩ non quid parasitus acceperit, sed quid dives ipse. quaeritis, quid iste decem milibus emerit? videte filiam contra sacerdotem, videte vittas, videte honores.

Fortasse ego superbe faciam atque adroganter, qui tamquam privatam iniuriam, tamquam maleficium adversus me commissum persequar. quota enim ego sum portio istius indignationis? perdidi sine dubio honorem, pretiosissimum pauperum censum; perdidi virginitatem filiae meae et cui modo sacerdotium sperabam, difficile inventurus sum etiam maritum: sed populus perdidit arbitrium dandi honoris *et* paulo ante sacerdotem creavit, quam noluit. Ite nunc et excludite campo divites et corrumpi sacra vetate, de ambitu leges conscribite. comitia nostra decem milibus rapta sunt atque translata: quam sanctum illud sacerdotium fore putatis, quod stupro debetur.

CCLIII.

Tyrannicida volens dedi.

In duabus civitatibus vicinis tyranni erant. in altera cum quidam tyrannum occidisset, alter vicinae civitatis tyrannus peti⟨i⟩t eum in deditionem et bellum minatus est, nisi darent. fert ipse rogationem, ut dedatur.

1 ⟨ut⟩ *Ro* ‖ 2 quia **A** ‖ 3 peccandi *om.* **C** ‖ 5 *⟨Declamatio.⟩ ‖ 7 *⟨et moneam⟩ ‖ 9 ·X· milibus **AC**, X milibus **B** ‖ 10 vitastis **Aa**, victas **B—P** ‖ 15 portio *om.* **B** ‖ 18 *sed **ABC** ‖ 19 et sacerd. cr. qu. paulo ante nol. *Bu* ‖ 21 conscriptae **B—P** ‖ 22 ·x̄ mil. **A** ‖ 23 q̄ obstrupo **A** ‖ 29 *peti⟨i⟩t

DECLAMATIO.

Ut meo nomine sum vobis, Quirites, obligatus, quod quamquam necessarium et ad salutem pertinens civitatis remedium praesentis timoris respectu tamen mei praetermisistis: ita ipsius rei publicae nomine irascor, neminem extitisse priorem, qui pro salute communi me offendere auderet. neque id satis est; sed invenio, qui adulentur, et ne a me quidem latam hanc rogationem existiment respectu mei recipiendam. cum quibus mihi consistere fortius atque etiam, si ita res exigat, acerbius necesse est: cum in id quoque periculum venire intellegam optionem meam, an hoc velim.

Satis erat mihi dicere: rogationem fero utilem civitati. ista enim speciosa dictu et v⟨a⟩na quadam imagine honesti circumdata non respiciunt praesentes necessitates; si tantas vires haberet civitas, ut bella suscipere, ut frangere impetus tyranni posset, non tam diu servissemus, non illum cruentissimum dominum unus ex insidiis occidisset. atque ego, etiamsi plurimum esse *vir*ium in hac civitate spectarem, bene tamen redimi capite unius civis pacem putarem. facile est ista in contionibus et con*c*iliis despicere dicendo: iam si exercitus hostium intra fines nostros fuerit, si ardere villas, si frugifera succidi, si fugam rusticorum in urbem, si compulsa intra muros pecora viderimus, si moenia oppugnabuntur, si turres quatientur, si ad dilectum ab amplexu matrum iuvenes rapientur: quam sero paenitebit tam caro uni pepercisse? Et si quid tamen

2 ut *om.* **P** ‖ sim **B** ‖ 5 ita *om.* **P** ‖ 9 existimet **B**—**P** ‖ 10 consiste X X **Aa**, consistete **Ab**, resistere **B** ‖ 11 acervius **A** ‖ 13 optionem] rogationem *Aer, sed cf. scholasticam illam legem tyrannicidarum in decll. 288. 345. 382* ‖ 15 civitatis **AaB** ‖ v⟨a⟩na *Aer* ‖ 16 imag. hominis tam. circ. **B** ‖ recipiunt *Ran* ‖ 21 *virium **AB**, *quod probat Ro* ‖ 24 consiliis **AB**, *corr. Gr* ‖ d i s p̄ **A** ‖ dispicere **Aa**, *om.* **B** ‖ 28 quatiantur **A**

deforme habitura civitas fuit, dedito (ut subinde dicitis) tyrannicida, id omne mea rogatione detractum est; omni pudore liberati estis: invitum non de⟨di⟩dissetis; quod ad vos pertinet, bellum suscipere maluistis. sed hoc est praecipue, quare ego hanc ferre debeam rogationem. ego pro civitate tam grata, pro populo tali, non subibo qualecumque periculum?

Sed non solum rei publicae, verum etiam mea interest, hanc recipi rogationem. quem vultis enim ponite eventum: periculum mihi mortis est. quid? ego non satis vixi? non enim annorum numero nec spatio aetatis terminari certum est fortium virorum vitam, sed laude et fama et perpetuae posteritatis immortalitate. Ita dii faciant, ut magnum exemplum posteritati etiam poena dare possim. satis ⟨vixi⟩. videbitur mihi omnia facere fortuna, ut tyrannicidium meum maius sit. sed illud interim vereor, ne tyrannus ex me petat famam lenitatis. habet enim apud malos quoque multum auctoritatis virtus, et forsitan hoc ille ambitiose faciet, ut potestate contentus sit. quidquid est, videat me et illa civitas vicina: multum illis servientibus prodero. videant, quo vultu tyrannum feram, quam interritus tribunali eius adsistam, quam me nihil minae, nihil supplicia ipsa moveant. potest fieri, ut exhortetur illos hic animus meus, haec mea mens. Vobis quidem custodire pacem, reddere quietem maius ipso tyrannicidio puto. nam si bellum imminet, si periculum universa civitas habet: quod illum, cuius nomine mihi gratias agitis, occidi, maximam vobis iniuriam feci.

3 omne **A** ‖ 4 de⟨di⟩dissetis *Pi* ‖ 16 posteritatis **Aa** ‖ 17 ⟨vixi⟩ *Ro* ‖ 23 videant **B** ‖ 28 mea *om.* **P** ‖ 31 sagittis occidi **Aa**, agittis occ. **Ab**

CCLIV.

Exul accusator et sententiae pares.

EXUL, QUI SECRETUM AD REMPUBLICAM PERTINENS INDICARE VOLUERIT, HABEAT IN CIVITATEM REDEUNDI POTESTATEM, ET SI INDICAVERIT, MANEAT IN CIVITATE. Exul dixit se habere, quod de adfectata tyrannide diceret. venit in civitatem. postulavit reum. is aequis sententiis absolutus est. fert quidam rogationem, ut maneat. CD.

SERMO.

Potest venire in dubium, quo genere divisionis uti nos in hac controversia oporteat. videtur enim quaedam posse dicere etiam citra rogationem advocatus huius exulis, per quae ius manendi vindicet. utrum ergo haec, quae citra rogationem quoque pro illo futura sunt, dicemus ante principium, an statim rogationem? species eo ducit, ut, quoniam et praecedant et leviora videantur, [et] prima sint. sed ratio diversum mihi suadere videtur, ideo quod necessaria nobis quaestio superabit: an haec rogatio contra legem feratur; in cuius parte sint necesse est illa, quaecumque dicturi sumus: an videatur hic etiam alia lege remanere potuisse? an rogationem ferre oporteat ad singulos pertinentem? an contra legem? an haec rogatio contra legem sit? an meruerit ille remanere?

3 setretum **A** ‖ 8 his **A** ‖ 12 gn̄e **B** ‖ 13 videatur **A** ‖ 15 per q̃ **B**, per quam **P** ‖ 17 illa **B** ‖ sint **A P** ‖ 18 st. post rog. **B**, *quam lectionem secuti sunt edd.* ‖ ut quomodo et **B** | 19 levior aut videatur **A** ‖ *[et], ea *Lat* ‖ 21 sup. ha ne[c] rogatio **A** ‖ 26 sit *om.* **A**

DECLAMATIO.

Si aut minus verecundus esset is, quem rogatione mea retinere in civitate constitui, aut iudicia felicius expertus: nihil contione, nihil conscripto meo, nihil denique opera rogationis opus esset. prima igitur carere hac invidia vel propter hoc possum, Quirites. nemo enim crediderit, me rogatum ab eo ad vos processisse, qui ipse ut remaneat non laborat. Verum ille quidem multas, atque utinam minus potentes, huius propositi sui causas habeat: ego praeter cetera propter hoc quoque eum existimo esse retinendum, quod manifestum fecit, ad indicium tyrannidis adfectatae venisse non remanendi cupiditate. quod nisi vetustissimum ius, Quirites, eos, qui secreta ad rem publicam pertinentia indicassent, remanere in civitate iussisset: forsitan dicendum mihi necessario existimarem, qua gratia hic pressus, quibus inimicitiis in exilium esset actus. sed quid necesse est repetere haec, quae videtis? et quod ad animum quidem illius pertinet, satis vobis est, ut existimo, probatus: quod quamquam damnatus, quamquam in exilium actus, reipublicae tamen non potuit irasci: indicium professus est. viderimus an verum: interim tamen nihil eum finxisse manifestum est, quod persuaderi tam multis utique potuerit. causam qua condicione dixerit damnatus, exul, contra potentem, contra gratiosum, quid necesse est diu dicere, quando is exitus iudicii fuit, ut non plures sententiae pro adversario fuerint? non enim causa victus est, sed legibus, sed publica humanitate. quae quidem ipsa me in hoc exhortata est, ut rogationem ad vos de retinendo cive ferrem in civitate tam misericorde.

4 scripto **B** ‖ 5 operationis rog. **A** ‖ primum *Pi* ‖ 6 hanc **Aa** ‖ 7 habeo **A** ‖ 16 in civitate *om.* **Aa** ‖ 24 virum **Aa** ‖ 28 his **A** ‖ 30 causam **Aa** ‖ iust' **B** ‖ 31—33 quae q. i. m. i. h. e. e. u. r. a. v. d. r. c. f. i. civitate *om.* **Aa**

Negant rogationem esse recipiendam, quae ad singulos homines pertineat. Ego porro hoc in eo iure, quod perpetuum et in omnia tempora scribitur, existimo esse servandum. potest enim dici mihi: »in honorem hominis unius obligabis tempora futura, et omnes eadem necessitate constringes«. *At* quotiens ad praesens tantummodo tempus rogatio fertur, ne ferri quidem, nisi de singulis, potest. quod si hanc tollimus consuetudinem, nec duces ad exercitus *elig*emus, nec provincias decernemus, nec imperia prorogabimus: omnia enim ista rogationibus ad singulos pertinentibus consummantur.

„At enim contra legem rogatio est.“ Si confiterer, dicerem tamen n*ullam* ferendae rogationis esse causam, ubi lex est. quid enim necesse est convocari tribus, contrahi populum, si idem effici iure vetere et iam olim constituto potest? igitur si rogatio supervacua, ubi lex *iam* est: non fere poterit ferri, nisi contra alicuius legis voluntatem. et hoc tamen apud quos dicit⟨ur⟩? video enim praescriptione m⟨e⟩ excludi posse iudicio. at in rebus parvis ac † periculosis †, ista iudex recipiat. ceterum quidem quotiens de iure populi agitur apud populum, cui mutare, cui obrogare, cui ferre quas velit leges, accipere quas velit rogationes liceat, numquam se ⟨et commodum suum⟩ ipse deminuet. Quomodo tamen rogatio ista contra legem [et contra commodum suum]

5 obliga **B** ‖ 7 itaque qu. **A**, ita qu. **B**, *corr. Aer* ‖ 10 ducemus **AB**, *corr. Ro*, delegemus *Sch* ‖ 11 ꝓrog̃ **A'** ‖ 15 non **AB**, *corr. Sch* ‖ fer re **Aa**, n. fere **Ab** ‖ 19 lex *non est **AB**, l. [non] e. *Sch* ‖ non ferri poterit nisi **B** ‖ 21 dicit⟨ur⟩ *Ob* ‖ praescriptione m⟨e⟩ *Ob* ‖ 22 ut **B**; *fortasse* *et ‖ 23 ac privatis *Ran*, ac ⟨minus⟩ periculosis *Aer*, ac periculo suo *Ob* ‖ 24 agitur *om.* **A** ‖ 27 se] de **A** ‖ ⟨et comm. suum⟩ *Ro* ‖ diminuet **P** *et edd.* ‖ 28 [et c. comm. suum] *Ro*

contraque eam, quae hunc in exilium misit? non iure novo, sed vetere atque olim constituto reversus est, manere etiam citra hanc rogationem potest. de quo priusquam loquar, necessario illud, quod ab adversariis frequentissime obiectum est, depellendum videtur. „Cur enim, inquiunt, si remanere suo iure poterat, expectavit rogationem?“ Ut verecundia ei adeo nihil apud vos prosit, ut etiam in causa plurimum noceat: ante omnia non miror hominem iudicia totiens infeliciter expertum, tot in civitate inimicos habentem, nihil temptasse privatim. litigavit innocens reus: damnatus est. detulit adfectatae tyrannidis reum (ut pars iudicum putat) manifestum: impedimento publicae humanitatis victus est. hodie *ci*tra rogationem contra ius vestrum, contra potestatem populi pugnabit? ille tamen mihi alias, et, ut dixi, graviores in exilium abeundi causas videtur habuisse. absolutus est quidem reus, sed innocentem se esse accusatori nondum persuasit. ego vero non miror, quod hic timet adhuc civitat*i*, quod velut inpendentem quandam omnibus nobis ruinam suffugere et evitare, quod praevidit periculum, cupit: sed tanto magis retinendus est. Putemus alioqui citra rogationem talem institutam esse legem, qualis esset, si hic in civitate remanere vellet. lex quid dicit? »qui secretum ad rempublicam pertinens indicare voluerit, habeat remanendi potestatem.« nemo dubitabit, an indicaverit.

Verba igitur legis pro nobis omnia, sed ad interpretationem voluntatis vocamur. nec enim scrip-

4 quod *om.* **A** ‖ 9 hominum **A** ‖ 10 iudicia *om.* **B** ‖ 13 adfectata et tyr **AaB** ‖ 15 contra **AB**, *corr. Aer* ‖ 16 pugnavit **AB** ‖ 20 tim. at hic **B** ‖ 21 civitatem **AB**, *corr. Gr* ‖ 25 *exspectatur* *qualis deberet esse vel qu. esset, ut h. i. c. r. posset

tum putant esse, nisi quod certum approbatum sit; negant indicari, nisi id, de quo non dubitetur. ego autem existimo, legum latori non defuisse eloquendi facultatem, ut ⟨si⟩ approbatis demum his, quae detulisset, remanere in civitate exulem vellet, id ipsum plane aperteque dicere⟨t⟩. *nunc* contentum puto esse legum latorem voluntate[m] eius ⟨qui⟩ *detul*it. satis est igitur, ut nihil finxerit, nihil cupiditate revertendi mentitus sit, nihil denique ideo fecerit, ut remaneret. vos quid dicitis? mentitum eum vultis? interrogemus partem iudicum. non accuso nunc reum: evasit, absolutus est; habet beneficium legis. illud ta*ntum* contentus sum dicere, fuisse aliqua, quibus index moveretur: illa, quae moverunt iudicum partem, illa, quae tot tristes sententias effecerunt. Iam ergo animum dignum habeo emendatione fortunae: cum adfectari tyrannidem putaret (sic enim loquamur), non dissimulavit; non ultionem putavit; non, cum ipse patriam perdidisset, invidit: sed venit in civitatem, et suscepit gravissimum laborem et novas inimicitias et recentem aemulationem. non excepit divitem ab indice fortuna.

Haec ego dicerem, etiamsi victus iudicio esset. nunc fortiter hoc possum contendere, quod fuisse dicitis eum causa inferiorem. quid est igitur? lex iubet eos absolvi, qui pares sententias tulerint. imputabitis istud publicae misericordiae, imputabitis humanitati: non ego arguo hanc legem, sed dico esse communem. eodem enim tempore non

1 *melius* *nisi ⟨de eo⟩ quod *etc. sed maxime mihi placet Ranconii coniectura:* nec enim secretum putant esse *etc.* || ac probatum *Ob,* et approb. *Sch* || 4 ⟨si⟩ *Ro et Ri* || 6 dicere⟨t⟩ *Ro et Ri* || non cont. **AB**, *corr. Sch* || 7 voluntatem eius retinuit **AB**, *corr. Ro;* 6—7 *fortasse* *⟨hoc⟩ non cont. p. e. leg. latorem: voluntatem eius retinuit *cf. 2, 10 et ind. I* || 10 fecit **B** || 13 tamen **AB**, *corr. Ro* || 14 iudex **B** || 16 talem ego anim. *Ro* || 17 affectare **B** || 28 arg. nunc leg. *Ro*

id modo quaesitum est, an adfectatae tyrannidis reum damnari oporteret, sed illud etiam, an hunc remanere in civitate oporteret. quod si pares sententiae periculo prosunt, pro utroque sunt. an vero adfectatae tyrannidis reus absolvatur, quoniam non plures pro accusatore, quam pro reo sententiae fuerunt: hic, qui periculi, qui exilii vel eandem, vel uti⟨que⟩ graviorem poenam †experiretur†, non eandem experiretur legis humanitatem.

⟨SERMO.⟩

Haec de iure, haec de rogatione: illa iam de aequitate.

⟨DECLAMATIO.⟩

Dignum esse existimo, qui maneat in civitate. pericula nostra tentavit; servitutem rei publicae discutere, quantum in ipso erat, voluit. Nescio, an plus debeamus, si ad indicium non certis argumentis perductus sit. nam si manifesta detulisset, si ea, de quibus dubitare nemo nostrum posset, crederetur cupiditate manendi in civitate fecisse. solam pietatem in causa indicii habuit, qui in urbem detulit litem, et litem iniustam condicione: ex altera parte solus et exul, damnatus: ex altera parte homo potens, gratiosus. omnia ista diligenter perpendite: intellegetis, non esse sententias pares. quid est igitur? [cur] Ego etiam pro ipso, qui absolutus est, reo existimo esse manere hunc in civitate. Illud dicere pro re publica satis erat: habe⟨bi⟩mus in civitate

5 affectet tyr. **Aa**, affecta e etyr. **Ab** ‖ 6 pro eo **A Ba** ‖ fuer̃t (?) *an* fuerẽ (?) **A** ‖ 7 qui] dĩ **A** ‖ vel uti⟨que⟩ *Aer* ‖ 10 ⟨Sermo.⟩ *et postea* ⟨Declamatio.⟩ *Pi* ‖ 15 ⟨sus⟩tentavit *Ro* ‖ 21 causā **B** ‖ *qui incertam det. l(?) ‖ 22 iniusta[m] *Gr* ‖ homo solus **B** ‖ 23 homo *om.* **B** ‖ 26 cur *recte eiecerunt edd.* ‖ etiam *om.* **B**

custodem. inquiret adhuc. forsitan omnia iam videre non potuit exul, non omnia tam clare perspicere. hoc visum pro opinione eius, qui absolutus est: non timebitur, quamdiu hic fuerit in civitate. immo hercule si mentitus est, si fictum detulit crimen, satis alioqui daturus est poenarum inter inimicos potentes, et inimicos gratiosos.

SERMO.

†Totam† autem existimo commodiorem esse partem diversam: suadeo his, qui dicturi sunt, in illam potius incumbant.

CCLV.
Transfugae excludendi.

Inter duas civitates bellum erat. in alteram multi transfugae veniebant. fert quidam legem, ne recipiantur.

SERMO.

Proxime ad suasorias accedit hoc genus: nam et suasoriarum [et] legis suasio et dissuasio est. Ergo dicet is, qui legem feret, non esse honestum recipere transfugas, nihil prodesse, forsitan † . . . † ad finem belli. summum: illud, propter quod lex fertur, periculosum esse.

DECLAMATIO.

Etiamsi non esset in eo statu bellum, ut honesta cogitare vacaret: vel cum periculo tamen op-

1 inquirit **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 2 clara **AB** ‖ 3 visuiri **A**, visuri **B**, *corr.* *Ro* ‖ 7 et inter inim. **P** ‖ 8 DECLAMATIO **AB** ‖ 9 totam] quoniam (?) *Ro* ‖ 10 diciturí **A** ‖ 11 incumbo **A** ‖ 18 proximae **A**, proximas **B** ‖ 19 *[et] ‖ 20 dicit **B** ‖ fert **B** ‖ 21 *fortasse* nihil prod. posse ad f.

tima et ad famam itura fecisse fortasse honestius foret, quamv*is* obstare utilitas videretur. nunc minus laudis *multo* plus tamen securitatis *habet*, honesta facere.

Nemo igitur dubitaverit turpissimos esse, qui transfugerint. spectemus enim rem ipsam, neque eo decipiamur, quod utile videtur, hostis est qui facit: aliter constituamus, ⟨in⟩quam, ut intellegamus, potuisse hoc et nostros facere. numquam prodest malum exemplum; etiamsi in praesenti occasione qu*o*dam⟨modo⟩ delectat, in futurum tamen altius nocet. proximos existimo esse eos transfugis, a quibus transfugae recipiantur. hoc natura simile est, facere scelus et probare. an si quis nostrum transfugisset, non ipsum modo pessimum civem et omnibus suppliciis dignum iudicaretis, sed infamia etiam, qui rec*i*per*e*nt, [et] velut auctores scelerum, velut magistros turpitudinis co*rr*igeretis: idem non reflectemus in nos?

Tandem utilitate ducti, in auxiliis habituri sumus, quos recipiemus? fingamus, eam civitatis esse fortunam, ut auxiliis opus sit: hos in auxiliis? scilicit qui, cum ex altera parte intuerentur patriam et memoriam pueritiae et necessitudines omnes, ad fortunam tamen inclinaverunt: *fort*iore pro nobis sacramento, *pron*iore animo stabunt? adeo facilius est, in istis scelus deprehendere, quam paenitentiam. inutile ergo militum genus, nobis minime necessarium. quippe etiam hi, qui recipiendos

2 quam ut **A B**, *corr. Sch* ‖ 3 *immo **A B** ‖ *est **A B**; *correxi* h̃t; fert *Ro* ‖ 8 ⟨in⟩quam *Ro* ‖ 9 pot. et hoc et n. **B** ‖ 10 occ. *quadam **A B**, quiddam *Fr*, quadam ⟨tenus⟩ *Ro; fortasse* in pr. quidem occ. ‖ 13 haec **Aa** ‖ 16 etiam qua si **B**, si qui *Aer* ‖ 16 *receperunt **A B** ‖ 17 mag. scelerum turp. **Ba** ‖ 18 colligeritis **A**, collegeretis **B**, *corr. Bu* (?) ‖ 24 proniore **A B**, *corr. Sch* ‖ 25 *post* „stabunt" transfugas non esse recipiendos *scribit* **A**, *quod iam Pithoeus cognovit in marginem esse removendum, alii falso retinuerunt, cfr. prolegg.*

esse transfugas ⟨dicunt⟩, hoc dicunt, in superiore esse loco nostram civitatem. neque enim amore nostri, sed metu imminentis fortunae transfugiunt. An facilius depposituros propositum bellandi hostes putamus, si plures transfugerint? minime. nam hi, qui bellum gerere contra nos non audent, si locum in civitate nostra non habuerint, saepe deponendi belli auctores erunt: nunc in privatum sibi singuli consulunt. est magnum in singulis momentum; ac si praeclusa haec fuerit spes, quod singuli faciunt, universi suadebunt.

Haec dicerem, etiamsi nihil ex istis metus esset: nunc vero non possum non confiteri sollicitudinem meam: quotiens oculos circumtuli et singulas castrorum metior partes, non aliter quam si vallum hostis invaserit, alienos habitus, aliena arma video; versantur inter domos nostras, inter templa, inter muros, in mediis rei publicae visceribus. an aliquid mali velint facere, postea videro; interim: possunt. ego istud † credidi scelus, cum a singulis spes est, cum a paucis spes est: cum a plurimis, iam consensi. † Novum hercule genus artis: supervacuum est cuniculos fodere et per occultos specus ingenti labore exhaustis terris in mediam subito emergere civitatem: supervacuum est redimere proditorem et scelus pecunia pacisci. videntes palam, immo gaudentes etiam accepimus intra viscera hostem. vos aestimabitis, an suspectum debeatis habere, quod ad tantum numerum per singulos pervenerunt: nemo illos recepisset, si universi venissent. omnesne

1 ⟨dicunt⟩ *Aer* ‖ 3 nostri *om.* **B** ‖ 4 ad fac. **A B** ‖ 6 intra nos **B** ‖ 10 si fuer. praecl. h. sp. **B** ‖ 17 nostros **A** ‖ 20—22 *Sch proposuerat* ergo ist. ⟨non⟩ credidi sc.; ego istud ⟨non⟩ cr. sc., cum a singulis suspicio esset, c. a p. suspicio esset: cum a pl., i. consensi *Ro* ‖ 28 aestimatis **B** | susceptum **B**

hi desperaverunt? omnesne ⟨sibi⟩ consulere ac prospicere voluerunt? adeone facilius est transfugere, quam cadere? omnes hi reliquerunt in civitate coniuges in ludibrium atque contumeliam eorum, qui se a scelere maximo ulcisci velint: manifestiore⟨m⟩ qua⟨n⟩dam coniectura⟨m⟩ capere possumus: num minus animi sine his, num minus pertinaciae desertis? age sane, hoc non cogitatis, quod nec custodiunt nec reprehendunt, nec portas praecludere nec publica retinere cura tanti putant. miratur aliquis timere me hostes, quod isti transfugiunt: illi me non timent. caveamus, obsecro, dum plures sumus.

CCLVI.

Furiosus trium filiorum pater.

Qui tres filios habebat, duos per furorem occidit; a tertio sanatus abdicat eum.

DECLAMATIO.

Poteram, etiamsi non irascerer, abdicare, tamquam bonus pater. omnia de fortuna mea timeo, omnia de tam fragili ac tam mutabili mente: et propter hoc dimittendus mihi a domo filius erat, ne incideret in meum furorem. Sed quatenus et causas quoque abdicationis interrogor, id [est] ⟨quod⟩ cogit me frequentius malorum meorum meminisse: quamquam inter praecipua, propter quae abdicem, hoc est, quod mihi ista narranda sunt, dicam tamen.

1 ⟨sibi⟩ *Sch*, omn. ⟨suis⟩ c. a. p. noluerunt? *Ro* ‖ 3 hii **A** ‖ 4 l. ac. c. **A** ‖ 5 qui ea sc. **B** ‖ 5—6 manifestiore⟨m⟩ qua⟨n⟩dam coniectura⟨m⟩ *Sch* ‖ 7 animis **B** ‖ 8 quod nec cust. nec rep. n. p. p. n. p. ret. cura t. p. **ABC**, *om. pleraeque cdd.* ‖ 17 senatus **A** ‖ 24 quoque] qđ **A** ‖ [est] *Ro* ‖ 25 ⟨quod⟩ *Aer*

Imputo filio me*am* orbitatem. respondebit: „non ego occidi.“ scio: mea manu factum est; ipse ego pater, qui genueram, qui educaveram, per viscera liberorum ferrum exegi. credo enim tibi, et orbitatem tamen tibi imputo; tibi aestimo illam ex die mei doloris: quaedam ignorare simile non passi est; tunc liberos perdidi, cum perdidisse me sensi. esto, gravem sine dubio manibus meis iniuriam fortuna fecerat; posuerat tamen huius rei in ipso animo remedium illo tempore, quo furere et agi dementia videbar. frequentius in ea cogitatione eram, ut crederem esse cum liberis omnibus. abstulisti mihi ignorantiam malorum. quanto miserabilior fui ex die meae sanitatis! furiosum me non sic cecidi; tum lacerare vestes, tum verberare vultus meos coepi. omnia igitur haec non in aliam vim accipi debent, quam si filios meos ipse occidisses, quam si ipse abstulisses. unde tantum boni, ut reddere possis illam valetudinem, illum furorem?

Quod unum possum praestare infelicissimis illis iuvenibus meis, praestabo: ne quis eorum morte gaudeat, ne cui prosit, quod filios meos occidi.

CCLVII.

Nuptiae inter inimicorum filios.

Qui habebat filium et divitem inimicum, captus a piratis scripsit filio de redemptione. ille cum pecuniam non haberet, offerente divite filiam suam, duxit eam in matrimonium et pecunia ⟨eius⟩ redemit patrem. reversus ille imperat ut dimittat; nolentem abdicat.

1 meo **AB**, *corr. Ro* || 2 manu ⁊ actum **B** || 6 est is tunc **B** || 10 m *in marg.* **A** || 11 gogitatione **B—P** || 13 ignorantia **B** || 18 ut *om.* **P** || 19 valitudinem **AB** || 26 piratus **A** || 29 *⟨eius⟩

DECLAMATIO.

Si ab alio redemptus esset pater ⟨et⟩ statim, ut redisset a gravissima fortuna, [et] abdicare me instituisset, dicerem tamen: quid intra tam breve tempus commisi? quid tam scelerate a me factum est, ut ira patris praecederet ipsam gratulationem? nunc certum habeo, indigna quaedam expectare vos facinora, cum abdicetur filius, qui redemit. est sine dubio istud non meum beneficium, et omne redempti patris munus ad socerum redit. ego tamen navigavi; ego periculosa maria ingressus sum, ut redimerem patrem, quemadmodum ipsum dicere audistis; quaedam etiam non *pat*ienda passus sum. Quae ei ratio abdicationis est? „Non obsequeris, inquit, mihi.“

Si hoc ad abdicandum satis esset, supervacua erant omnino iudicia ist*a*. cur enim nobis defensionis potestatem dedistis, si nihil nostris consiliis libertatis relictum est? servi me hercule quaedam liberius ex bona mente faciunt, et aliquando indicium fidei putant pretio empta mancipia non paruisse. filios vero quis dubitavit umquam esse plerumque suae potestatis? ut ea praeteream, quae sub tam bono patre ne argumenti quidem causa referenda sunt, nec dicam, »non coges templa incendere, non coges operibus publicis manus adferre«: leviora certe nostrae *aucto*ritatis esse manifestum est, ut sententiam iudices dicere ⟨liceat, qualem⟩ velimus,

2 ⟨et⟩ *Pi* ‖ 3 [et] *Pi* ‖ 13 facienda **AB**, *corr. Aer,* fatenda *Sch* ‖ 16 ad *om.* **A** ‖ 17 omnia **A** ‖ ipsa **AB**, *corr. Sch* ‖ 19 Bonae conscientiae indicium esse libertatem **A** ‖ 21 ⟨im⟩putant (?) *Gr* ‖ 22 veros **B** ‖ 23 uti ea praetereaque sub **B** ‖ 26 manū **B** ‖ 27 mediocritatis **AB**, *corr. Ro., proponens* auctoritatis *vel* (*cf. indic. I*) libertatis ‖ 28 ⟨liceat, qualem⟩ *Ro*

ut testimonium non ad arbitrium parentum reddere, †immo† suadere, quod animus dictaverit. quod si licet aliquando etiam contra patris voluntatem ea, quae alioqui reprehensionem non merentur, filio facere: nusquam tamen libertas tam necessaria, quam in matrimonio est. et hoc dicerem, si quaereretur hoc iudicio, an mihi aliqua ducenda esset. ego eligam, cum qua victurus sum; ego comitem laborum, sollicitudinum, curarum ipse perpendam. quis enim amare alieno animo potest? nunc vero firmius hoc esse atque facilius coepit: uxorem iam duxi (non dico quare) meo impulsu, mea voluntate. eripuerat enim te mihi fortuna dederatque mihi illam miseram libertatem. Repudium igitur imperas et copulatos iam diu diducis animos. neque enim hoc tu spectaveris, quod cum uxore mea non diu vixi. sine dubio secundum nuptias profectus sum, continuo me peregrinatio excepit: [et] vel hoc ipso iniquius est repudiari eam, quae certe non potuit offendere.

Descendamus sane ad hanc quoque necessitatem, ut imperante patre etiam repudium filius debeat pati: quid de ipsa, quam repudiari vis, querar? sane pater fuerit inimicus: cur haec nurus esse desinat, quam nihil peccasse tu quoque confiteris, qui expellis? negas idoneam esse matrimonio meo locupletem. quam vereor, ne cui videatur pater sic inimicus diviti esse coepisse. non<ne> enim fortuna in utramlibet partem intuenda est? an vero apud me noceat puellae, quod dives est,

1 red. ideo s. **P**; *cf. decl. 378* ‖ 6 matrimonium futuri mariti semper iudicio permittendum **A** ‖ 7 iudicium hac mihi **A**, iudicium ı ac mihi **B**, *corr. Pi* ‖ 10 nunc enim f. **B** ‖ 11 cepi **B** ‖ 17 diu non **B** ‖ 21 defendamus **B** ‖ 23 queratur **B** ‖ 26 negant **Aa**, negat **Ab B**, negas **P** ‖ 28 cepit **Ba**, cepisset **Bb P** ‖ *non<ne>

cum apud patrem illius non nocuerit mihi, quod pauper sum? „Dives est.“ Numquid ergo hoc dicere potes: „superbior erit et fastidiet?“ securus sis, pater: petiti sumus, empti sumus. „At inimicus, inquis, fuit.“ Volo adhuc sic loqui, tamquam odia utraque parte durent. non oportet immortales esse inimicitias, et ita demum tutum perpetuumque esse ⟨potest⟩ humanum genus, si amor ac fides nullam habuerint oblivionem, ea rursus, quae aliquo †incommodo commutantur,† brevi morte deficiant.

Sed non est diu mihi in hac parte commorandum, quae certe satis potens apud divitem fuerat. inimici nomen habuerit aliquando (nec quaero, quam immerito, nec quaero, quam iniuste): modo redire in gratiam cum eo potuerim. Sed hoc solum reprehendit, quod se absente omiserim cum divite inimicitias. ita, opinor, feci hoc contemptu patris, feci vilitate. Restitui nos in integrum putate, iudices: captus est pater meus a piratis, vincla et ultimos metus patitur et ea, quibus gravius id tantum est, quod imminet. hoc scio, hoc ipsius epistolis cognovi; hinc redimi potest. duram putate condicionem poni: nonne subeunda est? si piratae hoc mihi pollicerentur, ut vicarias pro patre manus acciperem, non recusarem catenas; si obligarer faenore, aes alienum tamen non timuissem, ut redimerem patrem. Duxi puellam honestam, locupletem: ego tamen (si ulla mihi dicenti fides est) non hoc in ista condicione spectavi. ille me movit,

3 poteris **Ba** ‖ 4 ut **B** ‖ iniquus **Aa** ‖ 5 nolo **B** ‖ v. si adh. **Aa** ‖ 8 ⟨potest⟩ *Pi* ‖ sic am. **Aa** ‖ 9 habuerit **B** ‖ al. inc. committuntur *Ro, an* *al. cum comm. commut. (?) ‖ 11 mihi diu **B** ‖ 12 fuit **Aa**, ⟨non⟩ fuerat *Ro* ‖ 18 restituite **B** ‖ 19 aspiratis **Aa** ‖ 22 redimini **A** ‖ 24—25 si pir. sic mihi pol. *etc.* — man. acciperent (?) *Ro* ‖ 27 duxi — locupletem *om.* **B** ‖ 28 dicendi **B** ‖ 29 condiciones peccavi **A**

ut beneficiis vinceremur. sed neque in me ille probavit aliud, quam pietatem. vidit fletus meos, vidit totius animi atque etiam corporis defectionem: sic homini, inter principes nostrae civitatis numerando, coepi bona esse condicio.

Itaque intellego mihi, iudices, non in hoc tantum laborandum, ut iram patris mitigem, ut leniam: illud est partium mearum, illud vobis adhibitis rogo, in gratiam velit redire iam cum propinquo meo', cum redemptore suo. non enim iactabo meam pietatem: illius opus est, quod redemi.

CCLVIII.

Fortis contumax patri forti.

SI DUO AUT PLURES FORTITER FECERINT, DE PRAEMIO ARMIS CONTENDANT. VIR FORTIS OPTET QUOD VOLET. Pater et filius fortiter fecerunt. peti<i>t pater a filio, ut cederet sibi praemio; non impetravit: cessit ipse et abdicat.

DECLAMATIO.

Etiamsi dissimulari posset, quae causa patri fuisset, ipsum tamen hoc abdicatione dignum erat, aliquid petenti negasse. quantum enim mihi praestare poterat, ut paria redderet? non iam imputo illa vulgaria, lucem et ius libertatis et usum vitae. hoc imputo: quod fortiter fecisti, roboris et corporis mei, meum est: animus iste ad contemnenda pericula paratus ex meo fluxit. ego te diu praeceptis feci virum fortem, proxime quidem etiam exemplo.

4 homines **B** ‖ 5 cepit **B** ‖ 8 legniam **Aa** ‖ 16 et et **B**—**P** ‖ 17 *peti<i>t ‖ 18 imperavit **A** ‖ 22 petente **B** ‖ 25 hoc hoc **A** ‖ rob. ut corp. **Aa** ‖ 25—27 rob. <est> et corp. mei; meus est animus iste a. c. p. paratus: ex m. fl. *Ro* ‖ 26 contentenda **P**

quantumcumque sit istud, quod peto: non indicare satis est? non desiderium pervenire in notitiam tuam sufficit, nisi preces adhibuero, nisi auctoritatem paternam summisero? multum peccaveras, etiamsi praestitisses.

Nunc vero quid a te petieram? ut mihi praemio cederes. non dico, quid fuerit secuturum. Sane ita sit constituta lex, ut in iudicio contendamus, ut citra periculum feratur de nostra virtute sententia: non erat aequum cedere te, ut non dicam patri, seni? tibi adprobandae virtutis multa tempora supersunt; tu sperare id, quod hodie cesseris, potes: mihi indulsit fortuna hunc supremum honorem. inter extraneos quoque et alienos est aliquod privilegium aestatis. honores prior peterem: ad signandum advocatus, prior ⟨signarem, sententiam prior⟩ rogarer. in his etiam minimis observationibus inhumane non cederes honorem lateris.

Age vero, non praeter hoc etiam dignior praemio fuit virtus mea? non est tam admirabile, cum fortiter facit iuvenis: hoc aetas postulat, hoc robur iuventae poscit; paene turpe est, non fecisse: hoc est honore dignius, vicisse annos et ultra aetatem durantes agere virtutes. eo tempore fortiter feci, quo cogi non possem, ut militarem. utrum tandem vis ⟨non⟩ magnum esse, quod ego feci; an minus esse ⟨eo⟩, quod tu fecisti?

Videamus nunc haec, quis fuerit secuturus exitus, si in ista contentione praemii idem animi ego quoque habuissem: armis contendendum erat et laetissimo alioqui domus nostrae proventu gravis-

14 aliquid **Aa** ‖ 15 priopeterent **A** ‖ 16 *⟨signarem s. prior⟩ ‖ 18 inhumanum ne ced. **B** ‖ 19 indignior **B** ‖ 20 in iuvenibus virtutem non satis esse laudandam **A** ‖ 26 ⟨non⟩ *Ro* ‖ ⟨eo⟩ *Ro* ‖ 28 haec quis **A** ‖ aequis **A**, haec qui **B**

simum *vul*nus et crimen inurebatur. iam video, quare non cesseris. hoc tibi praemio maius videbatur, committi cum patre et parricidium facere iure; hoc profecto etiam in acie [facere] cogitasti et, cum imitareris virtutem meam, non optandi ius, sed pugnandi quaerere videbaris. ego quantum est in te, in medio foro et universa spectante civitate filii manu trucidatus sum vel, quod est gravius, occidi: tu perseverasti, cum me cupere sic videres. etiamnum interrogo, staturusne contra fueris? dic *verum*! nam si ⟨non⟩ fuisti perseveraturus, vide an gravius etiam crimen sit, patri negasse, quod praestare poteras. Habe ergo praemium istud, quantumque in eo honoris est; sed contentus esto adpellasse rem publicam: discede de domo mea. non iam ultionis gratia facio, sed etiam securitatis: insomnes noctes ago et ad omnes terreor strepitus; nulla mihi secura nox est: habeo in domo filium, qui me potuit occidere. nam praemii quidem gratia strinxisses ferrum contra patrem et in conspectu civitatis populique parricidium fecisses, ut heres citius fias, ut bona mea occupes: homo tam cupidus non audebis parricidium facere secretum?

Non ignoro omnium fere, qui abdicantur, hunc esse morem, ut acta iam causa ad preces convertantur et mitigare patres rogando velint: hocine tu concipis animo posse fieri, ut exores?

1 funus **AB**, *corr. Obr* ‖ vides **AB**, *corr. Ro* ‖ 4 profesto **B—P** ‖ [facere] *Sch* ‖ 5 imitaris **B** ‖ 5—6 pugnā dividebas **A** ‖ 8 occidere **B** ‖ 10 staturuγ nec contra **A** ‖ *dicturum **AB**, dic utrum! *Obr, fortasse:* st. c. fueris dimicaturum *vel* et dimicaturus ‖ 11 *⟨non⟩ ‖ N **A** ‖ 17 noct. aget ad **Ab** ‖ 19 petivit **B** ‖ strixisses **A**, strinxisse **B** ‖ 21 populorum **P** ‖ fecisse **B** ‖ 26 hoc metu conc. **B** ‖ 27 fieri *om.* **B**

CCLIX.

Pauper naufragae liberator, maritus.

Dives cum amico paupere et filia navigabat. naufragium fecit; extulit filiam divitis pauper. rumor erat, eam nupturam cuidam nobili iuveni. quodam tempore in domo divitis tumultus fuit: inventi sunt una pauper et puella; ab utroque dictum est vitiatam puellam. imperavit filiae dives, ut nuptias optaret. educta ad magistratum optavit. postea comperit dives, non esse vitiatam puellam. imperat, ut relinquat pauperem; nolentem relinquere abdicat.

SERMO.

In omnibus quidem abdicationis controversiis, quatenus pro liberis dicimus, summissa debebit esse actio, et satisfactioni similis. In hac tamen controversia istud aliquanto magis servandum est. nam et filia est, quae abdicatur, et hic pater aliquid etiam boni et clementis viri fecit, et nobis tutissimum, uti hac etiam bonitate.

DECLAMATIO.

Non ignoro, iudices, quantum causae nostrae oneris accedat ex persona abdicantis, non propter illud commune, quod pater est: sed quod pater indulgentissimus, amicus optimus, etiamsi quando iniuriam accepisse videtur, mitissimus. Itaque priusquam defensionem adgredimur, in hoc satisfaciemus animo nostro, ut gratias agamus ante omnia filiae nomine. quam sic amavit, ut eam diduci a se ne navigaturus quidem voluerit; cui ad magistratus

7 ab *om.* B ‖ vitiata puella B ‖ 10 magistrum P ‖ 16 esse *om.* B

eductae praestandum putavit, ne qua occisi hominis infamia inquinaretur; quam tradidit amico suo, quod iam dici potest, optimo marito. Proximum est ab hoc, ut amici quoque et (si permittit) generi mandata perferamus. sunt autem similia: nam et plurimum cum eo vixit et nulla causa, nullo diductus est loco et usque in hoc tempus in ea fuit opinione, ut se crederet vivere beneficio istius. Erat profecto felix domus, si in illa prima simulatione hi manere voluissent. sed dum hanc quoque beneficiis optimi senis referre gratiam volunt et simpliciter fatentur omnia: inciderunt ambo in hanc dicendae causae necessitatem, dum scilicet ambitiosus gener vult videri socero suo innocentior, quam videbatur. Equidem peractis gratiarum agendarum mandatis hoc primum puto, ut isti (si permittit) gratuler. filia eius, probissima puella ac verecundissima, nullam accepit iniuriam; amicus et gener nullum scelus fecit. nam si quid tale cogitare et in animum inducere potuisset, illo tempore vitiandi habuit occasionem, quo naufragam in litus evexerat. Reliqua pars actionis meae non tam ad defensionem, iudices, spectat, quam ad deprecationem. nam nulla profecto certior ratio est, quam ut istum priorum temporum admoneam.

Hic enim, iudices, adulescens, (quod in hoc demum iudicio audivimus a divite dici) pauper, unam sibi domum, quam coleret, elegit, unum hunc, cui fidem suam inpenderet. ac brevi moribus, sanc-

3 ⟨et⟩ quod *Sch* ‖ 4 ab hoc *om.* **B** ‖ 7 deductus **AB** ‖ 10 humanae res valuissent **B** ‖ 11 voluit **B** ‖ 12 fateretur **B** ‖ 14—18 vult v. s. s. i. q. v. e. p. g. a. m. h. p. p. u. i. p. g. f. e. p. p. a. v. n. a. i. a. e. gener *om.* **Aa** ‖ 16 istis permittit **A** ‖ 22 defectionem **Aa** ‖ 23 iudicii **B** ‖ spectat *om.* **B** ‖ 26 hoc quidem iud. **B** ‖ 27 audimus **A** ‖ 29 breviorībus **B**

titate, innocentia fecit, ut inter omnes etiam superioris fortunae carissimus videretur. itaque hercule, cum peregre proficisci destinasset, quamquam navigationum pericula non ignoraret adulescens, tamen secutus per maria, per tempestates. non nimium de fortuna querimur: etiamsi naufragium illud multos metus, longam vexationem, aliquod attulit detrimentum, tamen rem difficillimam expressit, fidei experimentum: in illa omnium trepidatione, in qua pro sua quisque salute sollicitus nihil de proximo cogitabat, cum inter fluctus et turbati maris minas vix evadere ac suae quisque consulere saluti videretur, non me hercule miror, quod quamvis optimus pater filiam tamen respicere non potuit. quis enim hoc crederet posse fieri, ut non modo saluti suae consuleret, verum etiam suscepto onere infirmitatis alienae evadere in terram et vincere *im*minentis fortunae *imp*etus posset? itaque non servus ullus tam fidelis, non libertus tam beneficio obligatus manumittentis fuit, ut hoc subire periculum posset. unus amicus (nondum enim illud faciebat tamquam gener) accepta humeris suis puella per tot difficultates, per tot pericula, nihil pro se ipso sollicitus, tulit. quam istud non human*ae* tantum op[er]is, sed divini cuiusdam beneficii arbitrandum est? tu*nc* hos coniunxistis *copul*astisque. fortunae nihil necesse habeo diutius hoc imputare, tamquam non intellectum. non perdidit beneficium: et puella se nihil non huic debere credidit et pater ita interpretatus est *mun*us illud, ut existimaret amico in se ac suos omnia licere. ru-

11 fructus **A** ‖ 13 minor **Aa** ‖ quid **A**, quomodo **B**, *corr. Fr* ‖ 16 verum quā **A** ‖ honere **A** ‖ 18 eminentis **AB**, *corr. Gr* ‖ metus **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 humani t. operis **AB**, *corr. Ro* ‖ 26 est *om.* **B** ‖ cum **A**, tum **B**, *corr. Ro* ‖ culpastisque **AB**, *corr. Aer* ‖ 30 *maius **AB** ‖ istut **A** ‖ ut *om.* **B** ‖ 31 ex-

mor itaque in civitate non quibus alias solet causis exortus est: sed homines, dum indignantur, nescio cui iuveni optimo et nobili dari puellam, convicium moribus huius tamquam ingrati fecerunt. intellego, iudices, quam difficili ac velut scopuloso loco versetur oratio mea. quomodo narrem istud, quod confessi sumus? illud puto tutissimum est: rapere voluit (huic enim certe crimini ignoscitis): inde tumultus, inde voces repugnantis, inde fortasse etiam nimia puellae querela, quod audaciam pro iniuria tulit; quod se raptam, quoniam ille rapere voluisset, proclamavit. nec is sane negandum existimavit et, quamquam nihil acciderat tale, *amico* suo confessus est. illud certe manifestum est: pater filiam putavit irasci. itaque sollicite quoque, nec pro imperio tantum patris, sed etiam pro auctoritate, pro † sententia † deprecatus est. tum admonuit illam: memento hunc esse, cui vitam debeas; hunc esse, qui te ex periculis servaverit maris. quanta illa gratulatio! quanta patris laus fuit! quam felix domus! nihil deerat *felicitati* nostrae, si raptor fuisset. his moribus suis, ⟨h⟩ac tanta bonitate meruisse visus est pater, qui non falleretur: indicaverunt integritatem. quo speraverant futurum, ut magis amarentur, incidunt in offensam. nisi forte invicem ludimur, et nos pater mutuo mendacio tentat; quare non omnia statim simpliciter dixerimus, minatur. Dii faciant, ut iste sit eventus, qui adhuc in hac domo omnium periculorum fuit.

istimare **B** ‖ 1 qui aliis assolet causis **B** ‖ 4 opinor **A**, opimo **B**, *corr. Aer,* opulento *Gr* ‖ dare **A** ‖ 8 ignoscis **A** ‖ 10 mimia **A** ‖ 11 quomodo **B** ‖ 12 his **AB** ‖ 13 animo suo **AB**, *corr. Obr* ‖ 14 certum **B** ‖ 17 dum **Aa** ‖ 20 laus patris **B** ‖ 21 *gratulationi **AB**, *cf. 56,9* ‖ 22 ⟨h⟩ac *Bu* ‖ 24 quomodo **B** ‖ 25 am. quia incidunt **Aa** ‖ 27 statim *om.* **B**

Nostr*um* tamen, quatenus forma iudicii proponitur, ⟨ut⟩ ag*a*tur defendentis imitatio. Nam si te prorsus irasci existimarem, optime pater, illa dicerem: filiam abdicas. nondum defendo factum, nihil de isto crimine loquor: satis tut*a* esse potest apud iudices. fulmen istud patr*i* adversus ferociam adulescentiae datum est, adversus filios, qui peccare plus possunt. filia vero vix nutricum minas tulerit, vel eorum, a quibus educatur, tristitiam. Et ut virgo pertineat ad patrem, tamen nupta pertinet ad maritum. post ⟨diem⟩ illum, quo spes liberorum incohata est, quo in nepotes usque cogitationem misisti, quid aliud potes exigere a filia tua, quam quod placuit ei, cui conlocata est? si la[e]tius agendum esset, illud dicerem: abdicare propter matrimonium non potes. paulo fortior recusaret etiam nubere, nisi cui voluisset: haec subiecit in hoc se imperio tuo, ex arbitrio patris nupsit. paulo fortius vindicar*i* debet matrimonium iam factum. Ut etiam nuptias imperare possis, repudium imperare non potes eius, ad quem puella legibus et magistratibus et iureiurando pervenit.

Verum contra haec paulo *alt*ius repetit abdicationem et non est contentus ea obicere, propter quae iudicium est: „mentita est, inquit; patri de raptu

1 nostra **AB**, *corr. Ro* ‖ 2 proponitur agitur **AB**, *corr. Ro* ‖ 3 optione **B** ‖ illam **B** ‖ 5 tutā **A**, tutum **B**, *corr. Pi* ‖ 6 patrum **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 adolescentiā **A** ‖ e p o t e (*cf. vers. 14* nepotes) *et brevi intervallo distans* f i l i a s a b d i c a r e n o n ////// d e b e r e **A** ‖ adversus filias abdicare non debet filios **B**, adv. f. abd. n. debet plus fil. **P** ‖ 11 ⟨diem⟩ *Ro* ‖ 12 inde potes **B** ‖ 15 la[e]tius *Aer* ‖ abdicari **B** ‖ 16 potest **AB** ‖ 17 nisi nupserit cui vol. **B** ‖ 19 vindicare **AB**, *corr. Gr* ‖ 20 est iā **B** ‖ *nuptae (*?*) ‖ 21 imperari n. potest **B** ‖ 22 et p magistratus **B** ‖ 23 paulo latius repetit **AB**, *corr. Aer;* paulo latius: ⟨altius⟩ repetit *Ro* ‖ 25 menata **Aa**, minata **B** ‖ r a p t u **A**

mentita est.“ Defendam, iudices? absoluta sunt. ego vero malo esse crimen, ut patri plus debeamus. Deceptus es: ita malles filiam tuam raptam esse? Volo sic defendere puellam, tamquam factum sit ipsius culpa. haec quid? »ignosce. non est hic amor: gratus animus est.« an illa sibi ullum fideliorem fore tota vita existimaret, quam eum, cui secundum te debeat plurimum? cogita, quae fuerint illa pericula, ex quibus evasit; quae tempestates, qui fluctus et naufragia et cetera, quae nihil divisione egent, nomina. Sed omnem hanc culpam maritus ad se trahit: »nihil tantum puella cogitavit; quidquid est istud, ego feci; qualecumque istud est, meum consilium est. tu ignosce, qui soles.« recedere iubes a marito tali? qua tandem causa? pauper est. non solebat hoc illi apud te nocere †relinquam nec dico† pauperem: nam in matrimonio quidem filiae, quod solebat *sufficere*, te auctore nupsit, te hortante nupsit. redde rationem illius sententiae. quamvis putares turpe, tamen cogitasti, quid praestitisset filiae tuae.

SERMO.

In summa parte declamationis utrumque producemus et pro utroque pariter rogabimus, *sed* aliquanto magis pro marito misero. decet enim

1 deflendo ista iudices **B** ‖ 3 ÷ **A**, est **B**, *corr. Aer* ‖ 5 ignoscis **Aa B**, ignoscit **Ab**, *corr. Ro* ‖ 7 secundum **A** ‖ 9 fructus **Aa** ‖ 18 *sol. nocere **AB**, *qua ratione ductus correxerim exposui in prolegg.*; nam in matrim. qu. filiae, ⟨si⟩ quod s. noc., ⟨non nocuit⟩: te auct. *etc. Ro. fortasse:* *nam ⟨si⟩ in m. qu. f. hoc sol. nocere: te auct. ‖ 20 *putaretur pem **Aa**, putari turpem **Ab**, putarem turpe **B** ‖ quis pr. **Aa** ‖ 21 quid filiae **A** ‖ 24 rogimus **A** ‖ *et al. **AB** ‖ 25 *d. en. ill. amare **AB**

illum amare. dicat se moriturum. †totum est enim in eodem.†

DECLAMATIO.

Periturum se adfirmat: quo tu illum exemisti, cum ad magistratus eductus est. hic animum tuum exigit priorem, hic illam misericordiam.

CCLX.

Pastor abdicatorum.

Dives adulescens abdicatos recipiebat et de suo alebat. laesae rei publicae reus est.

SERMO.

In plerisque controversiis plerumque hoc quaerere solemus, utrum ipsorum persona utamur ad dicendum, an advocati: vel propter sexum, sicut ⟨in⟩ feminis, vel propter aliquam alioqui vitae vel ipsius, de quo quaeritur, facti deformitatem. Hic adulescens et honestus est et, cum sit locuples quoque, nihil tam turpe commisit, ut illi pro se loqui fas non sit. ego tamen existim⟨o d⟩andum esse advocatum. primum, quod etiamsi quid remissius ac liberalius fecit, aetate excusari potest. non consentiunt autem haec inter se, ut idem ⟨et tantum roboris habeat, ut pro se ipse dicere possit⟩ et tantum infirmitatis

1 totum] iterum (?) *Ro* ‖ 2 eo[dē]. declamatio *Sch* ‖ 4 *fortasse* *petiturum se adf. quo *etc., nimirum mortem ex lege raptarum* ‖ 4 quod tu **A**, cum tu **B**, *corr. edd.* ‖ 14 ⟨in⟩ *Ro* ‖ 15 aliquam malitiam vitae **C**, *quod haud scio an sit praeferendum* ‖ 18 praesol loqui **Aa** ‖ fas loqui **B** ‖ 19 existimandum **ABC**, *corr. Aer* ‖ 21 excusare **BC** ‖ 22 ⟨et tant. rob. h. u. p. s. i. d. possit⟩ *Ro; similia suppleverant Aer et Sch*

anim*i*, ut hac excusandus sit. alterum illud est, quod, si defensionem ultra excusationis terminum proferimus, laudandus est adulescens. arroganter autem faciet et tumide, si coeperit se ipse laudare: praesertim iactaturus id, quod facere possit a fortuna esse. dabimus ergo illi, his causis, advocatum.

DECLAMATIO.

Non necesse erat mihi, iudices, de facti huiusce, quod in crimen vocatur, ratione disserere. scio quid advocato satis sit. sufficiebat hoc solum, si eximerem legi reum: et cetera fiant fortasse pro dignitate, fiant pro conscientia, pro laude: ad vos id unum pertinet, an lege, qua cognoscitis, obligatus sit, qui accusatur. quae *re*s vobis, quo atrocior est, hoc diligentius intuenda est. sit tolerabile formula errare et in petitione pecuniae non uti iure concesso: aliquis caput hominis perperam petit, ut terreat, ut occidat? Rei publicae laesae quaedam sunt, iudices, ad quorum pronuntiationem oculi sufficiant. satis erat accusatori ostendere, si quid hic laeserit: aliqua publicorum operum incensa, eversa vel corrupta navalia, arma usibus belli erepta; aliquid denique eorum, quae publice possidemus, (ea sunt enim rei publicae) deterius huius fraude atque iniuria fact*um*. Cetera habent suas leges, sua iura, suas actiones. si hos, quos recepisse dicitur, occidisset, non tamen rei publicae laesae iure teneri videretur. sint igitur

1 *animo **AB** ‖ hec **B**, hic **CP** ‖ 4 si se coeperit ipse **B** ‖ 5 id quod] quod id *malit Ro* ‖ 9 quod **A** ‖ 11 et si cętera **B** ‖ 12 an gele **Aa**, an legi **B** ‖ 14 vis **A**, *om.* **B**, *corr. Sch* ‖ ·/. t (= est vel) hoc **A** ‖ 15 si tol. **B** ‖ 16 nonne iure **B**, nonne vere **P** ‖ 20 acc. hostem ędere quam hic **B** ‖ 21 inpensae versa **A**, impense v. **B**, *corr. Pi* ‖ 24 facta **AB**, *corr. Gr* ‖ 25 cetera h. s. l. s. iura *om.* **Aa** ‖ 26 hoc **Aa** ‖ 27 tenere videatur **Aa** ‖ sunt **B**

ista gravia, quae obiciuntur: aliquid fecisse clementer, contra duros et asperos patres interposuisse misericordiam pro sua aetate: non hoc vidit lex, quae recitata est, non voluntas eius, quicumque conditor iuris istius fuit. haec ego fortius dixi, quia ⟨nihil⟩ remissurus sum. Quid enim obicitur? „Abdicatos recipit et sua pecunia alit".

Ut gravissime iudicemus de hoc crimine: stultitia est et supervacuas inpensas facit. quis est iste, qui nobis, tamquam pater, irascitur? „Patrimonium consumis et alioqui splendidas opes cotidie effundis." Quae tandem ista inter se pugna est? legem recitas laesae rei publicae et agis quasi abdices. Sic respondebo tamquam abdicanti: ignosce: iuvenis est; non satis ⟨ei⟩ roboris, nondum satis iudici*um* confirmare potuit. et tamen si faciendae sunt inpensae, si perdendum aliquid, non potest honestiore via inpendere. non meretricibus donat; non in parasitos profundit; non illi magno cupididates suae constant: sumptuosus est misericordiae.

Libet etiam augere crimen et, si qua nesciunt accusatores, indicare. vos eum largiri tantum abdicatis putatis? —: iste aliquid et mendicantibus porrigit; iste et multos, fortunae iniuria lapsos, sustentat atque erigit. »quid faciam, inquit, animo meo? quotiens infelicem vidi aliquem et necessarii etiam victus egentem, lacrimas tenere non possum. Invidiam mihi facere videtur patrimonium meum: pulsant frontem meam caeduntque, etiamsi taceant, ipso habitu, ipsa tristitia, ipso silentio; sed et rogant et provolvuntur ad genua. nec mihi illa saltem

6 ⟨nihil⟩ *Sch* ‖ 8 stultas et sup. **B** ‖ 10 imp̃ **A** ‖ 13 ages **A** ‖ quos abd. **B** ‖ 14 N **A** ‖ 15 ⟨ei⟩ *Ro* ‖ 16 iudicii **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 20 misericordia **AbB** ‖ 21 quod **B**, quid **P** ‖ 22 largitatum **A** ‖ 25 ad qua eregit **Aa** ‖ cum fac. **B** ‖ autumo meo **B** ‖ 26 N **A** ‖ aliquā **A** ‖ 27 egentes **Aa** ‖ 28 videntur **B** ‖ 27 cędunt qui **B**

simulata, ut plerisque, excusatio superest, ut dicam: non possum.«

Tu vero tanto, adulescens, fortior atque omni laude, non in nostra modo tempora, sed etiam in futura omnia saecula dignior, solus mihi mortalium videris usum pecuniae intellexisse; ⟨nec⟩ frustra tibi a*e*qua fortuna tantum patrimonium dedit et in breve humani tempus aevi, veluti grande pondus inposuit. relinquendum erat istud et res transisset ad alios: quandoque locupletem fecisset nescio quem mors liberalis. libet vobiscum loqui nostro nomine, avari parcique, qui aliquid non fecisse sordide iam etiam scelus existimatis. non sunt ista ⟨au⟩ferenda nobiscum neque ad inferos servata per vitam fortuna persequitur. tolle usum, quid est pecunia? Quis igitur usus honestior? nullus. nec hic lege possit fieri reus, si hanc ipsam pecuniam, quam per tot beneficia divisit, per gulam ventremque transmitteret. nihil obesse rei publicae videretur, si vitiorum institores hos eosdem sumptus divisissent. ego vero huic comparare ne illos quidem timeo, qui aliqua in re publica opera posuerunt. haec enim muta et inhumanis ta*ntum* constructa muneribus speciem modo et brevem quendam usum voluptatibus nostris attulerunt. at hercule referamus ad illam, de qua modo locutus sum, speciem: quanto pulchrius integrum populi vultum, inlibatam dignitatem civium servasse? si ad utilitatem: quanto

6 ⟨nec⟩ *Ro* ‖ 7 aliqua **A**, aliquando **B**, alioqui *Gr, corr. Ro* ‖ tanti **A** ‖ dedi⟨sse⟩t *et postea* inposui⟨sse⟩t *Gr, fortasse* intellexisse. frustra t. aliqua f. t. p. dedit *etc.* — inposuit? ‖ 13 [iam] *Sch* ‖ p e c u n i a m n o n e s s e c l a u d e n d a m **A** existimatis pecuniam non esse claudendam **B** ‖ 14 ⟨au⟩ferenda *Ro* ‖ ad feros **A** ‖ per vitam *om.* **B** ‖ 19 obesse tibi videretur **B** ‖ 20 divissent **A**, diluissent (?) *Ro* ‖ 23 humanis **Ab** ‖ tamen **AB**, *corr. Gr* ‖ manibus **A** ‖ 24 sp. modicam *Gr* ‖ 25 adtulerint **A** ‖ 26 quomodo **A**

melius ac maius, servasse suum numerum civitati, suos ordines? an vero illos, qui ingentes noxiorum familias occisuri tamen pascunt, plausu fovebimus et in omnibus spectaculis adulatione multa prosequemur: hunc, qui partem civium, levibus offensis miseram, sustentat ac paenitentiae suae suorumque integram servat, lege etiam gravissima persequemur? quid enim nobis tam naturale, quid ab ipsa providentia magis datum concessumque videri potest, quam alere homines ac sustinere? muta me hercule animalia, quae venire ad manum et mansuescere queunt, non humanum modo, sed etiam voluptuosum est alere ac pascere. quid de homine dicam? quisquamne magis negotium publicum, non civitatis modo, sed totius rerum naturae agit, quam qui animal hoc deo proximum et in contemplationem omnium, quaecumque mundo contigerunt, constitutum porogat producitque? qui opes suas in publico posuit, quo locuplete nemo pauper est, nemo eget?

O misera tempora! hoc defendendum est? scilicet illud honestius, liberos sublatos iamque in adulescentiam provectos pellere domo et prohibere penatibus et omissa emendandi cura sic punire, ut his succurri non liceat. „Abdicatos in domum recipit et pascit.“ Sic istud, tamquam sacrilegos, tamquam homicidas, tamquam latrones? si tam grave crimen est aetate labi, si tam inexpiabile offendisse aliquando paternam severitatem: novas excogitate leges, asperiora aliqua constituite supplicia. hos si pascere non licet, parum est abdicare. Audite,

3 occisorum **Aa** ‖ 4 adulationē multa **A**, ad ultionem multam **B** ‖ 10 multa **B** ‖ nihil esse int̃ laudem genera sublimius quam hominibus alimoniã non negare **A** ‖ 17 continentur (?) *Ro* ‖ 18 qui *om.* **B** ‖ 20 ℵ **A** ‖ 22 prorog̃ **A**, *cf. vers. 17* ‖ 25 tanquam homicidas *om.* **B** ‖ 30 parvum **B** ‖ audite audite p. **A**

patres, quae optimum adulescentem ad misericordiam moverint, quae ad liberalitatem; aliquid et discite. nulli horum obiectum est, quod venenum patri parasset; nulli, quod percussorem in fata parentis sui conduxisset. creditis, iudices: alioqui puto non tam levem subituros fuisse poenam sub tam asperis patribus. quid est igitur? amavit ille meretricem et intra concessos adulescentiae lusus (licet aliud parentibus videatur, natura tamen datos) forsitan minus tenuerit cupiditatium frenos. en quod fames emendet. ille ductus aequalitate cum sodalibus iniit paulo tempestiviora convivia. en quod mendicitas coërceat. ille liberalius vixit et, quomodo crimen istud hoc tempore est, aliquid fortasse donavit. non vultis in his causis, in hac criminum summa, misereatur hominum, qui dicunt, »et *tu* iuvenis es«.

At nimium diu, iudices, sic defendo optimum iuvenem, tamquam istu*d* abdicatis praestiterit. no*n* iam abdica*tis*: rei publicae (fortius libet agere) imputo; et magis imputarem, si tales essent, quales eos accusator esse contender*at*. nihil est periculosius, iudices, in hominibus mutata subito fortuna; nihil ad vilitatem sui pronius miseris delicatis. iuvenes in magnis patrimoniis atque in summa nati dignitate, subito excussi, non dico opibus, sed necessariis etiam ad victum spiritumque ultimum sustinendum, non redibunt ad opus cotidianum, non sufficient assiduo labori; superest, ut audeant ali-

4 fata **A** ‖ 5 condixisset **AB** ‖ 6 subitoroffuisse **A** ‖ 7 amav⟨er⟩it *Fr* ‖ 8 adulescentule**A** ‖ 10 forsitans**A** ‖ cupiditatum **B** ‖ 12 tempestiora **AaB** ‖ 13 quando (?) *Ro* ‖ 16 et cum iuv. **A**, et dum iuv. **B**, *corr. auctor incertus ap. Pi* ‖ 19 *istum **A**, iustum **B**, victum *Pi* ‖ nolo iam abdicare **AB**, *corr. Gr* ‖ 21 quales *om.* **B** ‖ 22 eos *om.* **B** ‖ accusatores se **B** ‖ contenderet **A**, conderet **B**, *corr. Ro* ‖ est *om.* **B** ‖ 24 utilitatem **AB**, *corr. Aer* ‖ N **A** ‖ 29 assiduos labores **B**

quid, vel propter quod moriantur. tot hos, quos obicitis, (nam turbam quoque abdicatorum esse dixistis) emittite subito nudos, omnium egenos: ipsisne aliquis poterit irasci, si quid fecerint? si in latrocinia se praedasque miserint? quantumlibet animis nostris remittamus, ac totam innocentiam credamus esse persuasionis, multum contra iustitiam necessitas valet. ac si nihil adversus alios, adversus se certe multa fecissent. ornatamne rem publicam atque adiutam, iudices, crederetis, si horum fortissimus quisque venisset in ludum atque arenam? si paulo mollior frons ad laqueum, ad praecipitia, ad qualemcumque vitae festinasset exitum? tum civitas felix, tum numerus iste minus invidiosus fuisset?

Volo, iudices, relicta iam hac, quam ad rem publicam composui, defensione, transire ad eos, qui praecipue irasci videntur, patres dico ipsos, qui abdicaverunt. quibus hoc primum, iudices, dico: quam acciptis iniuriam? malis vos sane filiis levastis et exonerata sunt vestra patrimonia. sinite illos perisse et, velut expositos in aliqua solitudine aut in maria proiectos, nihil ad animum vestrum, nihil ad cogitationes pertinere: fortunam sibi quaerant. quid ad vos, quid sint, postquam vestri esse desierunt? renati sunt novumque fatum quodammodo sortiti. num invidiam vobis faciunt? hoc enim malebatis fortasse, ut oculis vestris sordidati obversarentur, ut inpexi squalidique incederent? verecunde nomine *severitatis* dissimulatur vestra crudelitas: minus vos

1 quod *om.* **P** ‖ abiicitis **B**(?) *et edd.* ‖ 2 *quoque turbam **A** ‖ 4 si quis f. **A** ‖ 6 ac multum innocentiae (*dat.*) credamus inesse pers. (?) *Ro* ‖ 8 *at si **AB** ‖ 17 patres dico *om.* **B** ‖ 18 optime contra patrum duritia **A** ‖ 21 expos **A** ‖ aliquam solitudinem **B** ‖ 27 obversi///:/ **A** ‖ 28 inpexi **A** ‖ inplexi **A**, implexi **B**—**P** ‖ verecundae **AB**—**P** ‖ 29 servitutis **AB**, *corr. Pi* ‖ q **A**

malos patres putavimus. quod quidem animadversioni sat est, pendunt poenas magnumque supplicium miseri luunt. an vos in hoc demum creditis ⟨expletam⟩ paternam animadversionem, si esuriant, si inopia omnium deficiant atque tabescant? illud parum est, notari infamia? illud parum est, exulem esse domus suae, larum suorum? nunc vos putatis esse felicem quemquam horum aut hilarem? experiatur aliquis et revocet. Et haec quidem, iudices, duris atque asperis patribus, illa *mollioribus*: »speravi, inquit adulescens, aliquam inpetus vestri paenitentiam. credidi futurum, ut aliquando succurrerent initia infantiae, blandimenta pueritiae. reservavi filios iudiciis vestris et, si quando ignosceretis, in integro habui. vos, aestimatis caus*is*, propter quas expulistis, si crede[re]tis: »satis poenarum dederunt«: ego illud praesto, illud promitto: »nihil postea turpiter fecerunt.«

Ne tamen nimium iactare atque imputare videatur, illum quoque misericordiae suae ordinem confitebimur. »unus, inquit, fuit primo, qui sollicitaret hanc nimiam liberalitatem, aequalis alioqui et in studiis comes et in lusibus. hic fecit exemplum: ausus est rogare proximus; nec adhuc illud onerosum patrimoni*o* videbatur. inde factus est ordo; et iam legem mihi videor dixisse misericordiae. cui negarem? omnes idem rogabant, omnes idem excusabant, omnes idem pollicebantur. ego vero, inquit, quamdiu fuerit hoc patrimonium, sic

1 animadversionis adest **B** ‖ 4 *⟨expletam⟩ ‖ 5 illud p. e. n. infamia *om.* **B** ‖ 6 parvum **B** ‖ 9 et *om.* **B** ‖ 10 meliora **AB**, *corr. Sch*, molliora *auctor incert. ap. Aer* ‖ 14 si aliquando **P** ‖ 15 causas **AB**, *corr. Ro* ‖ 16 crede[re]tis *Ro* ‖ 21 confitebitur **AaB** ‖ 22 at qualis **B** ‖ 24 proximum **B** ‖ 25 patrimonium **AB**, *corr. Aer* ‖ 26 micordiae **A** ‖ 27 omnes id. rog. *om.* **B**

ero, sic utar: et si defecerint omnia, non tamen pauperem me putabo neque egentem, sed pro illis paternis possessionibus hos ostendam cives; pro illo faenore hunc populum. et quae tanta patribus ira, quae tanta infelicitas nostrae civitatis, quod rei publicae fatum, ut istud diutius aut pluribus necesse sit ⟨defendere⟩? et ne vobis multum videar imputare: non sunt isti onerosi [isti] facultatibus meis; non quos ampla, quia sic a parentibus meis constituta est, fortuna graves sentiat: [quia] vivimus parce. quantulum est enim, quod accipiunt? quantulum est, quod exigunt? vos fortasse plus consumpseritis, patres, qui studia fovistis, qui ad hanc aetatem usque ⟨pro⟩vexistis: mihi servare cives satis est. ac nihilominus quod in istos impendo, si creditis, ipse frugalius vivo: quidquid in hos confertur atque congeritur, de meo est; detrahitur adulescentiae voluptatibus, detrahitur concessis alioqui, quamdiu in his annis sumus, cupiditat*ibus*. duo simul assequor: quod et liberalius et frugalius vivo.«

CCLXI.

Aequatio patrimoniorum.

In qua civitate frequenter tyranni erant, fert quidam legem, ut patrimonia aequentur.

SERMO.

Haec quoque aliquotiens tractata controversia est et per summas digeri potest.

1 vertar **Aa** ‖ 2 paup. reputabo **A** ‖ 6 factum **AaB** ‖ 7 ⟨defendere⟩ *Aer;* ⟨probare⟩ *Fr* ‖ 8 [isti] *edd.* ‖ 9 non q. a. q. s. a p. meis *om.* **Aa** ‖ 10 [quia] *Ro* ‖ 12 est *om.* **B** ‖ 14 vexistis **A**, *corr. Sch* ‖ ℵ **A** ‖ 19 cupiditatum **AB**, *corr. Ro*

DECLAMATIO.

Primum incusamus legem non satis significanter scriptam et multa obscura in se habentem. nam hoc non satis distinxit, utrumne patrimonia nunc demum aequari oporteat, an quotiens aliquod eminebit. a*t* si vere remedium id solum pro re publica est, perpetuum esse debe[a]t, et ideo lex repudianda, quia hoc non satis dispexit. Si haec vis est legis istius, ut sit de aequalitate patrimoniorum, idem census omnibus detur: omnes paene dies, omnia tempora necesse erit in hac partitione consumi, si quis frugali⟨u⟩s vixerit, si quis luxurios⟨i⟩us vixerit.

Est praeterea contra leges omnes scripta haec lex. quippe nullum ius non ita compositum est, ut suum quisque habeat et alieno abstineat.

Sed ne servari quidem potest. quid enim futurum est? praetereo illud, quod aliqui negotiabuntur, aliqui adquirent, aliqui frugaliter vivent: quae ratio reliquendae hereditatis erit? quae ratio testamentorum? cum is, qui creverit hereditatem, continuo plus sit habiturus, quam ceteri, et divisurus cum his, qui non eundem honorem supremis defuncti tabulis habuerunt.

His adiciamus, quod etiam inutilis est, duabus prae*cipue* causis. nam et frugalitatem eorum, qui servaturi sunt, imminuet et luxuriae eorum, qui consumpturi sunt, prospiciet. cur enim quisquam

2 — p. 71, 2 *Sermoni vindicat Ro, ab* 71, 3 (haec) *Declamationis initium faciens* ‖ 5 aliquid **P** ‖ 6 an **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 debe[a]t *Ro* ‖ 8 dispex̄ **A** ‖ 9 *expectatur* *de ⟨perpetua⟩ aequalitate p. *vel, id quod Gronovius vult legi*, sit ⟨semper⟩ aequalitas p. ‖ 12 frugali⟨u⟩s *Gr* ‖ luxurios⟨i⟩us *Gr* ‖ 14 praeterea **B** ‖ 15 nulli minus **B** ‖ 21 c r e v i h. N **A** ‖ 22 cont. non plus **B** ‖ 23 cum is **A** ‖ 24 habuerint **Aa** ‖ 25 du. praeterea caus. **AB**, *corr. Ro, qui etiam suadet ut scribamus:* praeterea his adic. q. e. i. e. duab. caus.

servet, tam perditurus aliena luxuria, quam sua? cur enim non quisque abutatur?

Haec de ipsa lege dixisse satis erat, remota temporum aestimatione: nunc videamus, quid sit, propter quod ponatur. „Frequentes tyranni sunt.“ Primum, quam iniquum est, ideo quod aliquos improbos habeas, exui patrimoniis paternis atque avitis eos etiam, quos bonos esse cives constabit? nam si tyrannidem timemus: erat aliquanto aequius in personas eorum, qui possent rei publicae esse suspecti, dirigi actiones, quam poenam esse publicam metus (ut dicitis) publici. Adice, quod ne praecipua quidem causa est adfectandae tyrannidis magnitudo facultatum. quin ex diverso facilius aliquan*t*o occupaverint tyrannidem hi, quorum fracta ratio, quorum clauda fortuna, et qui stare re publica salva non possunt. deinde adeo non inhibetis ista re tyrannidem, ut si qui in civitate nostra dementes sunt, etiam causam habituri sint adfectandae tyrannidis. nam si quis tyrannidem occupat, ut aliena bona possideat, quanto facilius ad tyrannidem perveniet, ut sua vindicet, sua recipiat?

CCLXII.

Maritus virginis raptor.

Iniusti repudii sit actio. Qui habebat uxorem, rapuit virginem. nuptias rapta optavit; ille repudiavit uxorem: agit illa iniusti repudii.

2 quisq$^{\omega}$ **P** ‖ 4 existimatione **P** ‖ 7 ex suis patr. **B** ‖ 14 facultatium **Aa** ‖ adverso (?) *Ro* ‖ 15 aliquando **AB**, *corr. Sch* ‖ 17 reip **A**, in republica **B** ‖ *[de]inde (?) ‖ 18 instare **B** ‖ 20 st’ (= sunt) **B** ‖ qui **A** ‖ 26 uxorem] virginē **B**

DECLAMATIO.

Lex iniusti repudii maxime necessaria ad continenda matrimonia et his praecipue moribus, quibus finem tantum necessitas fec⟨er⟩it, super omnes leges tuenda est.

Repudiatam ab hoc uxorem esse manifestum est. reliquum est, ut aliquid repudiatae obiciat. ita demum enim potest esse iustum repudium, si meruit id, quae repudiatur. Ne ipse quidem tam impudens est, (quamquam non desit audacia) ut crimen ullum fingat in uxorem: necessitate defenditur. poteram dicere, aliud esse iustum. nam lex iniusti repudii spectat utramque personam; nec satis est, id modo intueri, quid maritus facere debuerit: verum id quoque intuendum est, quid pati debuerit uxor. quare licet tu necessario repudiaveris, haec iniuste repudiata est. haec dicerem, si non tua culpa accidisset, ut repudiares. Sed miror, si in hac civitate diligentissima iuris ulla lex contra alteram scripta est, aut hoc prudentissimi constitutores iuris non viderunt. quomodo necesse est, quod iustum non erat?

„Rapta, inquit, nuptias meas optaverat.“ Non est hoc tale, quale si diceres: tyrannus coëgit; quale si diceres: aliquis, cui potestatem dederat res publica, hoc iussit; senatus aut populus pertinere id ad rem publicam existimavit —: ut rapta repudiare coëgerit, ut cogi posses, tu fecisti. et ipsum hoc repudii tempus male computas. tunc repudiatam tu credis uxorem, cum res suas sibi habere iussa est? cum egredi de domo? —: uxorem tunc repudiasti, cum

4 necessitatis **P** ‖ fec⟨er⟩it *Ro* ‖ 7 relictum **B** ‖ 8 se mer. **A** ‖ 11 nullum **AaB** ‖ 12 ⟨aliud necessarium⟩ *Aer* ‖ 16 tunc cessario **A**, nunc necessario **B** ‖ 24 coëg. quare **A** ‖ 25 alii **A** ‖ alii **A**, aliquid **B** ‖ 28 posset **AB** ‖ 30 haberi **B** ‖ 31 de *om.* **AaB**

rapuisti; cum potestatem huic legis adversus te dedisti; cum egisti, ut raptae adversus te liceret, quantum adversus caelibem licet. rapta raptoris mortem vel nuptias optet: hanc potestatem adversus te vitiata habuit: ecquid intellegis, iam non esse uxorem, quae non obstat? ego te adeo non puto defendi hoc genere patrocinii posse, ut quocumque alio modo dimisisses uxorem, meliorem *tamen* causam fuisses habiturus. egregia hercule defensio. dico, »repudiasti uxorem pudicam, obsequentem, fidelem«. respondes mihi, „sed rapui; sed alienam domum expugnavi". Pessimus maritus videreris, si amorem in aliquam meretricem deflexisses, si ancillarum cupiditas a geniali ⟨te⟩ toro avocaret. iam tum non eras maritus, cum animus tuus spectabat vacantes; et hoc si tantum libidine et cupiditate fecisses, repudi*i* tamen causa ad te rediret. Quid? si ne credibile quidem est, nisi eo pacto factum hoc esse, ut tibi raptori ignosceretur? an vero tu in tantum periculum venisses, ut raperes maritus, ut crimini tuo hanc quoque adiceres invidiam? nisi succurritis, iudices, inventum est iam, quomodo uxores optimas repudiare liceat. prospicienda tantum virgo est, rapienda est. ceterum defendemus istud: quod nullo genere licet facere, licet specie necessitatis.

Praeter haec illud quoque, iudices, intueri oportebit, quo⟨modo⟩ maximorum istum criminum ali-

2 legisti **A** ‖ 5 ecquid **A** ‖ et quid **B** ‖ 6 te *om.* **B** ‖ adeo te non **AB**, ad. non te **P** ‖ 8 dimisisse **B** ‖ 9 tum **A**, cum **B**, *corr. Ro; an* *ut ⟨si⟩ quoc. a. m. d. u. m. etiam (?), *cf.* *83, 16* ‖ 13 amore **A** ‖ 14 geniali **A** ‖ ⟨te⟩ *Ro* ‖ 16 spectaverat vocantes **B** ‖ 17 repudiatae **AB**, *corr. Gr* ‖ 18 sane cred. quid est **B** ‖ 22 nisi si curr. **Aa** ‖ 25 licet facere species (*omisso* licet) **B** ‖ 27 illud quoque quod int. **B** ‖ 28 *quo⟨modo⟩ ‖ istius **A**, socios *Ro*

qua tamen vindicta contin*g*at. per se indignum erat, raptorem inpune fecisse; indignum erat, iniuste repudiatam esse uxorem: utrique crimini una poena erit, levis quidem. et sane habeat hoc lucrum magna nequitia, quod non fere puniri pro meritis potest. ab illa quidem rapta vindicabi nos ips*a*.

CCLXIII.

Ignominiosus contra tres rogationes.

QUI TRIBUS ROGATIONIBUS CONTRADIXERIT NEC TENUERIT, IGNOMINIOSUS SIT. Duabus quidam rogationibus contradixit; non tenuit. tertia rogatio ferebatur, qua ignominia remittebatur notatis: contradixit et huic; non tenuit. dicitur ignominiosus.

DECLAMATIO.

Qui tribus rogationibus contradixerit nec tenuerit, ignominiosus sit.

Lex manifesta ⟨et⟩ (fortasse supervacuum *est ad*icere, verumtamen permittit*ur* et hoc dicere) iusta. quis ⟨enim⟩ maiore ignominia dignus est, quam homo inquietus, qui publicis utilitatibus ter obstiterit? qui ne metu quidem ignominiae ad silentium compelli, saltem tertio, potuerit?

Ergo de lege dubitari nihil potest: videamus, an hic in legem inciderit. tribus rogationibus contradixit. num fallimur numero? num aliquid adversus istum mentimur? non [ut] opinor, ipsum saltem

1 contineat **AB**, *quos sequitur Ro, corr. Gr* ‖ ind. est **Aa** ‖ 2 iniustam **A** ‖ 3 criminis **AB** ‖ 6 ab ea qu. **B** ‖ vindicavit nos ipse **AB**, *corr. Gr* ‖ 14 notis **B** ‖ 19 manifeste *Gr* ‖ *⟨et⟩ ‖ *ista dicere **AB** ‖ [et] iusta *Sch* ‖ 20 *permittit lex **AB**, *cf. 80, 3* ‖ 21 *⟨enim⟩ ‖ maiora ign. **Aa B**, maiore a ign. **Ab** ‖ 28 [ut] *Pi*

dicere ausurum. bis iam contradixerat, bis non tenuerat. proxime dix*it*: non tenuisse eum scimus. ergo si et lex ignominiosum vult esse eum, qui ter contradixerit nec tenuerit, et hic contradixit ter nec tenuit: quomodo non sit ignominiosus inveniri profecto non poterit.

Non negat se in hanc legem incidisse: sed eadem rogatione, cui contradixit, solutum esse contendit. placuisse enim publice, ut omnibus ignominiosis nota remitteretur. Non miror istum tam frequenter contradicere: vim legum parum perspicit; quo pertineant rogationes, aut dissimulat aut ignorat. ferri profecto rogatio, quotiens poena aliqua remittitur, non potest, nisi de his, qui poena iam tenentur. Id vel cogitatione eius, qui tulit rogationem, vel aestimatione populi, vel ipsa rei natura perspiciamus: Is, qui ferebat rogationem, num aliquid cogitare de eo potuit, qui non erat ignominiosus? non, ut opinor. neque enim hic iam ter contradixerat rogationi, nec an tertio contradicturus esset, divinar*i* poterat. ergo qui ferebat rogationem, nihil de eo cogitavit. Populus, cum in consilium mitteretur et miseratione hominum moveretur, de his cogitavit, qui ignominiosi iam erant. fortasse motus est numero, fortasse motus est personis, fortasse motus est causis. hic neque in numero esse poterat: nondum enim ignominiosis accesserat; neque causa miserabilis, qui ne damnatus quidem esset; neque persona. ergo nec qui ferebat rogationem, nec qui accipiebant, de hoc cogitaverunt. Nunc ipsam rei naturam intueamur. quid remitti potest, nisi quod *debe*tur? haec rogatio nihil

2 *dixerat **AB** ‖ 4 hic contradixerit ter **A** ‖ 5 non sit *om.* **A** ‖ 11 parumper aspicit **AB** ‖ 21 divinare **AB**, *corr. Gr* ‖ 22 *in suffragium (?) ‖ 27 ignominiosus **B** ‖ 28 mirabilis **A** ‖ 29 ferebāt **P** ‖ 30 accipiebat **AB**—**P** ‖ 32 creditur **AB**, *corr. Ro*

aliud fuit, quam ignominiosorum in pristinum statum restitutio. tu nondum eras in ea fortuna, ut restituendus esses. „Sed eodem, inquis, tempore ego ignominiam merui, quo remissa est.“ Postea dicam, quam dignus ista sis ignominia: interim ista temporis computatione excludo. quamvis enim ea rogatio recepta sit, cui tu tertio contradixisti: ante tamen rogatio recepta est, quam tu ignominiosus esse coepisses. Lex enim quid dicit? Qui rogationi ter contradixerit neque tenuerit, ignominiosus sit. de praeterito et de perfecto iam transactoque tempore loquitur. cum de rogatione ageretur, contradicebas: nondum eras ignominiosus; nondum enim rogatio erat ⟨recepta⟩. at cum recepta est rogatio, tum, quia non tenueras, ignominiosus esse coepisti.

Illud etiam adiciendum videtur, neminem umquam digniorem fuisse ignominia, quam te. viderimus enim, quales illae fuerint rogationes, quibus antea contradixisti. utiles utique: receptae sunt enim et pro re publica placuerunt. enimvero huic aliquis rogationi contradicit tam misericordi, tam leni, quae civium numerum ampliat? si alius quilibet contradixisset, inhumanam rem fecisset. at tu istud contradicis, ne ignominiosi restituantur, homo ⟨non⟩ extra periculum positus. dignus es ergo, ut patiaris ea, quae pati omnes voluisti. nisi forte sic intellegimus istam receptam rogationem, ut nemo sit umquam omnino in civitate nostra ignominiosus. *at* ⟨si⟩ id vel populus voluisset, vel ille, qui ferebat ⟨rogationem⟩, abrogasset potius hanc legem,

2 tu *del.* **Ab** ‖ 5 ista/// **A**, istas **B** ‖ sis *om.* **B** ‖ ignominias **AaB** ‖ 5—6 istam t. computationem (*?*) *Ro* ‖ 7 rogatione cepta **B** ‖ 11 perf. intransactoque **B** ‖ 14 ⟨recepta⟩ *Pi* ‖ 15 dum quia **A** ‖ 19 rogationis **A** ‖ 22 misericordia talem q̃: **B** (m. t. quã **P**) ‖ 26 ⟨non⟩ *Sch* ‖ 29 omnino *om.* **B** ‖ 30 an id **AB**, *corr. Aer*

quam novam constituisset, † rogationem appellaret de his tantummodo latam qui erant ignominiosi illis remisit istam veniam. fortasse isti placebunt,† si plures inciderint in eandem sortem, in eandem condicionem.

PARS ALTERA.

DECLAMATIO.

Idem tempus est ignominiae meae et receptae rogationis. nam natura prius est, ut ego non teneam, quam ut recepta lex sit. nam si ego tenuissem, lex recepta non esset; quoniam non tenui, recepta lex est. igitur ignominia mea praecessit tempus rogationis. prius apud animos suos constituerunt homines, non parere contradictioni meae, quam rogationem receperunt. antequam tabella referretur, antequam excuteretur numerus populi, ego iam non tenueram. rogatio nondum erat recepta, nisi posteaquam dinumeratae sunt populi sententiae. † hoc ergo tenuit. † atque etiamsi hoc tempus mihi non remitteret totam ignominiam, lex tamen, quae ignominiosos vacare omni nota voluerat, remiserat mihi duas illas contradictiones. non enim facit ignominiam tertia contradictio, sed tres. quod si duae illae praecesserant, quae ma-

3 remisitis tamen veniam *literis* tis *in ras. scriptis* **A** || 1—4 *censeo ita corrigenda* *qu. n. constit. [rog. appell.] de h. t. latam, q. e. ignominiosi. illis rem. ist. poenam (*vel* constituerunt veniam). fortasse iterum placebit (*vel* idem placebit), si *etc., nam illa* rogationem appellaret *in margine credo ad verba* rogationem abrogasset, *quae supra lego, adscripta fuisse et inde vitio inrepsisse. quae qui persuadere sibi non poterit legat:* constituisset: rogationem acceperunt *etc.,* constituisset: ⟨nunc⟩ rog. appellarat *Ro,* rog. approbavit *Gr,* ⟨nec⟩ rog. appellarent *Sch* | illis remisit ignominiam *Aer* || 9 natora **A** || non t. q. u. r. l. s. n. s. e. t. l. r. n. e. q. n. t. r. l. e. i. i. mea *om.* **Aa** || 12 igitur nomina **B** || 13 constituerint **A** || 19 ad quae **B** || 21 qu. ignominiosis demi notam vol. **B** || 23 fecit **B** || 24 ovae **Aa**

iorem partem ignominiae conficiunt, id quod iam me premebat, remiserant.

CCLXIV.

Fraus legis Voconiae.

Ne liceat mulieri nisi dimidiam partem bonorum dare. Quidam duas mulieres dimidiis partibus instituit heredes. testamentum cognati arguunt.

DECLAMATIO.

Antequam ius excutio et vim legis, quae per se satis manifesta est, intueor, primum illud apud vos dixisse contentus sum: adsum testamento. eventum huic legi dabit religio vestra, et excussa parte utraque sententiam formabit⟨is⟩. Interest tamen supremae hominis voluntati legem favere, ut quod de bonis suis constituit in supremis dominus, fecerit iure. Nec me confundit, quod ex diverso sunt propinqui. iactent, ut volent, sanguinis coniunctionem: ego intellego quasdam fuisse causas, propter quas is, qui hos cognatos habebat, aliis moreretur heredibus. ac si in hac parte haberent fiduciam, arguer*e*nt testamentum tamquam impium, tamquam inofficiosum. nunc apparet, neque de personis earum, quae heredes sunt institutae, dici apud vos posse, neque eorum, qui sibi contra testamentum vindicant, merita proferri. Solum enim ius excipiunt et circa legem calumniantur. quae lex tamen qualis est? ne liceat mulieri plus quam dimidiam partem bonorum suorum relinquere. etiamsi forma iudicii unius est, apparet

14 sententiam formavit **A**, sententia formidabitur **B**, *corr. Ro*, sententia formabitur *Ran* ‖ 15 lege **A** ‖ fovere **BbP** ‖ 17 iure *om.* **B** ‖ 20 his **A** ‖ qui hos *om.* **B** ‖ mereretur **B** ‖ 22 arguerunt, *corr. Pi* ‖ 24 diu **Aa** ‖ dici possunt apud vos ipse neque **B** ‖ 28 nec l. **B**

tamen, *duabus* cum *heredi*bus esse litem. quaero igitur ab istis, utram eligant, *cum* qua malint consistere. neque enim litigant de bonorum parte, sed totum arguunt testamentum.

Incipiamus igitur ab ea, quae prior scripta est. quid in hac parte testamenti vitiosum est? vetatur plus quam dimidiam partem bonorum relinquere: dimidiam partem patrimonii accipit. excutiemus postea, quale sit illud, quod consecutum est: interim hoc ius firmum est, nec everti sequentibus potest.

„At enim ius illa quidem habuit capiendi: sed ea, quae postea scripta est, non habuit.“ iterum interrogabo: quare? „quoniam plus quam dimidiam partem patrimonii relinquere feminae non potuit.“ Atqui haec quoque non plus quam dimidia parte patrimonii heres instituta est. nec video rationem, cur id, quod illi capere licuit, huic non liceat, cum in eodem scripta sit testamento. manifestum est, nihil posse calumniae admittere verba legis ac script*um*.

Nunc peritissimi litium homines ad interpretationem nos iuris adducunt. non enim hanc esse legis voluntatem, quae verbis ostendatur, videri volunt. quorum ego prudentiam, iudices, magnopere miror: tantum vicerunt illos maiores nostros, illos constitutores iuris, illos, qui rudem civitatem legibus ac iure formarunt, ut hoc approbare conentur, defuisse his sermonem, defuisse consilium. Ac priusquam rationem ipsius legis excutio, interim hoc

1 vobis cum legibus esse l. **A**, nobis c. l. e. l. **B**, *corr.* *Gr* ‖ 2 in qua **AB**, *corr.* *Sch* ‖ 3 nec **B** ‖ 7 dimidiam partem bonorum relinquere *om.* **B** ‖ 8 acc$\overset{a}{\text{i}}$pit **A**, accipi **B**, accepit *Sch* ‖ 9 qualis **B** ‖ 10 hoc infirmum **A** ‖ verti **B** ‖ 12 quidem illa **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 20 *ac scripti **A**, ascripta **B**

dico, iudices: perniciosissimam esse civitati hanc legum interpretationem. nam si apud iudicium hoc semper quaeri de legibus oportet, quid in his iustum, quid aequum, quid conveniens sit civitati, supervacuum fuit scribi omnino leges. et credo fuisse tempora aliquando, quae solam et nudam iustitiae haberent aestimationem. Sed quoniam haec ingeniis in diversum traheba[n]tur nec umquam satis constitui poterat, quid oporteret, certa forma, ad quam viveremus, intituta est. hanc illi auctores legum verbis complexi sunt; quam si mutare et ad utilitates suas pervertere licet: omnis vis iuris, omnis usus eripitur. nam quid interest, nullae sint an incertae leges? lex illa complexa est: ne plus liceat, quam dimidiam partem, mulieri relinquere. neutri ex his, quibus adsumus, plus dimidia parte relictum esse manifestum est; et apparet potuisse legum latorem [ut], si partem demum patrimonii pervenire ad feminas vellet, partem utique viris relinqu*i*, id ipsum cavere[t]. neque id magno aut difficili circuitu effici potuit: sed vel sic scripta lege, *ne* plus quam dimidia pars patrimonii ad feminas perveniret. interrogo enim: si ⟨qui⟩ pluribus feminis, sed minores aliquanto portiones reliquerit, quae tamen computatae et in unum contractae plus quam semissem patrimonii efficiant: quaero, an moveri lis possit? nam si movetur lis: non hac (ut opinor) lege litigabitur, qua

2 iudices **B** ‖ 4 sit *om.* **B** ‖ 5 scribo **Aa**, scribere **B** ‖ 5 non oportere per disputationem legum cauta perverti **A** ‖ 6 iustitiae *om.* **B** ‖ 7 legum aest. **B** ‖ 8 in *om.* **B** ‖ diversam **A** ‖ traheba[n]tur *edd.* ‖ 11 verbis *om.* **P** ‖ 12 suis viris **B—P** ‖ 14 nec **B** ‖ 17 esse *om.* **B** ‖ 18 [ut] *Ro* ‖ 19 pervenire ad fem. *etc.* — 22 pars patrimonii *om.* **B** ‖ 20 relinquere **A**, *corr. Ro* ‖ caū **A** ‖ caveret **A**, *corr. Ro* ‖ 22 *n̄ plus **A** ‖ 23 *perveniat (?) ‖ integro **P** ‖ 24 *⟨qui⟩ ‖ 25 con **A** ‖ 28 ac **B—P** ‖ legi **B—P**

plus quam dimidiam partem patrimonii relinquere feminae non liceat, cum ex illis nulla dimidiam partem acceperit. sive ad totam nos vocas computationem: nihil interest, quantum cuique feminae relinquatur. Quid? si ne ratio quidem repugnat scripto et verbis legis istius? quid enim putas voluisse legis latorem, cum hoc ius constitueret? ne feminae nimias opes possiderent, ne potentia earum civitas premeretur. hoc ergo adversus singulas constituit, et ad evitandas opes feminarum satis hoc quaesitum, ne uni plus quam dimidia pars patrimonii relinqueretur. ceterum quidem illud non caverunt leges, ne plures feminae eodem testamento scriberentur; non hercule magis, quam illud, ne plures hereditates iisdem feminis relinquerentur.

CCLXV.

Ignominiosi pulsator in templo.

SI QUIS IN TEMPLO INIURIAM FECERIT, DECEM MILIA DET EI, CUI INIURIAM FECERIT, DECEM MILIA CIVITATI. IGNOMINIOSO NE SIT ACTIO INIURIARUM. Quidam ignominiosum pulsavit in templo; decem milia petit magistratus nomine civitatis.

DECLAMATIO.

Si pudor commendandus est, cuius difficillima ratio est in lite pecuniaria: non nobis litigamus, ac ne rei publicae quidem et civitatis nomine avari sumus, et haec omnis actio non tam lucri gratia et adquirendae huius pecuniae constituta est, quam

5 quid sane **B** ‖ 6 scriptio **Aa** ‖ 7 nec fem. **Aa** ‖ 8 earum *om.* **A** ‖ 10 vitandas **B** ‖ 15 hisdem **Aa B**, hiisdem **Ab** ‖ 19 milia *om.* **A** ‖ 24 rito **Aa**

in ultionem deorum immortalium et templi (ut proprie dixerim) expiationem.

Nec minus manifestum ius est, quam integer pudor. lex enim palam scripta est, ut »is, qui in templo iniuriam fecerit, decem milia det civitati.« mihi hoc satis est, qui civitatis nomine litigo. sed totam legem a nobis pars diversa legi desiderat. »decem milia, inquit, ipsi, qui iniuriam acceperit, decem civitati«: et hoc excludere temptat civitatem, quod ipse, qui iniuriam acceperit, non habeat actionem. sane contumeliosus et pro cetera morum suorum petulantia adversus magistratum vestrum audax, qui praescribere temptet civitati, tamquam ignominiosae. Facile, ut opinor, constabit, nihil ad nostram actionem pertinere, quam legem habeat ipse, qui pulsatus sit. existimemus enim, esse aliquem non ignominiosum in templo pulsatum, sed vel dedisse huius iniuriae veniam, vel alio aliquo impedimento agere noluisse: num ideo ne civitas quidem ius suum tuebitur, ut omnia inpune fecerit?

Verum ne ipse quidem adversarius tantum in exemp*tione* fiduciae habet, quantum in ipsa iniuriae interpretatione. no*n* enim iniuriam dici*t* esse, quod ignominiosum pulsaverit, cui actio non est. ego, iudices, plurimum interesse existimo, utrum quid facere liceat, an vindicare non liceat. non enim continuo, si ignominioso actio non datur, licet adversus ignominiosum facere, quod quisque velit. tale

4 his **A** ‖ 8 $\widetilde{\text{X}}$ milia **A**, X· milia **B** ‖ ipsum **A** ‖ 9 decem civ. *etc.* — 11. acceperit *om.* **B** ‖ 14 ignominioso **Ab** ‖ 19 impledimento **A** ‖ 20 nec civ. **B** ‖ 19—20 impedimento non iure civitas **P** ‖ 22 ne *om.* **P** ‖ 23 exemplo **AB**, *corr. Ro* ‖ fiduciae habeat **Aa** ‖ in *om.* **B** ‖ 24 nos **AB**, *corr. Aer* ‖ *dicimus esse **AB**, dicendam esse *Ro* ‖ 25 iniuriosum **B** ‖ 27 liceat **Aa** ‖ 29 facere *om.* **B**

est ignominiosum pulsare, quale furtum sine teste facere: ut damnari quidem non possit, admittere tamen non debuerit. quin ex hoc ipso, quod ignominioso actio non datur, apparet esse rei publicae actionem. quid enim lex eripuit, si eius demum rei non dedit actionem, quam facere licuit? non autem ius peccandi adversus ignominiosos dari, uno et brevi et manifesto videor argumento probaturus. quem pulsare licet, occidere licet. atqui ignominiosum si quis occiderit, caedis lege tenebitur. quare? quoniam actio huius necessario ad alium pertinet. apparet ergo, non tibi aliquid adversus ignominiosum licuisse, sed ignominioso nihil pro se licere. itaque ignominiosus non ag*e*t tecum iniuriarum: tu tamen iniuriam feceris; et hoc ad poenam eius vitae ac turpitudinis pertinebit, quod tu non dabis poenas peccati. Haec dicerem, si ubicumque pulsasses ignominiosum: nunc ut iniuria non sit aliquo loco pulsasse ignominiosum, iniuria tamen est in templo pulsare. nam si id est utriusque nostrum confessione iniuria, quod manifestum est non esse iure factum: ut tibi ius fuerit alibi pulsandi ignominiosum, (quod non esse iam docui): in templo pulsandi ius non fuit.

Haec ego [ita] dicerem, etiamsi omnis ista ultio pertineret ad eum, qui iniuriam accepisset: nunc res duplex est, crimina duo sunt eius, qui in templo pulsa*ver*it. quid enim lex dicit? „qui in templo iniuriam fecerit, decem milia denariorum

7 ignominiosus **A** ‖ 11 *post* pertinet, *ultimum folii 17 recti in codice* **A** *verbum, in margine inferiore legitur* miserere, *cf. decl. 350 extr.* ‖ 13 ignominiosum nihil **Aa** ‖ 14 agit **AB**, *corr. Gr* ‖ 17 dicerent **B** ‖ 18 nunc ut *etc.* — 19 ignominiosum *om.* **B** ‖ *ali[qu]o (?) ‖ 21 esse re f. **A** ‖ 22 pulsandū **B** ‖ 23 temp. tamen puls. **B** ‖ 25 ista **B**, [ita] *Ro; sed cf. ind. I* ‖ 28 pulsatus sit **AB**, *corr. Gr.* ‖ 29 ·X͠· **AB**

det ei, cui iniuriam fecerit, decem milia civitati." non si haec iuncta atque contexta sunt, continuo unius legis habent vim et proprietatem. id sic cognoscite: duos a[u]ctores habent; nec potest videri una lex, cuius pars ad privatum, pars ad rem publicam pertinet. ergo ⟨et⟩si iuncta sunt ista (ut dixi), duas causas habent. pars est legis eius, quae vindicat templum. ergo ut remittatur tibi ea, quae pertinet ad *privat*um, restat ea, quae pertinet ad civitatem. duae enim sunt iniuriae in hoc tuo facto, et ideo duae poenae.

An vero iniquum videri potest, eum, qui in templo pulsaverit, decem milia civitati dare? quid enim magis in ulla re publica curari observarique oportet, quam religionem? sane petulantia aliis locis mediocrem habeat reprehensionem: in templo vero, in quo verbis parcimus, in quo animos componimus, in quo tacitam etiam mentem nostram custodimus, pulsare velut in solitudine, velut in secreto quodam, non est ferendum. dic nunc: „ignominiosus erat". sed in templo. captis urbibus vis hostium ac metus religione templorum defenditur. qui iam arma ferre non possunt, qui salutem suam tueri fuga nequeunt, circa aras iacent. in templo pulsasti hominem; rem petulantem fecisti inter sacra, fecisti religiosissimo loco. Et utcumque, temeraria licet, aliqua ratio tamen appareret facti tui, si impetu lapsus esses, si ductus ira: nullam petulantiam magis odi, quam quae se propter hoc

2 atque] et **B** ‖ sunt *om.* **B** ‖ 4 si **B** ‖ a[u]ctores *Aer* ‖ non **Aa**, haec **B**, nec **Ab** ‖ 6 ⟨et⟩ si *Ro* ‖ 8 remittantur t. e. q. pertinent a. t. restant **B** ‖ 9 ad templum **AB**, *corr. Aer*, ad pulsatum *Gr* ‖ pertinent **AaB** ‖ 13 pulsaverit *om.* **A** ‖ ·$\overline{X}$ **AB** ‖ dari **A** ‖ 15 putulantia **A** ‖ 17 pascimus **A** ‖ 18 etiam tacitam ment. **B** ‖ 28 tui et si **B**

exerit, quia putat licere. Est sine dubio et hoc ipsum dignum odio, persequi hominem fortasse infelicem, verecundum certe, † quod confessus sit †. sane mereatur ille poenam ulteriorem: manibus tuis parce, parce animo tuo; aut certe relinque ⟨non⟩ istius impudentiae locum. respicere ad ictus tuos coëgisti patres fortasse, qui vota faciebant: tumultuosa lite aliqua nescio an etiam publica sacra turbasti. quomodo enim cecidisse te existimemus, qui faciebas hoc tamquam liceret?

CCLXVI.

Ex proditore exule fortis.

Bis de eadem re agere ne liceat. In quadam civitate proditionis damnatus missus est in exilium. bello eadem civitate laborante revocati sunt exules. is, qui proditionis damnatus fuerat, fortiter fecit. petit, ut iterum causam suam agat. accusator praescribit, quod bis de eadem re agere non liceat.

SERMO.

Initia communia habet controversia: praemium peto lege concessum sine exceptione. sequuntur et illa, ut iustum quoque sit, virum fortem optare, quod velit. secunda illa quaestio est, an contra legem optare liceat? in qua illud dicere solemus, nullum praemium posse inveniri, quod non contra

1—3 *Nescio an* *fortasse verecundum, infelicem c. *postea fortasse* quod confessum sit *vel* certe. et concessum sit sane: mereatur ‖ 1 et sine d. **B** ‖ 5 parce (*alt.*)*om.* **B** ‖ certe l relinque **A** ‖ ⟨non⟩ *Ro* ‖ 5 addictos **Aa** ‖ 19 licet **A** ‖ 22 conc. est sine **BC**

legem aliquam sit: et ideo magnam esse virorum fortium potestatem, quia supra iura omnia sit. deinde comparabimus etiam leges et dispiciemus, utram servare magis e re publica sit, si utique altera tollenda sit. postea veniemus ad id quoque, an utique ista praescriptio valere debeat semper, hoc est, an etiam in publicis causis bis de eadem re agere non liceat. in quo illud dicetur: privatis litibus, quoniam et minus momenti et plus numeri habeant, succursum esse hac lege: publicas actiones maiores esse, quam ut cadant exceptione. insequetur denique illud, ut dicamus, etiamsi in aliis publicis causis bis de eadem re agere non liceat, non tamen eam condicionem esse proditionis; *cum* in ceteris fortasse de poena tantum et periculo quaeratur eius qui accusatur, in causa proditionis de totius civitatis discrimine litigetur. illud ⟨quoque⟩ quaeramus, an ista praescriptio ad eos tantum pertineat, cum quibus agitur: patiente eo, qui accusatur, liceat bis agere.

DECLAMATIO.

Putemus te esse, qui velis accusare, ⟨me⟩ reum non contradicere: quis tamen prohiberet, quo minus *iteru*m accusarer? ergo quod tibi liceret facere me patiente: necesse erit me optante.

2 omnia iura **BC** ‖ 3 legem **ABC**, *corr. Sch* ‖ despiciemus **A** ‖ disp **A** ‖ 4 e re publica] rei publicae **B**, rep̄. **C** ‖ 6 deb. super h. **BC** ‖ 8 non *om.* **P** ‖ in qua **AB** ‖ dicitur **P** ‖ 9 quomodo **BC** ‖ moventi **Ba** ‖ 10 sic cursum **Aa** ‖ 11 maiores quam **BC**, maioris quam **P** ‖ 12 ducamus **AaC** ‖ 13 ne lic. **AC** ‖ 14 quõ **A**, quam **BC**, quomodo *edd., corr. Sch* ‖ 17 ⟨quoque⟩ *Sch* ‖ 22 ⟨me⟩ *Sch* ‖ 23 tamen] tum *Ran* ‖ 24 interim **ABC**, *corr. Aer* ‖ ego **A**

SERMO.

His excussis quaestionibus veniemus ad aequitatem. Dicemus hoc esse pro nobis, dicemus hoc esse pro re publica.

DECLAMATIO.

Opto, ut causam iterum dicam. nec me fallit, quam multa praeteream, quae mihi lege concessa sint. sed quis tandem me innocentem, quis dignum conversatione vestra putaret, si aliud optarem? est pro me. non enim et tum ideo tantum defensus sum, ut in civitate remanerem, ut essem vobiscum: sed ut probarem me innocentem, nihil contra patriam meam esse molitum. et nunc non est satis, si mihi ignovistis, si me civem vestrum publica necessitas fecit. ego vero si merito damnatus sum, si quid tale, quale contra me pronuntiatum est, feci: non utor isto beneficio.

Non *sit* pro me, sed est pro civitate. homicidii damnatus, etiamsi merito exulabat, si revocatus est, potest de eo dici, »satis dedit poenarum«; alia scelera finem suppliciorum acceperint: vos proditorem in civitate sinetis esse? cum totiens bella interveniant (non dico de extremo illo discrimine: tanti *non* est metus *cui*usquam), toto animo adversus hostem nisi, non respicietis? non expavescetis? est pro re publica.

Sed accusatoris quid interest? aut quid est, cur

7 praeter ea **P** ‖ mihi *om.* **C** ‖ 10 *post* pro me *6—8 litterarum spatium vacuum in* **C** ‖ 12 ut approbem **B**, ut approbarem **C** ‖ 13 non *om.* **P** ‖ 14 si (*prius*) *om.* **B** ‖ 15 necessitate **Aa** ‖ 18 est **ABC**, *corr. Sch* ‖ sed pro civ. **B** ‖ 21 scere **Aa** ‖ 24 tantine est metus quisquam **A**, tanti inest m. qu. **B**, *corr. Ro* ‖ 25 advers **A**, adveri **C** ‖ nisi *om.* **BC**

iniquiore condicione ⟨non⟩ dicturus *sim* hodie causam, quam antea dixi? tum detulerat eum, cui nihil obici posset: hodie defert damnatum. hoc inprimis mihi obiciet, quod contra me sententias tulerint sanctissimi iudices, quod proditorem me esse pronuntiaverint. obiciat, et sic defendam. Et ne quis me, iudices, sic audiat, tamquam ego de his querar, qui pronuntiaverunt: si istud invidiosum iudicibus esset, poterat videri non inmerito praemio meo aliquis obstare. sed non semper iudicum culpa est, cum innocens damnatus ⟨fu⟩erit: aliquando testis corrumpitur; aliquando parum diligenter causa defenditur; aliquando reo nocet et ipsa fiducia. vultis scire, hoc non pertinere ad iudicum pudorem? —: nemo contradicit, nisi accusator.

CCLXVII.

Flens ad arcem, depositor tyrannidis.

Adfectatae tyrannidis sit actio. Qui tyrannidem deposuerat sub pacto abolitionis, iuxta arcem flens deprehensus est. adfectatae tyrannidis reus est.

DECLAMATIO.

Non fui, iudices, dubius eo tempore, quo paenitentia iuvenilis temeritatis rem publicam legibus ac ⟨populi⟩ potestati reddidi, quin mihi multum

1 iniquiore — hodie *om.* **B**, cum iniquiore *etc. vel* cur aequiore *Gr* ‖ ⟨non⟩ *Ro* ‖ sum **A**, *corr. Gr* ‖ 2 tum] cum **C** ‖ ⟨r⟩eum *Bu* ‖ 1—3 causam q. a. d. t. d. e. c. n. o. p. hodie *om.* **Aa** ‖ 4 sententiam **B** ‖ tulissent **C** ‖ 5 qui **P** ‖ pronuntiaverunt **P** ‖ 8 quid **BC** ‖ iniuriosum **P** ‖ 10 iudicium **Aa** ‖ 11 ⟨fu⟩erit *Ro* ‖ 13 re **A** ‖ 14 iudicium **A** ‖ 18 aff. rei tyrannicidis sit **P** ‖ 20 aff. e͠t tyr. **B** ‖ 23 dubius iudices **B** ‖ poenitentiae **C**; quo iuv. tem. itpenentiae remp. **B** ‖ 25 ⟨populi⟩ *Gr*

vexationis, sive ab iratis sive ab invidis, immineret. Neque enim iste accusator odi*o* futurae tyrannidis in iudicium descendit, nec mihi ullum imminere periculum ex eo crimine, quod intentatur, intellego. quapropter et initio actionis et per omnem orationem nihil magis faciendum mihi esse intellego, quam ut invocem publicam fidem: ut id quod remisistis, cuius oblivisci optimum putastis, non intra verba modo primumque promissum steterit, sed penitus animis ac mente impetrasse videar.

Reliqua adeo longe a suspicione adfectatae tyrannidis aberunt, ut propius spectent ad p[oste]riorum temporum paenitentiam. lacrimas quidem †meas si hic in iudicio temporibus etiam in hac pace tranquillitate degendum est,† cum sint exorandi adhuc animi, multorum sustinenda malignitas. haec mihi omnia arx fecit. an ego possim non flere, quotiens cogito, quos habuerim parentes, quam domus famam, quas spes adulescentiae infelici temeritate, damnandis cupiditatibus everterim, ut sentio, in perpetuum? nihil est enim, quod accusator meus simulatione quadam †ad ea†, quae praeterierunt, obliqu*a* malignitate obicere conetur. Ego me fecisse quod nollem et scio, iudices, et confiteor: et quamdiu vixero, semper hoc ⟨in⟩ animo ⟨et⟩ tota mente inhaerebit. neque *tamen* illas,

2 nec **B** ‖ hodie **AB**, *corr. Pi* ‖ 8 putasti **B** ‖ 10 ⟨ab⟩ animis *Sch* ‖ 11 longa susp. **B**, longe susp. **C** ‖ 12 proprius **B** ‖ p[oste]riorum *Pi* ‖ 13—15 lacr. qu. miras! si his in iud. *etc. Obr*, lacr. qu. in arce ⟨fudi: quid mirum?⟩ si his in iud. *etc. Ro. Mihi videbatur scribendum:* *lacr. qu. meas ⟨arguis⟩ [si] hic in iudicio, temporibus etiam ⟨··̄is⟩, in hac p. et tranquillitate: flendum est, cum *etc.* ‖ 14 h. parte tr. **B** ‖ 15 ⟨et⟩ tranquillitate *edd. post Pithoeanam* ‖ 16 adhuc inimici *Ran* ‖ 17 ara **B** ‖ possum **AB** ‖ 22 ad ea **AB**, alta ea **C**, et ea *Gr* ‖ praeteriere **B** ‖ 23 obliq; **A**, obliqui **BC**, *corr. Gr* ‖ q **A** ‖ 24 iudicium **A** ‖ 25 *⟨in⟩ ‖ 26 ⟨et⟩ *Sch* ‖ *neque enim **ABC**

quae me tetigerant suspiciones, pertinere ad praesentem defensionem puto, securissima re publica. ne*scio* quid illud fuerit, an alienis cupiditatibus obstiterim, dum meas *finio*. omnia ista absoluta esse credo eo tempore, quo inter me remque publicam convenit, ut haec omnia memoriae exciderent, ut non ad leges, non ad odium pertinerent: tunc certe laudabatis. sed quemadmodum apud vos moderationis famam consecutus sum, ita apud me ipsum haec quoque gravis verecundia animo fuit, quod videbar hoc fecisse tamquam †moderator†. Quid postea? satellitesne contraxi? a*ut* arma habui? a*ut* divis*i* pecuniam? aliquid inter amicos continui? quid obici mihi potest in futurum, cum praesertim adfectatio tyrannidis multa crimina et quae non coniectura colligi oporteat, verum manifesta, *com*prehendat?

„Apparet, inquit, cupiditas tua: fles enim iuxta arcem.“ Si confiterer depositae potestatis illius paenitentiam, dicerem tamen, aliud esse adfectare tyrannidem, aliud cupere. Verum quid signi, quid argumenti istae lacrimae habent? flere miratur aliquis hominem? „Sed iuxta arcem fles.“ Num ego possum continere lacrimas, quotiens illum locum video, a quo tam libenter descendi? illic mihi succurrit infamata adulescentia; quotiens arcem vi-

2 reip̃. **A**, spe **B**, rep̃ **C** ‖ 3 nec quid **A**, nequid **BC**, *corr. Ro* ‖ 4 cum meas **B** ‖ m. simul omnia **ABC**, *corr. Gr*, *dum m. ⟨exuo⟩ *vel* ⟨abicio⟩. simul omn. (?) ‖ 7 exciderint **AB**, *corr. Ro* ‖ 10 apud me ipsum. Haec quoque *edd. excepta Obrechtiana, cuius distinctionem et ab Rohdio probatam supra secutus sum; quamquam ne ita quidem locus mihi videtur sanatus esse* ‖ gravius **B** ‖ 13 ad arma habui ante divisam **ABC**, *corr. Ro* ‖ aliqui **AC** ‖ 16 quae coniectura **AC**, quae non iactura **B** ‖ 17 manifestum **BC** ‖ deprehendit **Aa**, deprehendat **AbBC**, *corr. Aer* ‖ 18 flens **A** ‖ 20 potentiam **C** illud **B** ‖ 23 flens **A** ‖ 25 tum **P** ‖ illinc *Ran* ‖ 26 vidis **A**, vidi **C**

deo, succurrit: inde has inimicitias. sero me, accusatores, deprehendistis. quantum me putatis flevisse, antequam descenderem? istius enim adfectus argumentum lacrimae habent. ceterum adfectare tyrannidem sperantis est, erectioris animi sunt ista crimina, fletus remissi, fatigati. tu id mihi criminis eius argumentum vis videri, cuius desperatio est. quaero enim ex te, unde istum fletum putes? nam si adfecto, si spero, si rediturum me ad ea, ex quibus invitus descenderim, puto: quae causa lacrimarum est? si vero hoc est, quod animum meum torqueat, quod ex illo fastigio descenderim, quod ex aequo vivam, quomodo adfectare possum, quod scio mihi non posse contingere?

Eodem revolvatur oratio necesse est, unde coepit. ego publicam appello fidem, quae inter piratas sacra est, quae inter armatos hostes inducias facit, quae deditarum civitatum iura conservat. qualecumque istud est: promisistis, censuistis. Ac de me quidem nihil. mihi enim iam taedio vita est, iamque hae lacrimae cotidianae accesserunt prope ad vota mortis: illud videte, an si aliquem ⟨in⟩ re[i] publica[e] error aut fortuna, si quem aut consilium aliquod aut temeritas *lu*serit, detis locum paenitentiae, permittatis emendari, velitis meliores fieri cives.

1 succurrunt **B**, succurrerunt **C** || inde hae inimicitiae **B** || sero me accus.] Sermo (*rubro colore scriptum*). Accus. **B**, sermo Accus. **C** || 2 deprehendis **A** || 4 affectate **AB**—**P** || 5 est *om.* **B** || 6 remisi **AB** || 7 ius arg. vis **P**; tu in me criminis vis argumentum id videri, quod desperationis est *Gr* || 13 possum *om.* **B** || 19 *an* *consensistis (?) || ac *om.* **B** || 23 *⟨in oppressionem⟩ rei p. . . miserit (?) || *⟨in⟩ re[i] publica[e] || 24 miserit **ABC**, *corr.* *Ro* || 25 potentiae **B** || velitis ne mel. **B**

CCLXVIII.

Orator, medicus, philosophus.

Contendunt orator, medicus, philosophus de bonis patris, qui testamento eum heredem reliquerat, qui se probasset amplius prodesse civibus.

DECLAMATIO.

Lex contentionis et formula et omne praescriptum ex testamento patris pendet: cuius vis non est ea, ut quaeratur, quae professio ex nostris speciosissima (quamquam sic quoque vincerem), sed quae civitati sit utilissima. nihil est ergo, quod ingenia iactent, nihil quod ex animo suo tantum referant: quaeritur, quis omnibus prosit. sit philosophia res summa: ad paucos pertinet; sit eloquentia res admirabilis: non pluribus prodest, quam nocet. sola est medicina, qua opus sit omnibus. et patrem quoque nostrum id voluisse, ut hanc, quam in contentione reliquisse videtur, partem quodammodo civitati daret, manifestum est. non sibi utilissimum, non amicis utilissimum, non de patre optime meritum: proprie quid ferre ex testamento suo voluit, qui fuerit utilis civitati. ergo et aequaliter ad omnes medicina sola pertinet et nulla tam necessaria est omni generi hominum, quam medicina. Reliqua conferamus.

Ac mihi primum agendum est cum fratre philosopho, cuius ego in hodierna contentione propositum mirari satis non possum. nihil enim videtur

5 prob. amp. ꝓbasse civ. **A**, prodesse ampl. probasset civ. **B** ‖ 9 quae professio *om.* **B** ‖ 11 sint **A** ‖ 12 nihil qu. ad amicos suos t. ref. *Ro* ‖ 13 hominibus **P** ‖ sit *om.* **BC** ‖ 16 quae **B** ‖ 21 proprium *auctor incertus ap. Pi;* proprii *Ro* ‖ 26 est confratre **C** ‖ 28 enim h̃t re phil. **B**, enim habet in ph. **P**, enim habet ph. **C**

habere philosophia praestantius, quam quod modicis contenta est, ampliores opes non desiderat. nam si cupiditates easdem quas ceteri habe[n]t, non video, quid prosit. Neque me praeterit, iudices, quam multa dici adversus hanc professionem ab his soleant [sed persona fris mei impedit me ut ego non dicā quae possunt contra philosophum], quorum libertatem non impediunt personae. quippe hos illi et vanos vocant et otiosos et in ambitum ipsum, contra quem maxime disserere videntur, alligatos: mihi cum fratre quaestio est. Haec ergo leviora dixisse satis est, philosophiam non esse necessariam. ego enim mores nasci puto et propriam cuiusque naturae virtutem. alia forsitan discantur; quaedam experimentis cognoscenda sunt: boni mores constant voluntate. id patere diversis utriusque partis exemplis potest. nam et optimos viros citra philosophiam fuisse constabit et studiosos sapientiae usque ad ultima exempla scelerum nequitiaeque venisse. non enim, ut opinor, ex istorum scholis abstinentiam didicere Fabricii, Curii nec, ut mortem contemnerent, Decii consecuti sunt [nec] vetera horum explicando monumenta. tulit civitas populi Romani liber*at*ores Brutos, tulit Camillos, antequam ulla istius artis simulatio inreperet. iam vero si ex diverso intueri placeat, quis ignorat, ex ipsa Socratis, quo velut fonte omnis philosophia ma-

3 vituperatio philosophiae **A** || habe[n]t *Ro* || 4 neque a me poterunt iudices **B** || 5 ab iis **C** || 6 Sed persona f. m. i. m. u. e. n. d. q. p. c. philosophum *om.* **AC** *et pleraeque edd.; fortasse paucis correctis verba* et persona fratr. imp. me u. e. n. d. q. p. c. philosophum *post* quaestio est *in vers. 11 inserenda* || 10 videtur **AC** || 13 enim] autem **A** || ⟨nobiscum⟩ nasci (?) *Ro* || 19 scel. atque nequitiae **B** || 21 Fabritii **B** || 22 [nec] *Gr* || 23 populi R̄ **A**, populis **B** || 24 liberiores **ABC**, *corr. Aer* || Camelos **Aa** || 27 velit **A** || omnes **B** || philosophi iam man. **B**, philosophia emanasse **C**

nasse creditur, schola evasisse tyrannos et hostes patriae suae? non est igitur necessaria philosophia. Atqui e*tia*m ut studio perveniri ad sapientiam possit, via tamen eius ⟨in⟩certa est. namque ut omnes in unum philosophos contraham, non tamen inter eos constare potest, quae potissimum secta *adsci*scenda nobis, quibus praeceptis parendum sit. pugnant inter se atque dissentiunt et perpetuam hanc per saecula litem trahunt. aliis summum bonum voluptas habetur; quidam id in nuda virtute posuerunt; nonnulli miscere ista conati sunt atque confundere et ex bonis corporis animique et eorum, quae extra essent, ad finem vitae beatae perveniri posse exstimaverunt; delectavit quosdam modus om*ni*um. iam vero quanta circa deos pugna? quidam nihil agi sine providentia credunt, alii curam deorum intra sidera continent; quidam in totum deos sustulerunt; quidam cum hoc erubesc*ere*nt, cura vacare ut*i*que dixerunt. hi nos ad administrationem rei publicae hortantur; illi nihil periculosius civilibus officiis credunt. quosdam videas odio pecuniae ferri nudos expositosque, veluti ad provocandas calamitates; sunt, qui voluptates non animi modo, sed etiam corporis inter praecipua ducant bona. quibus credam? quibus accedam? quidquid probavero, plures negaturi sint. nec porro quaecumque praecipiuntur, stare possunt. ergo et

3 atqui enim **AB**, *corr. Sch* ‖ 4 ⟨in⟩certa *Pi* ‖ 5 constare inter eos **A** ‖ 6 discenda **ABC**, *corr. Ro* ‖ 7 sit *om.* **B** ‖ 12 et *ante* eorum *om.* **B** ‖ 14 pervenire **B** ‖ 14 existimarunt **B** ‖ modos **B**, mors **C** ‖ 15 hominum **ABC**, *corr. Bu* ‖ deos circa **Aa** ‖ 16 nihil] in hoc **B** ‖ credunt] et ordine **P** ‖ 18 erubescunt **ABC**, *corr. Gr* ‖ 19 vocare **Aa** ‖ utraque **ABC**, *corr. Pi,* iraque *Aer* ‖ hii **Aa**, ii **C** ‖ 21 videor **B** ‖ 22 veluti] tanq$^{\omega}$ **Ba** ‖ 24 animo **B** ‖ 26 plurisne pluris neg. **B** ‖ 27 stare *om.* **AC**

non necessariam esse philosophiam et difficilem electionem esse diximus; atque inter ipsos etiam plerosque philosophos constat vix posse percipi. Neque ego ignoro, esse quosdam, qui †quamquam nomen sapientiae facile atque avide (ut sic dixerim) dederunt, tamen quidam† sapient*em* ex fabulis re*pe*tun*t*, et inter eos, qui studuerunt, qui elaboraverunt, nullum adhuc inventum esse confitentur. verumtamen, ut aliqua etiam de universo loquamur: quis usus ipsorum virorum? militiaene utiles, an civilibus officiis? quid in his deprehendas, praeter fictam frontem et perpetuum otium et quandam ex arrogantia auctoritatem? Verum sint ista (ut dicitur) magna: ego haec ad formam legemque paterni testamenti voco. quid civitati prosunt? amputant vitia? nimirum nemo luxuriosus est, nemo pecuniae cupidus. Haec de philosopho dixisse satis est: transeamus ad oratorem.

Quem intellego fiducia eloquentiae ad hanc descendisse causam. multum se valere in iudiciis putant; rapiunt malas aliquando causas. et sane si iustitia valeat, quid est eloquentia? quid ergo civitati conferunt? illa enim sane remittamus: omne circa verba studium et, cum rerum natura beneficio suo ita homines instruxerit, ut nulla res non voce explicetur, supervacuum quendam in exornando la-

1 esse *om.* **B** ‖ diff. esse elect. **B** ‖ 3 pluresque **B** ‖ 6 sapientiam **AB**, *corr. Aer* ‖ 7 ex fabulis reip̄. tunc **AC**, ex f. rei pu. tunc **B**, *corr. Sch* ‖ 4—6 tamen quidam] t. idem *Gr*, qui tamquam nomen s. f. a. a. u. s. d. dederunt, tamen quidam sapientem *etc. Ro*, *qui quamquam nom. sap. ⟨studiosorum⟩ fac. a. a. u. s. d. ded., tamen idem (*vel* ipsum) sapientem *etc., cf. Cic. Tusc. V § 8 sq.* ‖ 11 utilis **ABC** ‖ q **A** ‖ 13 arrogantiam **A** ‖ 14 formulam *Aer* ‖ 16 nimirum ne lux. **A**, nimirum lux. **B** ‖ 18 vituperatio oratoriae **A** ‖ 20 putat **B** ‖ 22 quid est eloquentia *om.* **B**, qu. sit el. *Ro* ‖ 26 exhorando **A**, exorando **BC**, *corr. Leidensis ed.*

borem. eodem redeunt omnia. quid civitati profuisti? Advocatione tua defensus est aliquis: sed laesus, qui ex diverso erat. eripuisti periculo reum: unde scio, an nocentem? innocentia quidem per se valet. damnatus est aliquis accusante te: unde scio, an eloquentiae vitium sit? Quid ego de privatis loquor? civitatium status scimus ab oratoribus esse conversos: sive illam Atheniensium civitatem, quondam late principem, intueri placeat, accisas eius vires animadvertemus vitio contionantium; sive populi Romani statum excutere voluerimus, nonne gravissimas seditiones, nonne turbidissimas contiones eloquentissimus quisque habuit? nonne illi Gracchi ad evertendam rem publicam his veluti armis succincti accesserunt? Quid ego dicam, quantum civitati *noc*uerit eloquentia? sibi nocuit. summos utriusque partis oratores videamus. nonne Demosthenem illum oppressum veneno suo scimus? nonne Ciceronem in illis, in quibus totiens placuerat, rostris poenae suae expositum? Haec dixisse satis erat. nam si civitati nihil utilitatis adferunt hi, cum quibus contendi, satis erat, relictum esse me solum.

Aliqua tamen de medicina dicam; non me hercule iactandi mei causa, sed commendandae artis ipsius, cuius auctores ante omnia accepimus deos: sive (ut maxime reor), ut haec infirmitas hominum haberet adiumenta aliqua atque solatia; sive tantum huic arti tribuere maiores, ut eam vix crederent

1 redeant **BC** ‖ profuistis **B** ‖ 4 an ⟨non⟩ nocentem *Ro* ‖ 6 ergo **B** ‖ 6 civitatum **BC** ‖ 7 illa in Ath. civitate **B** ‖ quandam **Aa** ‖ 9 accisas *om.* **B**, abscisas **C** ‖ 10 P. R̃. **AC**, publicae rei **B** ‖ 12 contentiones **Ab** ‖ 16 *profuerit **AB**, obfuerit *Aer* ‖ 17 partis] gentis (?) *Ro* ‖ 18 suppressum **C** ‖ 20 poena sua **BC** ‖ haec disse **Aa**, occidisse **B** ‖ satis erat *om.* **B** ‖ 21 nam si vitati **A**, nunc si civitati **B**, nunc sic civ. **P**, relictum esse nam si civitati **C** ‖ aff. hic **A**, aff. ii **C** ‖ 22 erat] claret *Ro* ‖ 24 iactandum mei **Aa** ‖ 27 aliqua sive sol. **C** ‖ 28 eum **ABC**

humanis potuisse ingeniis inveniri; sive ipsa medicina per se sacrum est. Contendamus sane apud securos: si quem (quod absit omnibus) subita deprehenderit valetudo, oratoremne consulet? quid nunc ego enumerem, contra quot fortunae iniurias medicina advocetur? illam valetudinem, qua spiritus frangitur? an illam, qua visus periclitatur? an illam, qua vulnera curanda sunt? an illam, qua debilitati occurritur? removeam medicinam: tu, philosophe, consolaberis? quod hominum genus est, qui sexus, quae aetas, quae non utilitatem ex hac petat? itaque, etiamsi medicina vinci fata non potuerunt, productus tamen usque ⟨eo⟩ *a me* pater noster, qui tres liberos habebat.

CCLXIX.

Dives sub tyranno auctionatus.

Depositi sit actio. Pauper et dives amici erant. pauperi duo filii erant adulescentes. cum tyrannus esse coepisset in civitate, dives facta auctione discessit. rumor erat, pecuniam apud pauperem esse depositam. tyrannus arcessiit pauperem: torsit ipsum, torsit et filios eius. cum ille pernegaret, penes se esse, dimissus est. postea tyrannus occisus est. redi⟨i⟩t dives: petit pecuniam, quam se deposuisse apud pau-

1 venire **Aa**, veniri **Ab** ‖ ipsu **A** ‖ 2 contendimus *Ro* ‖ 3 q. absit ominis *Fr*, q. a. omen *Gr* ‖ 5 fotune **A** ‖ 7 periclitantur **AB** ‖ 8 coranda **A** ‖ 10 philosophiae **P** ‖ consulaberis **B**, consuleris *Ran* ‖ 11 hoc **ABC** ‖ 12 petet **B** ‖ itaque si **B** ‖ vinei facta **Aa** ‖ patuerunt **A** ‖ 13 usque ad eam **AC**, usque ad ea **B**, ⟨eo⟩ usque per eam *Fr*, usque ad eam aetatem *Sch*, usque a me *Ro* ‖ 16 tyranne **Aa**, tyrranne **Ab** ‖ 18 erant *om.* **AB** ‖ 21 accers **A** ‖ accersit **B** ‖ 24 *redi⟨i⟩t ‖ 25 de se posuisse **A**

perem dicit, et duos servos, quos solos exilii comites habuerat, in quaestionem pollicetur.

DECLAMATIO.

Depositum peto.

Scio hunc esse ordinem probationis, ut primum ostendam ⟨me⟩ habuisse pecuniam, quam deponerem. de hoc nemo dubitat: dives fui. etiamsi me cupiditas amici ad duos servos redegit, aliquando tamen numerabar inter principes huius civitatis. et ut sciatis, pecuniam non satis esse, patrimonium meum detinet: si domum, si mancipia, si vendita esse omnia, si in pecuniam redacta constabit. Superest, ut deponendae pecuniae habuerim causam. fuisse me in metu fortunae huius, quam patior, manifestum est; nihil minus fuisse rationis, quam ut mecum pecuniam ferrem, liquere omnibus credo. nec illud tantummodo dico, ne persequeretur tyrannus: ne quis itineris casus auferret, ne fugientem onus ipsum gravaret. potestis aliquid etiam ex ipso fugae comitatu colligere: ne servos quidem amplius quam duos duxi. deponendi fuit ratio. Proximum est, ut quaeramus, apud quem deponendum fu⟨er⟩it. apud aliquem in civitate. ⟨in civitate⟩ quis amicior mihi? in quo plus esse fidei existimavi? hoc probandum diutius foret, nisi sciretis: constitit inter omnes. dicat iste quam multa volet adversus famam, dum tamen constet nil aliud esse istam, quam ⟨con⟩sensum civitatis. si ab universis tamen ad singulos vocamur, et tyrannum testem dabo. illum quidem

1 dixit **ABC** ‖ 6 *⟨me⟩ ‖ 8 ad hos serv. **Aa**, ad vos s. **BCa** ‖ 11 domus **P** ‖ mancipii **B** ‖ 12 redicta **Aa** ‖ constabat **Ca** ‖ 17 quit **A** ‖ 22 fu⟨er⟩it *Sch* ‖ 23 ⟨in civitate⟩ *Ro* ‖ 27 nihil **BC** ‖ *⟨con⟩sensum *cf. Quintil. Inst. or. V, 3* famam atque rumores pars altera consensum civitatis vocat

neque ego laudo; sed ipsa vitia eius, ipsa scelera facient huic rei auctoritatem: ubi pecuniam credidit esse, qu*am* quaerebat? ⟨adeo⟩ non dubitavit, ut torto tibi et perneganti non crederet, ut quaestionem usque in liberos mitteret.

„Sed in tormentis, inquit, perseveravi.“ Quam honeste feceras, si redderes. „Sed et liberi perseverarunt.“ Nam et tu fortasse propter illlos perseverasti. Neque ego dubito, quin prius istud a fide feceris: sed te male (ut sic dixerim) docuit patientia. indignum putasti, tam multa passum esse propter alienam pecuniam. illud certe manifestum est, hinc tibi venire fiduciam negandi, quod negasti. si tortus non esses, mihi illa sufficerent: pecuniam habui; deponere debui; apud neminem alium deponere illam debui; sciunt servi mei. mutasti animum post istud tormentum. Si tamen tibi magnum videtur in tormentis esse momentum: et isti torque*a*ntur. Rem quidem facio miseram: do in quaestionem (iam dices mihi) »servos«: sed qui propter hoc servi sunt, ut torqueantur; alioqui non eram tam ingratus, ut in hoc nomine adhuc eos detinerem, qui mecum soli fuissent. sustinebitis igitur tormenta, fidelissimi comites; sustinebitis quaestionem, optime meriti: sed ignoscite. facilius est egestatem ferre in hac natis. me onerat maiorum meorum dignitas, onerat prioris consuetudo vitae, onerat etiam fama: et omnino de innocentia mea quaeritur.

1 vitia est ipsa **Aa** ‖ 3 qui **ABC**, *corr. Ro* ‖ ⟨adeo⟩ *Ro* ‖ dubitabit **AaB** ‖ ut torto *etc.*] intorto *etc.* **Ca**, et torto t. e. p. n. credere[t] *Gr* ‖ 5 ĩnilteretur **B** ‖ 6 inquis **C** ‖ 9 qui **ABC** ‖ ⟨bon⟩a fide *auct. incert. ap. Aer* ‖ 10 docui **P** ‖ sapientia **BC** ‖ 17 istum instrumentum **A**, illud tormentum **P** ‖ 18 videretur **AC** ‖ *torquerentur **ABC**, torquebuntur *Aer* ‖ 19 quaestionem iud̄. mihi **C** ‖ 24 ℵ **A**

Indebitam pecuniam ab amico peto et hunc potissimum, quem calumniarer, elegi? cum si *de*fodi, si abscondi, cum, si hic vere pauper est, ne damnato quidem sim recepturus: rem incredibilem, in qua me dementiae crimine damnari necesse est! ante omnia perdidisse me omnem pecuniam dico, ne dives esse possim; ideo demum mentior, ut mihi cum duobus servis tortis, si tamen quaestioni superfuerint, vivendum sit? si minus, soli, qualis in exilio fui, qualis cum tyrannum fugerem? ego si calumnior amicum meum, graviorem poenam ferre non possum: perdo quidquid peto.

Et quam causam irascendi tibi habui? quid tantum mali fecisti mihi, ut ego non sim tormentis [is] tuis contentus? Scio, dici simile aliquid etiam ex parte diversa: quem sibi usum fore pecuniae, dicet. ante amnia hoc dissimile est: quod pauperi alioqui et duorum liberorum patri (quae res acerbiorem paupertatem facit) tamen secreta pecunia et abdita adfert securitatem. nam ut possessiones non pares, ut familiam non emas, non laxiore habites domo, adversus fortunam tamen tutus es: tibi pecunia hoc praestat, ut sis pauper securus. adice illud, quod tu de longioribus temporibus cogitas. in summa, si vincis, aliquam tamen potes spectare rationem: ego cur litigem, quid est? ut aliquid auferam? quid habes, nisi depositum? ego me, iudices, hanc pecuniam perdidisse scio. nam ut damnetis, quo manu⟨m⟩ mittam? perseverabit enim in

1 indebita **C**, an debitam **B** ‖ 2 cal. relegi **Aa**, calumniare relegi **B** ‖ *effodi **ABC**, defodit *Gr* ‖ 3 abscondi **A** ‖ 4 inquam **B** ‖ 8 quaestionis **A** ‖ 9 sin minus **C** ‖ 14 male fecisti **AC** ‖ 15 istius **ABC**, *corr. Sch;* isti[u]s *Aer* ‖ 16 pecuniae fore **C** ‖ 20 adfert] addit **B** ‖ 24 quod *om.* **B** ‖ 26 litigam **Aa** ‖ 29 quo **A** ‖ manumittam **ABC**, *corr. Aer;* manus m. *Pi* ‖ perseveravit **ABC**

ista simulatione homo, quem nec tormenta vicerunt. omnis litis huiusce causa mihi in hoc est, ut defendam pudorem meum. Tu tamen inveni, ubi perdiderim! nescis? quaere! hi servi a me non recesserunt: hi conscii sunt omnium; hi mihi irasci possunt, si tormentis sine causa offeruntur. „Non est tamen aequum, comparari fidem tormentorum. ex altera parte liberi et ingenui torti sunt, ex altera parte servi.“ Non facit sta*tu*s pertinaciam, sed causa mentiendi. ergo quomodo ego dico: »perseverasti, ut pecuniam lucrifaceres; spectasti sequentia tempora, spectasti lucrum«, sic tu dic: servi mei quid spectaturi sunt? quid ex hoc consequentur? et vos quidem tyrannus (ut parcissime loquar) dimisit: tu arbitrio tuo torque: quidquid passus es, quidquid adicere inveniendae veritatis gratia potes, adhibe, dum spiritus erit, dum loqui poterunt. quaere, an negent: et si perseveraverint, aude dicere, homines in tormentis solere mentiri.

CCLXX.

Rapta ex duabus geminis.

QUI CAUSA MORTIS FUERIT, CAPITE PUNIATUR. Ex duabus geminis adulescens alteram rapuit. ea se suspendit. pater alteram eduxit ad magistratus et praecepit illi, ut mortem raptoris optaret. adulescens putavit eam esse quam rapuerat. duci eum iussit magistratus. postea

2 omnes lites huiusce causae **AB** ‖ 3 perdiderim quaere tu servi **B**, perdiderim nescis servi **C** ‖ 6 termentis **A** ‖ 8 et *om.* **A** ‖ 9 *servi ⟨torquebuntur⟩ (?) ‖ ista res **ABC**, *corr. Gr* ‖ 10 ego quomodo dico **A** ‖ perseveretis **B** ‖ 13 consecuntur **Aa** ‖ 15 tor. et qu. **B** ‖ 17 adhibendum spes erit **B** ‖ 18 aut edicere **C** ‖ 21 e **B** ‖ 26 putabat **C**

compertum est, quid accidisset. accusatur pater, quod causa mortis fuerit.

SERMO.

Facilis et in promptu ratio est huic seni, quod pertinet ad adfectum [paenitentiae], quod pertinet ad aequitatem. nisi tamen etiam iure defenditur, verendum erit, ne illum flentem iudices damnent. diligenter ergo pugnare circa legem debebimus. et sane asperiores in controversia partes fortasse recti declamatoris relinquant. divisio paene hoc proprium habet, ostendere ossa et nervos controversiae: et, secundum meum quidem iudicium, idem praestare declamatio debet. nam sine his, de quibus locutus sum, caro ipsa per se quid sit intellegitis. sed in declamatione vestienda sunt haec, ut ex †illis interiores† vires habeant. finiamus ergo necesse est, quid sit causa mortis. tota enim lis et omne discrimen controversiae in hoc positum est. nam si ad finitionem partis adversae accedimus, ut causa mortis sit, qui attulerit causam alicui moriendi, per quem factum sit, ut aliquis moreretur: nullo modo defendere nos possumus. neque enim dubitabitur, quin per hunc factum sit, ut ille moreretur,

1 quod **ABC**, *corr. Ro* ‖ occidisset **B**, accessisset **C** ‖ accusator **C** ‖ 5 effectum **BC** ‖ *[paenitentiae] affectum; ⟨im⟩paenitentiae *Ro, adferens p. 108, 10 sq.* ‖ 7 erit *om.* **BC** ‖ 9 asperiore usi contr. **B** ‖ recte declamatores **BC** ‖ 10 poenae **ABC** ‖ primum **Ca** ‖ 12 secundum et m. **ABC** ‖ 15 *fortasse:* *ut exinde integriores v. h. *vel* ut ex illis inductis interiora v. h. *vel etiam* ut ex inductis decorem et v. h. *cf. Quintil. Inst. or. cum alios locos tum V, 8, 2* atqui cetera . . nervis illis quibus causa continetur (*scil.* probationibus) adiciunt inducti super corporis speciem ‖ 20 quid **B**, quicquid **C** ‖ causa mali cui **B** ‖ 22 dubitatur **B**

qui filiam ad magistratum produxit, qui praecepit, ut mortem raptoris optaret. nos ergo causam id esse mortis dicemus, quod nullis extra accidentibus causis mortem homini adferat, quod solum mortem homini intulerit. deinde dicemus, si accedendum sit finitioni partis adversae, frequenter etiam honestissima in hanc calumniam cadere posse. subiungemus quaestionem, an possit quisquam accusari, quod causa mortis fuerit, in eo qui iure sit occisus. sequitur quaestio, an hic iure sit occisus. post haec licebit nobis dicere illa, quae sola dicuntur.

DECLAMATIO.

Qui causa mortis fuerit, capite puniatur.

Satis ostendit ipsa poena, eum demum teneri hac lege, qui idem commiserit, quod si occidisset. neque enim gravius quidquam adversus eum, qui sua manu interfecerit, constituere potuit legum lator, quam adversus eum, qui causam praestitisset. ergo e*x* similitudine poenae etiam crimen par exigere debetis. Hoc quo pertinet? ne existimetis veram illam esse finitionem, quam pars diversa complectitur: ut per quemcumque steterit, uti homo occidatur, *is* continuo causa mortis fuisse videatur. alioqui ista ratione et ille, qui nocentem accusavit, causa mortis fuit; et ille, qui testimonium in reum dixit, etiamsi verum id fuit, causa tamen mortis haberi potest; et ille, qui adulteros marito prodidit,

1 filium **A** ‖ perduxerit **AaP**, perduxit **AbBC**, *corr. Gr* ‖ 3 excidentibus **AC** ‖ 6 honestissimam in **B** ‖ 7 caedere **A** ‖ 8 posset **Aa** ‖ 11 *qu. ⟨hodie⟩ sola (?) ‖ 16 hac lege *om.* **BC** ‖ si] qui *Fr* ‖ 18 legem lator **A** ‖ 19 causum **A** ‖ 20 ergo et sim. **ABC**, *corr. Ro;* *ergo [et] sim. (?) ‖ 21 quoq; **B** ‖ 23 uti] vi *vel* vis **Ca** ‖ occ. si cont. **ABC**, *corr. edd.,* hic *Aer* ‖ 25 accusaret **C** ‖ 28 maritos **BC**

causa mortis haberi potest; et ille, qui sceleratum produxit in publicum. cur igitur hi accusari ista lege non possunt? quoniam non per ipsos tantum stetit; quoniam iure perierunt hi, quibus mors allata est. sed hanc partem reservemus. interim videamus, quid sit causa mortis. nos id dicimus causam esse mortis, quod homini mortem attulerit solum; quod nullis extra accidentibus causis noxium fuerit; quo homo periturus fuerit, etiamsi nil ipse fecisset.

Id ⟨ne⟩ quod dicimus, tale est? intuendae sunt res ipsae, quae in crimen deducuntur. produxi filiam ad magistratum: quid hoc ad inferendam per se pertinet mortem? praecepi, ut mortem optaret. detrahe, quod ille raptor est; detrahe, quod et lex raptorem interfici iubet; detrahe, quod filia mortem raptoris optavit: ipsum, quod ego feci, mortem homini adferre non potuit. non possum e⟨r⟩go videri causa mortis homini fuisse. quid feci? quod innoxium erat, si nihil ille fecisset. fingite enim, haec accidere potuisse: produxi filiam; optare mortem iussi: ignoret sane, quae sit ad magistratus educta: si potest dicere »nihil tale admisi«, nihil nocuerint ea, quae ego feci. quid ergo illi causa mortis fuit? quod rapuit, quod ⟨raptori⟩ lex mortem constituit. Et hoc paene adversariorum confessione manifestum est: non agunt cum ea, quae optavit. neque ego sum tam durus ac demens, ut pro salute filiam

2 deduxit **B** ‖ hii **A**, ii **C** ‖ 3 quando non **P** ‖ 4 hii **A**, ii **C** ‖ 5 reservem **BC** ‖ 6 quod **C** ‖ quae causa mortis *et* interim **A** ‖ 8 quod solum null. **AC**, quod null. *omisso* solum **B** ‖ 9 quod **B** ‖ nihil **B** ‖ 11 id ⟨ne⟩ *Ro* ‖ 14 poenitet **P** ‖ 17 raptoris *om.* **B** ‖ 18 potui **B** ‖ 19 hominis **BC** ‖ quod illi noxium **C**, *quod mutata distinctione nescio an receptae lectioni praeferendum sit* ‖ 22 sanet **A** ‖ magistratum seducta **B**, magistratum deducta **C** ‖ 25 ⟨raptori⟩ *Ro*

meam periculo meo opponam: sed uti mihi hoc argumento licet, quoniam et illa tuta est. eadem enim, quae dicuntur a me, ab illa dicerentur: »optavi mortem; num tamen hoc nocuisset, si adversus alium fecissem?« quemlibet adprehendi ex turba circum stantium credite; huius mortem opta*ri*: num occidetur? non, ut opinor. non ergo ipsa op*t*io in causa mortis est, sed id, propter quod optio valet. tuta est hac defensione filia mea: et (ut dixi) sententia quoque accusatorum secura. quid mihi ac*ce*dit supra haec? unum adhuc patrocinium. non enim hoc tantum dico: si ille non rapuisset, causa mortis non fuissem; sed illud etiam: si filia mihi non paruisset, causa mortis non fuissem.

Haec, si non iure occisus esset, si errore tantum perisset, dicerem: nunc illud utique inter me et partem diversam conveniat necesse est, non posse eum accusari, qui vel unus attulerit mortem nocenti[s], si erit unus ex his, de quibus paulo ante loquebamur: vel accusator, vel testis, vel iudex, vel index.

Videamus igitur, an iure raptor sit occisus, et sic agamus, tamquam adhuc vivat, tamquam adhuc de eo quaeratur, an occidi raptorem oporteat. non educo alteram filiam ad magistratus; nihil ut optet, praecipio: filia mea vitiata est; ob hoc peri⟨i⟩t: dico raptorem occidi oportere. nec statim nitor

6 *optavit **ABC** ‖ 7 non ut puto **C** ‖ non enim ipsa **Ba** ‖ ipsa opinio **ABC**, *corr. Aer* ‖ 9 tota **Aa** ‖ 10 sententiae **BC** ‖ accidit **ABC**, *corr. Aer;* quid? ⟨quod⟩ m. accedit supra h. u. a. patrocinium? *Sch* ‖ 11 patrocinium *om.* **B** ‖ 13 non *om.* **B** ‖ 14 fuisem **A** ‖ 13—14 sed i. e. s. f. m. n. p. c. m. n. fuisem *om.* **Aa** ‖ 16 diceret **Aa**, dicere **P** ‖ 17 patrem diversum **B** ‖ 18 *unus vel **ABC** ‖ nocenti[s] *Sch* ‖ 20 loquebar **P** ‖ vel videam vel index **B**, vel victus vel iudex **C** ‖ 24 non ne duco **BC** ‖ 25 aliam **B** ‖ oportet **AaBC** ‖ 26 ab hoc **BC** ‖ peri⟨i⟩t *Aer*

illa aequitate, ut dicam, qu*am* iustum sit, eum, qui intulerit iniuriam, interfici, cum perierit illa, quae accepit: de iure ipso loquor. lege comprehensum est, ut rapta raptoris mortem vel nuptias optet. ut opinor, una causa legis huius fuit, ut de raptore secundum voluntatem raptae constitueretur. alioqui multa accidere possunt, propter quae rapta non optet. fingamus vitiatam esse eam, quae loqui non possit: num impune iniuriam fecerit, quoniam miserae fecit? nutum nempe eius aut vultum aut aliquod signum animi intueri oporteret. at id non est optio, nec satis verba legis explebuntur: occideretur tamen raptor, si id velle raptam intellegeremus. fingamus valetudinem consecutam raptae, ut educi ad magistratus non posset: deerit aliquid legi; vindicari tamen eam tanto magis oporte⟨bi⟩t, quod credibile erit, etiam ipsam valetudinem ex iniuria natam. Quod si non utique (ut ex his manifestum est) vocem raptae exigi oportet, sed solam voluntatem: videamus *iam*, an quae rapta est, mori raptorem voluerit. plusne vobis videretur, iudices, si apud magistratum locuta esset, quam quod ad magistratum venire non ausa est? quod oculos suos ostendere circumstantibus, ostendere luci non potu[er]it, ipsa sua manu vitam misera *f*inivit? da vires: occidet prius, quae propter hanc iniuriam perit. dubium est scilicet, quid fac-

1 *quod **ABC** || 3 de *om.* **P** || 4 vel n. o. u. o. u. c. l. h. f. u. d. r. s. v. raptae *om.* **Aa** || 7 accedere **A** || 8 raptam **B** || obortet **Aa**, oportet **BC** || 10 miseram effecit **B**, misera eff. **C** || 11 oportet **B** || 13 raptoris ud velle **A**, raptor si id ille velle **B** || 14 valetunem **A** || 15 receptae **BC** || ut ea educi **A**, ut te ea duci **B**, ut deduci **C** || 16 aliqui **A** || ea **P** || 17 oporte⟨bi⟩t *Ro* || 19 oporteret **AC** || 20 vid. tamen **ABC**, *corr. Ro* || 23 quod *post* quam *om.* **B** || lusa **Aa**, causa **P** || 25 *potu[er]it || miseram **P** || 26 puniunt **AaB**, punivit **AbC**; finierit *Sch* || occidit **BC** || 27 periit *Ro* || qui **A**

tura fuerit, si vixisset? raptorem ergo perire oportuit. Iam fortiter dico: quid interest, quomodo perierit? cur ergo, si hoc modo poterat occidi, falso alteram filiam eduxi? ⟨si⟩ dicerem: luctus confuderat, si *d*icere*m*: dolor suadebat, ignosceretis tamen: nunc mihi necessarium consilium praesens iniuria dedit. duas filias habueram, rapta erat altera, perierat: munienda domus fuit, et voce potissimum alterius virginis soror vindicanda, ne quis dubitaret, quid factura esset ⟨in⟩ iniuria sua.

Partis quidem adversae impudentiam mirari satis non possum. causam mortis esse existimant eum, propter quem ⟨quis⟩ perierit, ⟨et⟩ cum eum, *q*ui causa mortis fuerit, occidi oportere constet, [et] raptorem perisse indignantur, cum certum sit, filiam meam propter raptorem perisse. hoc isti causam mortis vocant. cur ergo occisum vindicari oportet, quem certum es*t*, si viveret, occidi oportere? et haec omnia, quae pro causa mea dixi, quibus collegi, me non esse obligatum huic legi, non temporis causa nec praesentis periculi fingere me vel ex eo manifestum est, quod raptorem aliter occidi. nam si id esset causa mortis, quod isti videri volunt, hac lege me ulcisci potuissem.

Iamdiu me, iudices, circa iura morari scio longeque recessisse a paternis adfectibus. ergo ego in ultionem filiae meae nihil feci, nisi quod licuit?

3 hoc modo si **B** ‖ 4 ⟨si⟩ *Gr* ‖ confunderat **B** ‖ 5 si liceret **ABC**, *corr. Gr* ‖ ignosceret istamet **B**, ignoscere istud tamen **C** ‖ 7 habuerant **Aa** ‖ altera altera **AbB** ‖ 8 fuerat **B** ‖ potissum **A** ‖ 10 ⟨in⟩ *Aer* ‖ 13 *⟨quis⟩ p. ⟨et⟩ ‖ 14 *cui **ABC** ‖ occidi oportet et haec omnia quae pro causa mortis fuerit occidi oportere constet et rapt. **B**; occidi oportet ad haec o. q. p. c. m. f. o. op. c. e. rapt. **C** ‖ 15 *[et] ‖ 16 ista **BC** ‖ 17 vocat **C** ‖ 18 *esset **AC**, esse **B** ‖ si viveret] constaret **B** ‖ 23 occidi ⟨licebat⟩ *Ro* ‖ quid **B** ‖ 24 me *om.* **A** ‖ 26 parternis **A** ‖ ego *om.* **P** ‖ 27 ultione **BC**

adii magistratus, fortiorem puellae vocem imperavi, quia tutum erat? ego vero totos in medium profero adfectus: nec mihi in cogitatione tum lex fuit, nec iura respexi, sed quae proxima vindicandae infelicis filiae via occurrit, hanc intendi, hanc secutus sum: bene cessit, quod et licuit. age, si non habuissem, quam educerem ad magistratus, cuius vice me ulciscerer: non in publico, non in foro his me senilibus manibus vindicassem? tu, fortuna, facies quod occurrerit: iam non potes efficere, ut paeniteat. filiam perdidi: scio hoc minimum esse malorum meorum. sunt, qui gravissimum existim*e*nt unicos perdere, et quotiens non habeant ad quod solatium respiciant calamitat*e*s, videtur sine medicina dolor: hoc gravius est, iudices, perdere alteram e geminis. cotidie mihi occurrit imago funeris mei; quo magis placet filiae verecundia, quo magis probitas, hoc validius subeunt cogitationes: talem miser perdidi. si tamen hoc vulnus intulisset fortuna, si casus, communi mortalitatis condicione solarer me: nunc miser filiam quomodo perdidi? ante omnia nec virginem, nec nuptam. quales ego infelix vultus, caesos alioqui laceratosque ac laqueo tumentes, pater vidi! qui me metus, qui intus aestus agitant? quae fuit verecundia illa, quae ultionem expectare

1 ad hi **A** ‖ imparavi **A** ‖ 2 totum **Aa** ‖ totus **Aa**, tutos **Ab** ‖ 3 dum **Aa**, cum **P** ‖ 4 respexit **Ab** ‖ 7 quam edocerem **A**, qua me ducerem **B** ‖ 10 potest **B—P** ‖ 12 sunt qui gravius esse unum de filiis perdere quam unicum, sunt qui gravissimum *etc. habet* **A**, *manifesto ex margine archetypi codicis verba* gravius esse — unicum *recipiens,* sunt qui *geminans. — In eandem sententiam disputat Pseudo-Quintilianus decl. VIII § 22* ‖ *existimant **ABC** ‖ 13 qu. non h. aliquod solatium resp. **A**, qu. aliquod sol. quod resp. **B** ‖ 14 calamitatis **ABC**, *corr. Ro* ‖ 15 SS gravius ẽẽ unum de filiis perdere quam unicum **A** ‖ 16 ex **C** ‖ 22 ergo **B** ‖ 24 agitavit **C**

non potuit? horret animus recordari, refugiunt cogitationes. misera quid passa est! nec sane in causa raptus amor fuit, non propositum matrimonii, non cupiditas nuptiarum: nihil horum cogitavit, qui nesci⟨i⟩t, quam rapuisset.

CCLXXI.

Ter fortis contra tertium fortem.

Pauper et dives inimici erant. pauperi unus filius, diviti tres. fortiter pugnaverunt pauperis filius et unus ex divitis filiis; e lege fortes armis contenderunt. occisus est divitis filius. iterum alter divitis filius cum filio pauperis fortiter fecit et de praemio dimicans occisus est. tertio bello is quoque qui residuus erat divitis filius fortiter fecit, et idem ille pauperis filius. dives prohibet filium pugnare: non parentem abdicat.

SERMO.

Prima illa communis omnibus fere ex abdicatione pendentibus controversiis quaestio, an utique necesse sit facere filio, quidquid pater iusserit; in iis tamen controversiis, quibus de praesenti agitur, non de praeterito. duo enim genera scitis esse abdicationum: aut obicitur, quare fecerit filius aliquid, aut obicitur, quare non faciat. asperius est illud genus abdicationum, in quo iam praeteriit crimen nec emendationem recipit. in hoc lenius versantur patres et filii paulo liberius, in quo est emendationi[s] locus.

3 raptus ℵ **A** ‖ 5 nesci⟨i⟩t *Obr* ‖ 7 Declamatio. Ter fort. **B—P** ‖ 10 e lie fortes **Aa** ‖ 11 iterum autem d. **C** ‖ 13 est *om.* **B** ‖ 14 quoque is **ABC**, *corr. Ro* ‖ 15 fecit *om.* **A** ‖ item *Ran* ‖ 23 ut ob. **B**, aut cum ob. **C** ‖ 23—24 quare f. f. a. a. obicitur *om.* **Aa** ‖ 24 asp. et ill. **BC** ‖ 25 praeterit **ABC** ‖ 27 emendationi[s] *Aer*

DECLAMATIO.

Ergone omnia necesse est facere liberis, quaecumque patres imperant? multa sunt, quae fieri non possint; et ideo iudicium constitutum est adversus abdicantes, quoniam recipiebat natura, ut etiam patres aliquando aut errarent aut iniuste imperarent.

SERMO.

Illis argumentis adiuvari solet haec quaestio.

DECLAMATIO.

Si imperes filio, ut sententiam dicat contra quam existimat; si testimonium iubeas dici eius rei, quam ignorat; si sententiam in senatu — haec magis civilia et in medio posita, † si ex nostra libertate † argumenta repetenda sunt — si capitolium me incendere iubeas, arcem occupare: licet dicere, haec sunt, quae fieri non oporteat.

SERMO.

Secundo loco quaerimus, an abdicari possit propter id, quod facere vult e lege.

DECLAMATIO.

Postea videbimus, ius istud utrum tale sit, ut permittat mihi pugnare, an tale, ut iubeat etiam.

4 possunt **AaB** ‖ 6 aliqñ err. **B** ‖ 8 Sermo *om.* **BC** ‖ 9 illis arg. ad. s. h. qu. *om.* **C** ‖ 10 Declamatio] Sermo **BC** ‖ 12 quem **A** ‖ 8—15. Sermo. Illis *etc.* — quaestio: si imperes filio *etc.* — in medio posita. Declamatio. Ex nostra lib. arg. rep. sunt. si capitolium *etc.* *Ro* ‖ 15 Capitoleum **A** ‖ 17 oportet **B** ‖ 19 *posset **ABC** ‖ 20 fac. licet *Ro* ‖ 22 ius istud **A**, lusisti **B**, ius isti **C** ‖ verum **P** ‖ 23 etiam interimere si **AB**

interim etsi utor mea potestate, non debeo tamen incidere in poenam huius offensionis.

SERMO.

Tertio loco quaerimus illud, an pugnare viris fortibus etiam necesse sit. haec quoque quaestio in multis controversiis tractata est. secundum nos erit scriptum legis.

DECLAMATIO.

Si plures fortiter fecerint, de praemio armis contendant. Iubemur pugnare; cogimur etiam, si ego noluero. hoc unum acturi sumus, ut me adversarius timere putet.

„At enim de praemio iubet contendere: et si praemium remittitur, non est necessaria pugna.“ At id ipsum lex complexa est, ne praemium remittatur, cum de praemio contendere armis iubet.

SERMO.

Post haec dicemus, dom⟨u⟩i etiam honestam esse hanc contentionem; adiuvabimus propositionem nostram ipsius patris iudicio.

DECLAMATIO.

Primo filio pugnare permisisti. iterum quamvis experimentum triste, quod nunc maxime mihi opponis, iam haberes, pugnare tamen permisisti. quid est, cur de me pessime sentias?

4 tertio hoc l. **A** ‖ pugnarem **A** ‖ 6 tracta **C** ‖ 10 cogemur **Aa** ‖ 11 nacturi (?) *Ro* ‖ 12 pudet **B** ‖ 13 ad **A** ‖ 15 ad **AB** ‖ est ut pr. **C** ‖ rem. c. d. praemio *om.* **BC** ‖ 18 dom⟨u⟩i *Sch* ‖ 19 nostram propositionem **C** ‖ 23 cum maxime *Gr* ‖ oppones **ABC**, *corr. Gr* ‖ 24 promisisti **C** ‖ 25 cur] q **B** ‖ sententias **A**

Omnis abdicationis causa ex timore tuo pendet. et est quidem istud inconsultum et sibi repugnans, abdicari filium indulgentia patris et aliquem carere liberis orbitatis metu. verum hanc quoque detrahere tibi sollicitudinem volo. Erat illud, quod [a] bono patr*i* et a pio ⟨filio⟩ dici posset: etiamsi periculosum sit, tanti est mihi. non tam me ducit gloria militaris, nec fama victoriae. vindicandi mihi fratres sunt. an ego, qui paulo ante arma (ignoscat patria, ignoscant leges) minore sacramento tuli et contra hostes sine respectu mei sanguinisque pugnavi, ubi mihi vindicandi sunt fratres, et duo fratres, non pugnabo? non vel discrimen vitae subibo? ego accederem tuo consilio, si timerem. Sed multa sunt, quae me faciant fortiorem. ante omnia, adversarius iam fatigatus est: cogita, quotiens pugnaverit. non dico, quid fecerint hostes: non inde⟨fensi⟩ ceciderunt fratres mei. fortiorem me faciet melior conscientia, fortiorem faciet et causa pugnae. ille pro praemio pugnaturus est, quod iam bis accepit: ego pugnaturus sum pro fratribus, pro pietate. fortiorem me faciet et fortuna. solet fatigari: solet, posteaquam nimium indulsit, in fine deficere. facit me fortiorem etiam usus quidam: pugnantem illum saepius vidi. scio, quid maximum fratrem meum fefellerit; quomodo is, qui secundo loco pugnabat, deceptus sit. Illud autem plus quam verecundum et erubescendum nobis est: pauper pugnare filium suum non vetat.

2 et] est **B**, *om., et fortasse recte,* **P** ‖ 3 abdicare **BC** ‖ 5 tibi detrahere **C** ‖ quod a bono patre et a pio dici **ABC**, *corr. Obr* ‖ 10 minores **BC** ‖ 11 meo **AC** ‖ 17 pugnaverit. non d. qu. fecerim in hostes: n. inde c. f. m. *Gr* ‖ 18 *inde⟨fensi⟩, inpune *Ran* ‖ 19 melior c. f. m. faciet *om.* **BC** ‖ 20 et *om.* **C** ‖ 22 proprietate **Aa**, proprietatem **B** ‖ 25 quidem **ABC** ‖ 26 meum *om.* **B** ‖ 27 secum dolo cum p. **B**

quantum tu adicis illi animi, quod times? sed forsitan et incautiorem illum faciat haec ipsa fiducia. Illud scio, favebit pugnanti mihi populus; scio futurum, ut dii immortales stent pro mea parte. non solus mihi stare videbor: habebo in commilitio fratrum meorum animas. si quid est in animo praesagii, si quid in mente ipsa, spe[i] concipio victoriam: neque aliunde haec pertinacia venit. non precibus tuis, non minis terreor.

Alioqui quid agis abdicando me, nisi ut non pugnem incolumi rerum mearum statu? cogitabo de victoria, cogitabo de vindicta. si vero cum hac me infamia dimittis, iam nunc dico: arma dimittam.

CCLXXII.

Orbata proditrix.

Qui consilia publica ⟨e⟩nuntiaverit, capite puniatur. Ad colligendum filii corpus nocte processit mater. comprehensa ab hostibus et torta indicavit auxilia venire. quibus oppressis de vinculis effugit et nuntiavit cuniculum agi. oppressis hostibus rea est, quod consilia publica ⟨e⟩nuntiaverit. C. D.

SERMO.

Potior in hac causa controversia, quam lis est. lis enim circa unum factum versatur: in qua illae sunt quaestiones, an hoc enuntiare sit? an etiamsi hoc est enuntiare, quisquis enuntiavit, puniendus sit? an haec punienda, quod enuntiaverit? cetera vero

1 tu dicis **B** ‖ 2 illum] illudi **A** ‖ faciet **C** ‖ 4 dii mihi mort. **B** ‖ 5 commilitio **A** ‖ 7 ipsa, spe[i] *Ro* ‖ 16 ⟨e⟩nuntiaverit *Gr* ‖ 19 inducant **Aa** ‖ 22 ⟨e⟩nuntiaverit *Gr* ‖ 23 24 Sermo C. D. **B** ‖ 24 lis **A** ‖ 27 renuntiare **A** ‖ 28 ceterae **B**

controversiae maiorem cumulum habent: occisum praesidium et oppressus hostis et filius ille et ⟨mulier⟩ hac causa egressa portas. haec themata tractanda sunt omnia; sed curae habendum, ut suo quidque loco tractetur.

DECLAMATIO.

Qui publica consilia enuntiaverit, capite puniatur.

Possum mirari, iudices, hac lege ream esse feminam; neque⟨id⟩ideo dico, quoniam non etiam gravius puniend*um* sit, si mentem prodendae rei publicae, perdendae civitatis in hoc sexu deprehenderimus: sed publica consilia quomodo in feminam ceciderint, invenire non possum. quam quidem ego postea adfectus necessitate merito defendam: interim defendere verbis legis volo. Nam ut confiterer sic enuntiari consilia, satis poterat tamen vindictae in eam expensum videri per tormenta. deinde nec consilia enuntiasse videtur, quae nobis rursus quid hostis ageret nuntiavit. quid enim dicitur fecisse? indicasse venire auxilia. hoc neque nostrae civitatis est consilium, neque ullius alterius iam tantum consilium. enuntiare vero aliud esse, quam confiteri, nemo adeo ignarus est loquendi, ut nesciat. enuntiatio voluntatem habet et animum non coactum, confessio expressam dolore multo necessitatem. Sed intellego, non eam esse personam, de qua loquimur, ut satis sit eximere eam accusationi.

Volo ire per singula, cum tamen illud prius

1 tumultum **Aa**, tumulum **Ab**, cumultum **B** ‖ 2 *⟨mulier⟩; ⟨haec⟩ *Ro* ‖ 9 mirare **Aa** ‖ iudicium ac l. **A** ‖ 10 ⟨id⟩ ideo *Gr* ‖ quomodo **B** ‖ 11 punienda **AB**, *corr. Ro* ‖ 17 paterat **Aa**, poterit **P** ‖ 22 est *om.* **B** ‖ illius **B** ‖ 25 enuntiatio **A** ‖ 26 confessio **A** ‖ expressi doloris **B** ‖ dolore invito *Ran*

interrogavero vos, iudices, an eadem ira, eademque poena dignos putetis eos, quos fortuna, quos vis, quos dolor coëgerit confiteri aliquid: et eos, quos odium rei publicae, spes praedae, amor hostis in hanc egerit proditionem? quod si nullo modo apud quemquam bonorum virorum potest videri simile iam et quemadmodum in hostes inciderit videbimus et quanta necessitate confessa sit. Ac satis erat primum illud dicere: quae filium in proelium misit; cuius partus et sanguis in proelio stetit; cuius filius, dum nihil carius habet patria, dum propulsare hostem vel morte sua vel sanguine, vel postremo corpore ipso morari studet, spiritum pro nobis in certamine amisit, ita profecto institutus, ita a matre dimissus: hanc accusari aequum est, cui⟨us⟩ misereri satis non possumus? Nocte egressa est. quis hunc in matre [quis] miratur adfectum, tamquam novum? ego vero plura confitebor, et quae forsitan plane admiratione eius digna sint. noctem illam tenebrasque non timuit, horridam ipsius loci, in quo pugnatum erat, imaginem tulit. haec per sanguinem humanum et per fracta tela et per mixta virorum equorumque corpora quaesivit filium suum: et ne in totum nulla sua culpa incidisse in hostes videatur, planxit et deos invocavit. Neminem puto hactenus irasci calamitatibus: cetera iam imputari ipsi non possunt. hostibus confessa est — nondum dico torta: illud satis est dicere, femina. si me hercule primae tantum minae ac timor ille exercitus, qui modo feliciter pugnaverat, confudisset feminam, orbam, stupentem malis, erat tamen res digna venia: con-

6—7 possunt haec videri similia, et qu. *Gr* || 13 incertum in ea misit **B** || 15 cui⟨us⟩ *Gr* || 17 [quis] *Ro* || 19 eius] etiam *Gr; fortasse:* *ego v. pl. ⟨eius⟩ conf. e. q. f. p. a. [eius] d. s. || 19 noctem illa[m] *Ro* || 22 mista **B** || 24 [n]ulla *Ro* || 27 dico contra **P** || 30 confundisset **B**

fessa est, cum torqueretur. ubi tantum robur animi, ubi tam firmam solidamque mentem, quae non dolore vincatur, non ignibus cedat, non verberibus ingemiscat? hanc vero satis fortiter ac supra sexum suum fecisse credo, quod nihil dixit, antequam torqueretur. in his tamen necessitatibus, in his malis num demonstravit aditus, quibus in urbem venire possent? num proposita nostra, num occultam civitatis voluntatem patefecit? cum torqueretur, minata est.

„At oppressa sunt auxilia a sociis missa.“ Si damna bellorum deflere hic, iudices, vacat: plura perdidimus; et aciem illam, quae circa filium miserae huius iacet: tot fortissimi cives nostri ceciderunt. si vero lex ista belli est, si nulla umquam tam incruenta victoria contigit, quae non haberet aliquam tristitiae recordationem: pensavimus omnia ista victoria *secuta*; ut possit videri secundis ominibus et quadam providentia pro nobis deorum immortalium factum, ut haec caperetur. intrassent civitatem hostes; nobis et somno sepultis et securis ab omni cogitatione bellorum totus subito in visceribus ipsius urbis hosti⟨li⟩s apparuisset exercitus nec prius desisset, quam incenderet, opprimeret, diriperet.

Hic, si placet, feminae animum et in amore⟨m⟩ patriae adsumptas culpate vires. discussit ⟨vincula:⟩ vincula illa, quae (ut parcissime dicam) hostis inposuerat, femina, anus, torta rupit. quaeritis, quo animo fecerit? cogitate, quid passura fuerit deprehensa: torta est, antequam offenderet. ite-

8 proposita **A** || 18 *ista victoria recuso ut possit **AB**, isto victore retuso *Obr*, ista victoria: rectius ut p. *Ro* || hominibus **B** || 21 securitate **AB**, *corr. auct. incert. ap. Aer* || 23 hosti⟨li⟩s *Gr* || 24 desiiset **B** || quin inc. **P** || 25 deperiret **Aa**, deriperet **Ab** || 26 amore⟨m⟩ || 27 ⟨vincula⟩ *Ro*

rum ingressa nocturnum iter, non confusa tenebris, non periculo, vicit cursu aetatem, sexum, infirmitatem: † secuti † cives, quidquid dixerat, quidquid fecerat mater. salus ergo civitatis et victoria, qua nunc gaudemus, huic debentur. hoc est enuntiare?

CCLXXIII.

Debitor adulter.

MARITUS DEPREHENSI ADULTERI BONA POSSIDEAT. ADVERSUS SPONSOREM SIT ACTIO, QUAE ADVERSUS DEBITOREM. QUOD DEBITOR NON SOLVERIT, SPONSOR SOLVAT. Quidam debitorem suum in adulterio deprehendit. bona omnia ex lege occupavit: petit debitum ab sponsore. ille C. D.

SERMO.

Priusquam venimus ad causam, praeparare debebimus animum iudicis pro ipsa persona sponsoris.

DECLAMATIO.

Petitur a nobis pecunia, quam non accepimus, non consumpsimus, non in ullum rerum nostrarum usum convertimus. etiam cum istud periculum est sponsoris, miserabile est: bonitate labitur, humanitate conturbat. hoc quo pertinet? non ut extorqueam vobis, iudices, religionem: sed ut intellegatis, quod profecto cognoscitis, non esse exigendum a sponsore creditum, nisi iure summo. De quo priusquam loquor, etiamnum ea, quae humanitatis et consuetudinis gratia dici solent, non omitto:

2 infirmitate **A** ‖ 3 sicuti **B** ‖ 5 enunciari **B** ‖ 8 possidebat **B** ‖ 16 sponsoris non in illum reum pro nostra **B** ‖ 20 cons. nec in **B** ‖ illum **A**; ullum rerum nostr. *om.* **B** ‖ 24 iudicium **A** ‖ 28 amitto **A**

debitorem adpellasti? cum ipso, cui dederas pecuniam, egisti? non enim aliter salvo pudore ad sponsorem venit creditor, quam si recipere a debitore non possit. inhumane exigis, iniuste petis: pecuniam, quam credideras, recepisti; nihil mea interest, qua via. quidquid est istud, quod a te ad debitorem tuum pervenit, penes te est. sponsor porro in hoc accipitur, ne creditor in damno sit. vis scire, quam sponsorem appellare non possis? —: debitorem appellare non potes. Et quoniam confitendum est, eandem esse causam meam, quam debitoris, nec tu aliud videri vis: volo sic agere, tamquam petas a debitore, semota illa ratione, quod honestior persona sponsoris est; detracto eo, quod debitor adulter est, quod deprehensus est, quod punitus est. fingamus ergo petere te a debitore, cuius nos sponsores sumus. respondere pro debitore tuo volo. recepisti omnia; quaecumque possedi, ad te transierunt: in his, quae possedi, erat debitum tuum: totum habes, immo plus habes. adversum haec quid respondes? „Lege mihi bona debitoris tradita sunt, quoniam eum in adulterio deprehendi."

Non facimus legi ist*i* controversiam: quid tamen continet? ut ad te bona debitoris pertineant. bona porro quae sunt? ut opinor, ea quae detractis alienis deprehensa sunt. finge alium creditorem fuisse eius, quem tu deprehendisti: num dubium est, quin, quamvis ad te bona pertinerent adulteri, recepturus tamen suum creditor fuerit? ponamus nunc debitorem sine sponsore: rationem, ut opinor, [de]po-

2 alter **ABa** ‖ 4 posset **Aa** ‖ 6 quo ad deb. **Ab** ‖ 9—10 spons. app. non potest et quon. **B** ‖ 17 non **A** ‖ 20 debitum] creditum *Gr* ‖ 22 e. inalterio d. **Aa** ‖ 24 fecimus lege **B** ‖ istam **AB**, *corr. Fr* ‖ 25 continetur **B** ‖ 28 debitum **B** ‖ 30 p. enim nunc d. **A**, p. etiam nunc d. *Sch* ‖ 31 deponeres **A**, *om.* **B**, *corr. Sch*

neres: detracto aere alieno omni, detractis oneribus bonorum quod residuum ex patrimonio fuisset, id tibi lex concederet. quem igitur calculum cum alio posuisses, ponas necesse est tecum. nam patrimonii in alium transituri ea ratio est, ut primum credito satisfiat. partem tamquam debitor solvit, partem tamquam creditor accipis. etiam nunc fingamus alios creditores et nihil in patrimonio quod supersit; id ut manifestius atque apertius dicam, sint possessiones huic deprehenso, sint mancipia, supellex, sit aes alienum, cui aeri alieno non sufficiant ea, quae in patrimonio sunt: occupabis mancipia, occupabis supellectilem, creditores inanes excuties atque dimittes? non potest hoc aequum videri tibimet ipsi faeneranti. omnia igitur ea, quae apparerent, in creditum et in aes alienum transissent; tu, quamvis legem haberes, qua tibi adulteri bona deberentur, nihil tamen ex eius adulteri bonis, qui nihil haberet, recepisses. sic ergo tecum debitor tuus loquitur: »bona mea, id est, quod liberum in patrimonio meo est et quod proprie meum, ad te transire debet lege. prius solvo: et quid interest ego solvam, an tu auferas?« Non debet ergo tibi is, cui pecuniam credidisti: multo minus ego, qui profecto solutus sum, si alter iam solvit. quid enim alioquin facere me vis? integro statu debitoris mei si a me petere maluisses, ad debitorem reverterer; si debitor decessisset et bona eius ad heredem pervenissent, ad heredem redirem, id est, bona persequerer patrimonii, pro quo ego spopondi. †idem es reus,† a quo fui repetiturus, si quid tam-

2 quo **B** ‖ 4 posuisti **AB**, *corr. Gr* ‖ 9 sint ut p. **B** ‖ 11 non insuffuciant **A** ‖ 12 sunt *om.* **B** ‖ patr. quae occ. **Ba** ‖ 13 demittes **AB** ‖ 14 timet **B** ‖ 16 in eas **A** ‖ 22 legem **B** ‖ prius ⟨debitum⟩ sol. *Ro* ‖ 28 deceset **Aa** ‖ 29 *pervenirent *et* redissem **AB** ‖ 31 idem esses reus *Gr*, esset *Sch; malim:* et esset reus ‖ a q. fugere petiturus **A**, a q. sui rep. **P**

quam sponsor solvissem: nunc ad te transiit patrimonium, ⟨tu⟩ coepisti vicem habere heredis. quid enim interest, iure testamenti a defuncto veniat ad te hereditas, an lege a vivente? si patrimonium mihi persequi licet, ad te redeam necesse est. ita istud, quod accipere non potes, si posses accipere, solveres.

SERMO.

Haec de iure, illa iam de circumscriptione huius sponsoris.

DECLAMATIO.

Ego fortiter spopondi sine periculo pro eo homine, qui bona habebat: tu quousque avaritiam perduxisti? parum est faenerari civibus? sine aliqua tua fraude factum videbitur, ut qui aliena pecunia utebatur, incideret in hoc potissimum adulterium? sed inciderit sane (neque enim mihi causa pro illo hodie dicenda est): quod protulisti habes; et plus quam protulisti habes: est, quod in rationes tuas tamquam creditor referas; est, quod in lucrum tamquam maritus referas.

CCLXXIV.

Tyrannus fulminatus.

QUO QUIS LOCO FULMINE ICTUS FUERIT, EODEM SEPELIATUR. TYRANNI CORPUS EXTRA FINES ABICIATUR. Tyrannus in foro fulminatus est: quaeritur, an eodem loco sepeliatur.

2 *⟨tu⟩; ⟨nunc⟩ coepisti *edd.* ‖ 4 lege adiuvante **B** ‖ 6 si potuisses acc. *Ro* ‖ 9 illam de **Aa** ‖ 12 eo] quo **B** ‖ 14 faenerare **AB** ‖ 17 neque eĩʒ **B** ‖ ullo **A** ‖ 18 et pl. q. p. hab. *om.* **B** ‖ 19 quod numerationes **B**

SERMO.

In legum comparatione multa quaeri possunt, sed varie in quaque controversia. interim quaeri solet, an privata altera, altera publica sit? et utrum militaris altera, altera pertinens ad civilia officia? hic omnia fere cetera paria sunt: utra utilior et magis necessaria civitati sit, quaerendum est.

DECLAMATIO.

Nondum rem comparo: interim, utrum magis necessarium putatis esse, servari eam legem, quae ad sepulturam alicuius pertineat, an eam, quae ad poenam tyranni? si in totum lex altera tollenda sit, *nec in* praesens modo tempus, sed in universum: sine utra tandem facilius civitas stabit? fulmine icti ut eodem loco sepeliantur, quo sunt percussi, ad quam tandem civitatis pertinet utilitatem? at hercule ut insepultus abiciatur tyrannus, ad vindictam, ad securitatem pertinet. non satis putaverunt maiores, eas poenas adversus tyrannum constituere, quas possit excipere in vita. multos magis tangit sepultura; ad cogitationem post se futurorum plerique gravius moventur. vultis scire? —: propter hoc litigatur. est ergo utilior.

Quid? si de eo quaerimus hodie, ad quem leges, nisi in poenam eius scriptae, non pertinent? exuit se tyrannus, *dum* erigit; supro leges <se> [im]ponendo extra illas se posuit: hominem occidere non licet: tyrannum licet; expugnare domum fas non est: arcem expugna*b*it optimus quisque; insidiatus

3 interim **A** ‖ 13 haec praes. **AB**, *corr. Aer* ‖ 14 q **A** ‖ si neutra **B** ‖ 25 *eximit (?) ‖ 26 et er. **AB**, *corr. Ro* ‖ <se> *Aer* ‖ [im]ponendo *Pi* ‖ 28 fas est **Aa** ‖ 29 expugnavit **AB**, *corr. Aer*

civi, etiamsi non effecerit scelus, poenas tamen legibus solvet: at qui hoc idem adversus tyrannum fecerit, etiamsi deprehensus fuerit, laudabitur. lex praecipue ista ad eos pertinet, qui alioqui sepeliendi sunt, idque verbis legis ipsis manifestum est: quo quis loco fulmine ictus fuerit, eo sepeliatur. apparet, non de sepultura quaeri, sed de loco sepulturae. magis aliquanto esse contraria le*gi* huic videretur, si ita scripta esset, ut fulmine icti sepelirentur: tum enim ipsa sepultura illis adsignari videretur, nunc tantum locus. et porro cui sepultura non dari debet, adsignari locus debet? [sed] Tyrannus fulmine ictus est — non dico, quo loco, nec adhuc ad tractatum huius invidiae accedo —: hoc illi proderit? si nobis libertatem humanae manus et mortalia consilia attulissent, traheretur publicis manibus corpus extra fines et unusquisque vexatione eius ludibrioque gauderet; nemo non suam manum esse, quae traheret, suas vires *op*taret: quoniam scelera eius atque flagitia ab ipsis diis immortalibus condemnata sunt, quoniam patientiam nostram ac servitutem numina non tulerunt, continget illi honor? hoc enim voluit ille, qui fulmen vibravit? hoc cogitavit, cum illud noxium caput sacris flammis petivit? parum erat sepeliri tyrannum, nisi in foro etiam sepeliretur? quonam fato ego nostram civitatem, iudices, laborasse in illo homine crediderim, si praeter ea, quae adversus nos singulos universosque fecit, partem speciosissimam civitatis et celeberrimam nobis ablaturus est!

2 atque **A** ‖ 6 sepelietur **A** ‖ 8—9 minus aliqu. e. c. lex huic vid. *Ro* ‖ 9 *lex huic **AB**; *an* cont. lex ista huic (?) ‖ 10 adsignare **A** ‖ 11 num **B** ‖ 12 non dari non debet **Aa** ‖ adsignari l. debet *om.* **Aa** ‖ 13 [sed] *Ro* ‖ 16 traherent **B** ‖ 20 putaret **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 perum **Aa** ‖ 27 quoniam **A** ‖ q **A** ‖ l. nullo h. **B** ‖ 28 crediderit **A** ‖ praeteream **B** ‖ 29 vos **B**

Si me hercule aliqui liberalis civis, immo si optime meritus in foro fulmine esset ictus, dicerem tamen excipienda quaedam. *non enim* omnes casus providere legum latores potuerunt: nec templa excepta sunt. forum, quod mihi templum quoddam pacis videtur, in quo iura exercentur, propter quod leges valent, bustis occupabimus, infaustis cineribus polluemus? totum hercule potius relinquamus tyranni sepulcro; mutemus locum iudiciorum.

PARS ALTERA.

SERMO.

Ut sepeliatur, superstitione sola effici potest, ut in comparatione legum illud potentissime dicamus, eam legem magis esse servandam, quae deorum gratia scripta sit, quam quae hominum: adversus tyranni *sepulturam* hominibus tantum esse scriptam, et scriptam levissimam partem ultionis: hoc vero, quod constitutum est, ut quo quisque loco fulmine ictus esset, eodem sepeliretur, religionis esse.

DECLAMATIO.

Neque hoc propter personam neque in honorem alicuius scripsisse potest legum lator videri, sed in reverentiam deorum. fas non est, inde submoveri ictum illum: quomodo sederant flammae, ita con-

1 aliquis **B** ‖ 3 *immo neque **AB** ‖ 3—4 immo neque o. c. p. l. l. p. et templa e. s. *Ro* ‖ 5 forum mihi quidem t. **B** ‖ 6 iure **A** ‖ 7 occupavimus **B** ‖ 8 p. forum herc. **B** ‖ 9 mittemus **P** ‖ iudiorum **B**, tu deorum **P** ‖ 10—12 Pars altera. ut sep. s. sola. Sermo. Effici **B** ‖ 12—13 potest. hinc in comp. (?) *Ro* ‖ 13 potissime *Sch; fortasse* *potentissimum ‖ 15 *adv. t. ultionem hom. **AB**, adv. t. u. legem hom. *Sch* ‖ 16 esse scriptum **Aa** ‖ 17 ⟨in⟩ leviss. *Ro* ‖ 18 locus **B** ‖ 24 est vi subm. **B** ‖ submovere **AaB** ‖ 25 ///ictum **Ab**, hictum (?) **Aa** ‖ ill. in quem sed. **B** ‖ sederant] fuderant *coni.* *Ro*

cremandum corpus universum putaverunt. existimatis locum illum corpori datum? fulmini datus est.

„At tyrannus fulmine percussus est.“ Hoc magis omnia religiose et cum cura deorum facere debemus.

„Sed in foro sepelietur tyrannus?“ [quam magis] mihi inter cetera etiam hoc quoque provisum esse fato a diis inmortalibus videtur, quod illi loco destinatus est. nemo inire forum nostrum pote*r*it, quin videat illud sepulcrum. protinus enim sequatur cogitatio necesse est: tyrannus fuit ille, et fulmine ictus est, et ob hoc poenas diis immortalibus dedit. quotiens noxios cruci figimus, celeberrimae eliguntur viae, ubi plurimi intueri, plurimi commoveri hoc metu possint. omnis enim poena non tam ad ⟨vin⟩dict*a*m pertinet, quam ad exemplum.

CCLXXV.

Heres ob adulterum fratrem.

Qui ob adulterium pecuniam acceperit, ignominiosus sit. Maior frater minorem in adulterio deprehendit. pro ⟨eo⟩ rogante patre et abdicationem eius promittente, dimisit. abdicatus est adulter. mortuo patre inventus heres, qui deprehenderat: ignominiosus dicitur.

DECLAMATIO.

Qui pecuniam ob adulterium acceperit, ignominiosus sit. Hanc legem adversus eos primum constitutam esse dico, qui pecuniam acceperunt, ut adulterium committeretur, ideoque ignominiam adiunctam, quod viderentur rem fecisse le-

1 existimans **B**, existimamus **P** ‖ 5 quam *om.* **P**; *[quam magis]; ubi magis? *Gr,* quis magis? *Ro* ‖ 7 facto **AaB** ‖ 8 potest **AB**, *corr. Ro* ‖ 9 illum **Aa** ‖ pr. eum sequ. *auctor incertus ap. Pi* ‖ 11 penam **B** ‖ 15 dictum **AB**, *corr. Ran;* delictum *Aer* ‖ ∾ **A** ‖ 20 ⟨eo⟩ *Pi* ‖ 23 deprehenditur **B** ‖ 25 adv. est pr. **Aa** ‖ 26 dico *om.* **B**

nonis. verum etiam si ei quoque tenentur, qui in poenam commissi adulterii pecuniam acceperint, is tenetur, qui pecuniam accepit. in mea causa utrum contendis? pecuniam me accepisse, cum dimitterem? non probabis. alioqui si hoc putares esse pecuniam accipere, abdicari fratrem, statim detulisses. postea videbo, qua causa dimissus sit: interim nego hoc esse pecuniam accipere. sine dubio est tam manifestum, ut nulla interpretatione egeat, quid sit accipere pecuniam. Ego tamen non sum contentus hac defensione, nisi illud probavero, ne spem quidem pecuniae oblatam. quid enim mihi pollicitus est pater? si dimisissem, futurum ut abdicaret fratrem meum. heredem testamento etiam eum, quem abdicasset, quis vetabat ⟨institui? vel⟩ substitui in locum abdicati alium heredem? Non possum ergo videri propter pecuniam dimisisse, etiamsi propter hoc tantum dimisissem: nunc vero quam multa fuerunt, propter quae dimitterem? si hoc tantum me movit, quod frater erat: erat tamen satis plena defensio; et quod minor frater, et quod sub patre frater: ut etiamsi ipsi non parcerem, tamen et patris et mea causa non debuerim occidere. nunc vero quis dubitet exorari me debuisse, cum pater peteret? putemus nihil patrem esse pollicitum, nullam mihi ultionem pr*omis*isse: quis non impium me, quis non sceleratum putaret, si non impetrasset? nunc vero promisit ultionem pleniorem, integris inviolatisque manibus meis et

1 si hic qu. **A**, sui qu. **B** ‖ 2 *acceperunt (?) ‖ 4 pecunia mea acc. **A** ‖ 5 putaris **AB** ‖ 6 distulisses **AB** ‖ 13 dimissem **A** ‖ 14 fratrem m. h. t. e. e. q. abd. *om.* **B** ‖ 15 ⟨institui? vel⟩ *Pi* ‖ 16 sustitui **B**—**P** ‖ q **A** ‖ herendem **A** ‖ 18 pr. iocatam **B** ‖ demisissem **AB**—**P** ‖ hunc **B** ‖ si propter h. t. d. nunc *om.* **Aa** ‖ 23 deb. accipere **B** ‖ 26 praestitisse **AB**, *corr. Sch*

ipse pater severus; neque enim est, quod putetis defuisse ei gravitatem, defuisse ad vindictam animum: abdicavit; et non fecisse hoc eum temporis causa manifestum testamento fuit. ergo nec pecuniam mihi pollicitus est pater, et ego alias causas dimittendi habui, quam pecuniam, et ille abdicatus est, non ut ego lucrum facerem. nec enim persuaderi cuiquam pote*r*it, eum, qui abdicatus sit, haec passum esse causa mea, quando plenior mihi vindicta contigit. brevis enim poena mortis est: nunc diu eget, diu male audiet.

CCLXXVI.

Bona raptoris, qui se suspendit.

Rapta raptoris mortem aut bona optet. Raptor se suspendit. rapta optat bona.

DECLAMATIO.

Rapta raptoris mortem vel bona optet.

Raptam hanc esse, pro qua loquor, constat; ab eo raptam esse, cuius bona optat, non negatur; lege datam esse potestatem utrum vellet, convenit inter nos. quid est igitur, quod obstet?

Negant dandam esse optionem puellae, quoniam perierit raptor. id nulla lege exceptum, nullo scripto verbo cautum est. interpretatione igitur *option*is nituntur. videamus haec qualis sit. „lex, inqui⟨un⟩t, quae optare vel mortem vel bona permittit, hoc satis significat, ex duobus optandum esse. quoniam igitur iam alterum optari non potest, ne optioni quidem locus est.“ ⟨Si⟩ hanc legis vim esse con-

1 nec **B** ‖ 4 fecit *Pi* ‖ 6 demittendi **A** ‖ 8 potest **AB**, *corr. Ro* ‖ 11 ege⟨bi⟩t *Pi* ‖ 17 mortis **A** ‖ 23 ˙l˙nulla (= est nulla?) **A** ‖ 24 temporis **AB**, *corr. Pi,* an *legis (?) ‖ 25 *inqui⟨un⟩t ‖ 27 sig[t] **B** ‖ 29 ⟨si⟩ *Aer* ‖ contenderemus **AB**, *corr. Aer*

*ced*eremus, *ut* ex duobus esset optio eligenda puellae, duo tamen haec esse contenderem, natura et vi. neque enim si raptor nobis subductus est, mors ipsa nihil est. Sed quomodo non satis est unum superesse? cum etiamsi duo essent, non potuerit optari nisi unum, et haec duo ita demum potenter a parte diversa proponerentur, si essent iuncta. nunc vero discreta sunt ipsa legis scriptura: »mortem vel nuptias;« ita duo: simplicia, singula sunt tamen. praeterea ⟨si⟩ lex ita scripta es⟨se⟩t, ut eligi iuberet: posset opponi vel electioni, ⟨ni⟩si ex pluribus non esse[t]: nunc optio potest esse etiam singulorum. Et illud, iudices, ante omnia intueri vos oportet ⟨et⟩, si quid ex lege inclinandum sit, spectare, ut quam minimum ex eadem pereat. adversarius enim queritur, aliquam verbi interpretationem perire: nos totam legem, totum ius. tolerabilis enim esset mihi cum adversariis contentio, si quaereretur, an hoc optare puella deberet: nunc id agunt, ut nihil optet, et nova quadam ac perversa actione nituntur, ut bona raptoris optare puella non debeat, quia optare nil aliud potest, quam bona.

„At non est aequum, et mortem raptoris contingere et bona.“ Sed hoc eo pertinet, ut si mortem opta*r*it, optare non debeat bona. ita demum enim et mortem ei contigisse raptoris dicemus et bona. aequum est enim interpellari posse optionem [etiam] facto ipsius, alieno vero iniquissimum. quare

1 *si **AB**; *fortasse:* si esset ex du. *etc.* ‖ *fortasse* *optio agenda ‖ 126, 29—127, 2 hanc leg. v. e. conced., si ex d. e. omnino eligendum puellae. duo tamen *etc.* (*in ultimis Schultingium secutus*) *Ro* ‖ 3 nec **B** ‖ subditus **Aa** ‖ 5 cum iam si **Aa** ‖ 6 d. petenti a **B** ‖ 7 praeponerentur **B** ‖ 10 ⟨si⟩ *Ro* ‖ es⟨se⟩t *Ro* ‖ 11 si ex pl. n. esset **AB**, *corr. Ro* ‖ 12 nuno **B**, in una **P** ‖ 13 iudicium **A** ‖ ꝗ **A** ‖ 14 *⟨et⟩ ‖ ex *om.* **B** ‖ 17 tolerabilius **B** ‖ 19 quaererent **B** ‖ 21 nitantur **B** ‖ 22 nil **A** ‖ nihil **P** ‖ 25 optavit **AB**, *corr. Ro* ‖ 27 interpuellari **Aa** ‖ 28 *[etiam]; tantum *Sch*

si per hanc *ste*tisset, ut raptor periret, — quamquam possem dicere: illud non optavit, et legi non est satisfactum« — haberet tamen aliquam rationem saltem falsa eius calumnia. nunc quid fecit puella, ut raptor moreretur? Itaque huic non tantum in hoc labor est, ut bona raptoris accipiat: sed in illo maior aliquanto, ut vobis adprobet, qu*i*d optatura fuerit, si viveret. duas enim sine dubio poenas adversus raptorem lex constituit, alteram tamen mitem: nec semper hac †cogitata et publicata† crudeli ill*a* et sanguinari*a* tenetur. hodieque [alioqui] nonne merito a vobis, merito a civitate reprehenderetur, si aliud non optando hoc ostenderet et fecisse raptorem, quod ipsa esset optatura?

Hinc transeunt ad coniecturam et suspicari vos volunt ea, quae probare non possunt. „non enim, inquiunt, est credibile periturum fuisse raptorem, nisi hoc optaturam scisset puellam.“ Ante omnia, cum dicitur scisse, illud ostenditur, posse probari, quomodo scierit. quaero enim a vobis ipsis adversariis, quomodo colligatis scisse eum, cum non liqueat hoc vobis? si quid est, adferte et ad iudicem. unum argumentum est ⟨id⟩ ipsum, quod perierit. hoc etiamsi mortis fecit metu, potuit tamen naturaliter fuisse timidus: etiam nullo accepto signo, propter quod vitam desperaret, confusione tamen et proprio animi sui perisse motu. nunc vero credibile non est, quemquam perire mortis metu. quid enim timuit *u*lterius? quare etiam credibilius videtur mihi, idcirco perisse eum, quod optaturam puellam bona existimaret. sunt enim plerique, qui mor-

1 hanc testis sed **AB**, *corr. Aer* || 2 lege **B**—**P** || 3 habere **B**, haberĕ **P** || 4 puellam **Aa** || 7 nobis **B** || *quod **AB** || 8 fuerat **B** || 10 nec saepe in hac comitate publica (?) *Ro* || 11 illi **AB** || sanguinarie **A**, sanguinariae **B**, *corr. Aer* || *alioquin **A**, alioqui **B**, *exclusi* || 14 fecisset **B** || 17 est] esse **P** || 22 liceat **B** || 23 ⟨id⟩ *Ro* || 29 alterius **AB**, *corr. Aer* || quaere **A**

tem potiorem, quam egestatem putent, quibus delicate educatis (ex deliciis enim haec licentia facta est) intolerabilis videatur nuda vita illa et omnibus, quibuscumque antea abundaverunt, destituta. hoc igitur est credibilius et hoc puella voluit et in hoc perseverat.

Et certe nulli tolerabile aut aequum videri potest, ⟨ut⟩ in gravissima iniuria, qua virginitatem perdidit, qua florem aetatis amisit, qua prima illa gratia apud maritum futura praerepta est, neque mortem optaverit neque bona accipiat.

CCLXXVII.
Praegnans adultera.

SUPPLICIA PRAEGNANTIUM IN DIEM PARTUS DIFFERANTUR. Praegnantem in adulterio deprehensam occidit maritus: reus est caedis. C. D.

DECLAMATIO.

Cum reus agar caedis, nihil fortius confiteor, quam a me occisos homines et, si quid numerus quoque adicere invidiae potest, duos. verum istud non potest videri saevitia, non crudelitas, quae per leges venit: occidere adulterum licet cum adultera. ex alia parte nascitur origo huius calumniae.

„Praegnantem, inquit, occidisti, et supplicia praegnantium lex differre in diem partus iubet.“ Ut confiterer hoc esse supplicium atque eo nomine appellandum, fortiter tamen dicerem, leges omnes, quaecumque de suppliciis scriptae sunt, ad eos pertinere, qui damnati sunt, qui in iudicio convicti,

2 sancta **B** ‖ 3 illa vita **B** ‖ 4 ante **Aa** ‖ 8 ⟨ut⟩ *Gr* ‖ quia **B** ‖ 9 p. quae f. **B** ‖ 10 ∾ **A** ‖ 13 praegnas **Aa** ‖ 14 praegnantum **A** ‖ 15 praegnatem *eodemque modo postea saepius* **A** ‖ 16 Contra dicit **B** ‖ 18 agor **B** ‖ 19 quidem **B**

qui per ministeria publica et carnificum manus occiduntur. nam et ceterorum supplicia ante iudicium non solent esse et non nisi per magistratus exiguntur, non nisi certa leg*um* ordination*e*: hoc ius scriptum est mariti dolori; hoc ius ille conditor conscriptorque legis huius voluit esse privatum. non magis ergo tempus aut diem praestitui[sse]t adulterae, quam manum carnificis, quam sententiam iudicis, quam imperium magistratus. Quid? si ne differri quidem hoc supplicium potest? non enim dubium est, quin lex de his loquatur, qui quandoque sint in rei publicae potestate. damnatus aliquis custodia publica continetur, carcere continetur: potest de hoc supplicium sumere magistratus, cum voluerit. adultera dimissa non redit in manum mariti. nec hoc tantum in lege est, ut adulterae supplicium differri non possit, sed illud etiam, ut non tantum adulterae pereant. nam lex, cum occidere mihi adulterum cum adultera permittat, manifeste illud ostendit, non posse eos diversis temporibus occidi, ac, si alteri remittatur supplicium, inpunitatem etiam alteri dandam. ergo non solum praegnantis supplicium, etiam ut sic loquamur, sed etiam adulteri non differendum tantum, sed tollendum omnino fuisset. Qu*i*d? si ⟨ne⟩ hoc quidem supplicium appellari convenit? habent enim omnia haec nomina suam proprietatem. non semper homo ⟨merito occisus⟩ supplicio adfectus dici potest; non ubicumque poenam habe*s*, etiam supplicium est. nomen hoc est publicae

1 occidantur **AB** ‖ 4 lege ordinationum **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ h. inscriptum **B** ‖ 5 iuris **B** ‖ 7 praestitui[sse]t *Ro* ‖ 12 fit **B** ‖ 15 demissa **ABa**(—**P**) ‖ 18 parcant **P** ‖ 20 permittet **B** ‖ 23 s u p p l i c **A** ‖ ut etiam **B** ‖ 25 quod si hoc **AB**, *corr. Sch* ‖ 28 ⟨merito occisus⟩ *Ro* ‖ 29 habent **AB**, habetis *Sch*

animadversionis, nomen exactae per magistratus poenae.

„Indignum fuit occidere eam, quae praegnans facta est.“ Nondum dico, quanto gravius peccaverit: interim, cuius miseretur? infantis, ex adulter⟨i⟩o fortasse concep*ti*? et, iudices, interrogo vos, cuius rei gratia legem cavisse existimetis illi[us], qui erat conceptus a nocente femina? non est credibile, legem prospexisse ei, cui rerum natura datura fortasse non erat lucem, qui an nasci posset, dubium fuit; qui etiam odium ex ea, quae conceperat, merebatur. quare ergo scripta lex est? pro patribus, qui nihil fecerunt. indignum enim visum est, etiamsi mortem meruisset mater, auferri filium innocenti patri. *si ergo* lex pro me scripta erat, non potest videri contra me valere. in hac vero ⟨re⟩ ne illius quidem, quicumque futurus sit, movere vos miseratio potest. quis enim illum agnosceret? quis educ*a*ret? cum manifestum esset ex crimine, ex flagitiis, ex ea re, quae morte punitur, esse conceptum? Ipsam vero adulteram adeo oportuit occidi, ut nulli umquam irasci magis leges debuerint. ultra commune flagitium est praegnans adultera: aliqua hoc tempore, quo salvo pudore a marito secubaret, cum adultero volutata est? et cum animalibus mutis etiam, quorum libido ratione ⟨non⟩ continetur, haec tamen sit natura, ut posteaquam conceperint, omnem refugiant venerem: matrona ne pudore quidem partûs, ut vos dicitis, iam instantis moveri potuit, ut pudicitiam, si non marito, at

4 quantum **B** ‖ 5 adulter⟨i⟩o *Pi* ‖ 6 concepit **AB**, *corr. Aer* ‖ 7 illi[us] *Ro* ‖ 10 lucem *om.* **B** ‖ 14 auferre **A** ‖ 15 *dixero **AB** ‖ 16 ⟨re⟩ *Ro* ‖ 19 educeret **AB**, *corr. Aer* ‖ cr. et fl. **B** ‖ 25 voluntata **Aa** ‖ 26 locus comnis in ea quae adulterium gravida commiserit **A** ‖ ⟨nulla⟩ ratione cont. *Aer*, r. non tenetur *Pi* ‖ 30 merito **Aa** ‖ aut f. **g**

futuro certe filio praestaret. illa igitur prior damnavit ventrem suum. Victurus autem fuit ille, si ego adulteram non occidissem? non novimus hos mores turpissimarum feminarum, ut oderint puerperia? ut filios, velut indices aetatis suae, abominentur?

CCLXXVIII.

Expositor petens cum forti X milia.

VIRI FORTIS PATER DECEM MILIA ACCIPIAT. Is, qui videbatur filium habere, decem milia, cum ille fortiter fecisset, accepit. postea iuvenem pater naturalis agnovit, solutis alimentis recepit. petit decem milia.

DECLAMATIO.

Decem milia a me petis: quo iure? qua causa? credidisti? an deposuisti? an ex alicuius rei venditione pretium ad te pertinet? nihil horum. nullus inter nos contractus fuit: nisi quod mihi nuper aliquid debuisti. legem adfers, qua patri viri fortis decem milia dari oportet; cuius quidem summae si non praestetur fides, petitio (ut opinor) a re publica est. nam ut iam constet, uter accipere debuerit, illud tamen respondeas mihi velim, quis dare debuerit. si patri debetur, debet res publica. viderimus, an ego a civitate recte acceperim: tu non potes accipere, nisi a civitate. At ego accepi id, quod tibi debebatur? Puta me in praesentia con-

3 novissemus **B** || 5 abominetur **B—P** || 10 decem ·X· **AB** *hic et postea saepius* || 18 contractus **A** || 19 vir **B** || 23 illud t. r. m. v. q. d. debuerit *om.* **B** || vellem **Aa**, velem **Ab** || darem **A** || 25 recte a. t. n. p. a. n. a. civitate *om.* **B** || 26 potest **Aa**

fiteri: repetet fortasse, qui dedit. interim, tibi non alius deb*et*, quam qui mihi dedit.

Sed volo nunc agere etiam rei publicae causam et sic respondere tibi, tamquam istud a magistratibus petas. non est tempus hoc actionis istius. quando enim filius tuus fortiter fecit? multum iam transisse tempus ante hanc actionem confiteberis. interrogabo, ubi fueris. etiamsi te peregrinatio detinuit, etiamsi absentia in causa fuit, quo minus acciperes, dicam tamen pleraque iura tempore circumscribi. si vero et in civitate fuisti et praesens eras, cum honoraretur filius, ut nunc res est, tuus: interrogo, cur non petieris? nam ut non acceperis, sufficit hoc, quod non petisti. non eras illo tempore pater, quia nesciebas te esse. non debebatur igitur tibi eo tempore, quo res publica debuit.

Illud quoque interrogo⟨r⟩, quomodo factum sit, ut ego acciperem. pater viri fortis eram. Quorum utrumque breviter ostendere iudici necessarium est: et me tum patrem fuisse, cum decem milia debebantur patri viri fortis, et te non fuisse ideoque te non accepisse. patr*is* enim ⟨nomen⟩ non tantum natur*ae* illo initio contine[n]tur: satis est plerumque ad hoc ius, videri. num dubium est, quin si intestatus decessissem, antequam tu agnosceres, aditurus ille hereditatem, quasi filius, fuerit? num dubium est, quin si honores peterem, profuturus mihi tamquam filius fuerit? num dubium est, quin si (quod longe ab eius animo et moribus abest) pulsasset patrem, non iniuriarum tantum lege teneretur; si occidisset, non caedis tantum lege poenas

3 debuit **ABb**, de χ χit **Ba**, *corr. Sch* ‖ 13 petieras **B** ‖ 17 interrogo⟨r⟩ *Ro* ‖ 18 quorum utrumque **A** ‖ 20 fuisset **Aa** ‖ 22 patres enim non t. natura et illo in. continentur **AB**, *corr. Ro, conferens 138, 11* ‖ 24 videri] vocari *Aer* ‖ non **B** ‖ 29 quid **B**

daret? quod si haec omnia in confesso sunt, ne magistratus quidem erraverunt eo tempore, quo decem milia dederunt mihi. Si intestatus tu decessisses, ad alios quoslibet tua pertineret hereditas. vis scire, quam pater non fueris? —: recipere illum nisi solutis alimentis non potuisti. lex tibi dicit: »alienus est et tibi, ut pater esse incipias, emendus«. iam illa profecto citra interrogationem sunt, cuius tulerit nomen, in cuius .censum delatus sit. nimium diu de re iudicata.

Reliquum est, ut intueamur, uter nostrum hac pecunia dignior esse videatur. [et] ut breviter dicam: tu exposuisti, ego sustuli. scio, te coepturum altius, ut dicas, „genui“. hoc est quare tibi debeamus irasci: quantum ad te pertinet, non habet res publica virum fortem; aut illum ferae laceraverunt, aut aves diripuerunt, aut aliquis (quod multo sit indignius) sustulit leno aut lanista. ex meis ille beneficiis natus est. Intuendum nobis etiam illud praecipue est, quae causa constituendae legis huius fuerit, aut unde ortum sit, ut non contenta civitas fuerit praemium ipsi viro forti dedisse, sed etiam patrem huius honorandum censuerit. ideone honoratum putamus patrem, quod genuerit? an ideo magis praemio dignum civitas existimavit, quod educasset, quod inpensas fecisset? vis scire, quam hoc verum sit? —: pecunia honoravit. si quid pietatis est, quod inputare nos rei publicae praeter alimenta possumus, illud est: »sic educavi, talia praecepi, sic formavi mores.« non est satis hoc in-

1 in conf **A** ‖ 3 mihi dederunt **B** ‖ 4 perveniret **B** ‖ 9 censu[m] *Sch* ‖ 11 ut *om.* **A** ‖ 12 [et] *Ro* ‖ 15 habere respu. **B** ‖ 17 diripuiverunt **Aa** ‖ 18 iste **Aa** ‖ 19 veneficus **B** ‖ 22 vero **A** ‖ 23 censuerunt **B** ‖ 24 ideo] eo **B** ‖ 26 qu. inpensasset vis **Aa** ‖ inpensas **A** ‖ 28 pietas **P**; pietati inest *Ro*

dignum, quod talem tibi filium feci? Sed haec utcumque videri possint tolerabilia: illo tempore, quo pugnabat filius noster (vindicabo enim mihi semper hoc nomen, neque a beneficiis meis appellatio ista discedet), qualis uterque nostrum fuit? non ego sollicitus de muris pependi? non ego omnes excepi ab acie redeuntes? non nuntios sollicitus captavi? at tu securus eras, tamquam id, quod volueras, cum exponeres, contigisset. age, redeuntis vulnera quis religavit? sanguinem quis abluit? ad templa quis duxit? quis gratulatus est? sciebasne iam tum esse officium tuum, an confiteris ad te haec non pertinuisse? dissimules licet, et videatur alioqui hoc contra causam meam: sciebas, et illum esse apud me passus es. haec decem milia agnovisti. non te moverunt tituli adulescentis, non illa gloria de eximia virtute, quam ego praeceperam. hac fiducia alimenta solvisti; computas mecum, ut solus omnium mortalium et expositum receperis et lucrum feceris.

CCLXXIX.

Dives speciosi adulter.

Adulterum aut occidere aut accepta pecunia dimittere liceat. Dives pauperem, speciosi patrem, de stupro filii appellavit; ille tacuit. iterum adiecta pecunia appellavit; ille tacuit. tertio appellatus uxorem filio dedit. puer divitem cum uxore sua deprehensum accepta pecunia dimisit. abdicatur a patre.

1 utrumque **AB**—**P** || 6 omnis **B** || accepi **P** || 7 captivi **Aa** || 11 tuum **B**, tuum **P** || 12 <illud> (hoc) esse off. t. (?) *Ro* || haec] ha **B** || 13 alioquid **Aa** || 19 mort. exp. **B** || 21 CCLXXXI **B** || 24 licet. **A**

DECLAMATIO.

Priusquam venio ad aestimationem criminis et propriam iudicii huiusce summam, necesse habeo id dicere, quod in oculos uniuscuiusque vestrum, iudices, incurrit: abdicatur puer. nolite illum aestimare ex hoc, quod maritus est; in quo illud praecipue, iudices, vereor, ne apud animos vestros suspectus sit inpudentiae ac videatur intra hos annos nimium cito virum egisse: uxorem pater inpuberi dedit. quid igitur haec aetas committere potuit tanta animadversione dignum? lex abdicationis adversus ferociam iuvenum constituta est. haec vero infirmitas adeo nocentis nomen non recipit, ut vix recipiat innocentis.

Si tamen perseveras abdicare tamquam iuvenem, superest, ut ego quoque tamquam iuvenem defendam. Vultis igitur, iudices, dicam illa omnibus fere abdicationum iudiciis vulgata pro liberis: »non ego luxuriatus sum; non ego meretricem amavi; non paterna bona vitiis consumpsi?« Sed si hoc proposuero, respondebitur — potest enim —: „adulteros, inquit, non occidisti."

Dicamus et tamquam pro marito: non habes ius abdicandi propter hoc, quod lex huic permisit. vereor, ne risum mereatur haec defensio mea, tamquam hic utrumlibet potuerit. sed potuerit sane. marito vel occidere adulterum, vel accepta pecunia dimittere licet. non potes propter id irasci, quod iura huic permiserunt. loquatur maritus cum animo suo, loquatur cum adfectu suo, cum propria animi sui natura. si propter hoc licet ab-

3 huius **B** ‖ 5 incurrerit **B** ‖ addicatur **A** ‖ 9 inpub̄ **A** ‖ 12 iuveni **B** ‖ 15 abdicere **A** ‖ 16 superest u. e. q. t. iuvenem *om.* **B** ‖ 17 illa dicam iudices **B** ‖ 18 ferre **AB** ‖ 26 sed potuerit *om.* **B** ‖ 27 occiderit **AB** ‖ 28 potest **A**

dicare, istud quod fecit maritus non licet. alioqui enim tolerabilius et certe humanius erat, arbitrium vel occidendi adulteri vel accepta pecunia dimittendi transferri ad patres, quoniam certe levius est vetare aliqua, quam punire.

Sic defenderetur, si iure tecum ageret. ipsius vero facti vel hoc modo rationem facile reddidissem: non est istud turpe, quod lex permittit. „accepta pecunia dimisisti.“ nisi oporteret, nec liceret. an vero parum sancti illi videntur fuisse maiores, illi constitutores iuris, qui civitates adhuc velut antiquo illo errore confusas ad certam vivendi formam redegerunt? illis non est visum nefas accipere pecuniam, sed et hanc p*l*enam animadversion*em* putaverunt; sicut pleraque delicta puniuntur: neque enim semper usque ad mortem perveni*tur*. Credo autem illum, quisquis fuit legis huiusce constitutor, illa intra se cogitasse, non omnium animos maritorum durare ad sanguinem; esse quosdam mitiores, qui ne conspicere quidem cruorem sufficerent. multi se a gladiatorum vulneribus avertunt, et *qu*amquam nemo dubitet et illud spectaculum in parte esse poenarum, tamen nequissimorum quoque hominum suprema pericula habent suam gratiam. De spectaculo loquor: cogitaverunt, quanto esset difficilius occidere; ac scierunt futurum, ut si unam hanc mortis poenam contra adulteros constituissent, saepius inpune committeretur adulterium. constituerunt ergo poenam et secun-

1 alioquin **A** ‖ 5 vetere **Aa** ‖ 6 defendetur sed iure **B** ‖ 7 vero vero **A** ‖ modo odorationem **B**, m. ad orationem **P** ‖ 10 vero *om.* **B** ‖ 14 sed et] sed et ad **B** ‖ ha[n]c poena[m] *Pi* ‖ animadversionis **AB**, *corr. Ro* ‖ 16 nec **B** ‖ 17 perveniunt **AB**, *corr. Ro* ‖ 22 tamquam **AB**, *corr. Pi* ‖ 24 habent suam *om.* **B** ‖ 29 secundam] servadū **P**

dam: prospexerunt infirmioribus, prospexerunt lenioribus. forsitan cogitaverunt et illud, non omnibus futuras esse vires; ita temperaverunt severitatem, ut vindicaret se quomodo quisque posset.

Dixi tamquam pro iuvene, dixi tamquam pro marito: dicendum est tamquam pro inpubere. non me hercule satis constituere apud animum meum possum, an huic adulteros licuerit occidere. quo enim tandem modo defenderetur filius tuus, si quis extitisset, qui diceret, »occidisti homines nondum maritus. neque enim vis ista nominis huiusce appellatione prima consistit, nec satis est maritum tantum osculo putari.« postea nudari filium atque in conspectu iudicum constitui coëgisset; atque interrogaret, an ille maritus esset, qui fieri pater non posset. Ac si tantum illi, tamquam adultero, irascereris, satis erat hoc dicere pro filio tuo: »puto, nondum habebat mariti dolorem. ad vulnera adulteri et caedem et tristissimum occidendi hominis ministerium magno quodam impetu et (ut sic dixerim) furore opus est. nec miror eos concitari, qui veterem matrimonii consuetudinem, qui pudorem cubiculi, qui spem liberorum expugnatam esse credunt, qui illos occultos atque inenarrabiles patiuntur aestus: non potest uxorem suam sic odisse, qui adhuc amare non potuit.«

Verum illi quoque parti respondendum est, qua vindicandam priorem iniuriam fuisse dicit; de qua hodie, dum abdicat, multa vehementer graviterque dixit: cum fieret, tacebat. non existimo adeo inimicum filio suo patrem, quamvis abdicet, ut ali-

1 levioribus **B** ‖ 4 vindicare **AB** ‖ possidet **Aa** ‖ 5 dixit **B** ‖ dixit **B** ‖ 8 licuerit adulteros **B** ‖ 11 nec **B** ‖ 14 iudicium **A** ‖ 18 habeat **P** ‖ 19 occideri **B** ‖ 27 quia **A**, quam **B**

quid turpiter suspicetur praeter id maledictum, quod ipse audivit, quod intra verba constitit. maximo atque admirabili potius experimento gravitatem huius pueri severitatemque, iudices, diligetis: quia is, qui tantum nefas concupierat, ipsum puerum appellare non ausus est. facilius illi fuit loqui cum hoc patre, hoc severo, et loqui non semel et pecuniam polliceri et adicere pretium. tum iste tamen non adiit magistratus, non vociferatione saltem invidiam facere apud populum conatus est: tanto facilius est exigere magnum animum, quam praestare. si hominem occidere facile est, tum feriri oportuit, cum de stupro filii tui loquebatur, cum tuarum id partium, tui animi, tuarum etiam virium fuit. nam fingamus sane istud matrimonium fuisse: quis tamen omnium mortalium hoc exigat, ut fortius uxor quam filius vindicetur?

Sic ego hunc defenderem, iudices, si occidere noluisset. rursus mihi ad id redeundum est, ex quo defensionem huius ingressus sum. ecquid vos cogitatis aetatem, ecquid videtis annos, ecquid semoto illo nuptiarum mimo atque inani tantummodo nomine virum esse cogitatis et dignum, qui abdicetur, quod hominem non occiderit? itane tu pater bonus es, qui caritate filii neglecta imitatus es pueri infirmitatem adversus eum, qui de stupro filii tui te appellare ausus est, quem punire, etiamsi tibi moriendum esset, debuisti? tu huic irasceris, qui ex duobus adulteris nulli eorum par erat; qui certe praestitit tibi, quantum plurimum potuit. diu moratus est, detinuit: dum pecunia adfertur, dum

4 iudicis **B** ‖ 5 concupiverat **B** ‖ 10 est *om.* **A** ‖ 14 partim **Aa** ‖ 19 ex *om.* **P** ‖ 20 ingressus sum **AP**, ingressū **B** ‖ ecce quid **Aa**, et quid *itemque postea* **B** ‖ 22 nupt. in uno atq. **B** ‖ 25 puer **AaB** ‖ 26 tupro **A** ‖ 28 irasci **B** ‖ 29 ex (*in marg.*) **A** ‖ eorum *obelo notat Ro* ‖ 30 praestita **B** ‖ 31 est *om.* **AaB**

repe*nd*itur, dum numeratur, fuerat tuae curae, tuae severitatis intervenire et aliquid facere fortius. ego fortunae agendas esse gratias puto, quod emissus dicitur, qui potuit erumpere.

CCLXXX.

Raptor reversus.

RAPTA RAPTORIS AUT MORTEM OPTET AUT NUPTIAS. Quidam rapuit et profugit. raptam pater alii conlocavit. rediit postea qui rapuerat. vult illum ad magistratus educere pater: patitur ille se educi; rapta tacet; maritus contradicit.

SERMO.

Actionem oportet esse summissam et blandam. nam primum omnium dicendum est ei adversus socerum; deinde ita dicendum est, ut sciamus hoc agere eum, ut socer sit. praeterea causa illius nihil habet firmius, quam ⟨si⟩ sit aliena. etiam sollicitudo quodammodo temperanda est, ut neque desperare neque securus esse videatur. [sed] modus et color declamationis sic ducendus est; quaestiones illae erunt, an educi rapta nisi protinus ⟨non⟩ possit? an etiam si tempore interposito potest, possit tamen post nuptias? an quia ante educi non potuit raptor, nunc educi debeat? quo animo pater educere ad magistratus velit? an patiente eo,

1 *repetitur **AB**; *an* dum pec. repetitur, dum adf. (?) ‖ 2—3 et aliq. f. f. e. f. a. e. g. p. quod *om.* **P** ‖ 3 ergo **A** ‖ 4 poterat **B** ‖ 5 CCLXXXII **B** ‖ 13 electionem **B** ‖ 16 cum **B** ‖ 17 quam ⟨si⟩ sit *Aer,* quam ⟨ut⟩ sit *Ro, fortasse* * qu. si esset ‖ 18 q **A** ‖ 19 disperare **A** ‖ nec sec. **B** ‖ *[sed] ‖ 19—20 sed m. e. c. d. scite duc. *Ro* ‖ 22 duci **B** ‖ 23 ⟨non⟩ *Ro* ‖ int. possit p. **B** ‖ 24 deduci **B**

qui educendus est, contradicere liceat? an aequum sit? quo animo hic *contradi*cat.

Scio posse quaeri, an illa quaestio, quae ad personam pertinet, †et in prima parte ponenda est, quae a me supra constituta est. ego aliquid in hoc ordine etiam themate spectavi, quo loco ponitur illud, quod tacente raptore hic loquatur, quid velit spectari † et illud, quod adfectibus, qui secuturi sunt, magis haec quaestio, quam ulla alia coniuncta est.

DECLAMATIO.

Si contradiceret ipse, qui rapuit, id est, si timeret, sic pro se ageret: educere tibi ad magistratus raptorem non licet, nisi statim. quare? quoniam omnium vel poenarum vel praemiorum tempus aut constitutum est aut praesens. quotiens finitur dies, expectandus, quotiens vero non differtur, praesens est. itaque sicut ⟨si⟩ dies finiatur, nihil ultra eum iuris futurum est: ita die non praefinito proximum esse manifestum est, ⟨ut⟩ nihil ultra pr*aesente*m iu⟨ri⟩s sit. id porro, quod in quolibet

2 educat **AB**, *corr. Sch* (*cf. vulgatam illam notam* c̅d = contradicit) ‖ 4 in *om.* **Aa** ‖ 7 ordinem **P** ‖ 9 spectare **B** ‖ 2—8 contradicat? scio posse *etc.* — pertinet, [et] in p. p. p. sit ⟨non⟩ qua[e] a me s. c. est. ego al. i. h. ordine⟨m⟩ etiam thematis sp. quo ⟨ultimo⟩ loco p. i. q. t. r. h. loquatur †quid velit.† spectavi et illud *etc. Ro, quem sequi velim, certe dum probabilius aliquid proferatur. Subiungo quae ipse tentaveram, cum partem fortasse veri contineant:* contradicat? — quo loco p. illud: quod tac. r. h. loquatur, quid velit? (*cf. p. 38, 21 sq.* an haec rogatio contra legem feratur? — in cuius parte sint necesse est illa *etc.*) scio posse qu. *et postea* ego al. i. hoc ordine etiam thematis sp. *vel fortasse* ergo al. i. hoc themate etiam ordinem spectavi (hoc — spect. *secundum Aer*). *an* spectate (?). spectate et ill. ‖ 13 magistratum **B** ‖ 18 sic **B** ‖ ⟨si⟩ *Aer* ‖ 19 iuri **A** ‖ 20 ⟨ut⟩ *Aer* ‖ 21 proximum **AB**, *corr. Ro* ‖ ius sit **A**, iussit **B**, *corr. Ro*

iure alio manifestum foret, in hac lege ⟨etiam⟩ apertius est. quid enim dicit? rapta raptoris mortem vel nuptias optet. neutra res est, quam differri oporteat: sive is est raptor, qui poenam mereatur, non meretur advocationem; sive ignoscitur raptori, non debent habere moram nuptiae vel incohatae. Si tantum non statim educeres, haec fortiter dicerentur: nunc educere vis post nuptias. utrum igitur iure prius an aequitate consistes?

Ius ipsa legis positione manifestum est. nam cum raptam educi in hoc iubeat, ut mortem vel nuptias optet: manifesto ostendit, eam educi oportere, cui utrumque liberum sit. Praeterea iam ne raptae quidem nomen habere potest, quae nupta est. sicuti nomen pupillorum legitimo tempore finitur; sicut orbam nemo post nuptias dixerit; sicuti virginis appellationem nox illa maritalis aufert: ita ne rapta quidem dici potest, quae maritum habere coepit. licet igitur raptae permissum sit quocumque tempore optare, nuptae optare permissum non est.

Haec ex lege manifesta sunt, illa ex aequitate. Ante omnia non tam duram esse lex voluit condicionem, ut semper raptor puniretur. ideo et misericordiae locum fecit. et idcirco iam non ad ipsum tantummodo, qui rapuit, sed ⟨magis⟩ etiam ad eum, qui duxit, pertinet, qui certe nihil peccavit, qui certe manere potuit. Hoc loco mihi illud opponitur, non potuisse ante educi eum. Quasi vero intersit causae, qua ratione ius interierit. „pro-

1 ⟨etiam⟩ *Ro* ‖ 4 op. suis sive **P** ‖ mereretur adv. **P** ‖ 7 hoc **AB** ‖ ducerentur **B** ‖ 13 liberũ **A** ‖ 14 post **P** ‖ 15 numen **B** ‖ 19 raptori **B** ‖ 25 idicirco **Aa**, iccirco **B**; *fortasse* *adice quod ‖ 26 ⟨magis⟩ *Sch* (*cf. 143, 22*) ‖ 27 eduxit **AB**, eam duxit *Sch* ‖ 28 q. c. nihil manere **Aa**, q. c. remanere **B**

fugerat, inquit, raptor." scio, quid facillimum sit dicere: persecutus esse*s*; inquisisse*s*; si verus hic dolor, si vera indignatio erat, non omisisse*s*. non hoc illi profuit, quod profugit: sed illud, quod redire permisisti. fortasse enim contentus fuer*as* hac ipsa poena exilii, satis vindicatum te credideras. Ne illud quidem verendum, ne raptoribus exemplum profugiendi permittamus, si optari adversus eos amplius non potuerit. satis enim magnum supplicium hoc est et certum. nam is, qui permanserit, sperare et nuptias poterit, etiamsi mortem timebit: ei vero, qui profugerit, exilium sine dubitatione erit patiendum.

Haec diceret ipse, quae nunc ego dico, quoniam ille non dicit et obstare nihil [hoc loco] putat ius. ⟨Hoc loco⟩ si non possem reddere rationem, iudices, quantum mea interesset id quod vindico, illud tamen responderem: pro iure loqui nemini non licet. conveniat inter vos fortasse (hoc est, quod me sollicitissimum facit): loquar tamen pro lege, loquar pro aequitate. quid? si vero hoc (ut paulo ante dixi) aliquanto magis ad me, quam ad raptorem pertinet? periclitor enim nuptiis, periclitor matrimonio, non una nocte cognito, nec propter errorem fortasse nec propter iniuriam, sed delecto, sed probato, sed inpetrato.

Temptat me adversus haec socer spe fallere, et non palam ostendit, quid sit optatur*a* *is*ta blanditur tamen *ra*tioni: libenter, iudices, credo, re-

2 esset inquisisset *et* 3 omisisset **AB**, *corr. Aer* ‖ 5 fueris **AB**, *corr. Ro* ‖ 15 [hoc l.] *Ro* ‖ putatus si n. **Aa** ‖ 16 ⟨hoc l.⟩ *Ro* ‖ 19 me *om.* **A** ‖ 25 delicto **B** ‖ 26 imperato **B** ‖ 28 optaturus **AB**, *corr. Ro* ‖ ita blanditur tamen actioni **AP**, ita tamen blanditur actioni **B**, *corr. Ro* ‖ 29 iudicium **A** ‖ 28—29 ita bl. tamen, ac si non inhibente me iudicium, credo, rem. esset *etc. Obr,* at blanditur tamen affectioni. libenter, iudices, credo: rem. est *Sch*

mansura est in meo matrimonio. Misereor raptoris, neque ego primus coepi. misereor: erravit fortasse. ut scelus commiserit homo, dum periclitatur, etiam imago poenae me confundit. hoc cum mihi accidat, quid accidere potest puellae? neque ego tamen illum defendo. fecit enim rem improbam, fecit rem inconsultam: sed exulavit, sed abfuit. Haec si confiderem: illud vero ad metus pertinet. et tamen non ego de uxore diffido, non de animo illius dubito; alioqui minus sollicitus essem. scio meruisse me, ut amarer, scio obse*qui*um, scio omnia maritalia officia plena indulgentia consecutum. illud dubito qui⟨d⟩ possit, cum educta fuerit ad magistratus, cum ille periturus iacuerit ad pedes, cum produxerit propinquos, cum amicos. quare alius dicat uxori meae: »amo et ideo rapui«? quare sit, qui contra me dicat: »misere⟨re⟩«? timeo favorem illum populi, misericordiam civitatis. quid autem fieri iniquius potest, quam abduci mihi uxorem, propter quam aliquando raptor ausus sit reverti? qui ipse satis *in*dicavit, non esse legi locum, *cum* reversus est. confundit me maxime spes illius: cum timeret profugit: a*t* nunc educi se patitur.

Silentium quidem uxoris meae ego vero neque suspectum habeo, neque timeo: decet hoc matronalem pudorem; et si educta ad magistratus fuerit, hoc illam maxime facturam arbitror, ut taceat. quare, socer, tu opta. si hoc quaesisti educendo raptorem ad magistratus, ut confunderes, ut terreres, ut te metu illius vindicares: intellectum arti-

1 mise××e **Aa**, miseor **Ab** ‖ 2 miseor **A** ‖ erravi **B** ‖ 5 ego *om.* **P** ‖ 7 exolavit **Aa** ‖ confidere **B** ‖ 11 obsecutum **AB**, *corr. edd.* ‖ 13 qui⟨d⟩ *Sch* ‖ 14 acuerit **B**, acurrerit **P** ‖ 15 vixor **Aa** ‖ 17 misere⟨re⟩ *Obr* ‖ 18 feri **A** ‖ in. pater pot. **P** ‖ 21 indicavit **AB**, *corr. Ro* ‖ quod **AB**, cum (*vel* eo, quod) *Ro* ‖ 23 ac **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 nec **B** ‖ 26 sic ducta **B** ‖ 30 te met illius **B**, temet illius **P**

ficium tuum est: non timet. tuere nuptias, quas iunxisti, tuere matrimonium, quod copulasti: istum raptorem puta abesse.

CCLXXXI.

Abdicandus cum gladio.

Qui abdicatur contradixit. inter moras iudicii stricto gladio occurrit in solitudine patri; rogavit, ut sibi abdicationem remitteret et co⟨ë⟩git iurare. iuravit ille et accusat filium parricidii.

SERMO.

Narratione praeparandum est, ut quoniam nulla certa causa est abdicationis, videatur pater parricidii suspicione fecisse et has insidias praevidisse. quaestiones illae sunt: an ad legem parricidii satis sit probare, hoc [in] reo propositum fuisse? an hoc propositum huic fuerit?

DECLAMATIO.

Primum hoc mihi responde, an occisuri habitu fueris. non enim tibi proderit dixisse: „non feci.“ numquam mens exitu aestimanda est. nam et qui impetum in patrem stricto gladio fecisset, retentus diceret: »non occidi«; si venenum paratum deprehendissem, diceres: »non occidi«. quin etiam, si permittitur ista defensio, et ille potest dicere se non occidisse, qui percussorem summiserit.

Satis ergo est probare animum parricidae. superest, ut cogitetis, an hic animum habuerit. si occultius esset coniectura ducenda, dicerem turpem adulescentem; dicerem, abdicatus est: et si innocens,

2 iunxisti (i above) **A** ‖ 6 contradicit **A** ‖ intra mores **A** ‖ 8 co⟨e⟩git *Bip* ‖ 12 parter **A** ‖ 15 [in] *Ro* ‖ 22 N **A** ‖ 25 suum miserit **B** ‖ 26 sitis **Ab** ‖ 28 dicenda **AB** ‖ 29 edulescentem **A**

magis pot*u*it irasci«. sed quid causam infirmo dicendo? in aliqua vos positos specula putate illa, quae facta sunt, videre. abdicatus in solitudine est: locus opportunus insidiis; habet gladium: instrumentum parricidii; accedit ad patrem manuque sublata »rogo« dicit, immo: iubet. non sunt enim preces, ubi negandi libertas non est. utriusque intuemini animum et, si videtur, prius meum. occisurum te non dubitavi ideoque ille severus negare non potui. reliqua a vestris animis interrogate: is qui armatus rogat, quid facturus sit, si non impetraverit? duo sunt, opinor, inter quae quaestio interposita videatur: hic si non imperasset, aut occisurus fuerat aut moriturus. non dico, utrum credibilius sit, utrum facilius. exorare me volueras? quanto opportunius alibi rogasses, alio tempore: cum primum abdicatus es, adhibitis propinquis ⟨et⟩ amicis. quid facit ad preces solitudo? ista instrumenta sunt parricidii, haec occasio, hic locus, hoc tempus. si abdicarem te, moriturus fuisti? — reum parricidii ago. quid superest igitur, nisi ut vindicaturus fueris eam, quam iniuriam vocabas?

„Non, inquit, occidi.“ Hoc quidem [in] genere nemo non defendi potest, cui voluntas paricidii obicitur. „non, inquit, occidi.“ ⟨quid⟩? si dicerem, difficilius putasti, — scelera propius admota plus habent horroris? si dicerem, obstitit tibi vis numinum et tacita quaedam illius solitudinis religio? nunc vero manifestum est, cur non occideris: distulisti hunc animum, dum heres fieres.

1 poterit **AB**, *corr. Ro* ‖ qui **A** ‖ 3 vide **Aa**, videri *Ro sec. Bu* ‖ solicitudine **Aa** ‖ 5 manusque **A** ‖ 6 sullata **B** ‖ rogat, dico? —: immo iubet *Sch* ‖ N **A** ‖ 8 videt quia pr. **A** ‖ occ. non dubit uri **Aa** ‖ 14 fuerit **B** ‖ verum **P** ‖ 17 ⟨et⟩ *Pi* 23 [in] *Gr* ‖ 25 ⟨quid⟩ *Ro* ‖ 27 N **A** ‖ obsistit **B** ‖ vis nonminum **Aa**, ius minimum **P** ‖ 28 regio **A**

CCLXXXII.

Tyrannicida veste muliebri.

TYRANNICIDAE PRAEMIUM. Tyrannus cum in arcem duci iussisset cuiusdam sororem, frater habitu sororis ascendit et occidit tyrannum. eodem habitu magistratus illi, praemii nomine, statuam collocavit. iniuriarum reus est.

DECLAMATIO.

Animus liber est, nec interest, quo habitu statua ponatur. varia gentibus consuetudo est, et hoc tibi honestius er*i*t: inter multos tyrannicidas notabilis eris, in eadem re, in qua pro sorore venisti. bella quoque insidias habent. statua ergo tua non transibitur; habitus faciet, ut interrogent transcurrentes. iam illa tempora cogita, quibus senex aliquis narrabit, fuisse te, qui inexpugnabilem arcem intrares pro sorore: puerum adhuc fecisse fortiter. debes igitur mihi beneficium, quod tyrannicidium tuum semper monstrabitur.

CCLXXXIII.

Cynicus diserti filius.

Disertus Cynicum filium abdicat. C. D.

DECLAMATIO.

In quacumque parte non parentem iuste abdica-

6 il. premiine st. **Aa**, il. premii st. **Ab** ‖ 10 et ac t. **Aa** ‖ 11 honestus **Aa** ‖ erat **A B**, *corr.* *Gr* ‖ 11—12 notatibilis erit **Aa** ‖ re] veste *Gr* ‖ 14 N **A** ‖ transibit ut h. **B** ‖ 15 cogit a qu. **B** ‖ 16 quin exp. **A**, qui exp. **B** ‖ 17 pp sorore **A** ‖ 21 Cinicus **B** ‖ 22 Cinicum **A** ‖ 24 N **A** ‖ non parente **B**

rem. ideo enim vos sustulimus, ut nobis obsequamini, et certe nullus excusatius a patre non probabitur, quam qui non probat patrem. scilicet nos stulti, qui forum, rei publicae dignitatem tuemur. discede ab insipiente, ab insano.

Sed non necesse habeo, iudices, diu commendare vobis officia civilia, in quibus iam diu satisfeci: omnis mihi actio in dispicienda vita filii posita est. videte, ut alia taceam, habitum ipsum. ceteros enim, quos abdicant patres, sine narratione culpae abdicare non possunt: in hoc filio satis est ad odium habitum ostendere. quis est iste filii habitus? quae sordes? quid mihi hanc invidiam facis, ut cum habeas patrem, cibum ab aliis petas? adversus fortunam te exerces? quid enim accidere gravius potest? frigus, famem pateris, ne quando accidant? et ideo aliquid pateris, ne quando patiendum sit? vos vero novo genere ambitus ad*mi*rationem miseria captatis. inde illa inpudentia, quod verecundiam inter crimina ponitis †et appellationem quoque passim nuper dedistis†. omnis vero philosophiae tractatus alienus moribus nostrae civitatis est. tamen utique placuerat: nonne aliae sectae iustiores? attenderes Physicis; quaereres, utrumne ignis esset initium rerum, an vero minutis editus et mirabilibus elementis perpetuus hic mundus, an mortalis esset. Viderint alii: ego in te hanc patientiam *t*orporis ferre non possum. in alias te spes sustuli; de dignitate tua cogitabam.

2 excusatus **B** ‖ 4 dignitate intuemur **B** ‖ 6 abeo **A** ‖ 7 civiliam **Aa** ‖ 8 dip̃ **A** ‖ 14 cybum itemque saepius **B** ‖ petas. IN CYNICOS adv. **A** ‖ 17 ideco **A** ‖ paterisis **Aa** ‖ 18 adorationem **AB**, *corr. Ro* ‖ 20—21 *fortasse* * appellatione quoque pessima perdidistis; appellationem qu. passionum perdidistis *Obr* ‖ 24 fisicis **A**, phisicis **B—P** ‖ 25 mutabilibus *Ro* ‖ 27 viderint te al. **P** ‖ 28 corporis **AB**, *corr. Ro*

Quod si abdicationem ferre non potes, si carere hereditate malum iudicas: deprehensus es, damno pecuniae moveris et detrimento famae: et homo, qui has ipsas opes cotidie incusas, tamen concupiscis. ⟨in⟩dig[n]us es igitur. verum fateamur ea⟨que⟩ quae sentimus, nec nos extra rerum naturam ambitus ponat. cuius enim est hominis, pugnare cum moribus et damnare se?

CCLXXXIV.

Adulter sacerdos.

Sacerdos unius supplicio liberandi habeat potestatem. adulteros liceat occidere. Quidam sacerdotem deprehendit in adulterio et eum sibi ex lege inpunitatem petentem occidit. reus est caedis.

SERMO.

An sacerdos adhuc fuerit deprehensus, id est, an ⟨non⟩ eo momento, quo deprehensus est, perdiderit ius sacerdotis? an si adhuc sacerdos erat, potuerit se postulare in hoc crimine? an *optare* usquam nisi in publico possit.

DECLAMATIO.

Quod mihi sufficit: adulterum deprehendi. neque enim ulla excipitur persona, et turpius est adulterium in sacerdote.

„Legem, inquit, habuit.“ Hoc tale est, quale si ignosci sibi velit dux proditor, vitiator pupillae

1 potest **A** ‖ 2 malium **A** ‖ 5 ⟨in⟩dig[n]us *Ro* ‖ ea⟨que⟩ *Ro* ‖ 8 et *om.* **P** ‖ 10 adultera **Aa** ‖ 13 deprehendere **B** ‖ adultero **Aa** ‖ 14 cum **B** ‖ 18 ⟨non⟩ *Gr* ‖ 19 sacerdotii *Ran* ‖ 20 occidi **AB**, *corr. Aer, cf. 150, 8* ‖ 23 nec **B** ‖ 24 illa **AB** ‖ 27 venit **Aa**

tutor. sed finge, me ex suspicione egisse cum illo adulterii: nempe damnatus caruisset sacerdotio. adice, quod lex potestatem servandi concedit alterius. scriptum est, ut qui civem servaverit, honoretur: numquid potest praemium accipere, qui se servav⟨er⟩it? aut iniuriarum damnari, qui se pulsaverit? Praeterea lex adulterii prior est, quam sacerdotis. sacerdos enim optat in publico: quod si adulter[um] tetigerit, evasit. Quid? quod ille pro duobus petebat; nam adultera sine adultero non poterat occidi: et tunc utique caedem commisissem.

CCLXXXV.

Imperator exulis filius.

PRAEMIUM VICTOR IMPERATOR ACCIPIAT. Imperator, cuius pater in exilio quinquennii erat, vicit. aliud praemium peti⟨i⟩t. reversus pater post quinquennium abdicat.

SERMO.

Pater hic et honestus et miser est, ut qui ⟨exul⟩ filium imperatorem habeat. quaestio, an quinquennii illius, quo pater exulavit, filio sit ratio reddenda? — colorate:

⟨DECLAMATIO.⟩

Adfert quidem iste tale patrocinium, ut me neget exulem fuisse. sed timuit, ne si ego essem revocatus, transferretur imperium.

4 coronetur *auct. inc. ap. Pi* ‖ 5 nunc quid **A** ‖ se *om.* **Aa** ‖ 6 *servav⟨er⟩it ‖ 7 *adulteri (?) ‖ 8 sacerdotii *Ran* ‖ 9 adulterum **AB**, adulterium **P**, *corr. Sch*, adultero obtigerit *Ro* ‖ 10 petabat **A** ‖ 14 imperatori **AB**, imperatoris **P** ‖ 17 *peti⟨i⟩t ‖ 20 ⟨exul⟩ *Pi* ‖ 23—25 Colorate *literis maiusculis scriptum habet* **A**, *rubro colore pictum* **B**; *conf. decl. CCCLXXXIV;* reddenda. ⟨Declamatio.⟩ Colorate adfert *edd.* ‖ 25 quidam **A**

CCLXXXVI.

Adulter fratris ex sponso.

Abdicare et recusare liceat. Rapta raptoris aut mortem optet aut nuptias. Peregrinantis quidam fratris sponsam rapuit. puella deprecante patre raptoris nuptias optavit. iuvenis reversum fratrem et in adulterio deprehensum, cum pro illo pater deprecaretur, occidit. abdicatur.

SERMO.

An omnia, quae adversus voluntatem patrum admissa sunt, debeant abdicatione puniri? an propter id debeat abdicari, quod lege fecerit?

DECLAMATIO.

Feliciores patres sic irasci solent: »nihil non facere debuisti secundum meam voluntatem: obicio tibi munus lucis.« iactat se potestas illa patrum etiam in magistratus, etiam in victores. Non exigo tamen, ut facias, quod iubeo: peto, ut facias, quod rogaverim. Quod si certe non sufficeret ad abdicationem, multum proficeret ista defensio: non dicit, tamquam patri: „oportuit facere," sed: „licuit mihi," tamquam alieno. „lex est, quae permittat adulterum cum adultera occidere." sic agam hoc tamquam caedis causam? quod si facerem, ignosceretur mihi. Maior sit eorum libertas, qui ⟨ultro⟩ matrimonia iunxerunt, qui per vota vene-

2 *fortasse* * ad. fratris uxoris (*vel* fratriae) e. sp.; ad. fr. sponsae *Aer;* ad. fr. ex sponsa *Ro* ‖ 5 puelle **A** ‖ 11 omnium **B** ‖ 12 *sint (?) ‖ 13 abdicare **B** ‖ 17 illa illa **B** ‖ 18 exingo **Aa** ‖ 19 facias] patiaris *Sch* ‖ 20 suff. addicationem **A** ‖ 21 proficeris et ita def. **Aa**, proficeṛis (et *supra*) **Ab** ‖ dici **B**, dicis *Ro* ‖ 25 numquam **A** ‖ 27 *⟨ultro⟩; *an cum Gronovio scribendum* qui patrimonia iunx. (?); *cf. 12,5;* quos matr. iunx. *Ro* ‖ nota **P**

runt: vos vero, qui nuptias facitis in poenam, ad quos uxores per lictorem deducuntur, id vindicare non potestis, quod sic impetratis. Sed ut omnia praetermittam: nihil praeter animum patris aestimare debuisti. ceteris forsitan defendi legibus possis: ea, quae ad patris te obligavit voluntatem, exui non potes. abdico te, vel quod unicum, vel quod alterum perdidi.

Eligat ipse, qualem sortiri velit patrem, mitem an fortem; det mores, dum custodiat quos dederit: cum adulteros occideris, necesse habes severum patrem sortiri. abdico raptorem — necdum dico, cuius: hoc certe dico —: rapuisti virginem, pacis faciem turbasti, fecisti propter quod iuste occidi posses. adisti me praeterea, et propter te sollicitus fui; quod erat gravissimum, necesse habui rogare. si rapuisti fratris tui sponsam, non sufficit severitas; non sum iracundus: non est haec vulgaris libido, sed incestum. tu expugnare absentem fratrem ausus es et fecisti, ut videretur puella parum pudice fecisse.

Quid respondes? quid dicis? solent ista sic defendi: „iuvenis erravi, et amore lapsus sum.“ vis igitur ignoscam? nihil est gra*t*ius ⟨quam⟩ inpositam severitatem personae detrahi. do vitiis veniam: habes patrem lenem, mitem; sceleribus ignosco —: redde rationem, cur nunc tu occideris fratrem. quod tantum scelus inveniri potest, quod parricidio vindicandum sit? ubi sunt illa praecepta, quibus monebam, ut concordes essent fratres? parum est dicere, voluisti occidere —: potuisti; non diriguit

4 praemittam **B** ‖ patris] praesens **P** ‖ 6 patris] praesens **P** ‖ 9 elegat **A**, eligit **P** ‖ velle **AaB** ‖ 10 dederis **B** ‖ 13 cuius hoc certe dico cuius hoc certe dico **A** ‖ 15 preter **A** ‖ 16 rogari **B** ‖ 22 dices **B** ‖ 24 gravius **AB**, *corr. Gr* ‖ ⟨quam⟩ *Gr* ‖ 26 abes **A** ‖ mittem **Ab** ‖ 27 ∾ **A**

mens? non soluta dextera est? non obstipuisti propius scelere admoto?

Sed qua causa occidisti? „violaverat matrimonium“; adice „frater.“ non continge[re]t tibi sic agere quasi marito. tu enim profecto nocens, qui sponsam abduxisti sic amantem. nunc intellego, quantam iniuriam fecerim puellae, quae coacta est te habere maritum, cum altero carere non posset. acrius incalescunt ignes legitimi, utique cum inciderunt in rudes animos. deprehendisti in adulterio? si ullus in te pudor est: maritus fuerat, si per te licuisset.

CCLXXXVII.

Fortis filius proditionis rei.

Proditionis reus citatus est, qui duos filios habebat, ex quibus alter fortiter fecit, alter deseruit. peti<i>t pater a filio, ut abolitionem iudicii peteret. ille fratris vitam petiit et adfuit patri. absolutus pater abdicat filium; ille C. D.

SERMO.

An quidquid pater voluit, filio facere necesse sit? an viro forti? an abdicari propter praemium possit?

DECLAMATIO.

Duo haec, ut opinor, obicis mihi, pater: et quod desertoris vitam optaverim et quod abolitionem iudicii non optaverim. Optavi vitam: puta nocentis, sed fratris. alieni quoque iuvenis, aequalis mei,

4 continge[re]t *Ro* ‖ 8 carere *om.* **P** ‖ 9 posses **P** ‖ 11 i. tem p. **Aa** ‖ 14 p (*in marg.*) **A** ‖ 15 quid filios **Aa** ‖ 17 *peti<i>t ‖ 19 frater **B** ‖ 20 contradicit **B**

misertus fuissem: subisset illa cogitatio: »infelices huius parentes!« non tam reprehensione dignus est desertor, quam laude vir fortis. Post hoc obicis mihi, quod de innocentia tua nihil timui. sciebam, quomodo vixisses, quomodo causam tuam egissem. ego enim domum nostram in acie defendi. accedit, quod qui semel delatus est reus, non potest absolvi, nisi accusetur; omnes dixissent: »causae patris diffidi[sse]t vir fortis.« nihil aliud † egissem quidem †: et quid futurum erat? si impetrassem, non absolvereris: si non impetrassem, damnareris. adfui tibi — non imputo; neque enim tu ideo absolutus es: vicit causa, vicit innocentia. ego nihil imputo, nisi quod bene speravi de causa tua. ecquid igitur, pater, gratularis tibi? omnes salvi sumus. nam de fratre noli desperare: saepe rediere virtutes. iam domi habet exemplum. in periculo mortis fuit: scit, quale sit deserere, quale fortiter facere. denuntio tibi, frater, tollas istam ignominiam.

CCLXXVIII.

Tyrannicida filiorum duorum.

Qui duos filios tyrannos occiderat, petit praemii nomine, ut tertius in exilium proficiscatur.

SERMO.

Indubitate pater hic timet, ne et ille tyrannus fiat; sed non debet illum facere suspectum: alioqui

1 infelicis h. parentis **B** *et edd.* ‖ 1—2 »inf. h. p. n. t. r. d. e. d. q. l. v. fortis.« *Ro* ‖ 8 pateris **B** ‖ 9 diffidis; set **Aa**, diffidis; et **Ab**, diffidisset **B**, *corr. Gr* ‖ 11 absolveris **AaB** ‖ 13 vicit causa vicit causa vicit inn. **A** ‖ 14 tua tua **A** ‖ 13—14 vicit causa v. i. e. n. i. n. q. b. s. d. causa tua *om.* **Aa** ‖ 16 salvi mus **Aa** ‖ 18 de sorore **B** ‖ 19 fortite **A** ‖ istam *om.* **A** ‖ 26 in dubietate **B** ‖ 27 *fortasse* * fac. aperte suspect. *vel* 27 *sq.* fac. susp.: al. r. erit, n. mitt. in exil., susp.

reus erit; non mittetur autem ⟨in⟩ exilium ⟨nisi⟩ suspectus.

⟨DECLAMATIO.⟩

Tyrannicida optet, quod volet.

⟨SERMO.⟩

Prima illa communia: nihil excipi. illud proprium, plus deberi huic tyrannicidae, qui senex duos et filios occiderit. invidiosum itaque erat, si quid petisset pertinens ad gratulationem.

DECLAMATIO.

Tyrannos genui: nunc opto, ut filius exulet. quod mihi et citra praemium licebat, hoc et pro praemio peto et pro ipso iuvene. nihil dico de fato domus nostrae, non persequor rationem quoque metus mei: illud interim contentus sum dicere: supervacui sunt metus, nihil inminet; sed ⟨nec⟩ expectat ista plerumque sapientia gravior. quid tu accidere credis illis, qui liberos habent? quid maritis? pater timeo. se*u* rationem metus habe[n]t, sive (ut maxime vereor) fatum istud est domus nostrae. ignosces enim, quod filios meos ultra mortem persequor: nihil de illo timui, qui primus tyrannus fuit; iisdem praeceptis erat educatus, quibus tu; illo occiso timere non debui, ne quis ex vobis idem cogitaret: occupavit tamen arcem alter, non in totum sua culpa: difficile fuit obstare illis, qui convenerant tyrann*i* prior*is* velut ad heredem. non

1 ⟨in⟩ *Aer* ‖ ⟨nisi⟩ *Sch* ‖ 3—5 *⟨Declamatio.⟩ t. o. q. v. ⟨Sermo⟩; *cf. decl. 315* ‖ 6 comminia **Aa** ‖ 9 periisset *Bu* (*nescio quo auctore*) ‖ 16 ⟨nec⟩ *Ro* ‖ 17 expecat **Aa**, et spectat *Pi* ‖ 19 pater meo **Aa** ‖ *sed **AB** ‖ *habe[n]t ‖ 20 mereor **AaB** ‖ factum **Aa** ‖ istius **P** ‖ 22 prius **Aa** ‖ 23 hiisdem **A**, hisdem **B** ‖ 25 occupavi **B** ‖ 27 tyranno priore et **A**, tyranno priore ut **B**, *corr. Sch*

potes tutus esse in ea civitate, in qua timeris. »nihil cogitasti.« timeo, dum innocens es; vereor, ne si quis te occiderit, videatur tyrannicidium fecisse.

CCLXXXIX.

Amator filiae.

Qui causa mortis fuerit, capite puniatur. Speciosam quidam filiam, de amore confessus, amico dedit servandam et rogavit, ne sibi redderetur petenti. post tempus pet⟨i⟩it. non accepit. suspendit se. accusatur amicus, quod causa mortis fuerit.

SERMO.

Custodienda est amici persona, ut, quamquam de re nefaria, non tamen sine respectu amici loquatur et actione tota misereatur illius, illud vero, quod periit, laudet et magis desperatione eum fecisse dicat, quam cogitatione turpissimi amoris.

DECLAMATIO.

Antequam dico, quo crimine reus sim, dicendum est, cui dicar fuisse causa mortis. periit amicus meus. non esse hoc vulgare nomen ipse monstravit. hunc igitur occidisse dicor nulla lucri spe: nam filiam relinquebat; nulla offensa: nam et illam mihi credidit, et ego nihil feci extra praeceptum. quidquid est igitur, quod obicitur mihi, ex bona mente proficiscitur. Videamus tamen, an ubi animus accusari non debet, ius haereat.

1 N **A** ‖ poste **Aa**, pōt (= potest) **B** ‖ tuus **B** ‖ 4 CCLXXXIIIJ **B** ‖ 9 *peti⟨i⟩t ‖ 16 perit **AB** ‖ laudaet **A** ‖ fecisse *om.* **Aa** ‖ 19 quod **Aa** ‖ 23 ille **A** ‖ 27 non potest debet **B**, n. potest d. **P**

Quaeritur, qui⟨s⟩ sit causa mortis. accusator dicit: per quem factum sit, ut aliquis moreretur; si quis, quod natura mortiferum sit, adversus aliquem fecerit. quae si sequenda definitio est, accusabitur et ille, qui alicui suaserit peregrinationem, ⟨si⟩ deinde is aut naufragio perierit, aut latrocinio; ipsi convictus infamabuntur, ex quibus cruditas et interitus. nihil igitur hic factum est, quod omnibus mortiferum. nam sicut telum omnibus mortiferum est, ita causa mortis est, quae occidit omnes. detrahe huic amorem: nihil erit, propter quod moriatur.

Volo tamen causam facere difficiliorem. non deposuerit apud me filiam, nihil praeceperit: tamquam melior amicus defendere filiam, in qua pater furebat, volui. non enim amor erat, qui sic stimulabat. abduxi, custodivi. nonne recipere non debuit, qui periit, quod non recepit? non reddidi. duxisset in ius, per iudicem peteret: hoc si fecisset, mea laus erat. Sed libenter cedo: ipse fecit rem admirabilem, fecit, ut in laudem verteret hoc ipsum, quod turpiter amabat. quem tum enim illi animum fuisse putatis, cum in illo furore tenuit tamen adfectum patrum? perduxit ad amicum, deposuit. „At enim petivit postea.“ Si animum illius metiri velimus, intellegemus, non fuisse petiturum, nisi quod sciebat me ⟨non⟩ redditurum. secutus est illum impetum animi sui. „at enim petiit.“ adice praeterea *suam* rem, et non acceperat: sed ne peteret, deposuerat.

1 qui **A**, quid **B**, *corr. Aer* ‖ 3 mortis ferum **A** ‖ 6 ⟨si⟩ *Ro* ‖ 7 c o n̄ **A** ‖ coniuncto **B** ‖ cr. set int. **Aa** ‖ 13 a **Aa**, ad **B** ‖ 15 fuerebat **Aa** ‖ 17 reddi **Aa** ‖ 18 dixisset unius **B** ‖ petere **B** ‖ si *om.* **Aa** ‖ 20 in *om.* **A** ‖ 21 enim *om.* **B** ‖ illū **A** ‖ 22 putas **Aa** ‖ 23 posuit petivit **B** ‖ 24 ill. postea metiri **B** ‖ 25 n. f. depositurum *Ro* ‖ 26 ⟨non⟩ *edd.* ‖ 27 prodiit **A B**, *corr. auct. incert. ap. Aer* ‖ 28 pre cetera **A**, pro cętera **B**, *corr. Aer* ‖ sanitatem **A**, sanitate **B**, *corr. Ro. an* * adice pr. restituta sanitate et non acceperit (*sec. Aer*) (?) ‖ non *om.* **Aa**

Haec satis plena defensio esset, si qua ego divinatione colligere potuissem, utique *p*e*r*iturum, si non reddidissem: decepit me, quod ante fortius tulerat. neque enim hoc dico, redditurum me fuisse, si periturum patrem scissem; optime partes amici custodissem, si non reddidissem.

CCXC.

Abdicans reductum ob furorem.

Luxuriosus abdicatus furere coepit. reductus a patre, sanatus abdicatur.

DECLAMATIO.

Si conscius mihi, iudices, ullius culpae essem propter quam iterum abdicarer, scitis mihi non defuisse tacendi verecundiam. sed facile fuit prius silentium: primum, quod sperabam fore exorabilem patrem; deinde, quod certum erat, propter quod abdicarer. nunc intellego, in multas me mitti posse suspiciones, cum expellar ab optimo patre: nec mihi ullo modo poterat ignosci, si offendissem statim. tota igitur actione hoc mihi ob*tin*endum est: nihil me fecisse. nec mihi, iudices, in animo est, excusare vitam priorem nec ut me dicam numquam dignum fuisse abdicatione, sed ut me † putem diu fecisse † abdicatum. illa ⟨non⟩ narrabo, quam indul-

2 adque **Aa** ‖ petiturum **AB**, *corr. Aer* ‖ 3 reddissem **A**, reddidisses **P** ‖ 8 ductum **A**, eductum **B** ‖ 12 illius **B** ‖ 13 abdicare **B** ‖ 17 miti **A** ‖ 18 expella **A** ‖ 19 nullo **Aa** ‖ si off. talem (?) *Ro; sed cf. Pseudo-Quintil. decl. 9, 11 p. 199 Bu.* abdicas me pater tam cito? vix salutatis laribus expellor ‖ 20 obiciendum **AB**, *corr. Bu* ‖ 22 unquam **B** ‖ 23 puten diu fecisse **A**, putem d. fuisse **B**, probem tacuisse *Gr*, putem digne fuisse *Ro, fortasse* * probem digne fecisse ‖ 24 ⟨non⟩ *Pi* ‖ narratio **B**

gens mihi ab aetate prima fuerit pater, quod fortasse etiam corruperit mores meos, nec illud: error adulescentiae, *ha*ec aetatis natura. luxuriosum putat⟨e⟩ fuisse: ego tamen insanus ⟨non⟩ eram, et defendendus quidem, si contradixissem. sed perseveraturum patrem negabant propinqui: sic factum est, ut dolorem silentio premerem, qui clusus atque intra cogitationes receptus abstulit mentem. ceterum tamen (si verum velimus loqui) † mutus † fuit. quas hic ego patri gratias agam? reduxit me non sentientem; adhibuit curam, laborem: miserum me! sanatus sum. sacra maiorum, deos penates non sentiens tenui: nemo ⟨non⟩ gratulatus est amicorum: nunc expellor resipiscens. felices, qui possunt omni vita sua parentibus dicere: »quid feci?« dicam tamen: quid postea feci? si luxuria intolerabile malum, ignovisti.

„Ego, inquit, te, quoniam demens eras, reduxi.“ ubi estis, qui me putabatis infelicem? ego vero dementiae gratias ago: non quidem sollicitudinem patris sensi, sed nec abdicationem. quid mihi cum tam veloci remedio? pater optime, fallax ista velox medicina. ego scio, quos animi aestus intus feram. crede, pater, iam aliquas ⟨dis⟩similes rerum imagines video. redit igitur dementiae prior causa. quare mihi, si non ad praesens tempus, ad futurum tamen rogandus es. succurre, qui soles.

2 corriperit **Ab** ‖ 3 nec **AB**, *corr. Ro* ‖ putat⟨e⟩ *Ro* ‖ 4 ⟨non⟩ *Sch;* [in]sanus *Gr; sed fortasse servata codicum scriptura legendum:* luxur. putat fuisse: ego tam. insanus eram *etc.* ‖ 7 premere **B** ‖ cogitatione **A**, cogitationem **B** ‖ 8 receptis **Aa** ‖ abstuleit **A** ‖ 9 mutu **Aa**, motus **B**, mitis *Ro; expectatur* *saluti *vel* exoptatum fuit *vel etiam* non tam miser fui ‖ 10 sencitem **A** ‖ 11 adibuit **AB** ‖ 13 ⟨non⟩ *Fr* ‖ 17 reduxisti **Aa** ‖ 17 patiaris **B**—**P** ‖ 21 ta **A** ‖ fallita ista **B** ‖ 23 sim. rerum imag. **A**, sim. imag. **B**, *corr. Ro, qui praeterea coniecit* similes priorum imag. ‖ 24 reditur dem. **Aa**, redit iterum dem. *Sch* ‖ 26 que **Aa**

CCXCI.

Adulter uxoris, qua cesserat fratri.

Qui duos filios habebat uni uxorem dedit. altero aegrotante et dicentibus medicis, animi esse languorem, intravit stricto gladio minatus se moriturum pater, nisi causam indicasset. confesso, amari a se fratris uxorem, frater petente patre cessit. ille in adulterio eam cum priore marito deprehensam occidit. abdicatur.

DECLAMATIO.

Ingressus actionem, interrogo, qualem patrem velis: gravem et severum an facilem et ignoscentem? non dubito, quin adulescens vindicato modo matrimonio malit me severe agere. talis igitur pater obicit tibi, quod in amorem incideris cuiusquam: non est istud nisi lascivientis animi. iam si haec, quam adamasti, nupta est: tu alienam matronam aliter, quam leges permittunt, aspexisti. adiciamus huc: fratris uxorem. intellego me, iudices, fictae huic personae sufficere non posse, itaque tacebo. d*uc*, d*uc*, te sequor. paulo ante dicebas: corrumpere fratris uxorem ausus es[t], istud incestum est.

Set forsitan dice*s* „amavi adulescens eam, quae domi erat, cuius conversatio continua etiam invitos ad se oculos poterat deflectere“. Ignoscamus amori: obicio igitur tibi occisos a te homines ex eadem causa, qua tu amasti. null⟨i⟩us est tam vilis hominis sanguis, ut non manus inquinet. deinde hanc ego severitatem aliis permiserim: tu qu*i* et

2 quae **Aa** ‖ 6 confessio **Aa** ‖ 11 quale **A** ‖ 12 N **A** ‖ 13 quia **B** ‖ 19 iudicium **A** ‖ 21 dic dic **AB**, *corr. Ro*; *an* *dic tu; te sequor: p. (?) ‖ 22 *es[t] ‖ 23 *dicet **AB** ‖ 21—23 corrumpere f. u. a. est, ist. i. est. sed fors. dicet: »amavi *etc.*« (*ut sint interfecti verba*) *Ro; sed cf. decl. 286* ‖ 24 erant **A** ‖ 27 N **A** ‖ null⟨i⟩us *Sch* ‖ 29 quod **AB**, *corr. Ro*

ipse amasti, nonne tibi, cum ⟨eum⟩ deprehendisses, imaginem cernere visus es tui casus? quid diutius differo dolorem? —: fratrem occidisti. scio, iudices, quorundam scelerum eam esse magnitudinem, ut augeri verbis non possint. fratrem tuum occidisti, servatorem tuum, qui, ut tu viveres, matrimonium solvit; et, quod gravius est, non longe erat: in eadem domo futurus tradidit tibi uxorem, qua carere non poterat. et hoc adulterium vocas? ita est adulter ille, et tu maritus? istud ego adulterium quondam manu mea iunxi; ipse auspices adhibui, optavi longam concordiam. maiores habet vires ignis, qui legitimis facibus accenditur. non est tam facile desinere, quam cedere. nunc intellego, iuvenis, quantum mihi praestiteris: amabas. coibant ergo furtim et flentes, ut satisfacerent invicem. ita tu, cum hoc videres, non erubuisti? non deprehendi visus es, quasi adulter? non me hercules ferrem te tantum querentem. vides enim: liberorum causa[m] amabas, matrimonium cogitaveras: adulteros tu dicis iacentes in geniali toro? duri me hercule viderentur, si cito oblivisci coniugii potuissent. occisus est iuvenis filius, dum rem facit boni mariti. non erubescam, iudices, post gravissimum dolorem descendere in hanc quoque causae partem, ut obiciam, quod uxorem occideris bene meritam, quam sic amasti. Sic de innocentia miserorum ago, tam-

1 ⟨eum⟩ *Sch* ‖ 2 tui] ui **B** ‖ qui **B** ‖ diut. est diff. **P** ‖ 5 possit **B** ‖ 6 observatorem **B** ‖ 10 ut tu maritus. *Ro* ‖ 11 iunxisse aus. **B**, iunxi et aus. **P** ‖ aupicies **Aa** ‖ 17 ebuisti **Aa** ‖ 18 est **Aa** ‖ mehercule **B** ‖ 18—19 ferentem tantum **B** ‖ 19 *fortasse* *quid est enim?, *sed cf. ind. I* ‖ liberorum] miserorum *Gr et Sch* ‖ causa[m] *Obr; cf. Pseudo-Quint. decl. II, 7 p. 45 Bu:* uxor, cuius haec sola reverentia est quod videtur inventa causa liberorum ‖ 20 amabant, matr. cogitavere *Sch* ‖ tu iudices iac. **A** ‖ 22 si *om.* **AaB** ‖ 23 filius *om.* **A** ‖ 25 ut *om.* **B** ‖ 27 ammavi **Aa**

quam hic de capite quaeratur. non sufficit dolori meo, quod mihi filium abstulisti, qui tibi adsedi, qui ad languentem cum gladio sollicitus intravi. ego eosdem cibos eadem mensa, qua tu, capere non possum, nec illam manum videre, quae fumare mihi adhuc filii mei sanguine videtur. semper mihi armatus videris, numquam solus occurris. it ante oculos laceratus filius, hunc iuxta nurus optima, nurus obsequentissima; clamare videntur: »tu nos occidisti, tu, qui nos iniuria prius distraxisti. quid necesse erat solvere matrimonium? obreptum est credulitati tuae: non amabat, qui potuit occidere.«

CCXCII.

Laqueus Olynthii speciosi.

Victis Olynthiis cum ab Atheniensibus publice dividerentur hospitia, specioso puero quidam obtulit hospitium. ille se postero die suspendit. accusatur hospes, quod causa mortis fuerit.

SERMO.

Duplex quaestio est, iuris et facti. nam etiamsi vis inlata est, quaeritur: an causa mortis sit? sequens potior: an propter vim perierit? circa ius illud est, ut finitione tractetur. is enim causa mortis argui debet, qui mortem intulit. cum vero quis sua manu perierit, non debet hoc reus tantum fecisse, ut quis mori velit, sed ut necesse habeat.

1 hic *om.* **B** ‖ feratur **B** ‖ suffucit **Aa** ‖ 4 cybos **B** ‖ 5 nec] ne **B** ‖ 7—8 videris n. s. o. i. a. o. laceratus *om.* **P** ‖ 9—12 *melius* »tu *etc.* distraxisti.« quid n. e. s. m? o. c. crudelitati meae *etc.* (*sec. Sch*) ‖ 11 N **A** ‖ 12 crudelitati **B** ‖ 13 CCXII **B** ‖ 14 Olyndi **Aa**, Olynthii **Ab**, Olinthii **B** ‖ 15 Olinthis **Aa**, Olyntis **Ab**, Olinthiis **B** ‖ poblice **Aa** ‖ 24 agui **A** ‖ quis] qui **B** ‖ 25 habebat **AB**

DECLAMATIO.

Vim dicor attulisse. Quis queritur? quae proclamatio? inpunitum reliquit eum, propter quem moriebatur? si erubuit indicare, multis tamen aliis generibus queri potuit: »propter hospitem morior.« nec credibile est, eum pepercisse hospiti, qui sibi non pepercit. Sed suspicionibus agitur: „formoso, inquit, hospitium pollicitus es". Viderint isti, qui prodigis omnes oculis intuentur: mihi tempore illo nullus Olynthius formosus visus est. „scilicet enim sollicitabat lacrimis, squalore." male sentitis de puero, *qui* adversa fortiter tulit. „Cur tamen obtulisti?" Atheniensis sum. adsignentur fortasse invitis civibus, qui cum liberis, qui cum coniugibus veniunt, qui secum habent comitatum: miserabilior est puer solus. „At cur eadem nocte ⟨se⟩ suspendit?" Utrum hoc re admirabile videtur, an persona? [an tempore?] miratur aliquis, Olynthium potuisse hoc Athenis? ⟨an tempore?⟩ illud enim est tempus doloris. saepe ad retinendam vitam prosunt ipsa pericula: redit metus, posteaquam desiit instare hostis; tunc cogitatio fortunae, tunc vacat dicere: »est iam, qui sepeliat.« ipsa me hercules officia admonere illum potuerunt fortunae prioris: patuit quidem domus, sed non sua; excepere servuli, sed alieni. forsitan et illa cogitaverit: »semper ergo alieno munere vivendum est«. Interim sive illud Olynthii fa[c]tum fuit sive impatien-

2 quae clamatio **B** ‖ 3 inpunitur **A** ‖ 4 sic **B** ‖ 7 augetur **P** ‖ 8 viderunt **Aa** ‖ 9 oculis omnes **B** ‖ 10 Olythius **A**, olintius **B** ‖ 11 sollicitabar *Aer* ‖ 12 si **AB**, *corr. Aer* ‖ 13 Adthenihesis **A** ‖ invitis] multis **B** ‖ 16 eadem susp. **B**, tandem se susp. *Aer* ‖ 17 hac **B** ‖ rem **Aa** ‖ 18 personam **Aa** ‖ 18—19 [an tempore] m. a. O. p. h. A. ⟨an tempore⟩ *Ro* ‖ 18 Olyntyum **A** ‖ 21 desivit **A**, desunt **B** ‖ 23 mehercule **B** ‖ 25 excipere **AB** ‖ 27 interi seu ill. **B** ‖ 28 Olynthyi **A**, Olynthi **B** ‖ fa[c]tum *Pi*

tia ipsius, nullius maior iniuria est, quam mea. perdidi beneficium et adhuc suspectus sum. habiturum me putabam, qui veniret in locum liberorum.

CCXCIII.

Tyrannus victae civitatis.

Viro forti praemium. Quidam fortiter fecit. petit praemio tyrannidem victae civitatis.

DECLAMATIO.

Omnia danda esse viris fortibus dico; nec inmerito danda, utique ex victis. non aerarium inquieto, non sacerdotium rapio: peto, ut sint hostes in mea potestate. ac primum omnium interrogo, quis⟨quis⟩ est iste qui prohibet, iuste⟨ne⟩ peterem etiam eversionem hostium? ac tum nescio quis iste non stetit in acie? illi si vicissent, tyrannide se vindicarent. sic agere volo, tamquam futurus crudelis: meruerunt. vindicari potestis sine invidia. de me querantur, cui aliquid iam irascuntur. tyrannidem inponere volo: asperiora narrabo. plurimos ex illa civitate manu hac occidi. sed numquid vobis videor avarus, libidinosus? aliter crevi. eadem ergo ratione hoc peto, qua fortiter feci. sic praesidia inponemus. tamdiu tyrannus ero, quamdiu poterunt rebellare.

2 habitaturum **Aa** ‖ 6 tyrannis vitae civ. **Aa** ‖ 8 vitae **Aa** ‖ 9 Declamatio *om.* **B** ‖ 10 omni addanda **Aa**, omnia damna **B** ‖ 13—14 quis⟨quis⟩ est i. q. prohibet, iuste⟨ne⟩ *Ro* ‖ 13—16 *fortasse* * ac pr. o. interr., quis est i. q. prohibet? an tum n. q. i. n. st i. acie? iuste p. e. e. hostium: illi si vic. *etc.* ‖ 16 si *om.* **B** ‖ tyrannides et vind. **B**, tyrannidã et v. **P** ‖ 19 irascantur **B**

CCXCIV.

Dives proditionis reus vir fortis.

Dives proditionis accusatus fortiter fecit. petit praemii nomine accusatoris mortem. ille non recusat, sed postulat, ut ante peragatur iudicium.

SERMO.

Accusator sic agere debet, ut manifestum sit, illum tantum rei publicae causa postulare; non quia non sit illu*d* verum, ut si damnaverit, vivat: sed quia difficilius impetraturus est, si intellectus fuerit nullo iure adiuvari posse.

DECLAMATIO.

Si te proditorem postea dixissem, quam tu mortem meam optasses, viderer tamen et rem utilem postulare et non contra legem tuam desiderare. quid enim optasti? mortem accusatoris, de qua lis non est. nihil est, quod ad praemium confugias; nihil est, quod utaris legis tuae potestate: non recuso, quo minus accipias, quidquid optasti. nihil petisti praeter mortem. Si exigis, ut accusator statim occidatur, alterum praemium petis. at haec voluntas fuit tuae petitionis? nihil interest, si illam qui dabant praemium ignoraverunt: et ideo tibi nemo contradixit, quod videba*ris* purgasse contu-

2 viri fortis praemium **P**; Dives proditionis reus. — VIRO FORTI PRAEMIUM. Dives *etc. edd.* (*cf.* *147, 3 et 164, 7*) ‖ 10 illũ **A**, illum **B**, *corr. Aer* ‖ 11 ficilius **Aa**, dificilius **Ab** ‖ int. est null. **Aa**, int. est fuerit null. **Ab** ‖ 12 viro **P** ‖ 14 prodigitorem **Aa** ‖ 15 rem inutilem **B** ‖ 18 ad *om.* **B** ‖ 22 pr. pensi ad h. **B** ‖ 23 nihic int. **Aa**, ni int. **Ab** 25 videbatur **AB**, *corr. Ro,* videbatur purgare ⟨te velle⟩ *Aer; an* *videbatur purgasse ⟨te⟩ (?)

meliam tuam. nihil tibi lex profuisset, si abolitionem petisses. nunc duo vindicas praemia, ut nec causam dicas et hominem occidas. ergo non utique comprehensum in praemio est, statim *a*cci*p*ere, et quotiens nullum praefinitum est tempus, incipit esse in potestate dantis. si abolitionem petis, alterum praemium est. Et cuius tandem iudicii petis abolitionem? non privata disceptatio venit in quaestionem, non pecunia⟨e⟩ lis, quamquam tunc quoque leges commendarẹm et morem iudiciorum —: ne agaris reu*s*, postulas. ad summam rei publicae pertinet. dico proditum populum, dico tempus constitutum. quantulum est, ut neges? si maxime festinas, apud hos ipsos agi iam potuit; eadem hac mora, qua reicimu*r*, potuit pronuntiari. nihil est, quod timeas, si innocens es. accesit tibi magna pars patrocinii: fortiter fecisti. super illam potentiam divitiarum venit nova gratia; nec potuisti magis experiri, quantam tibi gratiam fecerit ista militia: mortem accusatoris accipere potuisti. quid est istud, quod non putas eadem gratia inpetrari posse tuam salutem?

SERMO.

In summ*a* p*a*rte paene irate dic*e*t hic accusator. nam subinde interpon*e*t [Declamatio]: »si vultis, si vestra interest, quid ad me, qui periturus sum?«

2 vincas **Aa** ‖ 4 occidere **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 primium **A** ‖ 8 oblitionem **A** ‖ disceptatioñ (= d.one) **B** ‖ 9 pecunialis **AB**, *corr. Aer* ‖ 11 reum **AB**, *corr. Aer* ‖ 12 constitum **A** ‖ 14 aeadem **A**, ac eadem **B** ‖ 15 reicimus **A**, reiici mas **B**, *corr. Ro* ‖ 17 pars] spes (?) *Ro* ‖ 18 n. gloria gratia **Ba** ‖ 19 fecisti **Aa** ‖ 20 malitia **Aa** ‖ mõtem **B** ‖ 24 in summum aperte paene **A**, in summam apertae poenae **B**, *corr. Ro; fortasse* *[paene] ‖ 24 dicit **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 interponit **A**, ĩt' potitur **B** ‖ 25 [Declamatio] *Ro* ‖ 26 urā **A** ‖ periturus sum] rursum **B**

⟨DECLAMATIO⟩.

Vos suadeo caveatis, et suadeo permittatis, dum volo: merueratis enim ne vellem. caputne meum tam cito donastis? tam facile innocens occisus est in ea civitate, in qua sibi putat aliquis tam facile posse contingere, ne reus fiat? quid est ergo? nondum omnes exuimus adfectus: faciam vobis hanc invidiam, ut sciatis a vobis occidi bonum civem. neque enim quisquam expetet, ut hoc iudicio dicam, quomodo prodiderit, quo pretio, quo tempore, quo loco. Si vultis haec audire, date diem; si ne hoc quidem impetro, non meruistis. et hoc me mea causa non facere, cui non possit esse manifestum? expediebat alioqui mihi vivere, expediebat suspenso ac sollicito transigere haec tempora? fortius est, quod differo mortem, quam quod mori non recuso.

CCXCV.

Demens ex vinculis fortis.

Dementiae damnatus a filio et alligatus ruptis vinculis fortiter fecit. praemio peti⟨i⟩t restitutionem. quam cum filio contradicente accepisset, abdicat filium.

SERMO.

Filius optabit, ut pater sanus sit; dicet id genus furoris fuisse, ut intermissionem haberet.

1 ⟨Declamatio⟩ *Ro* ‖ 5 aliqui **AB** ‖ 9 expectet **B** ‖ 13 fecere **A** ‖ posset **Aa** ‖ 17 mortem **B** ‖ 21 *peti⟨i⟩t ‖ 25 optavit **AB** ‖ d. hoc g. **B**

DECLAMATIO.

Coeperam gratulari: ecce, iterum sollicitor: iam irascitur pater. quod ad me pertinet, non alia ratione contradico, quam ne pater domi sine custode sit. non aliter itaque hanc causam agam, quam proxime egi, etiamsi in illa nocuit *mode*ratio. diu ego tuli valetudinem patris, donec tam manifesta esset, ut damnarem etiam invitus. tradita est curatio mihi. quam diligenter hoc egerim, aestimate: videtur h*i*c esse sanatus. nec ⟨tamen⟩ illud argumentum sanitatis est, quod rupit vincula: saepe faciebat hoc ipsum. quod in hostes impetum fecit, quod praemium peti⟨i⟩t, ago gratias fortunae: visus est sanus.

Quid obicis? „egisti, inquit, mecum dementiae.“ Si non tenuissem, tamen licuerat. datum est hoc ius contra patrem. legum lator prospexit senectuti: ideo medicinam filiis imperavit. cum vero sanaverim, poteram videri impius, nisi detulissem. non est indulgentia permittere sibi furorem. Sed alligavi. hoc si iniquum esset, non liceret. deinde obicies, quod non custodivi? testor deos, non recessi a custodia, donec me bellum avocavit. At contradixi praemio tuo. hoc simile est ei, quod defendi. se*d* non dicam: »recentia tua fecerunt merita, ut obtineres: an debueri*s*, apparebit«. non desinam optare, ut hanc causae meae partem malam facia*s*. duret ista animi tui quies: scias quibus irascaris, scias quos am*e*s.

1 Declamacio **A** ‖ 6 ante ratio **AB**, *corr. Ro* ‖ 8 est **A** ‖ 10 hoc **AB**, *corr. Ro, praeterea suadens* nunc ‖ ⟨tamen⟩ *Ro* ‖ 14 satus **Aa** ‖ 18 filius **B** ‖ 21 inimicum **Aa**, inicum **Ab** ‖ 22 qui **A**, q̨ **B** ‖ 24 defendis et **AB**, *corr. Ro* ‖ 26 debuerim **AB**, *corr. Aer* ‖ apperebit **A** ‖ 27 faciam **AB**, *corr. Gr* ‖ 29 amas **A**

CCXCVI.

Exul tace.

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Inprudentis caedis damnatus ex lege in exilium quinquennium missus est. intra fines a fratre ad cenam vocatus cum parasito fratris litem, fratre iam dormiente, conseruit et a parasito clamante »exul tace« ex lege interfectus est. quo comperto parasitum abiecit adulescens, a patre abdicatur.

DECLAMATIO.

Obicimus adulescenti ante omnia, quod parasitum habuerit. abdicationi hoc satis erat, ut si quid pater nol*i*t, numquam emendet. quare nihil est, quod dicas mihi, numquam istud obiecisti. quid enim h*in*c colligis aliud, quam ut te abdicet indulgens pater? quid enim est parasitus, nisi comes vitiorum? turpissimi cuiusque facti laudator? unum tamen videbatur esse solatium, quod eiusmodi vita ad homicidium usque non perveniret.

Obicio tibi, quod fratrem intra fines invitasti. fuerit quantalibet causa convivii, melius [eo] certe ipse ad fratrem isses. manet hoc ipsum inter causas abdicationis: obici tibi potest, quod tam impius es, *ut* fratrem post illam miseram fortunam non videris, nisi ad te descendentem. nam illi ignosci pot-

8 parato si cl. **Aa** ‖ damnante **B** ‖ inter interfectus **A** ‖ 9 qui **Aa** ‖ abierit **P** ‖ 12 adolescentia in te **B** ‖ paratum **Aa** ‖ 17 nolet **A**, nollet **B**, *corr. Sch; an* *noluerit (?) ‖ 15 mi **Aa**, mii **Ab** ‖ 16 hoc **AB**, *corr. Ro* ‖ 17 aquid **Aa**, aut quid **B** ‖ parasitus **A** ‖ 18 laudatio **A** ‖ 18 huius modi **B** ‖ 20 pertineret **B** ‖ 21 finem **B** ‖ 22 melius ea c. **A**, m. eo c. **B**, *corr. Lat.; an* *m. tu c. (?) ‖ 23 ad fratrem *om.* **B** ‖ 22 tam ipsius est frater p. **B** ‖ 25 quod **AB**, *corr. Ro*

est, vel cum periculo venienti: [nihil] tibi vero quis ignoscat, qui cum sine periculo ad illum ire posses, in id discrimen adduxeris fratrem tuum, ut eum etiam parasitus posset occidere.

Obicio tibi, quod adhibueris cenae tertium. si hoc factum pietatis est, opus est secreto. Obicio, quod parasitum potissimum adhibueris: hoc enim vacabat misero, hoc exuli? cenabat cum parasito! cetera iam intellego non pertinere ad abdicationem. altiora sunt crimina et suis legibus digna, non tamen debent ideo lucrifieri, quod in patrem inciderunt.

Obicio tibi occidendi fratris consilium. si accusator essem, si te in culleum peterem, illa dixissem: persona crimini idonea est: habes parasitum; et causa occidendi manifesta est: coheres es fratris. occasio adiuvit consilium: intra fines occidi potest; minister non defuit: parasitus in tua potestate est. cetera vero cui non etiam manifesta sint? parasitus sine tua voluntate convitiari fratri tuo auderet? homo in adulationem natus, homo, cuius famem tu tantum propitius differebas, non fecisset utique quo te putaret offendi. dormis (hoc tibi in praesentia credatur): non putabat tibi posse nuntiari? et tamen incredibile est te dormisse hoc tempore, hoc loco: convivium erat; et quale convivium? frater invitatus. ita ille convitiari ausus fuisset, si te amantem fratris vidisset? credo parasitum etiam insultasse fortunae filii mei. »tace, dixit, exul« pa-

1 ven. nihil t. **A**, ven. mihi t. **B**, *corr. Lat* || 4 paratus **Aa** || 6 fartum **A** || 5—7 cenae t. s. h. f. p. e. o. e. s. o. q. p. p. adhibueris *om.* **B** || 8 exusuli **A** || 15 [et] *Ro* || 16 manifesto **A** || 17 in fines **Aa** || 20 conviri **Aa** || 21 homo i. a. natus *om.* **B** || 22 tantum tu **AB**, *corr. Ro* || prodigus *Bu* (*cf. 176, 10*) || 23 poteare t **Aa** || 24 mundari **Aa** || 25 incedibile **Aa** || 26 fratre **Aa** || 27 conviaci **Aa** || 28 amem **Aa**

rasitus: homo, puto, qui contumeliam non ferebat. »tace, exul!« parum enim eum graviter torquebat sola fortuna, parum enim graviter irascebatur errori, nisi etiam parasitus obiecisset. non fecisset hoc ergo te invito. puta tamen cadere hanc in animum parasiti indignationem: illud certe in casum non cadit, ut gladius in triclinio fuerit; [multa, quae singula accidere possunt, universa extra casum sunt.] ut convitiari incipiat ⟨ei⟩, cuius occidendi ius habuerit; adice his, ut tu dormias, cum fratrem invitaveris; ut visurus fratrem post longum tempus nihil sis locutus, praesertim nondum exacta nocte, cum adhuc vigilaret ille miser exul. et fortasse accidere somnus hic potuerit inter plures: tres estis, et omnis sermo in angusto est. incredibilius hoc faciet ortum inter fratrem tuum parasitumque iurgium: ad latus tuum iacet ille, qui clamat »exul, tace!« quomodo fieri potest, ut ne ipsius quidem caedis tumultu excitatus sis? fierin*e* potest, ut gladium frater tuus non viderit, non te excitaverit, cum periclitaretur?

His omnibus manifestum est, hoc tantum quaesitum patrocini*o* esse, quod parasitum in praesentia dimisisti. glorieris enim licet, quod non tecum interfectorem fratris habeas: itane hoc tandem satis fuit dimittere inpunitum, dimittere in-

5 hos **A** ‖ 6 hanc *om.* **B** ‖ 7 quod **AB**, *corr. Ro* ‖ in clinio **Aa** ‖ 8—9 multa *etc.* — sunt *delevit hic, in versum 13 post* ius habuerit *assumpsit Ro; mihi simul non suo loco posita esse intellego, videntur e scribae alicuius calamo fluxisse, cf. quae adnotavi ad 45, 25. 93, 6 sq. 108, 12 et in prolegg.* ‖ 8 multaque sing. **B** ‖ 9 extra causam sunt **Aa**, extracta subsunt **B** ‖ incipit caius **Aa** ‖ 10 oc. huius **Aa** ‖ 11 invitaberis **B** ‖ 12 scis **A** ‖ 13 huc exularet **B** ‖ 14 exulet et f. **AaB** ‖ occidere **B** ‖ somniis **B** ‖ huc **B** ‖ 1619 intra **B** ‖ caecidis **Aa** ‖ fieri non **AB**, *corr. Sch.* ‖ 21 periclitaret **AaB** ‖ 22 quia his **Aa** ‖ 23 patrocinium **AB**, *corr. Gr* ‖ 25 interfectorū **A** ‖ patris **BaP** ‖ 26 demittere *bis* **A**

violatum? magni adfectus iura non spectant. sed ne dimisisti quidem bona fide. nam et sustineri absens potest. nec dubito, quin expectetur mors mea. Ut *vero* non solum iustae, sed etiam miserabiles causae abdicationis sint, filium perdidi eo tempore, quo miser erat. non licuit saltem in patria, non in domo sua extremum illi spiritum effundere: sed quod est contumeliosissimum, manibus parasiti et inpune occisus est, quem indignum erat inpune saltem male audisse.

CCXCVII.

Meretrix ab amatore forti caecata.

QUI EXCAECAVERIT ALIQUEM AUT TALIONEM PRAEBEAT AUT EXCAECATI DUX SIT. Meretricis amator fortiter fecit. occurrentem sibi meretricem excaecavit. petit illa, ut eodem duce utatur. recusat ille et offert talionem.

DECLAMATIO.

Si quis, iudices, lege adversus eos, qui excaecaverunt, ita composita, ut aut talionem patiantur aut aliquatenus solatium iniuriae praestent, litem esse audiat, altera parte similem fortunam exigente, altera mitiorem partem legis amplectente, profecto existimet hanc mulierem id postulare, ut excaecetur is, qui sibi oculos eru⟨er⟩it: illum autem virum fortem fiducia meritorum erga rem publicam sperare, posse fieri, ut contra voluntatem quoque eius,

3 quin **A** ‖ 4 ergo **AB**, *corr. Ro* ‖ 6 miserat non **A**;
patria
miser ⟨exul⟩ *Ro* ‖ psaltem in tem **A** ‖ 12 forte **A** ‖ acata *vel* aecata **Aa**, cecata **A**b**B** ‖ 14 duxit m. **Aa** ‖ 16 ducentatur **Aa** ‖ 22 audiant **B** ‖ fortunae **B** ‖ 25 *eru//it **A**, eruit **B** ‖ 26 fortem *om.* **B**

quae vindicatur, oculos defendat. nam et hic dolor gravissima passae convenisset, et illud naturale est, ut bona oculorum intellegant etiam qui eruerunt. id omne diversum est. haec, quae excaecata est, cui erepta lux est, cui omnis vita in tormentis agenda est, miseretur quondam amatoris sui: ille, qui excaecavit, vult istam nimium vindicari; idque si faceret paenitentia, utcumque consolandus nobis esset. nam et poteramus suspicari, hanc istius postulationis esse rationem: ⟨quod⟩ cum excaecaverit meretricem, quam amavit, nunc oculos offerat, causa ambitus fieri.

Negat fas esse, ut vir fortis manum meretrici praestet, ut iter demonstret: apparet, ill*um* esse caeca*n*-*d*um. Atque id tamen praetenditur modo, iudices: ceterum causa postulationis istius manifesta est. videt miseram feminam durare in hoc non posse, ut excaecet, neque id agit, ut graviorem patiatur poenam, sed ut neutram: oculos habe*at*, quos haec eruere noluit ⟨nec⟩ ducis opera fungatur, quod iam recusat. Nos tamen necesse habemus his respondere, quae proponuntur, et adversus *talion*em sic agere, tamquam excaecari voluerit. illa etiam, quae ab ipso iactata sunt, nos quoque referemus, fuisse istum virum fortem, pugnasse pro re publica, plurimum nobis profuisse manus eius atque oculos. his enim omnibus profecto hoc efficitur, ut illum excaecari non necesse sit: neque ei no*ceb*it illa ho-

2 passe **A**, parte **B** ‖ 4 ⟨hic⟩ id omne *Sch* ‖ 5 rapta **B** ‖ lux *om.* **Aa** ‖ 6 miserator **Aa**, miseretor **AbB**, misereor **P** ‖ 7 vultis tam **B** ‖ id eque **AB** ‖ 7 ꝗ **A** ‖ 8 penitentiam **B** ‖ 11 auferat **B** ‖ causam **AB** ‖ 12 negant **B** ‖ 13* illam esse cecatum **A**, illam esse cecatam **B** ‖ 14 tandem **B** ‖ 17 ut in eatcet **Aa**, ut execet **Ab** ‖ nec **B** ‖ 18 haberet **A**, habere **B**, *corr. Gr* ‖ 19 ⟨nec⟩ *Gr* ‖ fugatur **Aa** ‖ qm̃ (= quoniam) **A**, quoniam **B**, *corr. Pi* ‖ 21 aliquem **AB**, *corr. Obr* ‖ 22 excecare **Aa** ‖ noluerit **AB**, *corr. Gr* ‖ ille **A** ‖ 24 reīp **A** ‖ 27 nec **B** ‖ nocuit **AB**, *corr. Ro*

nestissima militia: propugnator fuit civitatis. quon*d*am partem aliquam voluptatis in hanc inpenderat: sed fecit illum arrogantiorem ipsa virtus. Neque tamen nobis adhuc persuaderi potest, ut vir fortis, qui amaverit aperte, qui non erat laesus ulla meretricis iniuria, oculos volens eruer*it*. fortunam illud putamus f*u*isse, ut si lex permitteret neutram ultionem, forsitan totum ius remitteremus. nunc oculos eius servamus, qua possumus.

Lex ita scripta est, ut is qui excaecaverit, aut talionem patiatur aut ducis opera fungatur. inter has duas res quaestio est. antequam comparo, illud interrogare volo, cuius causa scriptam legem esse puta<ti>s? dubitari non potest, quin scripta sit ei, quae vindicanda est; ne illud quidem in dubium veniet, *op*tionem quidem harum duarum (ut ita appellem) poenarum esse in potestate exigentis. quid enim aliud cogitasse legum latorem putamus? illum utique, qui excaecasset, credidit esse puniendum, adeo ut ne illi quidem ipsi qui vindicabatur permiserit totam legem remittere. illa igitur fuit cogitatio: »meruit quidem qui eruit oculos, ut et ipse perdat; si tamen †habuerit† misericordem, si inciderit in eum, qui aliquatenus †reddere† irae suae rationem posset, gratiam referat h*ui*c postea. eligi ergo ab ea poena debet, quae gravissimam iniuriam passa est. puta istud esse asperius, quod recusas: fortasse propter hoc ipsum pati debeas. oculos eruisti mulierculae sine dubio; et adice, si vis, meretrici: tamen quos eruere non licebat. non es dignus,

1 qm̄ **A**, quoniam **B**, *corr. Ro* ‖ 2 inpenderet **Aa** ‖ 4 vobis **B** ‖ 5 a parte **B** ‖ 6 erueret **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 fecisse **AB**, *corr. Sch.* ‖ et si *Ro* ‖ 10 ita *om.* **P** ‖ 14 esse legem **B** ‖ puta<ti>s *Ro* ‖ 16 ultionem **AB**, *corr. Lat.* ‖ quidam **Ab** ‖ 16—17 d. vita ap. **Aa** ‖ 17 pugnarum **B** ‖ 22 queruit **A** ‖ 24 *an* *addere *vel* adhibere (?) ‖ 25 *hae **Aa**, haec **AbB** ‖ 26 quaed **Aa** ‖ 29 mulier cum lesit ne **Aa** ‖ 30 l. nos es **B**

qui patiaris, quod vis. Haec dicerem, si tecum asperius contenderem: nunc ante omnia rei publicae causa[m] tecum ago. aequum est, salvos esse hos oculos et incolumes: multa adferunt casus, frequens bellum est. Detegemus tibi etiam huius mulierculae adfectus, quo magis te rem tam gravem fecisse paeniteat. haec excaecare te non potuit. meminit temporum superiorum, meminit illarum, quas aliquando communes habu*istis*, voluptatum, meminit amoris tui. digna est, cui manum commodes. nam id quoque lex iustissime constituit, praestet oculos, qui eruerit, et in vicem erutorum luminum ipse succedat. „At enim forti viro turpe est hoc officium subire.“ Scilicet illa honestiora, debilitatem pati, et † ferre infestos numinibus † oculos. non erit talis ista debilitas, qualis esset, si illam in acie passus esses. tu, qui recusas dux esse meretricis, non cogitas futurum, ut tibi oculi propter meretricem eruantur? verum meretur hic ipse pudor tuus, propter quem parcamus oculis tuis.

CCXCVIII.

Rusticus parasitus.

Rusticus parasitum filium abdicat. ille C. D.

DECLAMATIO.

Non ignoro, iudices, quamquam non a forensi contentione solum, sed ab universa civitatis conversatione longe remotus, hoc praecipue fieri misera-

3 causa[m] *Ro & Ri* ‖ equom **A** ‖ hosculos **Aa**; tuos oculos (?) *Ro* ‖ 7 haec cecare **Aa** ‖ memini **B—P** ‖ 8 quasi al. **A**, quis al. **B** ‖ 9 habuit **AB**, *corr. Ro* ‖ voluptatē **B—P** ‖ 12 vice meritorum **B** ‖ 14 silicet **A**, scilicet et **B** ‖ 15 f. inf. omnibus *Gr*, f. defectos luminibus *Sch*, eruere inf. num. *Ro* ‖ 18 ibi **A** ‖ 23 abdicat *////, ////* c. d. **A**

biles eos, qui paternae animadversionis notam deprecantur, quod periclitari de praeterita*e vitae* dignitate videantur, de qua certe sollicitum esse filium meum incredibile est. quantulum est enim, quod abdicatus erit, qui iam parasitus est? quem ego, iudices, tam obstinate non praeceptis solum meis, sed etiam precibus resistentem, utinam poss*e*m dicere contumacem: nunc hanc licentiam concepit animo servitutis. multum enim illi (ut res est) fiduciae facit gratia adulescentis locupletis et prodigi, qui non aliter, quam si de proprio mancipio ageretur, in hoc vires suas ostendit. infelix et ille: tam turpem enim filium habeo, ut etiam ipsi obiciatur. nec me praeterit, unde haec frequentia: concurrerunt ad spectandos duos rusticos, et *id* forsitan h*o*c ipso indicante. merito, si[c] iste ridetur, cuius nomen equidem nec intellego nec interpretari possum, quod vocatur: v*er*um nescio quid esse turpius, quam luxuriam puto. quo magis autem hac eius vita erubescam, f*a*cit memoria nostr*ae*.

Mihi rus paternum erga labores gratissimum, non frugalitat*i* tantum suffecturum, sed et delectation*i*, si coleretur, a⟨c⟩ dominis duobus. hoc cum † dio evenissem † ne haec quidem ducendae uxoris et educandorum liberorum onera recusavi, ut relictum a parentibus meis relinquerem filio meo. de quo ipse non questus sum; nam videbatur labo-

2 praeterita **A**, praeterita te **B**, *corr. Aer* ‖ 7 prȩcipχbus **Aa** ‖ *possim **AB** ‖ dicet **Aa** ‖ 9 illut **Aa** ‖ 12 ipse **Aa** ‖ 15 hii **A**, hi **B**, *corr. Ro* ‖ haec **AB**, *corr. Gr* ‖ 16 si[c] *edd.* ‖ 18 unum **AB**, *corr. Lat, an* *(unum) tamen (?) ‖ esset **A** ‖ 20 *fecit **AB** ‖ memoria͠ **A**, memoria͠ **B** ‖ nostri **AB**, *corr. Gr* ‖ 21 *post* „mihi." Narratio *rubro colore scriptum legitur in cod.* **B** ‖ Ius pat. **B** ‖ gravissimum **B** ‖ 22 *frugalitate **A**, fragilitate **B** ‖ sed *om.* **Aa** ‖ *delectatione **AB** ‖ 23 oc cum **A** a⟨c⟩ *Ro* ‖ 24 dico **AbB** ‖ evenisset **B** ‖ 23—24 hoc cum diu ⟨solus⟩ coluissem *Ro* ‖ 25 onerare cursavi **B**

riosus. misi in civitatem: delicatior venit et redire properavit. et primo quidem deformavit tantum diligentior cultus; dehinc procedente tempore saepe *fr*agrantem mero vidi, redolentem unguenta, et iam plura perditae vitae signa. cum interrogarem, respondebat, esse locupletem amicum. despiciebam e[ti]am amicitiam dicebamque: »quamdiu *i*ste locuples erit?« donec ⟨eo⟩ res *red*iit, ut etiam de salute eius timerem. ad domum divitis veni, [non enim] nomen inter non agnoscentes requisivi: parasitus inventus est. et place⟨re⟩t rustico patri? erubui.

Nondum te, i*u*venis, ad comparationem voco utriusque vitae: in praesentia hoc uno contentus sum: suscipe[re] laboris *me*i partem. satis *sine* te laboravimus; iam deficit aetas, iam quietem poscit senectus: et ego delicatus sum. abdic*e*nt me licet boni mores, tamen clamo: ego te mihi genui. non ergo cogitabis, quid mihi debeas? illae terrae gratiam referunt, nec quidquam inveniri potest in rerum natura, in quo labor pereat. de abdicatione tu quereris? prior patrem reliquisti. quando enim videre te mihi licet? quantum absum ab orbitate? inpono, iudices, adfectibus meis, qui nihil adhuc inter querelas habeo, nisi desiderium. Iam irasci necesse est; nondum tamen ad ultimam tui contumeliam venio: obicio tibi luxuriam. si hoc tantum diceremus »vivis inter meretrices et lenones«,

2 deformavi **B** ‖ 4 flagrantem **AB**, *corr. Fr* ‖ 7 e[ti]am *Gr* ‖ qu. este elocuples er. **Aa**, qu. est locuples er. **Ab**, qu. veste locuplex er. **B**, qu. vero iste *Aer* ‖ 8 donec resedit **AB**, donec res eo redit *Sch* ‖ 10 [non enim] *Ro* ‖ place⟨re⟩t *Ro;* placeat *Gr* ‖ nos agnoscentem **B** ‖ 11 patre **A** ‖ 13 invenissem **AB** *et pleraeque edd.; corr. Sch* ‖ 15 suscipe[re] *Aer* ‖ tui **AB**, *corr. Ro* ‖ in te **AB**, *corr. Obr* ‖ 17 abdicant **AB**, *corr. Ro* ‖ 19 debebas **P** ‖ illo **A** ‖ 20 referre **B** ‖ 25 abeo **A** ‖ 28 vives **B**

dignus es<ses> abdicatione: [et]iam [si] parasitus habe<ri>s, inter aliena servitia numeraris, et tibi luxuria obicitur etiam non tua. omitto interim, ex quo genere vitae in istud transieris, sub quo institutus patre. dissimulata et remota persona mea parasitum abdico. num me irasci putas? —: misereor: [ubi] haeserunt tibi vitia civitatis. videtur habere hoc primum odium rusticitas. si bona paterna consumpsisses, iure abdicareris: libertatem et ingenuum pudorem consumpsisti. Qui melior ille, cui servis? pudet dicere, quo pretio hereditatem emancipaveris. gulae servis et, sicut muta animalia, obiectis cibis in istam cecidisti servitutem. iuvat autem cibus post opus. multa quidem video diversa genera vitae, nec probabilia omnia: ceterum tamen hoc novum est et inauditum, contumelias in quaestu habere et iniuria<s> pacisci. iuvat illa te residua potio et ex locupletis cena nescio quid <non> intactum. caedentis manus oscularis et ferrum portas, fame periturus, si ille nihil malefecerit. alios enim fortasse parasitos ars aliqua commendet: tu quid potes, miser, nisi vapulare? habent hoc quoque deliciae divitum: malu*nt* quaerere omnia contra naturam. gratus est ille debilitate; ille ipsa infelicitate distorti corporis placet; alter emitur, quia coloris alieni est. haec (ut res est) accessit nova elegantia inter perversas delicias, habere rusticum. ridiculum

1 es<ses> *Ro* ‖ 1—2 etiam si parasitum habes **AB**, *corr. Sch; ceterum cf. 169, 15 sq.* obicimus adulescenti ante omnia quod parasitum habuerit ‖ 7 *[ubi]; misereor tibi: haes. *Ro* ‖ 8 hoc] nunc *Sch* ‖ 11 libertatem *Aer* ‖ 12 emancipavaris **Aa**, mancipaveris **B** ‖ sic̃ **A** ‖ 13 in istam c. s. i. a. cibus *om.* **B** 16 contumelia **B** ‖ 17 p a c i s c i **A** (*in marg.*) ‖ iniuria pasci **AB**, *corr. Ro, ex margine codicis A recipiens* pacisci ‖ 20 ille inhi **B** ‖ 21 pars **B** ‖ 22 malum **AB**, *corr. Pi* ‖ ꟿ **A** ‖ 24 illa ipsa **Aa** ‖ 25 caloris **B**—**P** ‖ 26 accersit **B** ‖ nova X X eligantia **A**, nove ligantia **B**, novae elegantiae **P**

hoc, quod durus, quod inhabilis, quod filius meus. qualia, dii deaeque, damna!

Intellego, cum quo mihi filio res *sit*: non commendabo illi laborem honestum et bonam cotidie conscientiam et operam, etiam civitatibus servientem. agam causam per vices anni, [non] numerabo fructus: luxuriosum filium ad delicias voco paratas. ingentis pecuniae concupiscis feras? demens ipse venare. avibus onerari fercula gaudes? fructus nostros, nisi succurris, infestant. quidquid illic lautum est, nos misimus; et fructus curvatis ramis ad manum paratos habemus. compara, si videbitur, vestr*is* nivibus me*os* fontes; compara inclusis intra parietes aquis perennes fluminum lapsus. quae tanta vobis nemora? quid est istic admirabile, nisi ruris imitatio? ad has te delicias pater voco. ipse durum desidia solum sulcis aperiam et aratro senex incumbam: tu tantum impera. non misereris paterni avitique fundi, obsiti sentibus? circa beati fructus: nos desidia male audimus. quot iam perdidimus annos! tu vivis aliena liberalitate. At si te nulla horum miseratio tenet, ignoscas mihi: ducimus quendam adversus ipsas terras consuetudine adfectum: non vendes tu agellum meum, non paternos avitosque cineres et ossa alicui pretio cenae unius addices. quatenus infeliciter filium sustuli, quaeram aliquem, qui colat.

1 m̃s **A** ‖ 2 dedeaeque **Aa**, dideaeque **Ab**, dicere **B** ‖ 3 est **AB**, *corr. Ro* ‖ 4 coditiae **A** ‖ 5 etiam in civ. **B** ‖ 6 [non] numerabo *Pi*, annumerabo *Obr* ‖ 7 luxurium **Aa** ‖ 9 venire **P** ‖ 10 succurreris **P** ‖ 11 curbatis **A** ‖ 12 paratum **B** ‖ cum parari videtur **B** ‖ 13 vestros nivibus meis **AB**, *corr. Gr* ‖ 13—14 inclusi sint. Est inter par. **B** ‖ 16 oris *vel* roris **Aa** ‖ 20 audivimus **A** ‖ quod **AB** ‖ 22 ulla horum miserato **B** ‖ ignoscis **B** ‖ 26 infoelicium **B** ‖ 27 colet **B**

CCXCIX.

Ossa eruta parricidae.

Parricidae insepulti abiciantur. sepulcri violati sit actio. Decedens pater mandavit filiae ultionem, dicens se duorum filiorum veneno perire. puella reos postulavit. inter moras unus se occidit et sepultus est in monumento maiorum. alterum cum damnasset et insepultum proiecisset, eius quoque, qui sepultus fuerat, ossa eruit et abiecit. accusatur violati sepulcri.

SERMO.

An utcumque sepultum eruere non liceat? an ei non licuerit, quae potuit ⟨sepulturam⟩ prohibere? an etiam, ⟨ut⟩ non iure fuerit sepultus? hinc speciales quaestiones, utrum lex damnatum tantum parricidii, an revera parricidam prohibeat sepeliri? an ille parricida fuerit? in hoc probativae duae, altera *παθητική*, altera *πραγματική*, id est, adfectus et iuris quaestiones. an damnatus sit sua sententia, qui sibi manus attulit? an et de illo iudicatum sit, cum frater eius convictus sit? an non possit quisquam mortuus damnari? etiam ut al*ius* nemo possit, an ⟨non⟩ is utique potuerit, qui in reatu periit. †ultimae pelagi† qualitas, in qua totius controversiae vires sunt: quale huius factum, utrum venia dignum an damnatione sit? in qua tractatione *παθητικῶς* pro re publica indignandum.

4 pater *om.* **P** ‖ 6 moras ⟨iudicii⟩ *Ro* ‖ 7 unius **B** ‖ 10 ℵ **A** ‖ 14 ⟨sepulturam⟩ *Ro* ‖ 15 q u t a t u **A** ‖ *⟨ut⟩; an etiam ⟨ille⟩ non i. f. sepultus? *Ro* ‖ 17 illa **B** ‖ 18 pateticae **A**, patheticae **B** ‖ 19 pragmaticae **A**, premathice **B** ‖ 20 suae sententiae **B** ‖ 22 coniunctus **B** ‖ posset **B** ‖ 23 alias **A**, filios **B**, *corr. auct. incert. ap. Aer* ‖ 24 q **A** ‖ ⟨non⟩ *Ro* ‖ 24—25 ultima peragitur qu. *edd. a Pithoena*, ultima delicti qu. *Ro*, *an* *ultima solet (debet) peragi qu. (?) ‖ 27 pateticos **A**, patheticos **B**

DECLAMATIO.

Sepulti ergo essent et aeterna quiete conditi iacuissent parricidae manes iuxta patris latus? ut, quod diis hominibusque vide[a]tur indignum, tumulo tectus videretur, cui leges terram negant; in cuius cruciatus cum omnia commenta sit antiquitas, citerior est tamen poena quam scelus; cuius statim ora oculosque a iudicio lex iussit *o*bduci, ne hunc iucundum caeli aspectum polluerent tetri oculi; cui lucem vivo, f*luctuan*ti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulcrum negat. quem in poena⟨m⟩ sua⟨m⟩ iubet vivere, huic tumulum et exequias persolvi fas fuit? adeone omnia ⟨iura⟩ perierunt, ut ex duobus meliore loco habendus sit manifestior parricida?

Tu vero, puella tam honesti adfectus, quidquid tacita pietate suggeris, vel his audientibus refer. mihi crede, modo adprobasti, nihil te de fratribus tuis solere mentiri. »dies, inquit, noctesque miseranda patris umbra circumvolat, qualis erat cum mandatum daret; modo minax atque effera, repente summissa, his me vocibus (ut sciatis) appellat: „tu quidem, filia, parricidam postulasti; eodem crimine, iisdem argumentis, communibus ut⟨r⟩ique legibus iudiciisque, qui supererat damnatus est. nunc unus superest dolor, quod parricida sepultus est, quod

2 de subplicio cullei et paene, parricidarum **A** ‖ 3 manūs **B** ‖ 4 vide[a]tur *Ro* ‖ tumulto **Aa** ‖ 7 tamen est **B** ‖ 8 abduci **AB**, *corr. Aer.* ‖ 9 iocundum **AP** ‖ 10 fuitati mare **Aa**, fuiti mare **Ab**, fuit at in mare **B**, fuit at in mane **P**, *corr. Aer* ‖ 12 in poena⟨m⟩ sua⟨m⟩ *Fr; fortasse* *in poena sua iub. tabere ‖ 13 persolvis **B** ‖ q **A** ‖ vas fuit **A**, affuit **B**, *corr. Pi* ‖ ⟨iura⟩ *Ro* ‖ 14 habendum **B** ‖ 17 verbis aud. **A** ‖ 21 maendatum **A**, mandatam **B** ‖ 24 hiisdem **B** ‖ comminibus **A** ‖ ut⟨r⟩ique *Pi* ‖ 25 supẹ^{re}rat **A**

aeterna quiete compositus sepulcro meo parricida patrem premit. aude nunc aliquid puella fortius, et ab hoc utique me vindica, quem ego occidi. expulsus sedibus meis contactum illius fugio. quid agis, infelix puella? ecquid agnoscis alterum patris mandatum?" itaque ut primum accessit ad tumulum, sponte resoluta lapidum compage, impios cineres in editum terra suggessit: onerosa etiam inferis monstra in lucem redundare visa sunt.«

Dii boni, post haec quisquam queretur, cur ex duobus parricidis neuter iace⟨a⟩t tamquam pater, uterque tamquam frater!

CCC.

Adultera apud filium iudicem rea.

Apud communem filium iudicem ream adulterii fecit maritus uxorem. matrem absolvit adulescens. pater eandem detulit in iudicium publicum et damnavit. abdicat filium.

SERMO.

De ante actis temporibus non tantum est quod adulescenti nihil obicitur, sed etiam quod proxime iudex placuit patri. quorum ratio cum constet, poterat non improbi, vel non manifesti erroris peti venia. sed prius iure defendendus est.

DECLAMATIO.

Obicis sententiam; non dico, qualem: iudex pronuntiavi[t]. dispiciendum tibi fortasse fuerit, ad

3 ob **B** ‖ ⟨per *Sch.*⟩ quem ego ⟨bis *Ro*⟩ occidi ‖ expulsũ **B** ‖ 5 haecquid **A**, et quid **B** ‖ 6 accessi *edd.* ‖ 8 in editum **A** ‖ inferio **Aa** ‖ 9 visi **B—P** ‖ 11 iace⟨a⟩t *Ro* ‖ 15 adulteri **AaB** ‖ fecit *om.* **B** ‖ 16 matre **A**, mater **B** ‖ 22 iuđ **AB** ‖ placuit ratio p. **Ba**(—**P**) ‖ 26 prununtiavit **AB**, *corr. Sch* ‖ 26 despiciendum **AaB**

quem venires, diligentius excutiendi mores: nulla iudici libertas est, nisi pronuntiare licet, utrum voluerit. fortasse erraverim in dispiciendis causis, minus prudentiae habuerim iuvenis: ego nihil aliud debeo, quam fidem. an tu ea condicione litigabas, ut pronuntiare pro te necesse esset? Hoc dicerem, si in quocumque iudicio sententiam tulissem. aliquanto fortius ⟨agendum⟩ est, cum iudex a te sim electus: hanc, quam nunc eripis, c[l]aritatem in iudicio dedisti.

Quid tamen pronuntiavi, et in qua causa? Ream absolvi. non dico, quam ream, nec cuius criminis: hoc dico: male audire plerumque iudicum nimia severitas solet nec umquam in convicium nisi asperae sententiae veniunt. ideo absolutos publica illa acclamatio prosequitur: a damnato tristes recedunt, et victricis quoque partis silentium est. absolvi. si hoc invidiosum, si hoc criminosum est, quomodo me putem potuisse defendi, si damnassem? Absolvi matrem meam. hoc non eo pertinet fortasse, ut debuerim crimen remittere. multa ignorantes patimur. mihi mater innocens visa est. obiciebas tu adulterium — nihil necesse est tractare de causa, praesertim cum nihil sit ablatum defensionis —: mihi tamen omnia, quaecumque in matrem meam dicebantur, incredibilia sunt visa. respuebat illa † . . . † magis apud me agebat causam mater mea, dicens: »scis quomodo te amaverim,

2 iuđ **AB**, videre **P** ‖ si **Aa** ‖ utrum **A** ‖ 3 despiciendis **AaB** ‖ 4 debeo] habeo **B** ‖ 7 aliquando **AB** ‖ 8 ⟨agendum⟩ *Ro cf[ens] 66, 20 et 203, 3* ‖ 9 c[l]aritatem *Gr* ‖ in *om.* **AaB** ‖ 12 non ⟨dum⟩ *Ro* ‖ 13 iudicium **AB** ‖ 14 in *om.* **B** ‖ convimim **A**, coniuctum **B**, coniunctim **P** ‖ 15 absolutus **B** ‖ 22 ignorantur **B**, ignoranter **P** ‖ innoscens **Aa** ‖ vis **B** ‖ 23 obitiabas **A** ‖ 24 *fortasse** solutum *vel* sublatum ‖ 27 illa † . . . †, magis *Ro* ‖ causa **AB**—**P**

quomodo educaverim; nihil mihi obiectum est in aetate prima, nulla fabula ante partum secuta est: ream facit anum et iuvenis matrem.« tu me iudicem faciebas, illa testem. accedebat his illud etiam, quod non existimabam tam asperam illam dissensionem, nec veram esse litem, quae ad filium ducebatur. videbamini mihi quaerere intercessorem. aliud fortasse fuerit, quod te postea concitarit: illo tempore nihil facere melioris mariti, nihil indulgentioris potuisti. ad eum iudicem perduxeras uxorem, qui damnare non posset.

„At enim postea hoc crimen probavi.“ Non iam respondeo ista, quae dixi, † aliis muneribus accipere iud extraneorum naturam qua † fortasse iratior existi. non semper erroris odium penes cognoscentes est: aliquando causa *pro*fertur neglegentius, interim defenditur. si matrem meam nunc audias, dicit, se ad illos iudices venisse securam, et obstitisse sibi fiduciam prioris sententiae; utitur in defensione⟨m⟩ claris ac nobilibus exemplis, damnatos mihi Camillos et Rutilios narrat. verum quicumque iste exitus fuit, habuerit suum finem. si crimina in me explet (neque vereor), plura confitebor, quam obicis: et cum damnata esset mater mea, flevi et graviter tuli.

2 famula **Aa** ‖ 5 tamen **B** ‖ 8 concitant **Aa** ‖ 9 meliores **B** ‖ 11 q **A** ‖ 13—15 aliis auribus accepit iudex extraneus: utrique fort. ir. existi. *Gr;* al. aur. acciperet i. extraneorum causam, qua f. ir. extitisti *Obr;* nec quod fort. ir. extiteris *Sch; fortasse** al. munerib. accipere iudices extraneam causam: ⟨damnasti⟩, quia fort. ‖ 15 conexisti **Aa**, existis **Ab** ‖ cognoscentis **Ab P** ‖ 16 perfertur **AB**, *corr. Aer* ‖ 18 iudd **A** ‖ 19—20 defensione⟨m⟩ *Gr* ‖ 20 dampnatis **A** ‖ 21 Rutilius **AB—P** ‖ 22 suum filium **Aa** ‖ 22—23 *an* *criminari me expedit (?); si crimina i. m. expues, n. vere⟨b⟩or ⟨et⟩ pl. c. *Sch* ‖ 24 et co d. **Aa** ‖ 25 flevit **Aa**

CCCI.

Rapta a divite pro ancilla.

Pauper divitem invitavit ad cenam. erat in ministerio puella pauperis. interrogatus pauper a divite, quaenam esset, dixit ancillam. discedens a cena dives eam rapuit. educta ad magistratus puella ex lege raptarum nuptias optavit. dives accusat pauperem circumscriptionis.

SERMO.

Etiam si reus est hic pauper, non tamen mihi videtur aspere et concitate contra divitem acturus: non tantum accusator dives illi, sed gener est, et nos non sumus iracundi: rapta nuptias optavit.

*DECLAM*ATIO.

Si alio accusante dicerem causam, sciebam et expertus proxime eram, esse nobis aequam etiam adversus divites libertatem. sed me, quamquam indignissime petar, non tam lex, quam ratio prohibet a conviciis.

Ego hunc amicum semper optavi, etiam antequam essem socer, et colui et aliquid etiam supra vires facultatium mearum in excipiendo eo ausus sum. atque id me fecisse ante omnia confiteor, ut *patronu*m haberet filia mea. nunc vero eum mihi fortuna ipsa generum dedit, quem maxime diligebam. tota itaque haec, quae pro innocentia mea adhibebitur, non tam defensio erit, quam satisfactio.

11 aspure **A** ‖ c o n c i t **A** ‖ contrate **A** ‖ 13 nos] nostris *Ro* ‖ non *om.* **Aa** ‖ abtavit **Aa**, obtavit **Ab** ‖ 14 *Narratio **AB** ‖ 15 sic **P** ‖ 16 esset **A** ‖ 17 divitem **Aa** ‖ 21 esse **A** ‖ colui aliquid **A** ‖ supera **Aa** ‖ 22 facultatum **B** ‖ 24 potiorem **AB**, *corr. Gr* ‖ 27 s a t i ſ f **A**

fortasse detrectet: sed tamen audebo, ne nos fastidiat. non sum quidem locuples, sed quotus quisque? inops censu, sed integer, sine crimine, sine fabula: non indignus aliquando huic diviti visus, qui amicus vocarer, ad cuius mensae quoque societatem abundans et locuples accederet: et existimar*am* fore hoc quoque inter causas amicitiae, si cenulam diviti pauper fecisset, non illam beatam, nec qualem hic potest, non instructam ministeriis — unde enim nobis? omnia proferenda sunt in medium, cum praesertim iste nos propius ⟨non⟩ cognoverit. quidquid illud fuit, ne dedignaretur dives, maxima *cura pa*ravi, ipse composui, et post † securitatem † modo conviva⟨e⟩ serus accessi. sed opus erat ministerio. hoc paraveram mihi non pecunia, non emptione; sed uxorem ducendo, educando hanc puellam. admiratum credidi, quod hic sexus ministraret; eoque magis mihi pudori fuit confiteri, esse filiam meam. nam neque erat is cultus, et notitia nobis adhuc nova; et tamen, si de me quoque interrogasset, respondissem: »servuli tui sumus.« non persuadeo tamen mihi, ut crediderit. neque *enim* irritare tam delicatas eius cupiditates potuisset ancilla, nec fecit, quod adversus hanc condicionem fieri fortasse potuisset: rapuit tamquam ingenuam. ideoque cum educeretur ad magistratus, nihil recusavit, nihil iuri nostro opposuit; nisi forte hoc quoque in causa erat, quod ducebatur securus.

1 detractet **B** ‖ iam **A**, tam **B—P** ‖ aude bone **B—P** ‖ 2 locuplex *hic et postea* **B** ‖ et **AB** ‖ 6 aecederet **Aa**, accideret **B** ‖ et *om.* **P** ‖ existimaret **AB**, *corr. Ro* ‖ 7—8 sice nullam **Aa** ‖ 11 ⟨non⟩ *Sch* ‖ 12 non ded. **Aa** ‖ 13 *parte curavi **AB**, p. cur. ⟨ipse⟩, ipse comp. *Ro* ‖ 13—14 sedulilatem *Gr* ‖ 14 conviva⟨e⟩ *Gr* ‖ 15 u a ū **A** ‖ 17 admiraturum *Ro* ‖ 18 pudori mihi **B** ‖ 19 nanque **B** ‖ 22—23 neque tamen **AB**, *corr. Aer*

unde enim nobis adversus istum tantos animos, ut vindicaremur? quomodo hanc invidiam potuisset ferre paupertas, si occidere filia mea voluisset iuvenem inter principes civitatis? non tamen usque *eo* hoc, iudices, valet, ut non dederim beneficium.

Ubi ergo circumscriptio est? quam quidem legem arbitror propter eos maxime latam, qui circa forenses insidias aliquem scripto callidiore cepissent. ceterum ut longius interpretatio veniat, non tamen erit dubium, circumscriptionem esse inevitabilem fraudem, id est, in qua factum eius demum aestimetur, qui accusatur. singula ergo aestimemus. Invitavi ad cenam — quae hic circumscriptio est? — pauper divitem. venisti: ago gratias; habuisti honorem et illud humile limen intrasti et adisti mensam, ad quam cum venire coepimus, deos invoca⟨vi⟩mus. † alioqui ius in me humanitatis † est nostra frugalitas, quae vobis utique velut refectionem quandam et quietem praebet. inter vestras quoque epulas non semper illa ponuntur peregrinis petita a litoribus et silvis: aliquando haec vilia, quae rure mittuntur, adhibetis, quae emere nos pauperes possumus. cenasti tamen hilaris, et, ut vis videri, etiam liberalius bibisti. quare tamen invitavi? quoniam promerenda nobis est vestra potentia. si qui me detulisset reum, defenderes; si quam iniuriam timerem, rogarem te p*er* ius mensae communis. non est igitur in hoc circumscriptio, quod ad cenam invitavi. cetera uti-

5 in **AB**, *corr.* *Ro* ‖ hoc *om.* **P** ‖ beneficio **B** ‖ 6 ubi e. circ. *om.* **B** ‖ 8 callidiore *om.* **B** ‖ 9 decepissent *Ro* ‖ veniet **A** ‖ 10 ʒδ (*in marg.*) **A** ‖ 12 existimetur **B** ‖ 14 est *om.* **B** ‖ 17 *invoca⟨vi⟩mus ‖ in me **B**, me **P**; al. summae hum. *Ro* ‖ 18 fragilitas **A** ‖ utique quae **AB** ‖ 21 a *om.* **AbB** ‖ 22 rore **Aa**, rare **P** ‖ 23 ⟨et⟩ nos *Ro* ‖ 23—24 hylaris ut v. **B** — **P** ‖ 27 rogassem **A** ‖ 28 prius **AB**, *corr.* *Pi*

que ad crimen legemque non pertinent. Sequitur ergo, ut sit proximum crimen, quod in ministerio fuerit filia mea. iterum accusabitur paupertas. quid ergo nos facere iubes? emere non possumus; etiam si quid ex cotidianis supererat laboribus, educatio exhausit. mutuemur ergo et alienis ministeriis lautitias vestras imitemur, quantum potest quis<que>. apud vos illi greges ministrorum, apud vos aurum et argentum. ministerium ergo fuit ex meo. non est istud deforme pauperibus: nam et si in aliud diei tempus incidisses, tum quoque tibi videretur ancilla: vidisses pensa facientem. filia igitur ministravit, sicut mihi solet. nisi veritus essem, ne tibi invidiam fieri putares, nisi me frequenti humanitate in honore posuisses, ego ministrassem. Hinc quoque remove, quod tu fecisti: non est circumscriptio, quod interrogatus verecunde respondi et, cum mihi tecum coepisset novus usus, erubui videri sine ancilla. hoc mali habet ambitus. peccasse me fateor: dicendum fuit verum. sed hac poena potes esse contentus: non inpune feci. e*n* quae a me facta sunt, haec sunt: hi<n>c me circumscriptionis accusa, nihil ipse feceris. num enim, si tu nihil concupisses, non rapuisses, poterat mihi obici circumscriptio? hoc ergo exigis, ut ego nocens sim non ex meo facto, sed ex tuo.

Age, res quidem ipsa crimine caret, sed animus suspectus est? quid est igitur? me credibile est circumscribendi mente fecisse? invitavi, ut raperes? neque enim poterat dubitari, quin quaereres, quae ministraret; et cum interrogasses, certum erat fore,

6 intuemur **B** ‖ 7 lautitias **A** ‖ mittemur **B**, imitamur **P** ‖ quis<que> *Sch* ‖ 10 est *om.* **AaB** ‖ 12 pensa **A** ‖ 14 inv̄idia **A** ‖ 19 ābitus **A** ‖ 21 et **AB**, *corr. Ro* ‖ 22 hi<n>c *Ro* ‖ 25 ut ergo n. **Aa** ‖ 27—28 animos dispectus **Aa** ‖ 30 quaerens **B—P**

ut protinus cupiditas aliqua in animum tuum descenderet; et cum concupisses, ut raperes. quae si nulla ratione, nulla divinatione provideri potuerunt: apparet non propter id factum, quod sperari non potuit. quid enim in causa fuit, cur raperes? cultus videlicet te inlexit? hic enim adici solet ad speciem —: talis ministrabat, ut necesse esset ancillam esse mentiri.

Tu porro (permitt*a*s etiam aliquid mihi libertatis) rapiebas, vel⟨ut⟩ ancillam? —: tu raperes ancillam eius, apud quem paulo ante cenaveras? sed non credidisti, ancillam esse. possis tu fortasse huc usque descendere, ut non fastidias pauperes: numquam cupiditas tua usque ad mancipia descendet. ac si forte cepisset oculos tuos [petisses], quid opus erat vi? non munusculo sollicitas*ses*? non, si contumacior esset, pro tua illa comitate a domino petis*ses*? potuisti ergo scire, etiam antequam rapere inciperes. in ipso vero raptu non apparuit tibi ancillam non esse? non tamquam libera repugnavit? non proclamavit patrem? nullam vocem meam audisti? fieri non potest, ut non eruperit ingenuitas, quae aditura erat magistratus.

Aut ego fallor, aut de hac tota causa iudicatum est: nam si quid feceram fraudis, apud magistratum agere debuisti. „circumscriptus sum, ancillam putavi.“ necessitatem raptoris agnovisti.

Non puto te obicere, quod nuptias optavit. sed nec ego inputo; sicut ne gratulor quidem hoc matrimonio. mihi magis convenisset gener, cum

9 *permittis **AB**, permitte *edd.* ‖ 10 vel⟨ut⟩ *Gr* ‖ 14 discendet **Aa**, discendit **Ab** ‖ 15 [petisses] *Gr* ‖ 16 sollicitasti *et postea* petisti **AB**, *corr. Gr* ‖ 17 at omnino **B** ‖ 19—20 apparui ti biancillam **A** ‖ 22 meam *absurdum iudicat Ro; fortasse* *voc. eius. ‖ 24 ut ego f. **A** ‖ 30 magis c. g. c. q. mihi *om.* **B**

quo mihi par convictus, apud quem, si forte cenarem, uxor ministraret. tu tamen quid circumscriptione ista perdidisti? uxorem non habes locupletem: nihil enim magis, quam pecuniam desideras? o te dignum, qui duceres parem! tunc scires, quae discordiae, quae contentiones, quam frequens mentio dotis, quam erecta ex aequo cervix. utique in his tuis deliicis, in his cupiditatibus tibi liceret amare aliquam ancillam, deperire aliquam ministrarum. at nunc habes uxorem non ambitiosam, non exacturam comitatus, sed quae tota ex tuo vultu pendeat. laborare consuevit: habebis ancillam. Tu tantum [etiam]si quid ego offendi, mihi irascere: nihil illa fecit, nihil illa peccavit; iussa fecit, in ministerio patri paruit: ad illam hoc tantum pertinet, quod optavit.

CCCII.

Auctoratus ob sepeliendum patrem.

Gladiator in quattuordecim gradibus ne sedeat. Quidam ut patrem sepeliret, auctoravit se. die muneris productus sub titulo causae rudem, postulante populo, accepit. postea patrimonium statutum per leges equitibus adquisivit. prohibetur gradibus.

DECLAMATIO.

Postea dicam, qua causa paene gladiator factus sit, postea hoc, quod obicitur, in laudem vertam:

3—4 locupletem utile ẽẽ divitibus uxores pauperes ducere nihil *etc.* **A** ‖ 4—5 des. et te d. **B** ‖ 7 recta **Aa**, erectae **B** ‖ 10 at *om.* **B** ‖ 13 [etiam]si *Ro* ‖ 14 nihil pecc. **A** ‖ visa **P** ‖ 15 fuit **AB**, *corr. Sch* ‖ 18 autoratus *hic et postea* **Ab** ‖ 21 sed die numeris **B** ‖ 22 sudem **Ba** ‖ 22 statum **AB** ‖ 27 quod dicitur **A** ‖ veram **B**

interim incipere libet ab ipsa lege. ius certe sedendi implet ingenuitas et census. quaerendum est ergo, an hic gladiator sit aut fuerit. non sumus magni legis interpretes: non ludum, nec arenam, nec armorum [in]scientiam complexa est, sed gladium. cui dubium est, id exigendum esse in eo, ex quo nomen gladiatoris ductum est? gladiator igitur est, qui in arena populo spectante pugnavit. nam neque orator est, qui numquam egit causam; neque accusator, qui reum in iudicium non deduxit; neque reus, qui causam non dixit. videamus et ipsius periculi causam. quaero, an si creditor post datam pecuniam operas remisisset, diceres eum gladiatorem fuisse?

„In ludo fuit.“ Fuerunt doctores et medici et ministri: neque tamen [in] illo nomine tenentur. „Productus est.“ ⟨Sed⟩ et alii multi, spectaculi gratia. „sed adfuit pugna⟨e⟩“. † sed animum tenetis † cum praesertim hic ordo ex laude militiae hoc nomen acceperit. non ergo pugna per se turpis est, sed inhonesta pugna. dedit enim et familiis nomina: hinc Corvini, hinc Torquati, hinc Opimi. illum ergo maiores prohibuerunt theatro, qui vilitate, qui gula se auctorasset. mutuatus est pecuniam, ut patrem sepeliret; mutuatus unde potuit: et quo turpius putas esse sic mutuari, hoc honestius fecit. vidit enim, quid sibi accidere posset auctorato, sed illud crudelius putavit, si pater insepultus iaceret: gladiatores sepeliuntur. isti accusatores et Cimoni illi, qu*od* patris corpus vicario corpore redem⟨er⟩it,

3 magnae **B** ‖ 5 [in]scientiam *auct. incert. ap. Pi* ‖ insereñt **A** ‖ 7 glad̄ **A** ‖ 8 harena **B** ‖ expectante **A** ‖ 9 orator **A** ‖ 9—10 accusator **A** ‖ 10 reus **A** ‖ 16 [in] *Lat* ‖ 17 ⟨sed⟩ *Ro* ‖ 18 pugna⟨e⟩ *Aer* ‖ sed ⟨et⟩ alii multi equites (?) *Ro* ‖ 24 gila **Aa** ‖ auctor **A** ‖ 27 possit **AB**—**P** ‖ 30 qui **AB**, *corr. Gr* ‖ redem⟨er⟩it *Gr*

crim*ini* darent. „Sed indicavit populo, quare venisset in ludum.“ Non pugnaturus, *tantum* ut notius fieret exemplum. *n*um te, popule, iudicii tui paenitet? quomodo postea vixit? quam frugaliter adquisivit? quam parce? quam laboriose? ausim dicere, neminem sic ex hoc ordine, nec ex alio.

CCCIII.

Proditionis rei, fortes.

PRODITIONIS REI CAUSAM DE VINCULIS DICANT. Qui ⟨proditionis⟩ rei facti erant, ruptis vinculis fortiter fecerunt. praemio petunt, ut soluti causam dicant.

SERMO.

An reis dandum praemium? an proditionis reis? an his, quos non civitas armavit? an contra legem dandum sit? et hanc legem? et hoc tempore? an tollatur summa legis, etiam si vis extenuetur? qua mente petant? quid utilius?

CCCIV.

Tria praemia divitis sacerdotis.

SACERDOS TRIA PRAEMIA ACCIPIAT. VIRO FORTI PRAEMIUM. Dives sacerdos inimici pauperis filium sacrilegum uno praemio liberavit. eundem [in] adulteri*i* damnatum secundo praemio absolvit. bello patriae pauper fortiter fecit,

1 crimen **AB**, *corr. Gr* ‖ 2 ut *om.* **B** ‖ notiuus **Aa** ‖ n. illis fieret **B** ‖ tunc **AB**, *corr. Ro* ‖ 3 tum **AB**, *corr. Ro* ‖ popule **A** ‖ 4 qua **B** ‖ 10 ⟨proditionis⟩ *Ro* ‖ 23 filium *om.* **B** ‖ sacrilegium **P** ‖ 24 *in adulterium **Aa**, in adulterio **AbB**, in adulterio ⟨deprehensum et⟩ *Aer*

filius ille deseruit. vult eundem tertio praemio sacerdos liberare; petit praemio vir fortis pater, ut occidatur.

DECLAMATIO.

Utra lex antiquior? belli utique prior; sacerdotium pacis res est. tua ad unum pertinet, haec ad omnes. mihi lex debet, tu legi. utrius legis hoc tempus? ego dignior sum praemio, quam tu. me viro fort*i* contigit victoria, te sacerdote admissum sacrilegium. Hactenus de personis: transeamus ad op*t*ionem. ego hodie primum opto, tu bis optasti; et ego melius opto desertoris mortem, quam tu vitam sacrilegi. sacerdos, castra vindico: disce tu vindicare templa. [quid, si contra legem petis? unius vitam iam ter optasti.] comparavi publicas personas, nu*nc* compa⟨rabo⟩rem. tu optas numquam, nisi de alieno: ego de meo. ⟨quid? si contra legem petis? unius vitam iam ter optasti.⟩

Quamquam quid mihi cum lege? dum ne veniat adulter ille, ille sacrilegus, ille desertor in penates meos. sciet, quanto meliore patre natus sit, quam inimico. armiger, da gladium: vindicabo ego illum maritum, vindicabo templum. legem habeo et viri fortis et patris. innocentem filium habui ante huius sacerdotium: sub isto primum expilata templa.

1 illū **B** ‖ 7 lege **B** ‖ utrius [legis] *etc. Ro: fort.* *5—8 belli ut. prior. utrius leg. h. tempus? sacerd. pac. *etc.* — tu legi. ego dignior ‖ 9 forte **AB**, *corr. Aer* ‖ 11 opinionem **AB**, *corr. Aer* ‖ 11 tu b. o. e. e. m. opto *om.* **B** ‖ 12—14 *an* *ego m. o. d. mortem ⟨vir fortis⟩, quam t. v. sacrilegi sacerdos. castra v. *etc.* (?) ‖ 15 ortasti **A** ‖ 14—15 [quid *etc.* — optasti.] *Ro.* ‖ cum paravi **B** ‖ 16 num comparem **AB**, *corr. Gr* ‖ 17—18 ⟨quid *etc.*—optasti.⟩ *Ro.* ‖ 22 det **B** ‖ ego *om.* **B** ‖ 23 abeo **A**

furorem hoc iuvenis mei putabam: fiducia erat. multum est, dives, colere templa: plus tamen su*a* *t*ueri, incendere hostium templa. cur enim, si quidquam tua vota proficiunt, cliens tuus deseruit? mihi debetur praemium quod petiero. possum et tuam mortem, possum tibi auferre sacerdotium.

CCCV.

Exules a divite pugnare inter se coacti.

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Duos pauperes dives, inimicos suos, inprudentis caedis quinquennii exilio damnatos, intra fines deprehensos, dimicare inter se datis gladiis coëgit. commortui sunt. accusatur iniusti supplicii.

DECLAMATIO.

Nisi praecipua, iudices, inpotentiae voluptas divitibus videretur, ut sceleribus suis etiam glorientur: fuerat tanti miserrimorum civium perire vindictam, si possit tacere, qui fecit. haec enim est exacti iniusti supplicii manifesta iniuria, quod excogitavit, quomodo ab inimicis mors exigeretur et ipsis inputaretur.

Homines innocentes cum damnarentur quoque, *i*nfest*os* inter se concurrere coëgit; quos etiam in calamitate fortuna coniunxerat, iussit ut invicem se occiderent (quod gravissimum illis fuit) scientes.

1 hunc *Ro* ‖ 2—3 sustinere **AB**, *corr. Ro;* p. t. ⟨ea *vel* nostra⟩ sustinere, plus inc. *Sch* ‖ 5 petioro **A** ‖ 8 adiute **B** ‖ 12 infra **B** ‖ 13 cum mortui **B** ‖ 16 nisi] cum *Gr* ‖ voluntas **B** ‖ 18 fuerant **Ab** ‖ 21 et *om.* **B** ‖ 23 damnarent quia quoque **Aa**, damnaretur quoque **B** ‖ 24 confestim **AB**, *corr. Gr* ‖ cogit **B—P** ‖ 25 calamitates **B**

aestimate, iudices, quid timuerint, qui hoc fecerunt. quamvis autem, iudices, adicere invidiam sceleribus numerus soleat, nos tamen confitebimur, inter solatia doloris nostri esse numerandum, quod ambo perierunt. sic miseros commisit, ut si unus vicisset, post quinquennium redire non posset. sive igitur constare vobis, iudices, debet ultio: nulla umquam res sic contra leges excogitata est, ⟨quam⟩ ut intra fines deprehensum ⟨exulem⟩ exul occideret, sive crudelitatis exigere debe[a]t poenam vestra iustitia: non satis habuit, quod adversus miseros lex irata conscripserat. quanto enim gravius tulerint supplicium, quam meruerant, vel sic aestimate. hoc inimicus elegit, et inimicus pauperibus iratus: haec enim odia altissime sedent, cum aliquis his, quos contempsit, irascitur. innocentiae fiducia contra opes istius steterant, non tamen futuri pares, nisi duo fuissent. contra gratiam armaverunt misericordiam sui, donec ambo in periculum capitis adducti. testes enim non defuerunt. quantum *tamen* valuit innocentia! constitit inter omnes non potuisse illud nisi ab inprudentibus fieri. incredibile est, iudices, quanto difficilius finibus careant, qui exilium non meruerunt. amplectebantur miseri pio furto extremum patriae solum, non me hercule scio, an alicuius insidiis perducti, an aliqua humanitatis facie inpulsi: nihil probare possum: ambo perierunt. si tamen intueri ⟨rei⟩ naturam volueritis, apparebit profecto, non casu eos in eum locum potissimum venisse, in quo ab inimico deprehenderentur. depre-

3 numerus] nostris **P** ‖ 5 miseras **B**—**P** ‖ c o m m ĩ **A** ‖ 6 possit **B** ‖ 7 untio **Aa**, legum ultio(?) *Ro* ‖ 8 si **B** ‖ ⟨quam⟩ *Ro* ‖ 9 ⟨exulem⟩ *Aer* ‖ 10 debeat **A**, debebat **B**, *corr. Ro* ‖ 14 hoc minutus el. **B** ‖ 16 contempserit **P** ‖ n a r r a t i o **A**; irascitur. Narratio (*rubro colore scriptum*) innoc. **B** ‖ 18 duos **AB** ‖ 20 enim **AB**, *corr. Gr;* autem *Aer* ‖ 24 pro **P** ‖ 25—26 scin al. **B** ‖ 28 ⟨rei⟩ *Ro*

hendit enim, tamquam expectasset. minus quidem miserrimos cives confuderat istius aspectus; iugulum contumaciter parabant. »iampridem mortem contempsimus, nec inimicitias adversus te suscepimus, nisi lucis vilitate. occide: numquid plus potes?« risit animos; et »adhuc nescitis, inquit, quantum opes virium habeant: efficiam vos inimicos«. tradi utrique gladium iubet et custodiri in primo impetu manus; circa flagella et ignes et omnis tyrannicae crudelitatis apparatus. quantos enim fuisse credis metus, qui effecerunt, ut concurrere illis expediret? o misera condicio! magna necessitate victa libertas est. tunc rogaverunt, donec iste crudelis lanista »concurrite, inquit: in istas innocentes manus *ve*nitis prudentes; non continget innocentibus mori«. quae miserorum inter binos metus cunctationes! occidere coacti sunt eos, quorum miserebantur. quid ego faciem tristissimi illius *contention*is narrem? quid vulnera? quid sanguinem? quid gemitus? tu saltem fortuna melius: uno uterque fato iacet. te tamen, dives, interrogo, quid de illo facturus fueris, qui superfuisset? hoc est puras manus habere? hoc nobis pro innocentia imputas? nocentem fecisti ipsam infelicitatem et, tamquam parum esset exigere poenas, supplicia infamasti, id denique coëgisti, quod defendere non potuissent, nisi coacti.

Iniusti supplicii ago. non est mihi lex inter-

2 conspectus **P** ‖ ıugulũ **A** ‖ 5 occidere **B** ‖ 6 animo **B**, *fort.** amicos ‖ 7 opus **B** ‖ 10 omnes **AP** ‖ apparatos **AaB** ‖ 13 tunc] diu *Gr* ‖ 15 initis **AB**, mitis **P**, *corr. Ro, qui tamen malit* 14—15 en istas inn. manus polluitis pr.; et istas in m. committite pr. *edd. ab Aerodiana* ‖ contingit **A** ‖ 17 bonos **B** ‖ cunctatio nec occ. **AB**, *corr. Pi* ‖ 18 ergo **A** ‖ 18—19 tristis si nullius **B** ‖ 19 temporis **AB**, *corr. Ro* ‖ 24 putas **B** ‖ 25 quanquam **B** ‖ esset et **A** ‖ 26 idemque **B**

pretanda. omne iniustum supplicium est, quod non est exactum secundum legem. da igitur ius mihi, quo perire debuerint. „Exulem intra fines liceat occidere.“ Quod satis est: non occidisti. quidquid aliud factum est, contra legem est. sit aliquid mitius, sit aliquid clementius: non licet; nec tibi licebit ignoscere. »exulem intra fines liceat occidere.« neminem, iudices, eorum, qui iura condiderunt, tam asperum et trucem existimo fuisse, ut tantum scelus crederet posse fieri. metu sine dubio fines nostros clusit exulibus; magnam tamen illis, qui deprehendissent, inposuit difficultatem. exulem intra fines deprehendisti: occide, si potes; sed occide tua manu, sume carnificis animum. sequetur quandoque te ista conscientia, et quamquam inpunitus sanguis manabit tamen usque ad animum. quae sunt istae deliciae, ut tu velis inimicos tuos in*cru*entis manibus occidere? exulem intra fines liceat occidere: si deprehensos detinuisses, iniustum supplicium esset. nemo inter poenas exulis constituit mortis expectationem. istud, quod nutum tuum diutius vident, quod arrogantiam ferunt, iniustum supplicium est. non licet tibi gladium supra cervices diu tenere; non licet iugulo necem admovere lente. tu eos detineas intra fines, quibus venire non licuit? occide vel statim vel, si differre potes, miserere. nondum dico, concurrere —: praes*ente te* ⟨alterum⟩ alterius cervicem ferire coëgisti: iniustum supplicium est.

„Mori debent.“ † Qua lege in qua scriptum est

16 manabat **B** ‖ 18 *inprudentis m. **AB**, inprudentibus m. *edd.* ‖ 23 fuerunt **Aa** ‖ 25 iugulo **A** ‖ iugulum **P** ‖ 27 defferre **A**, deferre **B** ‖ 28 praestantis **AB**, *corr. Ro* (*cf. 198, 27*) ‖ ⟨alterum⟩ *Gr* ‖ 30 debet **AB** ‖ 30 *sq.*: qua lege? in qua scr. est cui licet, occidat *Ro; fortasse* *qua in lege scr. est ita »(exules) occidantur«? (*cf. 201, 13 sqq., 207, 10 et decl. 383 fin.*)

cito occidat † putate, iudices, huius furoris ad vos causam referri: ex duobus exulibus intra fines deprehensis ab altero occisus est alter. statim cum hoc agere iniusti supplicii volo. quis tibi gladium dedit? quomodo potest fieri, ut is debeat occidere, cui necesse est mori? nemo, ut opinor, absolv<er>et. fieri non potest, ut si damnanda fuerit audacia, non sit vindicanda necessitas. cum illorum crimen foret, si voluissent: tuum sit necesse est, quia coëgisti. Si concurrissent et viverent, iniusti tamen supplicii agerem. facile est vitae damnum: abstulisti miseris innocentiae opinionem et ut pessimum gladiatorum genus perire iussisti. non potueras absolvi, si infelicibus missionem dedisses. quos composuisti? homines eiusdem civitatis, eiusdem fortunae, eiusdem inimicos. plurimum tamen adhuc ad dolorem pertinet, quod te spectante pugnarunt: ille gravissimus dolor, quod ad inimici voluptatem satisfacerent. misera condicio necessitatis! gloria infelicibus erat, facere quod *no*lles: quam contumaciam vicisti!

Proponite ignes et <flagella>, constituite ante oculos illud crudele spectaculum, sedentem hunc altius, armatos circa servos. neque enim profecto sine praesidio magno, sine certa securitate ferrum commisit inimicis. qui dolor miserorum, quod quemquam vulnerarent isto praesente! certum habeo: et hortatus est et laudavit illum, qui prior percussit. omnia licet feceris, neuter tamen amicum suum occidisset, nisi scisset expedire, ut uterque moreretur. si bene miserorum innocentiam novi, non tantum tibi, quantum optaveras, contigit:

2 causam] tamen **P** ‖ 3 altero **B** ‖ 5 is *om.* **B** ‖ 7 absolv<er>et *Ro* ‖ 18 damnaverũt **B** ‖ 21 velles **AB**, *corr. Gr* ‖ 22 <flagella> *Ro cfs. 196, 9* ‖ 26 inimicus **B** ‖ 28 est *om.* **B** ‖ 29 *percussi<sse>t (?) ‖ feris **B** ‖ 32 n. tamen tibi quoniã op. **P**

concurrerunt lateribus nudis. omnia tu licet crudeliter excogitaveris, fecerunt tamen bonum exemplum.

CCCVI.

Expositus, negatae matris nuptias petens.

Maritus peregre proficiscens praecepit uxori, ut partum exponeret. expositus est puer. maritus peregre uxore herede decessit. post tempus quidam adulescens, cuius aetas cum expositionis tempore congruebat, coepit dicere se filium et bona sibi vindicare. inter moras iudicii bello idem adulescens fortiter fecit. petit praemio nuptias eius, quam matrem dicebat, manente priore iudicio. C. D.

DECLAMATIO.

Non ita me prima frons causae callidissima optionis simulatione decipit, ut mulier ista matrimonio c[r]edat, quod hodie nemo peteret, si non recusaretur: illud magis vereor, ne iuvenis, qui eius quam matrem esse dicebat nuptias optat, videatur velle ad verum pervenire, ac vos latentium natalium credatis experimentum, quod mulier, quae post amissum maritum per tot annos, qui facere poterant ab infantia virum fortem, sic complexa est viduitatem tamquam genus pudicitiae, hunc iungere sibi venere sera et polluere complexibus non vult filii sui, si vixisset, aetatem. Intellego itaque, non tam multa mihi contra praemium dicenda, quam contra argumentum: sic componenda actio est, tamquam nos audiant iudices illi. non

1 omnia] erã **P** ‖ tu *om.* **B** ‖ 5 negante **Aa** ‖ 18 credit **Aa**, credat **AbB**, *corr. Obr.* ‖ illis **A** ‖ 21 ad **A**, at **B**, *corr. Aer* ‖ 27 aequalem *Ro* ‖ 28 dicendam **B** ‖ 30 alii *Aer, cfs. 204,3*

tamen iuvenem pari captione ludemus. fecisset, fecisset hoc astuta mulier, anus inverecunda, ut iuveni curioso offerret hanc fatigati corporis partem. erat dignus, qui dum alterius patrimonium petit, perderet etiam praemium suum. sed mulier simplicissima, (si quid mentiri posset [si] non exposuisset,) palam se nolle profitetur. hoc pudori satis est: si quid iusseritis, culpa cogentium est. quid interim proficit adulescens ille? nam si praeiudicium est, quod haec recusat: et illud sit argumentum, quod hic optat. cuius quidem pudori propter recentia merita cupio consultum. magna tamen cupiditatis invidia inquinat laudem, si cum alienum patrimonium petat, non putat sua referre, utrum hereditatem illud faciat, an dotem.

Haec quidem minus sollicita fuit priore iudicio; tunc enim pudor salvus: nunc totos necesse est proferre gemitus. »semel, inquit, infeliciter nupsi. peregrinabatur maritus; illuc ierat, unde non est reversus: tamen misera concepi et, quantum uterus crescebat, tantum accedebant exequiae. convenerunt ad parientem consolantes propinqui. haec passa sum suasore marito, qui me fecit heredem. quis potest illum diem referre sine lacrimis? vivum funus gremio tuli; quam paene expiravit in manibus meis! deinde periit ille, qui iusserat: quam paene potui non exponere! quid mihi cum hac hereditate? effecit, ut filium magis desiderarem.« falsas putate voces, si postea nupsit. ille desiderabatur infans. sic, puto, effectum est, ut aliquis se filium diceret. haec quidem fabula adlata est, tamquam temere

1 laudemus **P** || fecisset *om.* **AaB** || 2 inverecondia **Aa** || 5 simp. set qu. **Aa** || 6 [si] *Gr* || 8 vixeritis **B** || 10 recussat **Aa** || 12 tamen *om.* **B** || 19 infeliter **A** || peregrinabitur **A** || 22 de gravida expositura **A** || 24 post **AB** || 26 expirat **Aa** || 29 *efficit **AB** || 30 si ipsa nupsit **P**

crediturae. sed postquam se perspici sensit iuvenis differre coepit. nihil iudicium magis trahit, quam diffidentia petitoris. ante consummavimus bellum. non fraudabo te, iuvenis, gloria tua. tu fugasti hostes. felices, si qui tibi sunt parentes! utinam credibilia finxisses! effeceras, ut te cuperet agnoscere. Hic libet adloqui iuvenem: tu quidem fortiter fecisti, sed minor corporis virtus; plus est in animi moderatione: ne quid inprobe petas, ne videaris isto animo litigasse.

„Licet, inquit, mihi optare, quod velim.“ Nullum manifestius improbae optionis argumentum est, quam vim legi adhibere. quis enim dicit »necesse est«, qui dicere potest »oportet«? non tamen hoc ⟨iuris⟩ natura recipit, ut tam gravi servitute [iuris] obstrinxerit rem publicam, qui legem dicebat. sibi sane tulerit iura simplicius aetas vetus, minorque fuerit verborum custodia, cum intellecturi non timebantur. has enim primas rudibus illis ac militaribus viris existimo placuisse leges, quibus inter continua bella praemium non avaris virtutibus dabatur. Neque ego crediderim, optionem tunc illam respexisse ad onera rei publicae. liberalis erat populus ex praeda. testis carminum antiquitas, ubi illi primi heroës canebantur. bellator huic currus, huic ducum exuviae, nonnullis captivae forma praestantior, ⟨cuius⟩ ultima sors habebatur, quamlibet nobilis peteret. legistine circa decennis belli

1 perspiciens sit **B** ‖ 2 ℵ **A** ‖ 4 consummabimus **AB** ‖ 6 efficeres **B** ‖ cupuret **A**, cuperent *edd.* ‖ agnosceret **Aa Ba** ‖ 8 aio͡ **B** ‖ 11 vellem **Aa** ‖ 12 non debere leges simplicit̃ datas maligne int̃pretari **A** ‖ optimis **B** ‖ 13 adhiberi **B** ‖ 14 potest *om.* **P** ‖ 15 tantum **P** ‖ ⟨iuris⟩ *Ro* ‖ 16 [iuris] *Ro* ‖ 17 minor **P** ‖ 19 illis ẽ m. **B**, illis et m. **P** ‖ militalibus **A** ‖ 21 avarus **Aa**, avarius **B**; avarum *Ro* ‖ 22 ergo **Aa** ‖ 26 nonnulli **B** ‖ 27 formae **B** ‖ 27 pr., ⟨cuius⟩ ultima *Ro*, ⟨quae⟩ ultima *Sch*

exuvias contendisse clarissimos reges? haec sacra sunt merita, haec coniurata virtus. hoc erat illud »quod volo«. si vero isto verbo immodice abuteris, respondebit tibi res publica: »quid mihi prodest vicisse, si adhuc aliquid negare non possum? sic mecum loqueretur victor hostis. quid? si templorum incendia petas, legum *abo*l*iti*ones? hoc modo et nuptias matris optar*as*.« Quanto iustius tibi mulier privata respondet: »non pro me tantum militasti: appella rem publicam, appella magistratus. non potest a privato dari, quod ab omnibus debetur. haec dicerem, si aliquid ex rebus meis concupisses: nunc matrimonium petis, quod tibi contingere non potest sine invidia captivitatis.« si tamen urbe capta invocaret manes mariti, non auferret hostis et misereretur eius, quae amare defunctum videretur. tibi cum hac quomodo potest convenire, cuius matrimonium non peteres, nisi cum ea litigasses? vis scire, quid sint nuptiae? —: aspice illam virginem, quam pater tradidit, euntem die celebri, comitante populo. non potest quisquam dare, quod constat duorum voluntate. utcumque tolerabile esset, si virginem peteres, quae nullo suspira⟨vi⟩t adfectu, quae adhuc rei publicae matrimonium debet. est praecipuum ius senectutis, quoniam non *omni*a subit omnis aetas: non perpetuo

1 contendere **P** ‖ 3 ill. »quod volo« *Ro* ‖ immodico **AB**, *corr. Gr* ‖ habitiaris **Aa**, habuteris **Ab**, habituris **B**, habiturus **P** ‖ 4 non om̃a danda iis qui premiũ petunt **A** ‖ mihi *om.* **A** ‖ 7 obliviones **AB**, *corr. Pi* ‖ 8 optares **AB**, *corr. Ro* ‖ 9 tamen **AP** ‖ 12 concupisset **Aa**, concupisces **P** ‖ 13 petes **AaB** ‖ 15 c[apt]ivitatis *Ro* ‖ 18 videre **Aa**, videtur **B** ‖ 18 reconvenire **P** ‖ peteres quae nullo suspirat affectu nisi **Aa** ‖ 18—19 cum ex ea **A** ‖ 19 ligasset **Aa** ‖ 22 matrimonio consensum necessarium et anuum nuptias iuvenibus non concedendas **A** ‖ 23 suspira⟨vi⟩t *Ro* ‖ 26 una **AB**, *corr. Pi;* non una subit omnia aetas *Sch; fort.* non omnia s. una aet.

senatorem citat consul; est sua legationibus requies; cum hos habueris annos, iam non militabis.

Cogis nos agere fortius. non omnibus praemium debetur: non petet servus, non petet peregrinus. tu hanc adserendo matrem incertis te parentibus esse confessus es. ut optare possis, primum te necesse est filium probes. perseveras? sic agam, tamquam velit. nuptiis tibi opus non est hoc tempore: militare debes, excubare, vigilare. ab hac te voluntate non debebat nec mater abducere. a*ut* tu, si quietem mavis, duc uxorem parem. [bene dictum]. compositis aetatibus coacta matrimonia tamen facile fastidiunt⟨ur⟩: sive non habet omne, quod licet, voluptatem, seu continuis vicina satietas, sive durum est, quod necesse est. ⟨inter pares quoque annos citius femina senescit, neque amatur anus uxor nisi memoria.⟩ quid si adfert inpares annos? in hac aetate ne olim quidem iuncti se amant. operies flammeo canos? ut inducta in cubiculum quomodo blandiatur? quomodo appellet? nam tu matrem vocabis. [inter pares quoque annos citius femina senescit, neque amatur anus uxor nisi memoria.] tu fortasse † nunc velis †: illum annum expecta, qui veniet: non eundem gradum ultima aetas facit, nec decedit suprema vita, sed corruit. non ipsam petis *et* tua nihil interest, uxor sit an mater.

Satis diu fictis respondimus: nunc ars aperienda

2 habuerit **B** || 10 debead **Aa** || ac tu **AB**, *corr. Ro* || 11 patrem **Aa** || *benedictam **AB**, *quod recte quidem emendaverunt editiones, sed in marginem reiiciendum esse ut lectoris nescio cuius approbantis notam non intellexerunt* || 13 fastidiunt⟨ur⟩ *Obr* || 14 convicinis **P** || sitietas **Aa**, societas **B** || 15 est *post* necesse *om.* **B** || 15—17 ⟨inter pares *etc.* — memoria⟩ *Ro* || 17 adfret **Aa** || 19 flãmeũ **A** || canes **Aa** || ut *om.* **P** || 21—23 [inter pares *etc.* — memoria] *Ro* || 24 excepta **P** || 26 *sed **AB** || 26—27 sit amator **Aa**

est. non conscientiam nostram temptat, sed verecundiam, ut huic expediat mentiri. audite igitur tamquam alii iudices. Iam primum omnium apparet, nullam esse generis, quod adfectat, probationem: alioqui praemio opus non esset. non †anus ulla, non † index. hinc est illud »nubat, nisi mater est.« una calumniae origo est, quod hanc exposuisse constat. rarum igitur est, ut expositi vivant. caducum circa initia animal homines sumus. nam ferarum pecudumque fetibus est statim ingressus et ad ubera impetus: nobis tollendus infans et adversus frigora *mun*iendus; sic quoque inter parentum manus gremiumque nutricis saepius labitur. unde nobis tantam felicitatem, ut ad infantem mors arcessita non veniat? vos ponite ante oculos puerum statim neglectum, cui mori domi expediret: *vi*de⟨te⟩ nudum corpus, sub caelo, inter feras et volucres. video moveri, mulier, lacrimas tuas. nemo tibi mortalium posset ignoscere, nisi iussa fecisses. alia tamen condicio est eorum, quibus obvium patrem quaerit exponentium paupertas. ille relinquitur loco celebri, *h*unc et libet custodire longe et *ex*pectare fortunam. aliter abdicatur, quem iussit exponi, qui relinquere poterat heredem. sis porro sublatus; ille, qui te educat, sci⟨a⟩t parentes. perisse patrem audit: cur tibi non petit patrimonium? cur istud tot annos tacet? an expectat, donec probare non possit? age, quid fu-

2 huic *om.* **B** ‖ 3 *fortasse* *⟨illi⟩ alii, *cf.* *199, 14. 30* ‖ 6 non anulus ullus, non index *Ro; fort.* *non anus u. n. ⟨senex⟩ ind. ‖ hic **B** ‖ 7 calumnia eorigo **Aa**, calumnia origo **AbB** ‖ 8 igitur *improbat Ro, sed cf. 224, 18* ‖ raro evadere eos qui exponuntur **A** ‖ 11 ab ad **Ba**, ab **P** ‖ hubera **A**, ubere **B** ‖ 12 nutridus **Aa**, nutriendus **AbB**, *corr. Aer* ‖ si **B** ‖ 15 ab **A** ‖ accers **A** ‖ 17 inde **AB**, *corr. Ro* ‖ 22 tunc **AB**, *corr. Ro* ‖ 23 spectare **AB**, *corr. Ro* ‖ aīr **B** ‖ 24 quemvis **Aa** ‖ 25 postremo **P** ‖ 26 sci⟨a⟩t *Ro*

turum erat, si periisset et mater? age, ⟨si⟩ nollet filium mater agnoscere? nam huic quidem quanta fuerit materni nominis cupiditas, non illis tantum argumentis probabo, quod concepit, quod sustulit: sed quod maritus numquam mandat exponendum, nisi educaturae. date huic quem vultis adfectum. si voluit habere, facile agnoscet; si noluit, sic exposuisset, ne educaretur. et tamen fuerit fortis adversus infantem: plura blandimenta robustior aetas habet. o quantos haec ex alienis liberis cruciatus tulit! blanditur aliquis puer: »talis esset meus.« laudatur aliquis vultu speciosus: »talis fuit ille, quem perdidi«. crescit cotidie dolor: »iam in foro conspiceretur, iam militaret; iam illi uxorem quaererem«. nunc vero propiores admovet stimulos vir fortis. haec suum negaret? te parentes liberis suis monstrant. scilicet timet, ne †ad illam† matronae conveniant. si se matrem fateretur, aliquid fortasse in honorem ipsius optasses. ego miror, quod tuo errore non utitur: et uteretur, si errare te crederet. cum ergo non nubit, aetatem suam intellegit; quam impares sitis, videt. est quaedam etiam nubendi inpudicitia. a viro iam suo secubaret, utique si aetatis huius filius interveniret. haec si nubere in istis annis potest, quomodocumque, dicam, mater incesta est, et necesse est, umbra saltem sceleris laboret. cur in fabulas eat? cur habeant materiam maligni? vix absolvi nuptiae possent, si iam contra te iudices illi pronuntiassent. quid futurum est, si haec parata fuerit nubere et

1 ⟨si⟩ *Aer* ‖ 4 concepi **A** ‖ 7 agnoscit **AB**, *corr. Ro;* agnosceret *edd.* ‖ 13 perdidit **AB** ‖ 17 libertis **AB** ‖ 18 illus **A** ‖ 20 ut **P** ‖ 21 cur e. n. nubit? *edd.* ‖ nubat **B** ‖ 23 t u r p e ẽẽ a n u b u s n u b e r e **A** ‖ nubendum pudicitia **B**, nubentium pud. **P** ‖ s e c u b̄ **A** ‖ 25 [in] istis *Ro* ‖ cuicumque *Gr* ‖ 25 incerta **B** ‖ 27 labo/////ret **A**

illi matrem pronuntiaverint? Quid autem? tu, iuvenis, si tibi nuptiae adiudicatae fuerint, ducturus es? si non duxeris, non fiet sic generis experimentum? si ducturus es, factum est. me miserum! anum ducis iuvenis! video, quid concupieris: „mater est: non vult.“ ergo mater an uxor sit, nihil interest?

Ceter*um* iuveni audacia in promptu: nec in hac aetate mortem quisquam miraretur. per fidem, iuvenis, bona potius opta. consuevit frugalitati; sine marito diu vixit inter gravissimas vitae calamitates, non sine solatio tamen: † meruit meritum. † et iam in fine vita est; nec de hereditate sollicita est: non habet filium.

CCCVII.

Conscius veneno proditoris.

Conscientiae sit actio. Proditor torqueatur, donec conscios indicet. Proditor bis tortus pernegavit; cum futurum esset, ut tertio torqueretur, amicus ei venenum dedit. reus est conscientiae.

SERMO.

Duo nobis efficienda sunt, ut conscium habuerit, ut hunchabuerit.

DECLAMATIO.

Scio vos, iudices, posse mirari, cur ex hoc in iudicio quaeratur. prospexerat enim lex, ut conscius

1 tu *om.* **B** ‖ 4 miseram **B** ‖ 5 animum **Aa** ‖ 6 vul **A** ‖ 8 cetera **AB**, *corr. Gr* ‖ inveni **B—P** ‖ audaci **A** ‖ 9 mortem] temeritatem *Gr* ‖ 10 consuevit **A** ‖ diu iuxta **B** ‖ 12 meruit maritum *edd. inde ab Aerodiana* ‖ 14 nec habet **B** ‖ 16 veneni **P** ‖ 17 haccio **A** ‖ 19 tortio **B** ‖ 27 prosperat **Aa**

per tormenta potius quaereretur. sed quatenus nequitia obviatum est legi, reliquum est, ut hic reus sit. ac primum omnium nego fieri potuisse, ut proditor conscios non haberet. intuemini naturam, intuemini magnitudinem sceleris. prodere populum, civitatem, exercitum, non est unius. in hoc mihi non est laborandum. nam lex, quae torqueri iubet, donec conscios indicet, non dubitat conscios esse. vidit enim, quanta esset inter se quodammodo sceleratorum fides, quamdiu tacerent. itaque non sic scriptum est »proditor torqueatur«, sed »torqueatur donec conscios indicet«: adeo ille, qui nondum indicavit, adhuc non est pro torto. ergo ut maioribus nostris visum est, [si] conscios habuit. . . . .

Videamus, quos habuerit. nullum factum deprendi, nullum conscientiae signum putemus, mortuum esse, antequam torqueretur: quaeramus, quos conscios habuerit. nonne illud genus quaestionis praecipiendum est, quem habuerit amicum? non temere debet indicasse tantae rei conscientiam. Longa consuetudo, vetus amicitia facit, ut veniat quis in sceleris societatem. amicum igitur proditoris te fuisse negas? iam si te interrogavero, quare dederis venenum, respondebis „tormenta tertio videre non poteram: meos artus, mea lacerari viscera putabam“. iungit enim amicitias similitudo morum: nescio quomodo inter sese animorum numina vident et agnoscunt; nec quisquam amare in altero

1 nequitiam **AB** ‖ 2 obviam est **Aa**; obviam itum est *Bu* ‖ 7 nunc est l. **A**, non ne est l. **B** ‖ 11 sed torqueatur *om.* **B** ‖ 12 docec **B** ‖ 14 maloribus **A** ‖ si **AB**, iste *Sch, exclus. Ro et Ri; an* *visum est ⟨conscios habuit⟩. si consc. *etc.* (?) ‖ 16 iudicamus **P** ‖ deprehendi **B** ‖ 26 arctus **B—P** ‖ 28 non posse amicos esse nisi qui similes habent mores *et* ℵ **A** ‖ nomina **Aa**, lumina *Obr* ‖ 29 ne **A**

potest, nisi quod tacitus probat. nec haec in nobis tantum comparatio. muta animalia si in unum conferantur, genera tamen coibunt. amicus illius fuisti; cum illo tibi seria ac ioci: non potes videri non probasse, qu*ae* non ignorasti. amicus proditoris fuisti. plus est hoc, quam si dixeris, conscium te fuisse. „At bis tortus pernegavit.“ Reddes nobis rationem, quare illi amicus tantopere fueris. dignum me hercule exemplum quod fieret in re honestiore: tu, ne ille amplius torqueretur, periculum capitis subisti; ille, ne te nominaret, bis tortus est. qui non indicat ⟨conscium⟩, confitetur amicum fuisse. „bis tortus negavit.“ nihil dicam de varietate tormentorum: nondum erat tortus, qui torqueri poterat. illa, illa quaestio fuisset, quam timuisti. difficile est contra dolorem aegris durare corporibus, *a*t facile est integro sensu perferre, quam semel indueris, persuasionem. ideo ars inventa est: illae torquent nocturnae cogitationes, illa recordatio praeteritorum, illa expectatio futurorum. illa est quaestio gravis, cum vulnera caeduntur, cum persuasum est animo, nullum esse finem tormentorum. non igitur peracta quaestio fuit.

Ducit me indignitas rei. venenum proditori dedisti. nisi aliud crimen occupassem, veneficii accusarem. venenum paravit, habuit, dedit. et primum hoc invadere libet: unde tibi venenum? ad quos casus parasti? sic illud habuisti, tamquam possis ipse torqueri. age, nondum invado tamquam proditorem; interim ago tecum magistratus nomine: cur in custodiam inrupisti? quibus suppliciis hoc

1 tactus **B** ‖ vobis **B** ‖ 2 tantum *om.* **Aa** ‖ 2—3 unum tantum conf. **B** ‖ 5 quem **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 *reddis (?) ‖ 12 ⟨conscium⟩ *Ro* ‖ 15 qa(d)rınıg **A** ‖ 15 poterat. illa questio esset quam qui visti **B** ‖ 18 iodo **Aa** ‖ 24 duce **B** ‖ 31 inrumpisti **Aa**

venenum luere poteras? proditor bene periit. sed redeamus ad crimen. venenum dedisti, cum scires futurum ut suspic⟨ar⟩emur: quam valde confessionem timuisti, qui subire maluisti hoc argumentum! „Amicus, inquit, era*t*.“ Quid a[g]is? amicus etiamnum? patri bono iam filius non videretur. antea tibi poterat ignosci, cum ignorabas: etiamnum probas proditorem. amicus ille? hoc de proditore non est misericordia. qui misereri proditoris potest, crudelis est. non ergo istud amicitiae tuae miseratione fecisti: iam tibi nuntiabatur suprema vox. vis scire, quam hoc non amicitia feceris? —: ne torqueretur non dedisti. passus es, ut torqueretur ⟨iterum⟩. iam anne tertio torqueretur, minime ad ipsum pertinebat. bene, quod magna scelera his ipsis, quibus occultari videntur, aperiuntur. dum hoc agis, ne amicus tuus fateatur, ipse confessus es.

CCCVIII.

Duo testamenta.

Testamenta ultima rata sint. Intestatorum sine liberis mortuorum bona proximi teneant. Quidam primo testamento instituit heredem amicum, secundo facto alterum. decessit. posterius testamentum damnatum est. ambigunt de bonis priore testamento heres scriptus et propinqui.

2 veneno *Aer* ‖ 3 suspic⟨ar⟩emur *Aer* ‖ 4 argentum **Aa** ‖ 5 eram **AB**, *corr.* *Ro* ‖ a[g]is *Ro* ‖ etiam non **A** ‖ 7 pot. ignorat ignosci **B—P** ‖ 11 nunciabar **B** ‖ 12 viscere **Aa** ‖ quam demum amic. **P** ‖ 13 ut ⟨iterum⟩ torqu. *Aer* ‖ 14 iam a. t. torqueretur *om.* **Aa** ‖ 16 aperiunt **B** ‖ 18 M. FABI. ///// QUINTIL///// FINIUNT TRACTATE INCIPIUNT COṬLORATĘ **A**, M. Fabij Quintiliani finiũt tractatę incipiunt coloratę **B**, *similiter* **C** ‖ 24 prius **B**

DECLAMATIO.

Et in more civitatis ⟨et⟩ in legibus positum est, ut quotiens fieri potuerit, defunctorum testamento stetur, idque non mediocri ratione. neque enim aliud videtur solatium mortis, quam voluntas ultra mortem: alioqui potest grave videri etiam ipsum patrimonium, si non integram legem habe⟨a⟩t et, cum omne ius nobis in id permittatur viventibus, auferatur morientibus. proximum locum a testamentis habent propinqui; *sed* ita, si intestatus quis ac sine liberis decesserit. non quoniam utique iustum sit, ad hos pervenire bona defunctorum, sed quoniam relicta et velut in medio posita nulli propius videntur contingere. nihil est ergo, quod nos onerare temptent nomine isto propinquitatis, iactatione sanguinis et naturae homines binis iam tabulis exheredati. Et sane quotiens quaestio iuris est certi et a maioribus constituti, nihil necesse est laudare leges, quibus utimur et ad quas vobis iudicandum est.

Quaestio igitur totius causae nostrae (ut opinor) in eo consistit, an amicus meus intestatus decesserit. in qua parte delector, nihil tam obscure, nihil tam clam esse factum, ut nobis probandum sit. Interrogo vos igitur, propinqui, an hic, quem intestatum decessisse dicitis, scripserit aliquando testamentum? interrogo vos, an hae tabulae, quae ex parte nostra proferuntur, testati sint? † intellegitis a me signum an omni iure conscriptae vel

2 ⟨et⟩ *Aer* ‖ 5 aliud *om.* **B** ‖ 6 alicui potest gravius **B** ‖ 7 habe⟨a⟩t *Ro* ‖ 8 et] ut *Aer* ‖ 10 sum testatus **B** ‖ 17 exheredati **A** ‖ exhereditati **Aa** ‖ 20 vindicandum **B** ‖ 26 in testamentum **Aa** ‖ 27 hae *om.* **B** ‖ 28 nrã **A**, mea **B** ‖ testamentum sint *Ro, cfs. 211, 14; 212, 19 sqq.* ‖ sunt **A** ‖ 29 conscribitur **B** ‖ 28 — 211, 1 intellegitis autem signatum

tabulis soletis damnare.† non id agunt, ut *omnino* non fecerit testamentum, sed intestatum volunt videri eum, quia non semel fecerit. „Scripsit, inqui⟨un⟩t, et alteras tabulas.“ Apparet quam noluerit intestatus mori. neque ego negaverim, non uno genere fieri intestatos. aut enim is est intestatus, qui non scripsit omnino testamentum, aut qui id scripsit, quod valere non possit. vos eligite, quem velitis esse intestatum. si eum, qui non scrips⟨er⟩it, non est hic, cuius de bonis agitur: bis enim scripsit. si eum videri vultis intestatum, qui vitiosum scripserit testamentum, hoc confiteamini necesse est, vitiosum testamentum esse pro non scripto. hoc igitur supremum quaero sitne testamentum? si confitemini esse testamentum, non potest videri intestatus decessisse. si non est testamentum (sic⟨ut⟩ non est, quia non iure factum est) nihil obstare priori potest.

Venio nunc ad meam legem. »testamenta ultima rata sint.« habet sine dubio, si verba tantum ipsa intueri velimus, hoc ius occasionem brevem calumniae. quid enim? si unum aliquis erit, quin ad vos bona pertinuerint, tamquam in-

gnatum ac omni iure conscriptum. vultis tabulas sollemnes damnare? *Sch;* intellegitis amici signum? an omni iure conscripta velut rabulae soletis damnare? *Ro.*

1 solet is **B**, solet his **P** ‖ *utrum non **AB**, utrum ⟨an⟩ non *Ro* ‖ 2 intestamentum **Aa** ‖ 3 inqui⟨un⟩t *Aer* ‖ 4 ut **B** ‖ 6 his **A** ‖ 7 scripserit **P** ‖ *post* testamentum, *ultimum paginae 43 v. vocabulum dimidium versus erasum habet* **A**, *deinde nova codicis pagina incipit ab* sic um qui non scripsit omnino testamentum, *quae verba transverse ductis lineis delentur* ‖ 7—8 quid scr. **AaB** ‖ 8 valere **A** ‖ 9 intestamentum **Aa** ‖ enim **B** ‖ scrips⟨er⟩it *Ro* ‖ 12 scripsit **B** ‖ 13 vit. esse testamentum p. **AB** ‖ 14 sit test. **B** ‖ 15—16 detestatus **B** ‖ 16 sic⟨ut⟩ *Aer* ‖ 22 levem *Sch* ‖ si eum **Aa**, si enim**Ab B**—**P** ‖ 23 non vitium **AB**, novitium *edd., corr. Aer,* p. v. novissimum q. m. i. p. dixerimus *Gr*

scripserit testamentum? potest videri non *ultim*um, quod magis iure primum dixerimus. sed quemadmodum inter plur[im]a testamenta ultimum valere oportet: ita haec manifesta legis voluntas est, ut id testamentum valeat, post quod nullum testamentum est. neque est incredibile sine dubio, etiam ante hoc testamentum, quo ego heres factus sum, scripsisse illum alia testamenta, hominem frequenter hoc facientem. ita et ultimum videri potest, si post alia scriptum est: et si primum scriptum est, quia nullum tamen est quod vincat et potentius sit poste*rius*, pro ultimo habendum est.

Sublatum dicunt prius testamentum posteriore testamento; neque ego infitior, si iure factum *est* testamentum, hoc est, si testamentum est, potentissimam esse defuncti proximam quamque voluntatem. Sed nego ullum postea factum testamentum. quid est enim testamentum? ut opinor, voluntas defuncti consignata iure legibusque civitatis. non dixerim ego testamentum, cui numerus signatorum deest; non dixerim testamentum, cui libripens et emptor familiae et cetera iuri necessaria: tabulae erunt fortasse et scriptum erit. et hoc (ut paulo ante dicebam) vestra quoque manifestum confessione est, non esse *illud* testamentum. facto enim illo dicit*is* propinquum vestrum intestatum fuisse. hoc propius colligamus. putemus enim factum esse unum hoc testamentum, quod damnastis: num dubium testati, id est, quin ita heredes futuri fueritis, tam-

2 plur[im]a *Ro* ‖ 6 sim **B** ‖ 11 postea **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 12 priore **B**, primo **P** ‖ 13 infiteor **Aa**, non confiteor **B** ‖ *sit **AB** ‖ 19—20 cui n. s. d. n. d. testamentum *om.* **AaB** ‖ 20 libripens **A** ‖ 22 iure *Gr* ‖ 25 velut **AB**, *corr.* *Ro*; *ceterum cf.* 29 *et* 213, 1 tamquam *et* 213, 3 pro non facto ‖ 26 dicitur **AB**, *corr.* *Ro* ‖ nostrum **B** ‖ 29 qui in vita h. f. estis **B**

quam ille omnino testamentum non fecisset? quod si hoc pro non facto est, ne[c] testamentum quidem videri potest. fingamus fuisse ultimum testamentum: quando quaerimus? puto cum res in lite est, cum in disputatione. nec pertinet ad nos, quod fuerit ultimum, sed quod sit. si ius utrique testamento constaret, fuisset illud ultimum, quod postea factum est: illo vero sublato incipit ultimum esse quod relictum est, ut in *con*tentione cursus qui proximus ab ultimo fuerit, si desistat ultimus, in nomen illius locumque succedit. ergo ut non fuerit ultimum meum aliquando testamentum, nunc ultimum est, et vos id testamentum fecistis, damnando id, quod postea factum erat.

SERMO.

Hoc ad verba legis, illud ad voluntatem.

DECLAMATIO.

Quid putamus secutam esse legem, quae valere voluit ultimum testamentum? plura valere non poterant, et in tam mutabili natura humanorum animorum diversis heredibus media lis relinquebatur. optimum videbatur esse, ut proxima quaeque voluntas duraret: hac vero sublata necesse est eam durare, quae sola est. Fecit amicus meus eo tempore, quo me instituebat heredem, legitimum testamentum. nam et constabat ei tum iudicium; quo minus erubesco ista mutatione heredis: in *e*is tabulis alius legitur, quae ius non habuerunt, quae non lege conscriptae sunt, quae fortasse etiam

2 factum **Aa** ‖ *ne[c] ‖ 8—9 inc. omnia ult. **P** ‖ 9 est *om.* **P** ‖ ut *om.* **B** ‖ tentione **A**, intentione **B**, *corr. Gr* ‖ 24 es **A** ‖ 26 sit *Ro* ‖ 29 his **A B**, *corr. Ro*

propter hoc damnatae sunt, quod indignus heres videbatur.

⟨SERMO.⟩

In comparatione summa non recusabo, quo minus vel propinquos istos amicitiae conferatis.

⟨DECLAMATIO.⟩

Per se mihi vel sanctius nomen amici videtur. hoc enim proficiscitur ab animo, hoc proficiscitur a proposito: istud dat casus, condicio nascendi et quae non sponte nostra eliguntur. me heredem esse amicus meus (quod satis est) aliquando voluit: vos numquam, ⟨neque⟩ eo tempore, quo iudicabat neque eo tempore, quo errabat.

SERMO.

Illa iam communia pro omnibus testamentis.

DECLAMATIO.

Non tantum ad heredem ista lis pertinet. aliquem fortasse amicorum honoravit, aliquem fortasse servulorum manumisit. vos poenam quandam propinquo vestro constituitis, ut intestatus decesserit, et bona tamquam relicta, tamquam deserta invadatis.

3 *⟨Sermo⟩ ‖ 4 qui minus **Aa** ‖ 6 *⟨Declamatio⟩ ‖ 10 nostrae leguntur in heredem **B** ‖ 12 ⟨neque⟩ *Aer;* vos neque eo *Gr* ‖ 19—20 quandam servo vestro **B** ‖ 20—21 d. ut b. **B**

CCCIX.

Raptor convictus.

Educta ad magistratum adulescentis, a quo esse vitiata dicebatur, nuptias optavit. ille negavit se rapuisse. iudicio contendit. victus est. non recusat ducere. illa optare vult.

SERMO.

Actio debebit huius adulescentis esse summissa. nam etiamsi nullo themate ad id alligatur, ut necesse sit eum raptorem videri, rei tamen iudicatae facere controversiam non potest: et videtur mihi hunc modum custodire debere, ut de raptu nihil neget, nihil tamen sciat.

DECLAMATIO.

Non aliud, iudices, aut causae meae aptius aut verecundiae necessarium magis est, quam ut puellae mitissimae clementissimaeque gratias agam: lege permittente omnem in me potestatem optare nuptias etiam festinavit, nondum me rogante, nondum (indicare enim simpliciter necesse est) saltem confitente, ita facile, ita celeriter, ut vix mihi verisimile videretur, illam iniuriam accepisse. Proxima ab hac gratiarum actione debet esse confessio: peccasse me, quod dubitaverim, fateor. quid enim mihi contingere optabilius potuerat, etiam si non rapuissem? sed huius qualiscumque culpae meae spes omnis in animo istius est, quae ignoscere solet. quantumlibet contradicendo pecaverim, minus

6 illa <iterum> opt. v. *Aer.* ‖ 8 huius *om.* **A** ‖ 9 all. aut nec. **A** ‖ 16 verecundia **B** ‖ 17 legem **A** ‖ 19 nondum interrogante **B** ‖ 20 indicante **Aa** ‖ suppliciter **B** ‖ 25 poterat **P**

est hoc tamen, quam quod rapui. Intellego autem, iudices, hanc primam mihi in hac causa habendam esse rationem, ne me, quod negavi, fecisse callide ac maligne existimetis. scitis, quam multa faciat error, quam multa permisceat fortuna, cum praesertim ⟨accesserit⟩ ad haec et obscuritas noctis et paulum liberior *usu*s meri. quis enim aliter vitiator est? ignorant*em* haec me, a⟨n⟩tea frugi et innocentem, (non est dubitare iam fas) fefellerunt: ita vixeram semper, ita custodire probitatis meae cupieram famam, ut me peccasse mirarer. itaque (confiteor) actum de me erat, si in aliam incidissem. nam (ut dixi) neque ad genua procubueram neque propinquos aut amicos advocaveram. sed movit puellam ipsum (ut credo) ignorantiae meae periculum; persuaserat sibi, nihil me fecisse temerariae libidinis causa. nec me malo hoc animo negasse, ex hoc ipso apparere vobis potest: negavi, postquam ista nuptias optavit. gratias ago et iudicibus: emendaverunt contumaciae meae detrimentum: amiseram puellae optimae condicionem, si vicissem. ergo, quod superest, gratulemur.

Ius esse raptae optandi adversus raptorem, hoc iam non negamus: sed illud quoque aeque conveniat necesse est, bis adversus eundem raptorem optandi non esse ius. et si hoc in confesso fuerit, illud quoque teneamus, optasse iam puellam.

2 iudicium **A** ‖ 4—5 faciat e. q. multa *om.* **B** ‖ 5—6 cum pr. ad haec et **AB**, c. pr. ad haec ⟨accessit⟩ *Aer*, c. pr. accesserit et obsc. *Bu* ‖ 7 paulo **B** ‖ liberioris **AB**, *corr. Ro* ‖ alter **B** ‖ 8 ignorantia **AB**, *corr. Ro* ‖ me atea **A**, mea tea **B**, *corr. Ro et Ri* ‖ 16 temporariae (?) *Ro* ‖ 18 ipso *om.* **A** ‖ 24 sed i. quoque *om.* **B** ‖ 26 eius **B**, ei ius **P** ‖ confessio **Ab** ‖ 26—27 teneamus sed illud quoque op. **B**

SERMO.

Haec sunt, quae inter utramque partem necessario conveniunt.

DECLAMATIO.

Negat optionis expletum esse ius, quod ante optaverit quam certum esset rapuisse eum, contra quem optabat. ego autem in lege nullam animadverto differentiam: et hoc unum exceptum, ut rapta raptoris mortem optet. viderimus, an in controversiam res adducta sit postea: interim certum est hunc fuisse raptorem. ergo cum et tu rapta esses et hic raptor esset et lex raptae optare permitteret et tu optaveris, non video, quare non finitum ius sit. „At postea tu negasti, te esse raptorem." Ideo victus sum. feci, si vis, inprobe (differo enim istius rei defensionem), feci temere: quid tamen aliud quaeri potuit in illo iudicio, quam hoc, quam tu merito optasses? probasti raptorem fuisse me, hoc est, probasti te recte optasse. volui rescindere optionem tuam; non contigit.

SERMO.

Haec circa ius, illa circa aequitatem.

DECLAMATIO.

Bis optare vis, quod etiam semel multum est. potestatem tibi vitae ac necis lex dedit. ultra regnum omne, ultra tyrannidem omnem est, hoc diu licere. fulmina ipsa velociter cadunt; habet finem aliquem expectationis securis illa carnificis. si mortem optasses et nuptias optare velles, videreris

11 hanc **B** ‖ 14 ac **B** ‖ 17 quam tu] quantum **Aa** ‖ 19 repte **B**, rapte **P** ‖ 25 tibi *om.* **B** ‖ 28 ipsa *Ro* ‖ 29 videris **Aa B**

etiam facere contra legem, et esset, qui diceret, »ante deliberasses, ante dispexisses; emissa vox est, potestatem tuam ipsa finisti«. nunc vero cum optaveris nuptias, mortem optare vis. quae ista ad crudelitatem paenitentia est? Intellexit et ipsa, quam saevum, quam crudele sit. plus enim postea mali feci? ignovisti, quod rapueram; ignovisti, quod abstuleram virginitatem: haec nuptiis aestimasti: morte aestimas verecundiam? neque ego, cum me rapuisse negarem, nuptias tuas recusabam: volebam ducere non tamquam raptor, cum me hoc modo putarem fore cariorem, si tibi iniuriam non fecissem; vel fallere animum tuum volui, ne irascereris.

Sed et ipsi iudices hoc pronuntiaverunt, hoc spectaverunt. quaestionem enim fuisse putas, an ego rapuissem? cum ego dicerem: »non rapui, non hi mores sunt mei, honeste semper vixi, frugaliter vixi. quae probatio huius criminis mei, quis testis?« dicebantur illa contra: »periclitaris, et male tecum agitur? —: nuptiae sunt, de quibus litigas.« fecerunt iudices, quod parentes nostri fecissent: id pronuntiaverunt, in quo victus gratias ageret.

Sed spe suspendit et vult videri nunc quoque factura, quod fecit. si beneficium vitae repetere vis: dedisti. non possum plus debere, si repetis. quam autem causam habes renovandae optionis, si optatura nuptias es? si vindicari vis a me metu, timui; si rogari vis: rogo, et rogo per illam clementiam tuam, rogo iam tamquam maritus; et intellego, tota mihi vita hoc agendum, ut satisfaciam.

1 enim **B**, *an* * tamen (?) ‖ 2 liberasses **B** ‖ despexisse **A** ‖ 6 servum **B** ‖ 7 rapueram i. quod *om.* **B** ‖ 8 nuptias **B** ‖ 9 me *om.* **B** ‖ 13 irasceris **A** ‖ 18 hii **A** ‖ 21 litigatis **Aa** ‖ 27 opinionis **B** ‖ 30 plementiam **A**

CCCX.

Fortis bis adulterii damnatus.

Bis adulterii notatus ignominiosus sit. Notatus adulterii fortiter fecit. petit praemii nomine, ut iterum accusaretur. impetravit. accusatus est iterum et damnatus. dicitur ignominiosus.

DECLAMATIO.

Quanta gratia prematur in foro, quam inpudenti calumnia inimicorum suorum vexetur, et hoc ipsum iudicium argumento est: videlicet contemnunt hominem militarem, nihil minus quam litibus idoneum. sed †formula† inimicitiae tum valere possunt, cum de aliquo facto mentiri licet, cum testes subornare: ceterum in his, quae ad intellectum iudic[i]um pertinent, gratia sine vitio cognoscentium nihil est. Nemo igitur nostrum negat, ita in lege scriptum esse »qui bis adulterii damnatus est, ignominiosus sit«. ne id quidem negabitur, bis in iudicium hunc descendisse, bis contra hunc latam esse sententiam. Sed si manifestum fuerit, legem non ideo esse conscriptam, ut hoc genus damnationis ignominiam faciat, si ne in cogitationem quidem cuiusquam cadere omnino potuit, aliquem ex eadem causa bis potuisse damnari, profecto manifestum est, non in aliud scriptas esse leges, in aliud valere. quaero igitur ex ipsis ad-

2 damnatus] notatus **B** ‖ 3 b. a. damnatus **B** ‖ 6 ign. C. D. *edd.* ‖ 12 sed formidat nihil: inimicitiae *etc.* *Ro* ‖ 13 de tali f. **P** ‖ 14 sub$\overset{o}{\cdot}$rnare **A** ‖ 15 iudic[i]um *Gr* ‖ 16—17 ita intellige sc. **B**, ita intelligere sc. **P** ‖ 17 quis **B**—**P** ‖ 21 si *om.* **B** ‖ 22 conscriptum **A** ‖ 23 facit **A** ‖ sive in **B** ‖ quidem *om.* **B** ‖ 24 $\widetilde{\text{oio}}$ non potuit **B** ‖ 26 scriptis **A**

versariis, cur bis damnatum adulterii ignominiosum esse voluerint? ut opinor, iudices, quoniam una damnatio habebat aliam et suam poenam, geminatio criminis afferebat ignominiam; neque immerito. semel enim errare sane tolerabile sit: in eadem vero *re*cidere, ne damnatione quidem compesci, ultra omnia videbatur. nihil ergo verba faciunt, s*i* voluntas legis diversa atque contraria est. est autem diversa, ut apparet. Atque ego, si descendere ad hoc genus actionum vellem, ad quod me pars diversa deducit, possem contendere, vim duorum iudiciorum in his non esse. quare? quoniam lex viri fortis intervenit, et praemium eam vim habuit, ut iudicium prius tolleretur. itaque etiamsi prius ⟨bis⟩ damnatus et propter hoc [bis] ignominia notatus fortiter fecisset et praemii nomine restitutionem quaesisset, nihil ne duo quidem vera crimina valuissent. ergo eo tempore, quo optavit, ut accusaretur iterum, hoc optavit, ut esset pro damnato? si *vero* prius iudicium hoc illi praestitit et merito praestitit, in summaqu⟨e⟩idem secundo iudicio quaesitum est, an hic adulter esset, qu*o* ⟨iu⟩re accusatus esset, quoniam tamquam de innocente et de dubio *am*bi*ge*batur ac si prius iudicium non esset: altero damnari nihil attinuit; erat enim damnatus. vel elige quod voles, accusator: utique alterum ex duobus. nam si valu⟨er⟩it illud fuisse sententiam, alterum ⟨non⟩ est pro sententia. prius utique illud sic colligite. non est impunitus is, qui

1 quoniam] *fort.* *non iam *etc.* — poenam: gemin. || 6 incidere **AB**, *corr. Ro* || 6 videbantur **Aa** || 7 nihil enim **A** || verba sunt **Aa** || 8 sed **AB**, *corr. Gr* || 11 contindere **Aa**, contundere **Ab** || 14 tolleret **B** || 15 ⟨bis⟩ d. e. p. h. [bis] *Gr* || 19 ut esset] ne esset *Aer* || 20 ergo **AB** *corr. Ro* || hoc illi et m. p. **B** || 21 in summa quidem **AB**, *corr. Aer* || quaes. sum an **B** || 22 quare **AB**, *corr. Ro* || 24 arbitrabatur **AB**, *corr. Gr.* || si *om.* **B** || 27 valu⟨er⟩it *Ro* || 28—29 *fortasse** n.

semel adulterii damnatus habet suam poenam. ponamus hanc esse pecuniam: num igitur exig*e*s *iterum*, quae priore iudicio aut debita aut persoluta erat? atqui si ⟨non⟩, tamquam singula iudicia publica, poena*m* sua*m* [non] habent, non possunt pro duobus numerari.

Supererat fortasse, ut causam quoque adhuc viri fortis agere temptarem. sane dissimulemus partem: quaeratur ⟨cur⟩ saepius *sit* damnatus. erant alioqui, quae movere *vos* possent. damnatus est adulterii. sed postea fortiter pugnando ostenderat, non eos esse mores suos, non *e*am vitam, ut in illo credibilia haec crimina forent. sed cum optare illi liceret restitutionem, illud optare maluit, ut accusaretur, ut de vero quaeri posset. hoc non sine bona conscientia fecit. cur ergo damnatus est iterum? quia damnatus erat. non putaverunt illi, qui cognoscebant priorum iudicum rescindendam esse sententiam: ita homo, qui post praemium accusabatur, sic auditus est, tamquam nondum fortiter fecisset. vos ergo, qui duobus iudiciis esse dicitis damnatum, explicate, quid aliud obiectum sit altero, quae differentia duorum iudiciorum fuerit.

s. valuerit [illud] fuisse sent. alterum, ⟨non⟩ est p. sent. prius utique illud. ⟨id⟩ sic coll. ‖ 28 ⟨non⟩ *Obr*

2 exigis **A**, ex his **B**, *corr. Aer* ‖ alteram **AB**, *corr. Ro* ‖ 4 acquisitam, quam **B** ‖ ⟨non⟩ *Ro* ‖ 5 penes suas non h. **A**, poenas suas non h. **B**, poenas duas non h. *Obr*, poenam s. [non] h. *Ro* ‖ 8 non poss.] sed poss. **A** ‖ possint **Aa**, posse **B** ‖ 8 sane diss. ⟨hanc⟩ p. *Aer, quod nescio an sit recipiendum* ‖ 9 ⟨cur⟩ *Ro* ‖ esset **AB**, *corr. Ro;* quare igitur saepius est damnatus? *Gr* ‖ 12 erunt **B** ‖ alioqui quae **A**, alio quoque **B**, *fort.* *erant aliqua, quae m. v. possent: damn. e. a. (*cf. 42, 14sq.*) ‖ moveri **B** ‖ non **AB**, *corr. Sch* ‖ 12 suam **AB**, *corr. Ro* ‖ 16 optarem aliud **B** ‖ 17 ut denuo qu. *Aer* ‖ potuit **Aa** ‖ 20 iudicium **B**—**P** ‖ 21 quid vobis **B**, quid vestris **P** ‖ iudicibis **Aa** ‖ 22 qui tali ut obi. **B**

eadem adultera dicebatur, iidem testes producebantur, iisdem argumentis premebatur. hac scilicet improbitate [qua] unius causae vultis duo esse iudicia. potestis et illo modo aestimare, iudic*es*, quam inique is*ta* poena petatur a viro forte: statuamus duos esse, alterum, qui bis adulterium commiserit, alterum, qui bis damnatus sit. de illo ea dico »duo cubicula inruisti, duobus maritis iniuriam fecisti, duas familias incerta stirpe confudisti«. huic tu quid obicis? »indignatus es, quod damnatus esses; sententiae iudicum repugnasti: persuadere tibi ipse non potuisti, esse te nocentem.«

Egregiam, hercules, gratiam viris fortissimis reddimus. hic si magistratus esse voluisset, honores gessisset; si sacerdos esse, templis praefuisset: hoc egit praemio suo, ut ignominiosus esset? detrahe illi, quod fortiter fecit; detrahe quod optavit: non est ignominia. nondum atrocitas erat. qualecumque crimen donari meritis, donari virtuti potest.

CCCXI.

Addictus manumissus.

ADDICTUS, DONEC PECUNIAM SOLVERIT, SERVIAT. Qui habebat domi addictum, testamento omnes servos manumisit. petit addictus, ut liber sit.

DECLAMATIO.

Intellegimus nihil nobis in hac causa vere[cu]n-

1 idem **ABa** ‖ 2 hisdem **Aa**, hiisdem **Ab** ‖ haec **B** ‖ 3 quia **Aa**, qua **AbB**; *exclusit Ro* ‖ esse duo **B—P** ‖ 4 iudicium **AB**, *corr. Gr* ‖ 5 *ipsa **AB** ‖ 6 alterum] adulterum **AbB**, adulter⟨os un⟩um *Aer* ‖ quibis **B**, quibus **P** ‖ 7 alterum] adulterium **Aa**, adulterum **AbB—P** ‖ 20 nondum atrocitas res erat **B**, non damnationis atrocitas erit *Sch* ‖ 24 addictus **A** ‖ 25 domi *om.* **A** ‖ 28 vere[cu]ndum *Aer*

dum magis, quam communem quendam omnium, qui in libertatem adserunt, favorem. contra quem non id modo a nobis intellegimus esse dicendum, ut praecipue ius tueamur, sed illud etiam: non minus pro eo esse, contra quem videamur agere, si tamen explicet fidem, quod nos contendimus. id enim hodie quaeritur, an servus sit. de liberalitate eius, qui nos heredes instituit, nihil querimur. servos manumisit. num cui controversia movetur? num inviti eos tristesque in numero civitatis aspicimus? alia nobis ratio cum debitoribus, alia cum ingenuis.

Neque nos fugit, velut in contrarium ire litem. nam si quis ex nobis istum servum vocaret, multa habebat profecto, quae pro se diceret, per quae ingenuus videretur. quid enim lex dicit? »addictus donec solverit serviat«, ut opinor, non: servus sit. plurimum autem refert. *nam* servire merito dic*i*mus et eos, qui in piratas inciderint, et eos, qui ab hoste sint capti: id quidem quod ingenuis natura dedit, nulla fortunae iniuria eripi potest. id quamvis nulli non vestrum existimo esse manifestum, quibusdam tamen confessis argumentis ostendere volo. ante omnia [servus] hic habet nomen, est in censu, *es*t in tribu. quorum nihil (ut opinor) deprehendi in servo potest. „at intervenit ea condicio, ut servire debeat, donec solverit.“ hoc ipsum servi non est, habere in sua potestate, quando desinat servire. fingite enim, iudices, aut oblatam

2 asserunt **A** ‖ 5 videmur **B** ‖ 8 quaerimus **B** ‖ 9 nunc cui **A** ‖ 10 non inv. **B** ‖ 18 scit **Aa** ‖ referre **Aa**, referet **B**—**P** ‖ an **AB**, *corr. Obr* ‖ 19 dicamus **AB**, *corr. auct. incert. ap. Aer* ‖ inspiratas **Aa** ‖ 20 id quidem ing. **A**, id quidem quidem ing. **B**, id quod *edd.* ‖ 21 ini. et ipsi pot. **P** ‖ 24 [servus] *Gr* ‖ 25 aut **AB**, *corr. Fr* ‖ 26 aut **AbB** ‖ 28desinet **B** ‖ 29 oblatam (ta suprascr.) **A**

esse ab illo pecuniam, aut ex hoc testamento pronuntiatione vestra liberum fieri: num inter libertinos futurus est? non, ut opinor. atqui si illud in confesso est, eum, qui a servitute in libertatem veniat, non esse alio, quam libertini loco, hic solutus hac necessitate tam ingenuus futurus *est*, quam fuit: manifesto ne hodie quidem servus est. alia quoque complura sunt, quae intueri licet, si velitis. servus aut domi natus est aut relictus hereditate aut emptus. hunc ex quo genere servorum ponitis? domi natum esse se non dicit, ne empt*um* quidem aut hereditate relictum. pendet igitur omnis haec condicio faenore. quid sequitur? ut no[me]n sit ⟨servus⟩.

Haec ad ipsa testamenti verba: libet tamen scrutari etiam defuncti voluntatem; qua nihil potentius apud nos, nihil nostro animo sacratius esse debet. credibile est igitur, hoc eum sensisse, ut liberum esse vellet etiam addictum? servos cur manumiserit, manifestum est: delectatus est officiis, referre voluit gratiam obsequio. alius aegrum curaverat, alius peregrinantem secutus erat, alius inter tot occupationes ⟨res⟩ domesticas custodierat, alius hoc ipsum faenus exercuerat: voluit liberos esse, quos amaverat, a quibus amatum esse se crediderat. huic vero quid debuit, nisi iram?

„Durum tamen videtur et inhumanum, solum hunc esse in vinculis et in servitute.“ Ante omnia, si quid ⟨est⟩ asperitatis, in lege est, quae addictos

2 non **B** ‖ libertinus **A** ‖ 4 qui in servitutem in lib. **A** ‖ 6 sit **AB**, *corr. Sch* ‖ 8 alio **B** ‖ 9 servus **A** ‖ dominatus **B** ‖ 10 temptus **B** ‖ 11 dominatum **B** ‖ 11—12 dic. non em. **B** ‖ 12 emptione **AB**, *corr. Ro* ‖ 14 ut nomen sit. haec **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ 16 quia **Aa** ‖ 17 nr̃a **A** ‖ 23 ⟨res⟩ domesticas *Ro* ‖ 25 se *om.* **AaB** ‖ 26—27 iram dorum **Aa**, ira malorum **B** ‖ 27 et mihi manum **B** ‖ 29 ⟨est⟩ *Sch*

servire iussit, donec solverent. num igitur exigitis, ut dicamus aliqua pro lege? non est nostrae mediocritatis, non officii, ea quae prudentissimi maiores constituerint temptare defendere. verumtamen si intueri velitis, quid aequius constitui potest, aut quo alio custodiri patrimonia vestra, fortunae sustineri possunt? an vero pecuniam aliquis accepturus per omnia vitia exhauriet, ut non alligetur ad aliquam solvendi necessitatem? dura vincla alicui videntur, dura condicio servitutis: reddat, quod accepit. isti[c] non servitus constituta est, sed illud quod iustissimum est, reddendae pecuniae causa.

CCCXII.

Heredes de deposito.

Quidam a commilitone eiusdem ordinis depositum petebat. negavit ille se accepisse. cum res sine teste esset, ⟨iudicio victus petitor⟩ occidit eum, a quo petebat, et se. petitoris heres petit ab herede alterius commilitionis.

DECLAMATIO.

Si pecunia tantum in causa litis esset, parem videremur litigandi habere rationem: n*unc* illud quidem nobis extra ordinem accidit, quod litigandum est etiam propter hoc ipsum, ne sine causa perierit. plurimum autem fallitur, si quis eandem condicionem putat huius iudicii ac prioris. desiit lis esse sine teste. ergo ⟨quod⟩ *illi in* priori

5 sunt veri **B** ‖ 5—6 ante quo **P** ‖ 8 exhauriret **B** ‖ 11 isti[c] *Ro* ‖ servitutis **Aa** ‖ 12—13 pecuniae causa ⟨servire⟩ *Ro* ‖ 18 ⟨iudicio victus petitor⟩ *Ro* ‖ 23 habere litigandi **B** ‖ ne illud **AB**, *corr. Aer;* nunc ill. quoque n. e. o. accedit *Ro sec. Gr* ‖ 25 hoc *om.* **B** ‖ 26 autem] enim *Sch* ‖ 28 ⟨quod⟩ *Sch* ‖ iam priori **AB**, *corr. Ro*

non erat satis pro se dicere, mihi non mediocre argumentum est. si quis enim testis idoneus fuisset, videretur huius fiducia calumniatus. quid in causa est praeter veritatem, ut aliquis id petat, quod probari non possit? et infitiandi quidem depositam pecuniam manifesta ratio est, cupiditas lucri; petendi etiam non depositam, si quae probationis spes, eadem causa sit: cum quidem aliquis dicit »deposui apud te, scis ipse«, quid aliud videtur advocare, quam deos testes? dicite igitur causam, quare petierit, si non deposuerat.

Habere pecuniam potuit: manifestum est: et ipse reliquit heredes et is, qui eiusdem ordinis fuit. multas deponendae pecuniae intervenire rationes inter milites, manifestum est: longum iter incidit, periculosa expeditio. si deponenda sit, ubi credibilius est deponi, quam apud hominem eiusdem ordinis? nam praeter id, quod facilior speratur fides ex pari, est quaedam eiusdem ordinis coniunctio; ⟨nec apud superiorem⟩ nec apud inferiorem deponi solet, cum ideo deponatur, ut recipiatur. credibile est ergo apud hominem eiusdem ordinis deposuisse. „at sine teste.“ de omnibus depositis loquar. misera hercule condicio mortalitatis, quando omnibus iam, quae agimus, videtur opus esse teste: ita parum facit veritas, ita nullum *m*omen⟨tum⟩ est fidei. non satis videri potest probatum, quod duo sciunt?

Veniamus tamen (ut dixi) ad probationem. occidit eum, a quo pecunia negabatur. iterum quaero: qua ratione, qua causa? „odium fuit.“ unde? ego

6 cupiditatis **AbB** ‖ 7 depositum **B** ‖ 12 poterit **Aa** ‖ 14 deponendo **B** ‖ ractiones **Aa** ‖ 15 est *om.* **B** ‖ 18 facilius spectatur **B** ‖ 20 ⟨nec apud superiorem⟩ *Ro* et *Ri* ‖ 22 eius **A** ‖ 23 ∾ **A** ‖ 26 nomen **AB**, *corr. Ro praeterea proponens* numen; ita nudum nomen est fides *Bu* ‖ 31 ergo **ABa**(—**P**)

quare occidere debuerit, dico: infitiabatur. tu, ut hanc causam occidendi excludas, substituas aliam necesse est. satis argumenti erat, si occidisset clam, si ex insidiis, si tamquam negaturus. quae causa hominem in scelus egit? quid fuit, quod tantam rabiem concitaret, nisi illud, quod sciebat se dedisse? cum dicenti »apud te pecuniam deposui« respondebatur, »quis testis est? quae probatio est?« quant*o* animi aest*u* ageba[n]tur? non vobis vide[ba]tur, cum feriret, illa dixisse: »ita non deposui?« optime me hercule mihi videtur ac militari facinore illa exclamasse: »i nunc et nega; i nunc et alienam pecuniam converte in tuas cupiditates: non uteris tamen«. Erat argument*o* ergo *satis*, quod occidit. quam ultra desideratis probationem? occidit statim moriturus. frequenter iudicia huiusmodi exercentur, ut si res in notitia dicitur esse servulorum, torqueri mancipia videamus. si mos civitatis et condicio militiae pateretur, se in tormenta obtulisset, illum poposcisset. non tibi videtur praebuisse de animo *s*uo quaestionem?

CCCXIII.

Falso caedis damnatus.

QUI CAEDIS REUM ACCUSAVERIT NEQUE DAMNAVERIT, IPSE PUNIATUR. DAMNATORUM SUPPLICIA IN DIEM TRICESIMUM DIFFERANTUR. accusavit quidam et damnavit. in diem tricesimum

1 qua ratione **B** ‖ 2 exclusas **A** ‖ substit̄ **A** ‖ 5 hominum ‖ 9 quanti animi aestus agebantur **AB**, *corr. Ro* ‖ 9—10 vide[ba]tur *Fr* ‖ 10 illud **B** ‖ 12 i (*bis*)] hi **A** ‖ 14 er. argumentum ergo tantum **AB**, *corr. Ro, cfs. decl. 348:* id satis probationi existimavi; er. argumentum e. etiam *Sch; fort.** er. argumentum e. iam ‖ 21 tuo **AB**, *corr. Aer* ‖ 25 damnatorium **B**

dilata damnatio est. intervenit is, qui occisus dicebatur. petit reus poenam accusatoris.

SERMO.

Non erit alienum, advocatum dare huic accusatori. fecit rem (ut parcissime dicam) paenitentia dignam. et fortius defendetur ab alio et maiore cum verecundia patronus confitebitur, si quid confitendum est. et quotiens causa plus iuris habet, quam pudoris, ad eum transferenda est, qui non erubescet.

DECLAMATIO.

Reum capitis arcessitis in ea civitate, in qua hoc grave et indignum videtur: et reum capitis arcessitis, qui ipsi intolerabilem hanc crudelitatem vocatis. conveniebat *eos*, qui temeritatem accusationis incusant, nihil nisi certum exploratumque deferre. ergo lege occidi vultis hunc statim, qui reum caedis detulerit (hactenus agnosco: detulit enim, quem defendo) ⟨neque⟩ damnav⟨er⟩it[que]: hoc iam ad nos non pertinet. hic enim *da*mnatus est. sequitur ergo, ut aliam legem adfera[mu]s aut hanc mutes aut hoc audeas dicere ius aliquod tibi esse constitu*endi.*

Ad interpretationem nos vocas et ex hac lege, qua litigas, aliam constituere conaris. Non est ista res iudicum, non horum, qui ad certa iura, et quidem iurati, consederunt. deflecti iura ne pro de-

1 delata **AB** ‖ dominatio **A** ‖ vecisus **A** ‖ 3 Declamatio **P** ‖ 4 dari **B** ‖ 5 penitentiae **B** ‖ 6—7 malorem cum **A** ‖ 10 erubescit **AB**, *corr. Ro* ‖ 15 is **AB**, *corr. Aer* ‖ 15—16 accusant nihil misertum **B** ‖ 19 * defendo dampnavitquem **A**, defendo damnavitque **B** ‖ 20 non *om.* **A** ‖ 20—21 demnatus **Aa**, indemnatus **AbB**, *corr. Gr* ‖ 21—22 adfera[mu]s *Gr* ‖ 23 constitutum **AB**, *corr. Ro* ‖ 26 iudicium **AB** ‖ 27 consedere **B**

fensione quidem aequum est: legem vero mutare, ut occidas et crudeliter interpretari ius, quod a magistratibus scriptum est, cuius animi est? ego legem habeo adversus eum demum scriptam, qui detulerit neque damnaverit. non scrutor, quid voluerit legum lator; neque enim possum. s*er*a inquisitio in praeterita est. id sive voluit esse quod scripsit, sive aliud aliquid cogitavit: hoc scripsit, hoc iure vi*v*imus, hoc spectavit. nihil minus ferri oportet in civitate, quam ut lex decipiat. innocentem accusavi: satis est, quod damnavi. neque enim lex i[s]ta scripta est, ut, qui innocentem accusaverit, capite puniatur: sed ut puniatur, qui accusaverit nec damnaverit. quomodo ergo nihil prodesset accusatori, si non damnasset, postea nocentem esse compertum eum, quem accusavit: ita ei, qui fortunam secundam iudicii tulit, non debet nocere, quod postea accidit. lex talem condicionem iudicii facit, in quo caedis accusatur reus, ut utique adversus al*ter*um pronuntietur: aut reum damnari oportet aut accusatorem. tu quid vis? ut uterque damnatus sit †an ut istud verum sit, ut damnatus sit reus et accusator? illud tamen lex voluit†. Transeo, quod perniciosum sit interpretari legem et ad ingenia utriusque converti; id quod scriptum est, ne dubitaretur, dubium fieri, postquam scriptum est. descendo ad hanc quoque *content*ionem (non quia necesse est, nec quia ad vestram religionem pertinet, nec quia solvit ista

2 interpretare **B—P** ‖ 6 saeva **AB**, *corr. Gr* ‖ 7 quid **B** ‖ 7 viximus **AB**, *corr. Gr.* (*cf. ind. I*) ‖ fieri **Aa** ‖ 12 *i[s]ta ‖ 19 accusator **A** ‖ facit iudicii **Aa** ‖ 20 et utiq: **B** ‖ alium **AB**, *corr. Gr* ‖ 21 damnare **B** ‖ 22—23 ut ut. d. sit? an ut i. v. s. u. d. sit ⟨aut⟩ reus aut accusator? *etc. Ro* ‖ 24 noluit *Sch* ‖ 24 *tr. quam. pern. s. (*?*) ‖ 25 utriusque] cuiuscumque *Aer* ‖ 28 intentionem **AB**, *corr. Gr,* interpretationem *incertus auctor apud Aer*

res ius iurandum, sed quia victori obtinentique causam facile est, et *li*bet disputar*e*): recte fecit legum lator, qui ita scripsit legem, ut non puniretur, *qui* condemnasset. quare? noluit accusatorem esse calumniatorem, noluit accusatorem dare aliquid odio. alioqui scimus, multa vera quidem non esse, credibilia tamen esse. accusator quid debet tibi? ut eum deferat, adversus quem argumenta habeat, adversus quem testes habeat; alioqui nocentem an innocentem qui scit? ipsi iudices hoc non pronuntiant, sed se ex animi sui sententia facere profitentur. quis autem miratur, si ea res accusatorem decepit, quae decipere iudices potuit? accusator cum id effecit, ut reus damnandus videretur, reddidit rationem accusationis. nullus autem tam ini*qu*us legis lator fuit, ut errorem accusatoris punire vellet. oportet esse in civitate et accusatores: alioqui omnia mittuntur ad manus, omnia mittuntur ad ferrum. per se difficilem rationem vindictae et ultionis facimus: paene licentiam grassatoribus et latronibus damus, quod nemo accusare sine periculo capitis sui potest. sed tamen adversus haec illud remedium est, quod accusator cogitat, quid obiecturus sit. si ne hoc quidem prodest, vidisse aliquid in accusatione, motum esse probabilibus argumentis, in totum iudicia ista tollemus.

Hunc autem habuisse, quare accusaret, credite iudicibus, qui damnaverunt. „hic inimicus.“ quid illi, qui cognoverunt? quo vultis motos esse iudices, ut damnarent? non enim moti sunt auctori-

2 debet disputari **AB**, *corr. Ro* ‖ 3—4 non impuniretur **B** ‖ 4 si **AB**, *corr. Ro* ‖ 5 accusarem **Aa** ‖ 7 qui **B** ‖ 8 adversus q. t. habeat *om.* **B** ‖ 10—11 animis ut sent. **B** ‖ 12 decipit **B** ‖ 13 efficit **AbB** ‖ utreus (id *supra*) **A** ‖ 15 tamen **Aa** ‖ inimicus **AB**, *corr. Gr* ‖ 16 ∾ **A** ‖ 19 ut **B** ‖ 23 obiecturis **Aa** ‖ 30 morti **Aa**

tate ipsius accusatoris; argumentis moti sunt; illis, credimus, testibus moti sunt, *qu*os habebamus. et mihi videtur ideo constituta esse lex, quae damnatum post tricesimum diem puniri voluit, quoniam videbat legum lator posse fieri, ut deciperetur accusator. itaque eius, qui non damnasset, praesentem poenam esse voluer*a*t: nulla dilatio est. quid te movit? quid attulisti ad iudicem? hoc enim vult lex prius etiam approbari ipsi accusatori. ergo etiam voluntas legis pro nobis est, et non tantum scriptum, quod satis erat; ⟨nec⟩ nisi ita recedamus ab eo quod prop*ri*e nostrum est, ut concessisse videamur. sed ut † transisssetis †, rursus, id quod diceba*m*: cum suspectus esset reus, boni erat civis accusare; neque aliter stare leges possunt, neque aliter civitas. accusavit — quid postea? — quoniam homo occisus videbatur.

„Hic tamen perire potuit et occidi potuit, et hoc indignum est.“ primum omnium durum est, unam indici utrique fortunam et occidi hominem, quia aliquis occidi potuerit huius culpa[e]. *tam* magna poena est causam [e]dic*en*tis? Deinde hoc non tantum accusatoris culpa factum est. fortasse ita vixeras: multa petulanter, multa temere, multa cruente commiseras. turpissimi hominis argumentum

2 hos **AB**, *in codice* **A** *primum novae paginae vocabulum, corr. Aer* ‖ 4—5 quomodo **B** ‖ 7 voluerunt **AB**, *corr. Obr* ‖ delatio **AaB** ‖ 10 etiam] et **B** ‖ 11 ⟨nec⟩ nisi ita recedamus *Ro,* nunc ut rec. *Gr* ‖ 12 habeo **B** ‖ propter te **AB**, *corr. Gr* ‖ 13 videamus **B** ‖ transissetis **A**, transisset is **B**, transisset lis **P**, transissemus *Sch* ‖ 14 dicebat **AB**, *corr. Ro* ‖ cuius **Aa B** ‖ 15 leges stare **B** ‖ 16 accusavi **AB—P** ‖ postea q (ω) homo **B** ‖ 19 duram **B** ‖ utnam **Aa** ‖ 21 *culpa[e] ‖ ita magna **AB**, *corr. Obr* ‖ 22 causam edicitis **A**, causa me dicitis **B**, cum me d. **P**; *corr. Ro;* quam in me dicitis *Aer* ‖ 23 facta **Aa** ‖ 24 ꟿ **A**

est innocentem posse damnari. non enim dicitur corruptum esse iudicium, non versatam pecuniam. ita non erubescis? homicida visus es. tu porro tantum accusatori irasceris? non idem de te iudices senserunt? non omnium sententiae?

CCCXIV.

Ego te, pater, occidi.

Parricidii reus paribus sententiis absolutus furere coepit et dicere per furorem frequenter: »ego te, pater, occidi.« magistratus tamquam de confesso supplicium sumpsit. reus est caedis.

SERMO.

Si qua erunt, quae a me in divisionibus controversiarum dicantur eadem frequentius, intellegite fieri primum propter interventum novorum; deinde propter condicionem divisionum. nam hi, qui antea non audierunt pertinentia ad plures controversias, debent cognoscere: et ad praesentis materiae controversias ⟨non⟩ nihil interest, quomodo ego diviserim.

Est autem commun*e* ⟨huic⟩ cu*m* aliis controversiis huius materiae illud, quod reus magistratus, de cuius personae dignitate haec ipsa res satis pronuntiat. videtur etiam de ante acta vita probari,

2 reversatam **Aa** ‖ 3 erubescitis **Aa** ‖ 7 occidi magistratus **Aa** ‖ 16 hii **A** ‖ 17 controversitas **Aa** ‖ 18—19 materiae illud controversias **Aa** ‖ 19 ⟨non⟩ *Ro* ‖ 21 communis cura controversiis **Aa**, communis cura aliis controversiis **Ab B**; commune cum aliis controversiis *Ran ; hinc* commune ⟨huic⟩ cum aliis *Ro* ‖ 22 quoq: **B** ‖ 23 res *om.* **B**

eo modo, quo creatus est. secundum illud aeque commune, quod nullas simultates executus est, nullam spem ex caede eius, quem occisum accusator queritur, concipere potuit: et officio inpulsus, etiamsi lapsus est, tamen veluti leg*i*s consilio deceptus est. Ut haec communia, ita illud iam proprium, *quod* si ullum adversus hunc adulescentem habuisset odium magistratus, magis insania eius vindicabatur. sic, cum ita praeparaverit causam, incipit de iure suo loqui.

DECLAMATIO.

Magistratus de confesso sumat supplicium. Durum ministerium et iniucunda honoris huius necessitas. sed quis potius leges exequetur et hominum commissa, nisi qui rem publicam administra*n*t? nemo istud faceret libenter, nisi necessitate. ergo non solum licuit mihi occidere confessum, sed etiam, si nollem, necesse fuit.

Videamus, an ille confessus sit. testes praebeam vobis? tota civitate audita vox est. ne ipsos quidem accusatores negaturos esse confido, ipsius voce, ipsius lingua esse dictum »ego te, pater, occidi«; et non semel dictum, ne casus videretur. „at enim confessio habenda non est, nisi quae a sano proficiscitur.“ Non video, cur ad hanc interpretationem deducatur vis istius verbi, quod lege comprehensum est. ego enim confessionem existimo qualemcumque contra se pronuntiationem; nec me scrutari lex iubet, qua quis causa confessus sit. immo ea na-

2 q **B**, qui **P** ‖ 5 leges **AB**, *corr. Sch* ‖ 7 *ut **AB** ‖ illum **Aa** ‖ 9 vindicabitur **AaB** ‖ si **AB**, hic *Aer* ‖ 9—10 *incipi⟨e⟩t (?) ‖ 10 viro **B** ‖ 13 iniocunda **Aa** ‖ 14 exequitur **AB**, *corr. Aer* ‖ 15—16 *administrarent (?) **Aa**, administrarint **Ab**, administrarit **B**; administrat *Ro* ‖ 16 facere **AB** ‖ 19 conf. est testem **B** ‖ 22 ligua **A** ‖ 28 N **A**

tura est omnis confessionis, ut possit videri demens, qui de se confitetur. furore inpulsus est: alius ebrietate, alius errore, alius dolore, quidam quaestione. nemo contra se dicit, nisi aliquo cogente. quod enim genus confessionis exigitis? ut aliquis securus, quieta mente, nullo adigente dicat »ego patrem occidi«? atqui ipsum verbum videtur habere vim coactae veritatis. quid ergo aliud intueri debe⟨mu⟩s, quam vocem? si semel hoc audissem, lex tamen me iam appellaret; saepius dixit; in eadem voce perseveravit. viderimus, an in aliis partibus demens fuerit: hic tamquam sanus perseveravit. de confesso ergo sumpsi supplicium, atque ad me non pertinet, an is, qui confessus est, nocens fuerit. fingite enim esse aliquem, qui aliquo modo confessus sit; hunc a magistratu occisum; postea apparuisse aliquo casu falsum fuisse, quod dixisset: num agi cum magistratu potest? lex, quae confessum puniri iubet, sententiam ipsi relinquit?

Descendamus tamen eo, quoniam filius est, ut quaeramus, an ille etiam parricida fuerit. Nec mihi necesse est dicere illa, quae ab accusatore dicta sunt. habuerit ille causas, propter quas deferret, habuerit testes suos, habuerit argumenta (et profecto creditis non sine magna fiducia delatum esse tanti criminis reum): mihi in argumentum sufficit genus absolutionis: paribus sententiis absolutus est. hoc in alio genere causae dubium *sit*, in parricidio vero, quod probari nemo voluit, quod

2 quid esse **Aa** ‖ 5 confessionem **Aa** ‖ 6 qui et amente nullo audiente **B** ‖ 6 a d i g **A** ‖ 7 atq: **A** ‖ 8—9 intuere **B** ‖ 9 debe⟨mu⟩s *Ro*, debeo *Sch* ‖ 10 apparet **B** ‖ 16 alio *Gr*, alio quo *Obr* ‖ 17—18 fuisse dixisse quod d. **A** ‖ 26 reditis **A** ‖ 28 absolutionibus **B** ‖ patribus **Aa** ‖ 29 est **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 30 ꝑbare **A**

falsum esse ad vota pertinebat, diversam habuit pronuntiatio *vim*. obiectum est alicui mortalium, quod patrem occidisset; quod eum, cui lucem, cui haec beneficia rerum naturae debebat, sua manu trucidasset: et hoc pars iudicum credidit? ego vero illos et probo et miror, qui absolverunt: pars tamen iudicum pronuntiavit, factum esse parricidium [pars incredibile esse]. hos movit, quod probari poterat, illos, quod negari. reus ergo suspectus et in eam partem potius accipiendus, ut fecerit.

Quid superest? „per dementiam confessus est“. at mihi pro causa mea summum videtur argumentum ipsa dementia, etiam si confessus non esset. non sine causa videlicet vetus illa et antiqua aetas tradidit eos, qui aliquod commiser*i*nt scelus, furiis agitari et per totum orbem agi. ut nomina mentita sint, ut aliquid fabulae fingant: ab aliquo tamen exemplo ista ⟨et⟩ experimento venerunt. factum esse aliquid necesse est, ut hoc credibile videretur, sive istud dii inmortales, qui non iudiciis falli, non gratia circumveniri, non ignorantia decipi possunt, constituerunt. ego vero gratulor mortalitati. colite, homines, innocentiam et nullam spem inpunitatis ex secreto scelerum conceperitis. licet nulli hominum prospexerint oculi, licet nulla cuiusquam mortalium conscientia intervenerit: sub caelo tamen fecistis, et ille fusus per omnes rerum naturae partis spiritus adfuit: erat, erat illic potentior testis. non quidem apud iudicem dicet nec oratorum inter-

2 pronuntiationem **AB**, *corr. Ro* ‖ 5 iudicium **AB** ‖ 6 quia **B** ‖ 7 iudicium **Aa Ba** ‖ 7—8 parricidium p. i. esse *om.* **Aa**; *[pars incredibile esse] ‖ 10 potius *om.* **A** ‖ 11 concessus **Aa** ‖ 15 commiserunt **AB**, *corr. Ro* ‖ 16 ꝑ **A** ‖ sunt **Aa** ‖ 18 ista experimenta **AB**, *corr. Sch* ‖ f. est al. **AB** ‖ 24 ψ ψ *in margine* **A** ‖ 25 perspexerint **B** ‖ 26 interveniat **B** ‖ 28 erat illic **A** ‖ 29 non quidem ictor artibus **A**

rogabitur artibus, sed loquetur ore vestro. tu forsitan, cum miserum patrem trucidares, tollentem ad sidera manus risisti. inane hoc supra nos vacuumque cura caelestium putabas. sunt illa vera, quae extremo miseri spiritu dicebantur »dabis mihi, scelerate, poenas; persequar quandoque et occurram«. et quod ad me quidem pertinet, iudices, non aliam huius dementiae putem fuisse rationem, quae coepit post absolutionem. nec tamen illa mihi vana quorundam videtur esse persuasio, qui credunt, non extrinsecus has furias venire nec ullius deorum inpulsu hanc mortalibus incidisse dementiam, sed nasci intus: conscientiam esse, quae torqueat; animum esse, qui urat. iterum gratulor. bene hercule factum est, quod etiamsi omnes fefellerimus, effugere non possumus nos. ite nunc et dicite „demens erat, cum confessus est“. at mihi videtur demens fuisse, cum occidit. ergo quodcumque illud furoris genus, aut poena a diis inmortalibus constituta aut confessio quaedam nocentis animi vid[er]etur. Videamus tamen, quomodo insanierit. si per praecipitia ferretur, dicerem, agit aliquis deorum; si in obvios *in*curreret, dicerem, ultionis quaeritur materia. nunc vox una, vox eadem ad iudices et per totam civitatem, »ego te, pater, occidi.« †invenire liceat quid factum sit†: non est dementia. »ego te, pater, occi⟨di⟩«. hoc si vos furorem vocatis, idem pars dixit iudicum. nihil

2 fratrem **A** ‖ 3 hac **A** ‖ 5 sp$\widetilde{\overset{u}{\text{m}}}$ **A** ‖ 8—9 quae c. p. absolutionem *om.* **Aa** ‖ 11 ullus **Aa** ‖ 13 sed nos intus **B** ‖ 14 iurat **AB** ‖ 15 homines **Aa** ‖ 21 vid[er]etur *Sch* ‖ insaniverat **P** ‖ 22 fereretur **B** ‖ agit *om.* **P** ‖ 23 occurreret **AB**, *corr. Lat* ‖ 24 vox] vos *bis* **B** ‖ 25—26 per tot. civit. e. t. p. occidi. hoc si vos *omissis reliquis* **AaB** ‖ 26 invenire liceat quî id factum sit: *etc. Ro* ‖ 27 occi⟨di⟩ *Pi* ‖ 28 dixit pars **B** ‖ iudicium **AaB**

variatum, nihil ex more aliorum insanientium mutatum est: »ego te, pater, occidi«. longa confessio est, repetita totiens [confessio est].

Ecquid concipitis animis imaginem illam, quae hoc coëgit? stabat profecto ante oculos laceratus et adhuc cruentus pater; ostendebat effusa vitalia, totus ille ante oculos locus, totum scelus mente et cogitatione † perflexum †. non potest fieri, ut per dementiam videatur totiens confessus, qui numquam negavit. ite nunc et paribus absolvite.

CCCXV.

Fortis pater desertoris.

VIR FORTIS DESERTOREM SUA MANU OCCIDAT. Eodem proelio, quo pater fortiter fecit, eiusdem filius deseruit. petit praemii nomine, ut eum non ipse occidat.

DECLAMATIO.

Fortis praemium peto.

SERMO.

Illa communia nostis.

DECLAMATIO.

Scriptum est.

SERMO.

E[s]t illud commune.

3 repetit **B** ‖ [confess. est] *Ro* ‖ 4 haec quid **A**, et quid **B** ‖ 8 reflexum *Obr*, perfixum *auctor incertus apud Aer* ‖ 13 occidit **B** ‖ 14 quod **B** ‖ 24 e[s]t *Ro et Ri*

DECLAMATIO.

Merito scriptum est: magno labore, multis periculis consecutus sum.

SERMO.

Est ⟨et⟩ aliquid proprium controversiae huic.

DECLAMATIO.

Peto praemium fortis, qui senex fortiter feci, qui iam pater fortiter feci, qui in ea acie fortiter feci, in qua et filius meus fugit. „Sed contra legem petis."

SERMO.

Iterum illa communia. omne privilegium contra reliqua iura esse; viris fortibus non posse praemia persolvi, nisi cum aliqua inclinatione legis alicuius. haec iam prompta ut comparemus: etiamsi contra legem optamus, utram tamen magis servari legem placet? utrum eam, quae honorem dat bene meritis, an eam, quae constituit poenam peccantibus? deinde specialiter: utrum eam, quae honorem viro forti dat, an eam, quae poenam desertori constituit? in utraque re speciosus et apertus tractatus est: nam describere possumus, quanta cum difficultate fortiter pugnetur et quanto cum periculo, et excusare et dare veniam aliquam: ut natura

5 ⟨et⟩ *Ro;* ⟨sed⟩ est *Aer* ‖ controversio **A** ‖ 8 qui iam pater fortiter feci *om.* **A** ‖ 9 meus fuit **P** ‖ 14 alia **A** ‖ 15 propria *Ran* ‖ 21 utra **A** ‖ 23 pugnemus **BaP** ‖ 24 et petere ven. *Ro,* secundum *Gr* ‖ al. et nat. **B** ‖ *an* *veniam, ut natura dignam. [sit et dif. f. p., *fluxum ex nota in margine apposita: esse dif. f. p.*] quid m. ⟨enim⟩, *etc.* (?), *cf. prolegg.*

*ma*gnum *es*t et difficile fortiter pugnare, quid mirum, esse aliquem, qui ⟨sibi⟩ *par*cat? hic clamor ille utriusque exercitus, tela illa in [n]os et in oculos venientia et cadens secundum latus commilito, *t*um gemitus vulneratorum et fragor ille armorum et nitor ferri. deinde cum comparaverimus leges, nihilo minus et molliamus quaestionem.

DECLAMATIO.

Non utique perit lex. quare? quoniam plurima accidere possunt, ut desertorem non vir fortis occidat. haec enim sic dixi, tamquam inpunitatem desertoris peterem: nunc de poena nihil detraho desertoris, de ministro tantum, de manu tantum quaeritur. frequenter autem necesse est accidat, ut desertorem non vir fortis occidat. finge deseruisse aliquem et neminem fortiter fecisse: incolumis erit desertor? finge fortiter pugnasse aliquem, sed in ipsa pugna debilitatum, ita ut manum amitteret: numquid non necesse est subire aliquem hoc ministerium? hoc de alienis. praeterea lex, quae desertorem a viro forti occidi iussit, nihil cogitavit de hac necessitate. quaedam etiamsi nulla significatione legis comprehensa sint, natura tamen ex-

1 dignum **AB**, *corr. Gr* ‖ sit et dif. **AB**, *corr. Ran et Ro* ‖ quam **AB**, *corr. Ro* ‖ 2 *qui pereat **AB**, qui deserat *edd.* ‖ 3 *[n]os ‖ 4 secundũ **A** ‖ 4—5 commilitonum gem. **AB**, *corr Gr* ‖ 6 con **Aa** ‖ 7 nihil hominus **A** ‖ muliamus **B**, mulceamus **P** ‖ 9 peperit **Aa**, periit **B** ‖ 9—11 *fortasse verba* non utique *etc.* — occidat *erant adhuc sermonis et declamatio incipiebat ab* haec autem ‖ 11 nec enim six dixi *Lat*, haec non s. d. *Obr* ‖ 12 nam de poena *Lat et Obr* ‖ 15 ut des. n. v. f. occidat *om.* **AaB** ‖ 18—19 manumitteret **A**, manu amitteret **P** ‖ 19 *an* *aliquem ⟨alium⟩ (?) ‖ 21 forte **A**

cipiuntur. an hoc cogitatum esset, ut pater filium occideret? ut frater fratrem occideret? nam id quidem profecto vix natura ipsa videbatur admittere, ut in eadem acie pater fortiter faceret, filius desereret. itaque si illud non praemii nomine peterem, si aliter gratiam mihi retulissetis, recusarem; dicerem »non utique occidere debeo«: plus est, quod opto. lex desertorem et virum fortem nominavit. mutata sunt omnia: filius deseruit.

Ergo haec dixi: adhuc debetur mihi quodcumque praemium; *deb*etur vel contra legem. mea lex utilior est rei publicae. non utique contra legem peto, quoniam multa accidere possunt, ut non vir fortis occidat. non contra legem peto, quoniam fieri non potest, ut lex hoc voluerit, ut a patre filius occidatur.

Renuntio, res public*a*, non utor honore constistituto; nemo queretur de iniquitate praemii mei, nemo me inpotenter uti fructu virtutum existimet: non feci fortiter. erratis commilitones: blanditus est mihi imperator; decepit te fama civita[ti]s. ego fortiter, homo senex? ego fortiter, desertoris pater? at putate hoc me obtinere non posse: non utor honore virtutis, non subeo onera viri fortis; nolite mihi dare praemia: non occido desertorem tamquam vir fortis. demittite me a merito meo, liberate me nomine. Et sane quam habetis aliam vindictam? Lex occidi a viro forti desertorem vo-

1 *nescio an* * patrem filius *scribendum sit* ‖ 6 gratias **B** ‖ 7 dicerem dicerem **B** ‖ 9 nomina *Obr* ‖ 10 dixit **Aa** ‖ mihi *om.* **B** ‖ 11 dicetur **AB**, *corr. Ro cfs. 242, 10. 11* ‖ 12 est *om.* **B** ‖ 13 accedere **Aa** ‖ 17 renuntio res publica **AB**, *corr. Ro;* renuntio ⟨praemio⟩ rei publ. *Aer* ‖ 17—18 constituo **Aa**, constito **Ab** ‖ 18 *queratur (?)* ‖ 19 me *om.* **A** ‖ existimabit *Fr* ‖ 20 fecisse **B** ‖ errastis *Ran* ‖ 21 te *om.* **Aa** ‖ civita[ti[s *Gr* ‖ 22 homo s. e. fortiter *om.* **B** ‖ 23 me hoc **B—P** ‖ 26 demittite **A**, dimitte **B** ‖ 28 a viri fortem **A**

luit, tamquam inutilissimum, tamquam inimicissimum. neque enim poenam hanc viro forti constituit neque inposuit recusanti, neque ullam necessitatem nolenti. quid enim facietis, si non occidero? quis est huius constitutionis exitus? legem nullam habetis. sed vindicari vos vultis. adhibete carnificem, occidite utrumque. bene hercule exhortamini: est, quare arma senex resumam. „fortiter fecisti, plurimum rei publicae tuae praestitisti, velis nolis.“ quid igitur haec ad parricidium? „et filium occide, et parum sit tibi perdere.“ vehemens erat, si dicerem, »nolo occidere«: ignoscetis mihi dicenti, »non possum; manus illa, quae fortis dicebatur, defecit.«

Scio nunc me, iudices, reprehendi a bonis patribus, tamquam praemium optare nesciam. melior enim et indulgentior pater hoc diceret: »donate meritis meis filium. ita ego quod fortiter feci, quod tantum hostilis sanguinis fudi, quod inter momenta victoriae fui, non est pro opera duorum«? Ego, si melior essem pater, illud quoque simpliciter confiterer, deseruisse filium mea culpa. quid enim necesse fuit educere in aciem adulescentulum? quid necesse fuit rudes annos cum gravissimo hoste acerbissimo proelio componere? aut certe si tantus gloriae amor, si tanta cupido laudum, recedere a filio meo non debueram. et feci, iudices, primum, et tamquam instituerem filium rudem militiae, non procul a latere reliqui. decepit me ardor ille belli: ut primum signa canere coeperunt, ut primum †...†, totum animum percussit patria, sola virtus.

2 viri fortem **A** ‖ 4 etiam **A** ‖ facitis **B** ‖ quid **Aa** ‖ 6 vindicare **AB**, *corr. Ro* ‖ vos voltis **B**, vultis **P** ‖ 11 vehementis **Aa** ‖ 11—12 occidere nolo **B** ‖ 15 nesiciam **Aa** ‖ 16 indigentior **A** ‖ hoc pater **B** ‖ 18 tamẽ **B** ‖ sanguis **AaB** ‖ momenta **A** ‖ 22—25 quid me amor *omisso* necesse f. r. a. c. g. h. a. p. c. a. c. s. t. gloriae **Aa** ‖ 29 coep. ita pr. **B** ‖ 30 *†...†

adulescentulus interim rudis in illa nube pulveris, in illa confusione permixtarum utrimque legionum virum fortem sequi non potuit. at ego infelix etiam invidiam filio feci et spolia retuli, quo minus illi ignosceretur.

Quo me ducis, anime? quo me trahis, adfectus? placet causa: sed aliud optavi. nihil est, quod ex meo favore speres, iuvenis infelicissime; nullam fiduciam ex hac quantulacumque operae meae gratia capias: moriendum est. debetur hoc sane disciplinae militari, debetur castrorum severitati. infelix exeuntium omen miseraeque primitiae! si alterum utique ex domo nostra destinabatis, cur non senem potius traxistis? quid nunc tibi proderit, miserrime adulescens, quod modestus in pace, quod pius? et si contigisset *civi*tati felicior quies, optimus filius eras. Moriendum est. quid tibi praestare infelix pater possum? cum duceris, flebo, plangam. hos, quos sumpseram modo ex victoria publica laetos habitus, abducite. merui ambitiosus pater scilicet, ne quid de militari severitate detraherem, ne viderer vir fortis desertori ignoscere. contentus fui post tot merita, favente tota civitate, ut tantum innocens essem. et ecce, iam miserantes video iudicum vultus; quorundam deprehenduntur lacrimae. potui plus optare, potui. sic quoque ego te, fili, occidi. at tu, quisquis es, in quem transferetur hoc infelix ministerium, supremas audi patris miserrimi voces. hoc saltem fortunae meae praesta: semel ferias.

2 utrumque **Aa B—P** ‖ 4 qui minus **Aa** ‖ 6 ante me **Aa B** ‖ 7 est *om.* **B** ‖ 8 me **A** ‖ invenis **A** ‖ 12 nomen **B** ‖ 16 felicitati **AB**, *corr. Gr*; tali aetati *Obr* ‖ 21 quis **B** ‖ 26—27 sic ego te quoque filio **B** ‖ 27—28 transfertur **B**

CCCXVI.

Flens luxuriosi pater.

Flens pater per publicum filium luxuriosum sequebatur. dementiae reus est.

SERMO.

Hoc genus controversiarum paene divisionem non exigit. illa communis fere omnibus ex lege dementiae pendentibus controversiis quaestio est, quid dementia sit? et an haec dementia sit? in eo quo[d] quaerimus, quid sit dementia, et finitionibus utrimque positis et omni tractatu hanc controversiam dividemus, ut quaeratur: utrum dementia ea demum accipi debeat, quae habeat aequalem mentis errorem, an etiam ex singulis vel paucis intellegi possit? Haec saepe tractata sunt: ad crimen ipsum veniamus. intellego et indignari posse hunc patrem, quod reus dementiae a luxurioso fiat, et eum multa graviter et aspere dicere contra filium posse: recipit adversarii persona; sed videamus, an recipiat nostra. nam sicut paulo ante praecipiebam vobis, ut personam intueremini eius, apud quem dicenda esset sententia: sic nunc quoque admoneam necesse est, ut intueamur personam, quam nobis induimus. pater hic qualis est? non acer: luxuriosum non abdicavit, non conviciatus est; etiam cum aliquid admonendi gratia faceret, tacuit tamen. non durus: flevit enim. quidquid contra colorem talis animi dixerimus, quodam modo contra thema dicemus. consilium itaque totius actionis ex his capere de-

10 qua **Aa**, quoa **Ab**, quod **B**, *corr. Ro et Ri* || 11 utrumque **Aa** || 12 divide **B** || 13 quaequalem **Aa** || 17 quo reus **A**, quo et eius **B** || 18 aetas praedicere **B** || 19 adversari personae **B** || 28 duxerimus **Ba**

bemus, quae praecesserunt. quid aliud praecessit ⟨quam⟩ mollis invidia? ergo cum adprobaverimus, non uno facto dementiam esse convincendam, veniemus ad ordinem defensionis. ante actae vitae ratio constet. hoc non propterea tantum dicendum est, quod sic defendi reus potest, sed etiam quod invidia redit ad accusatorem. omnia, quae pro se dixerit, in filium dicet.

DECLAMATIO.

Quid feci dementer? iuvenis frugaliter vixi, patrimonium auxi, uxorem duxi, filium sustuli, hunc amo. „Flens, inquit, me per publicum sequeris.“ Poterant ista et separata defendi — nam neque admirationi profecto cuiquam mortalium esset, quod pater filium sequerer et separatae ab hoc lacrimae poterant videri non ad te pertinere —: sed ne ulla arte suffugere crimen accusatoris mei videar, totum hoc, quod obicitur, iungam. lacrimae sunt in culpa. fleo fortasse supervacua: sic me consolaris? sic lacrimas patris tui siccas? flendum mihi hodie foret, etiamsi hoc antea non fecissem.

SERMO.

Nolo quisquam me reprehendat, tamquam vobis locos non dem. si ampliare declamationem voletis et ingenium exercere, dicetis quod ad causam huius nullo modo, ad delectationem aurium fortasse pertineat.

1 ⟨quam⟩ *Aer* ‖ 4 vitae *om.* **B** ‖ 7 per **B** ‖ 13 separatim **B** ‖ 16 poteram **AB** ‖ sed nulla **B—P** ‖ 19 consulares **A** ‖ 21 etiam sic **Aa** ‖ 24 si *om.* **B** ‖ 25 volens **B** ‖ dicentis **Ab** ‖ 27 pertinet **P**

DECLAMATIO.

Nondum privatas ac peculiares lacrimarum reddo causas: interim, quis miratur flere hominem? hinc infantia incipit; in hanc necessitatem plerumque fortuna deducit. quis enim est dies, qui non triste aliquid et flebile nobis minetur? si nullam aliam rationem lacrimarum haberemus, conspectus tamen hominum et ratio mortalitatis poterat elicere fletus. hae amicitiae, hae propinquitates, hi congressus, haec studia laudesque intra breve temporis momentum occident atque labentur. quotus quisque transit dies, quo non funus accipiamus? „Flens me sequeris et per publicum sequeris.“ non totum crimen obicis: diu hoc antea domi feci. quantulum temporis spatium est, quo[d] talem me vides? fle*o te* secreto, ubi cubiculum et nox et animus sibi relictus est? „flens me sequeris.“ quod possum. miror equidem illos fortissimos patres, qui hunc animi dolorem semel recidunt et in universum flere definito aliquo temporis spatio semel queant. flens te per publicum sequor: quid ergo? non misereris? gratulor crimini meo, si movi. si haec tibi gravis videtur invidia, quid opus erat accusatione? quid iudicibus? quid hac probatione dementiae? sanare me poteras.

Exigis tamen causas lacrimarum mearum. non me pecunia movet: divites aliquando fuimus; non illos late quondam patentes agros desidero, non faenus nec ingens pondus argenti. nuper sine modo desideravi vernulam meum.

5 est enim **B** ‖ 7 tantum **P** ‖ 9 propinquitatis **A** ‖ 11 labenttus quisque **Aa** ‖ 15 quod **AB**, qui **P**, *corr. Aer* ‖ flere **AB**, *corr. Fr* ‖ 17 relictum **A** ‖ est *om.* **B** ‖ me *om.* **A** ‖ quid possum? *Sch* ‖ 23 erat tibi acc. **Ba** ‖ accusationem **Aa** ‖ 30 vernula **A**

CCCXVII.

Imperator provocatus a filio.

Qui provocatus ab hoste non pugnaverit, capite puniatur. Filius imperatoris ad hostes transfugit. provocavit patrem. ille non descendit in certamen solus, sed acie commissa vicit hostes; in quo proelio et filius eius cecidit. accusatur, quod provocatus ab hoste non pugnaverit.

SERMO.

An quisquis ab hoste provocatus non pugnaverit, puniri debeat? an haec lex ad imperatorem pertineat? an hic ab hoste provocatus sit? an pugnaverit?

DECLAMATIO.

Qui ab hoste provocatus non pugnaverit, capite puniatur.

In omnibus quidem legibus solam spectari oportet scribentis voluntatem. verba enim ambigua et in plures intellectus ducta sunt, scribendarum legum causa voluntas fuit. ergo id unum spectari convenit, propter quod scriptae sunt. huius autem legis manifestum est hanc voluntatem esse, uti puniatur, quotiens commissum est, propter quod constituta poena est: supervacuum supplementum est. ut contra verba interpretatio sequatur aliquid, frequenter accidere potest, cum in aliis legibus, tum in hac praecipue. fingamus enim ab hoste provocatum aliquem aegrum; fingamus pro-

8 accusator **A** ‖ 20 dubia sunt *vel* duci possunt *coni.* *Sch* ‖ 21 voluntatis **Aa** ‖ in *om.* **A**

vocatum eum, qui proximo proelio debilitatus sit; fingamus esse provocatum, quem imperator in aliam partem expeditionis ire iusserit: profecto adversus neminem horum actio ex hac lege dabitur.

Atqui mihi satis est efficere, ut alicui non pugnare liceat. nam si ulli potest dari haec venia, non dubitabitur, quin patri detur. Sed antequam naturam defendo, imperatoris volo defendere dignitatem. contendo hanc legem ad milites pertinere: primum quod inter hos fere provocatio sit, deinde quoniam legum lator numquam profecto tam ini*qu*us fuit, ut periclitari ex eventu pugnae unius civitatem summa⟨mque⟩ rei publicae vellet. fingamus enim ab aliquo ultimo militum provocari ducem: idem discrimen, idem periculum, par eventus est. adice, quod inter praecipuas virtutes est imperator*is* non pugnare aliquando. sic extrahitur hostis; sic impetus subitos partis adversae frangit mora; sic interclusos commeatibus in deditionem venire fame cogimus. itaque hercule militem legimus robustum, legimus iuvenem: imperatorem facimus senem. in illis enim vis corporum et manus sola spectatur, in his consilium et ratio: quae bona pr*o*cedentis aetatis in locum virium subeunt. ipsum praeterea nomen imperatoris satis significat, non exig*i* manum ipsius. imperare enim debet et praecipere. in summam, ab eo, qui provocatus ab hoste non pugnaverit, supplicium optime exigit imperator. ergo si hoc solum apud vos dicerem: non pugnavit dux, non pugnavit senex, non fecit

6 dari pot̃ **B** ‖ 11—12 inimicus **AB**, *corr. Gr* ‖ 12 periclitare **B** ‖ ex *om.* **P** ‖ 13 summa⟨mque⟩ *Aer* ‖ 16 ∾ **A** ‖ 16—17 imperatorem **AB**, *corr. Gr* ‖ 19 c o m m e a t u s **A** ‖ 22 senes **A** ‖ 24 praecedentis **AB**, *corr. Lat* ‖ 25 ∾ **A** ‖ 26 exigere **AB**, *corr. Gr* ‖ imperator enim debet pr. **B**

summae rei discrimen: satis tamen iusta defensio videretur.

Adhuc tamen propius accedere ad interpretationem legis volo et, quatenus pars diversa scripto innit⟨it⟩ur, etiam ipsa verba scrutari. quid tandem dicit lex? »qui ab hoste provocatus non pugnaverit.« ab hoste igitur, non a transfuga. nec umquam habuerim hunc ego perditissimo parricidae honorem, ut illum in numero ponam eorum hominum, qui pro re publica sua, qui pro patria pugnabant. Et si verba ipsa intuemur, hoc satis est: si vero introspicere voluntatem voluerimus, ecquid manifestum est, non hoc sensisse legum latorem, ut ulla necessitate posset cogi pater cum filio dimicare? an vero is, qui scripsit »hostem«, non videtur scripsisse alienum? summa hac nominis utique minora complexus est. non ergo cogi potest quisquam lege, ut cum filio suo pugnet.

Hic tamen non defend*e*tur adfectus et pietatis simulatione. »ego vero, inquit, pugnavi; sed quo modo pugnare oportebat vestrum imperatorem. unius sanguinem exigitis —: exercitum cecidi. par gladiatorum simile postulatis —: totius civitatis victoriam retuli. numerate spolia: et aestimate, an damnari debuerim, quia plus praestiti. quae sunt enim, quae lex postulet? illa quidem pugnam tantummodo meam. verumtamen videtur tacitum hoc scribentis fuisse votum, ut et hostis occideretur. utrumque praestiti: et ego pugnavi et ille occisus est. sed non continget ea perditissimo iuveni, quam quaerebat, invidia, ut videretur scelere occisus, ut

4 quatinus **A** ‖ scribitur **B** ‖ 5 innitur **A**, innitar **B**, *corr. Pi* ‖ 8 ego pro perd. **B** ‖ 9 poenam **B** ‖ 10 reip̃ **A** ‖ 13 haec quid **A**, et quid **P** ‖ 14 possit **B** ‖ 19 defenditur **AB**, *corr. Ro* ‖ 20 simulationes **Aa** ‖ 21 vr̃m imp̃ **A** ‖ 22 sanguine **AB** ‖ exercitium **B**—**P** ‖ 26 lex *om.* **Aa** ‖ postulat **B**

nobilem facinori suo exitum daret: iaceat in turba. vos oro, qui illud pugnae genus exigebatis, utrum tandem eventum concepistis animo? vicisset iuvenis senem, vicisset sceleratus pium: quantum res publica detrimenti, quantum lacrimarum, quantum luctus amisso duce haberet et fractis militum animis et inclinata in posterum spe? an vero imperator *ve*ster occidisset illum temerarium iuvenem et sceleratum: eratne tanti, ut publice commissum parricidium videretur? non iram numinum, non sterilitatem morbosque et alia quibus magna scelera expiari solent timeremus? ab hoc omine commisisset aciem?«

CCCXVIII.

Legatum inter libertos.

Testamento quidam instituit heredem amicum et petiit ab eo, ut ex duobus libertis, quos relinquebat, utri vellet, decem milia daret. unus ex libertis peti⟨i⟩t, iudicio contendit. victus est. petit alter.

DECLAMATIO.

Quae mihi iura, quam vetera cum patrono eorum fuerint, non est dicendum: heres sum. quantopere hi[s] post libertatem satisfecer*int*, videlicet hac contumelia, qua mecum consistunt, aeque manifestum. neuter apud illum meruit, ut decem milia acciperet. quare ergo hoc testamento cavit, ut darem

1 iactat **B** ‖ 2 utrum **A** ‖ 5 quantus **A** ‖ 8 noster **AB**, *corr. Ro* ‖ 10 nominum **Aa** ‖ 10—11 sterelitatem **A** ‖ 12 hoccommine **Aa**, hoc homine **B** ‖ 12—13 commiset **A**, cum misisset **B** ‖ 17 petit **AB** ‖ 18 decem] X **A**, XX **B** ‖ 19 *peti⟨i⟩t ‖ 24 his post libertatem satisfecerim **AB**, *corr. Ro* ‖ 27 vocavit **Aa**.

hanc summam utri vellem? non poterat aliter efficere, ut mihi isti obsequerentur. excogitavit ergo optimus omnium amicorum, quomodo isti tamquam patrono mihi obsequerentur, cum alioqui praedivinaret hoc, quod accidit: nullam apud istos fore amicitiae summae, nullam nostrae coniunctionis reverentiam.

Ratio ergo testamenti talis est: ne ius quidem dubium erat, etiam antequam veniret in dubium. petis a me decem milia ex testamento patroni tui: interrogo, an dari iusserit tibi? quantaelibet sis inpudentiae, non mentieris. quare ne illa quidem tibi actio, quae invidiam facere solet legatum non solventibus, relicta est, ut dicas: »quod ego merui, quod ego iure peto«. repetis, quod tibi non est relictum. verum hoc esse manifestum est: peti⟨i⟩t alter prior, qui sibi magis dignus videbatur; quo petente tacuisti: non tamen obtinuit id, quod nullo iure poterat obtinere, ut acciperet legatum incertum. „Sed hoc ipso apparet, inquit, deberi mihi, quod ille, cum iudicio contendisset, victus est." Nondum diligenter verba testamenti legis? non enim hoc scriptum est tantum, ut alteri ex libertis darem: sed illud, — quo mihi et plena, et (quo magis doleas) perpetua libertas relicta est —, darem utri vellem. ergo si hoc non cadit in rerum naturam, ut ego illi malim dare, qui mecum contendit, sperares; aut, si hoc probare posses, me tibi malle, forsitan iudicio quoque non inique contende⟨re⟩s. si quidem neutrum horum tale est, ut con-

5 fare **Aa** ‖ 12 metieris **B** ‖ 13 invidia **A** ‖ legatum **A** ‖ 14 discas **AB** ‖ 16 peti⟨i⟩t *Aer* ‖ 21 contendisse **A** ‖ 22 *ante* diligenter ag *vel* ig *in rasura habet* **A** ‖ 23 scriptum testamentum **B** ‖ 25 libertatis **Aa** ‖ 26 hoc *om.* **B** ‖ 27 qui cum me **B**—**P** ‖ 28 potes **A** ‖ 29—30 contende⟨re⟩s *Aer* ‖ 30 netrum **A**

tra me sit, satis sit utrique vestrum separatim dicere: tibi nolo. „Sic ergo hoc respondebis semper?“ Puta me dicere: querere de te atque officiis tuis, qui non aliter meruisti. fortasse vexare vos voluit et legatum sperare semper et alternis desperare. sic tueri me volo, ut dicam semper. ante omnia enim testamento tempus non est cautum, quo solvam; ac ne caveri quidem potuit. nam qui dicit, »utri malueris« et tempus non adicit, manifesto illud quoque significat, cum volueris, utri volueris, solves. adhuc ergo ambo improbi estis, ambo calumniatores. quam sapienter tacueras! si in hoc perseverasses, videreris mihi verecundior; sperarem futurum, ut diligentius servares pecuniam, quam non cupide acceperas: nunc incipit mihi videri minus ille peccasse. litigavit ante experimentum, litigavit ante sententiam: tu non credis iudicibus.

„Neuter ergo accipiet? cum voluerit patronus alteri dari, non potest ab altero hoc legatum peti ex voluntate defuncti?“ Neuter vestrum dicere potest, hoc patronus dari mihi voluit. habuit hunc honorem mihi, ut istud esset beneficium meum. me ergo emereri debet et a me istud petere, quod a patrono non peti*i*t.

Detegam vobis propositum amici mei: meliori dari voluit. hoc sciri ex praeterita vita vestra non potest: alioqui ipse scisset et, si ulla inter vos fuisset differentia, nominatim reliquisset. hoc legato patroni vestri necesse est utrique vestrum diligen-

1 sit *post* satis *om.* **B** ‖ 2 si **B** ‖ hoc *om.* **A** ‖ 3 quere **Aa** ‖ 6 ut hoc dicam s. *Ro* ‖ 9 dicit **B** ‖ manifesto **A** ‖ 10 utri volueris *om.* **A** ‖ 12 cau· **A** ‖ 13—14 sperare in fut. **B** ‖ 14 ut *om.* **A** ‖ 16 pecc. litigavi **A** ‖ lit. sententiam **B** ‖ 19 huc **A** ‖ 21—22 habui hunc hon. ut **B** ‖ 23 ergo et mer. **B** ‖ debes *Aer* ‖ 24 petisset **AB**, *corr. Ro,* petisses *Aer* ‖ 27 fecisset **P** ‖ nulla **B** ‖ 28 legatum **B** ‖ 29 utique **P**

tius vivere. utri dabo? uter vestrum patronum magis desideraverit, uter vestrum frugalius vixerit, uter vestrum modestior fuerit; quid vos diutius traham? —: utri voluero. interim similes estis, eandem causam habetis. non magis ego de vobis iudicare possum, quam patronus vester.

CCCXIX.

Adultera venefica.

Qui uxorem adulterii ream detulerat, dixit communem filium testem fore. inter moras iudicii adulescens ambiguis signis cruditatis et veneni decessit. vult maritus agere cum uxore veneficii. illa postulat, ut praeferatur iudicium adulterii.

DECLAMATIO.

Antequam criminum facimus comparationem, sic agere possum: veneficii accuso: responde[s]. occisum a te filium dico: defende[s]. sint paria, quae obicio: non possunt uno iudicio cognosci; aequum est ream respondere ad id, quod obicitur. puta omittere me, quod antea obiecerim; non perseverare in eo, propter quod detuli: de vita cogitari aequum est, de maiore <re>quaeri prius. Postea dicam, ex qua diffidentia praeferri iudicium adulterii velit: interim duo crimina apud vos proponuntur, adulterium et parricidium. de utro prius cognosci oportet? hocine aequum est, sceleris gra-

1 videre **AB**, *corr. Gr* ‖ 2 desideravit **B** ‖ 3 fuerit quoniam duos **B** ‖ 5 eandam **A** ‖ 17 responde[s] *Aer* ‖ 18 ante **Aa** ‖ defende[s] *Aer* ‖ patria **A** ‖ 21 emittere **B** ‖ obierim **Aa** ‖ 22 <te> detuli *Sch* ‖ 23 maiorae **A** ‖ <re> *Gr* ‖ 24 proferri **B** ‖ 27 hocine] hoc mea **B** ‖ est *om.* **P**

vissimi, sceleris atrocissimi dilationem impetrari, quia et adultera est? si nihil illi ante obiecissem, continuo rationem redderet: quoniam ad parricidium prioris criminis diffidentia venit, huc trahit[ur], propter quod occidit. filium ab hac occisum esse dico: quamdiu, iudices, sinetis hoc esse dubium? vivit interim in civitate, inter nos est femina inter prodigia numeranda, implet numerum civitatis: et vivit, dum bis rea sit; praesertim in hac civitate, in qua iudicia diu differuntur! de me utique mirari non potestis, si omnes moras odi, omnes dilationes: liceat vindicare filium, dum vivo, antequam ad accusatorem transeatur a teste. an hoc aequum, hoc cuiquam vestrum iustum videri potest, ut censeatis adulterium esse inter crimina, parricidium inter maledicta?

„Causam dicere adulterii volo.“ Hoc est, periit ille testis. mihi autem vacat hoc tempore curam agere lectuli mei? flens et orbus querar, quod uxor mea alium amaverit, alium mihi praetulerit? ego ne priore quidem tempore istud crimen ad iudicem perduxissem, nisi quod sciebat filius meus. si amisissem tantum optimum iuvenem, excusate tamen omnibus aliis causis renuntiarem. verum confitendum est: ego occidi, ego, qui palam nominavi, qui omnem iudicii prioris fiduciam in hoc esse confessus sum. tua porro quid interest? utere hoc argumento, quod tibi obicere adulterium nolui[t]; pone hoc inter praeiudicia accusationis. Dum ego ago meo iudicio, dic legem, qua vindicari

2 ultera **Aa** ‖ a me **B** ‖ 4 trahit[ur] *Sch* ‖ 6 hoc *om.* **B** ‖ 9 vivet **Aa B** ‖ his **B** ‖ 11 odii **Aa** ‖ 16 maledc͞a **B—P** ‖ 17 perit **A** ‖ 20 + *in marg.* **A** ‖ mea mea **B** ‖ 21 pripriore **Aa** ‖ 24 e x c u s͠ **A** ‖ excusa te **B**, ex causa te **P** ‖ 25 verum verum **A** ‖ 26 omnis **B** ‖ 27 hoc *om.* **B** ‖ qui **P** ‖ 29 nolui[t] *Sch* ‖ 30 dic *suspectum Ro, qui coniec.* dicam; *sed cf. 30, 1. 25* ‖ vindicare **Aa**

potest utrumque. nempe hoc inter alia dictum est „quam causam dandi veneni filio meo habui? adultera non eram“. illic videbimus, illic reddemus rationem. nec te hoc fefellit. sed naturalis improbis hominibus dilationis est cupiditas. hic infamiae vides poenam. quid autem fama ad te, aut opinio? sed occurrunt illae cogitationes: quaeretur de adulterio et quaeretur diu et extrahet iudicium, sicut adhuc extrahit, *et* sequ*e*tur adulterii poenam alia subscriptio, alii iudices et alia sortitionis fortuna. interim ut nihil artes valeant, multum fata possunt; multum citra scelus quoque impedimenti per se ipsa mortalitas adfert. ut nihil prosit, vixero tamen et, quod mihi vita ipsa iucundius est, tamdiu superstes testi vixero.

CCCXX.

Multati socius.

SOCIORUM COMMUNIA SINT DAMNA ET LUCRA. Ex duobus sociis alter in civitate erat, alter peregre. cum bello laboraret civitas, decrevit, ut intra certum diem reverterentur qui abessent; qui non venissent multarentur publicatione bonorum. exacta est pars a praesente negotiatore, absentis <socio>. reversus ille partem petit reliquorum bonorum.

SERMO.

Saepe vodis bxi, quomodo ad inveniendum sta-

1 hoc *om.* **Aa** ‖ 3 eram cui debemus **B** ‖ 5 hi<n>c *Ro* ‖ 8 *extrahet<ur>(?) ‖ 9 extrahit<ur> *Sch* ‖ ut sequatur **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 10 suscriptio **A** ‖ 12 se *om.* **B** ‖ 13 ut *om.* **B** ‖ 14 et tamen **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 22 venisset multaretur **A** ‖ 24 <socio> *Ro*

tum facillime perveniretis. qui sint, omnes novistis. primum singulos repetite: sublatis his, quos certum erit non esse, inter residuos quaeremus. quaerendi autem via haec erit. videamus, quid proponat petitor, quid respondeat possessor, vel reus: ex eo quaestio nascitur: ea nobis ⟨statum⟩ demonstrabit. neque hoc dico, quid primum dicat petitor, quid ille respondeat. non enim ex prima quaestione ducendus est status, sed ex potentissima. videndum erit, an post divisionem socii sint.

DECLAMATIO.

Sociorum damna et lucra communia sint. Fortasse videri potest supervacuum, laudare legem. nam et apparet, prudentissimos maiores et constitutores huius civitatis sapienter rogasse et, cum hoc iure civitas tamdiu usa sit, iam adprobatum est. verumtamen causa exigit, ut aequitatem quoque legis intueamur: non ut vos religiosius iudicetis, sed ut appareat, quam improbe socius meus faciat. sociorum communia damna et lucra sint. sacra res est ⟨societas⟩ et quaedam fraternitas † propositorum † animorum. consortes enim potest facere casus: ceterum quidem cum duo homines omnes fortunas suas contulerunt, omnes casus miscuerunt, unum quoddam factum est: quid est iustius, quam compositum patrimonium habere condicione⟨m⟩ unius? societatis (hoc enim est

3 sunt **A** ‖ 6 ponat **Aa** ‖ 7 quid ille resp. **A** ‖ 8 ⟨statum⟩ *Aer* ‖ demonstravit **B** ‖ 23 ⟨societas⟩ *Ro*; sacra res est ⟨unitas⟩ *Aer* ‖ 24 propinquorum animorum *Gr*, prope sociorum animorum *Sch, aliique similia* ‖ 25 contult **A** ‖ un. quodammodo fatum e. *Sch* ‖ 26 quod **B** ‖ 27 condicione **AB**, *corr. Gr;* condicione unius societatis? hoc enim *etc. edd. ante Gr*

unitas) vides ergo et damna et lucra communia esse debere, et nihil non aequum e*sse*, quod utrique parti scriptum est.

„Eventus nos diduxit: sed de sociis ⟨lex⟩ loqu*itur* idem agentibus.“ Illud suo loco imputabo, quod hic domi semper et custos tantum pecuniae fuit. ego sum ille, qui longas terras et ignotas regiones peragravi, ego ille, qui tam longe abieram, ut in patriam redire non possem. ex hac igitur lege postulo, ut communia sint omnia, quae in *bon*is sunt, ut dividantur.

Quid ais? perisse patrimonii partem, et mihi perisse; adicis mea culpa perisse. omnia haec interim confiteri libet: commune tamen damnum est. Negat hoc esse damnum et poenae nomen inponit. Ego porro damnum existimo esse amissionem eorum, quae habueris. neque enim veniet in dubitationem, quin amiserimus aliquid ex his, quae habebamus. hic poenam appellat. possum non negare, cum et ipsa poena damni genus sit. nam mihi ex hoc, quod plerisque criminibus pecuniae poena inponebatur appellata etiam ipsa damnatio videtur. Ablatum est aliquid mihi; sane etiam confitear — quid interest, quomodo ablatum *sit*? — ego perdidi. nam et si latro abstulisset, mihi abstulerat, et si in piratas ego incidissem mercator, ego amiseram —: peribat hoc utrique nostrum. Quid? si etiam poenae id genus est, quod

1 videt **P** ‖ 2 est **AB**, *corr. Gr* ‖ 3 pari **P** ‖ 4 nos *om.* **B** ‖ deduxit **AB** ‖ loquor **AB**, *corr. auctor incertus ap. Bu* ‖ 5 ibidem (?) agent. *Sch* ‖ 6 domi *om.* **B** ‖ 9 patria **A** ‖ 10 omnia *om* **A** ‖ in vobis sunt **AB**, *corr. Aer; an* *nobis sunt (?) ‖ 11 agis **A** ‖ 17 bonorum **B** ‖ quin **A** ‖ 19 hoc poenam apparet **B** ‖ 22 apellatio **B** ‖ 23 videbatur **Ba** ‖ 23—24 confiteor **B**, ablat. e. a. m., sane e. confitear, poena *Ro* ‖ 24 ablatum est **A**, ablatum **B**, *corr. Ro* ‖ 28 id] hoc **B**

casus attulit. sane enim feramus hanc tuam finitionem, ut damnum credamus esse fortuitam rerum amissionem [damnum]: quid tam fortuitum potest esse, quam quod accidit? non enim ⟨factum est⟩ lege vetere et ante profectionem meam scripta et quam ego nosse possem et in quam mea culpa *in*ciderem. quid fortuito accidit? bellum. quid fortuito accidit? ignorantia mea. non est tale, quale si in furto deprehensus quadruplo damnatus essem. tu⟨m⟩ enim diceres: noveras damnum, noveras legem: vitio tuo incidisti in hanc. haec non eo pertinent, quo genere damni adflictus sum. n*u*m si naufragium fecissem, diceres: vitio tuo? navigabas enim. et si spoliatus essem a latronibus, diceres: vitio tuo? parum diligenter ⟨te⟩ custodiebas. quotumquodque damni genus est, cui non applicari reprehensio possit? si mancipiorum mortes sunt: parum curasti, medicinam non adhibuisti. hoc habent gravissimum damna, quod vix ulla sine paenitentia sunt. ergo tunc quoque si vitio meo factum esset, si lege vetere, damna tamen communia erant.

CCCXXI.

Invicem venefici frater et medicus.

Fratres consortes inimici esse coeperunt. diviserunt. alter ex his medicum instituit heredem. postea

3 amissionem rerum **Ba**, ut d. c. e. fortuitam amissionem putemus esse fortuitam rerum amissionem **A** ‖ [damnum] *edd.* ‖ 4—5 ⟨factum est⟩ *Ro* ‖ 7 acciderem **AB**, *corr. Aer* ‖ 7 quid f. a bellum *om.* **B** ‖ 8—9 quale in **Aa**, quam lis in **B**, quam qualis in **P** ‖ 10 tu⟨m⟩ *Aer* ‖ 12 sim **A** ‖ nam **AB**, *corr. Ro* ‖ 11—13 incidisti i. h. h. n. e. p. q. g. d. a. s. n. s. n. f. d. vitio tuo *om.* **Aa** ‖ 13 enim *om.* **B** ‖ 14 a latronibus essem **B** ‖ 15 ⟨te⟩ *Ro* ‖ ꟿ **A** ‖ q͠o tuum quod qui **B** ‖ 16 app. et repr. **Aa** ‖ 19 quãvis ulla **P** ‖ 21 veteres **A** ‖ 23 *venefici⟨i rei⟩ (?)

redierunt in gratiam. is, qui medicum <heredem> habebat, cum cenasset apud fratrem et domum redisset, dixit suspicari se, venenum sibi datum. respondit medicus, potionem se daturum remedii, et dedit; qua epota ille decessit. invicem se reos deferunt veneficii frater et medicus.

SERMO.

Etiamsi causa unius hodie *co*gnoscitur, tamen cum eum, de cuius morte agitur, constet veneno perisse, idque inter duos litigantes conveniat alterutrius[que] eum veneno perisse: ita committenda utrimque causa est, ut non minor nobis defensionis, quam accusationis habenda sit ratio.

<DECLAMATIO.>

Itaque etiamsi dolor fratris amissi et condicio iudicii, quo accuso, hoc videtur exigere primum ac paene solum, ut ea, quae obieci, probem: ignoscetis tamen mihi, si primum defensionis meae putavero habendam esse rationem; neque hoc eo tantum, quod pertinet ad pudorem †hodie† meum, sed eo etiam, quod plus auctoritatis habiturum me in accusatione scio, si ad illam innocens venero. Quaeritur ergo, iudices, venenum ego fratri dederim, an iste alieno.

1 <heredem> *Ro* ‖ 5 datum **A** ‖ 8 Declamatio **AB**, *corr. Aer* ‖ 9 agnoscitur **AB**, *corr. auct. incert. ap. Bu* ‖ 10 non stet **B** ‖ 11 alterutrius[que] *Sch* ‖ 13 utrumque **Aa** ‖ 14 quos **B** ‖ accusato **Aa** ‖ 15 <Declamatio.> *Aer* ‖ 9—14 *fort.* * Declam. etiamsi *etc.* — perisse: ita comm. utique causa *etc.* — ratio. itaque etiamsi *etc.* ‖ 19 primam **A** ‖ potavero **Aa** ‖ 21 hodie *vel delendum vel ante illud* pertinet *collocandum censet Ro* ‖ 22 in *om.* **B** ‖ 26 amicus fuerit sine et rogo **P**

Non me fugit nomen, quo utitur amicus. et rogo sciatis, iudices, de hoc ipso quaeri hodie, an amicus fuerit. sine dubio etiamsi certa utriusque nominis fides esset, neminem vestrum praeteriret, quantum praeferri fratrem amico oporteret. nam quae potest amicitia esse tam felix, quae imitetur fraternitatem? certe quotiens blandiri volumus his, qui esse amici videntur, nulla adulatio procedere ultra [hoc nomen] potest, quam ut fratres vocemus. adeo inane etiam nomen ⟨valet⟩ et umbra quaedam naturae videtur, simile amicitiae nomen imponere. cum vero me fratrem constet esse, ⟨iste⟩ si venenum (ut probabo) dedit, amicus utique non fuer*at*. Quae comparatio esse personarum potest? ac si tantum de amore quaereretur, iudices, multum natura vinceret: nunc plus est aliquanto, de quo apud vos agitur. quaeritur enim, an ego fratrem potuerim occidere? ergo inter homicidium et parricidium cognosc*e*tis. nondum de persona loquor utrius⟨que⟩, non de causa: interim quaero, iudices, utri parti faveatis, utrum verum esse pro civitate, pro temporibus velitis. equidem, iudices, admirari me confiteor, aut constitutas esse de tantis sceleribus leges aut ullos inveniri potuisse mortalium, in quos caderet ista suspicio. fratrem suum potuit aliquis occidere? non obstitit tacita natura? non sanguinis vis? non sceleribus manus suas obiecit quaecumque est illa, quae certe creditur esse,

4 praeterire **B** || 5 praeferres **P** || 6 + *in marg.* **A** || 7 ℵ **A** || 9 [hoc nomen] *Sch* || 10 ⟨valet⟩ *Ro* || ultra **B** || 11 videntur **Aa** || 12 *⟨iste⟩ || 13 fuerit **AB**, *corr.* *Ro* || 15 iudicium **A** || 16 nun **B**, nam **P** || 17 de questione apud **B** || 19 cognoscitis **AB**, *corr.* *Ro* || de *om.* **Aa** || suspicionem caedis in fratres cadere non debere **A** || 22 utrius⟨que⟩ *Aer* || 21—22 utri p. f. u. v. e. p. c. p. t. v. e. iudices *om.* **B** || 26 invenire **B** || 27 ius **B—P**

pietas? fratrem occisuro non succurrit communis uterus? non eadem causa vitae? non una primordia? non illa [consuetudo], quae alienos etiam ac nulla necessitudine inter se coniunctos componere et astringere adfectibus potest, consuetudo actae pariter infantiae, pueritiae studia, lusus, trist[it]ia, ioci? membra hercule inter se citius pugnaverint et si qua in nobis natura geminavit diversos ceperint adfectus. nam quid est aliud fraternitas, quam divisus spiritus et, quae ad tuendos nos a natura concessa sunt, multiplicata? eo quidem felicius, quod diversis etiam a*c* *d*istantibus locis esse idem ac plura simul obire possumus. huic necessitudini qui dare venenum potest, non oculos effodiet suos? non manus in viscera sua armabit? habet ergo hoc primum (ut parcissime dixerim) admirationem. neque ego ignoro, iudices, quanto me onere premam. ipse confiteor, nullis suppliciis, nullis poenis, nulla me omnium hominum ira posse pensar*e*, si feci.

Vult detrahere fraternitati auctoritatem: „discordes, inquit, fuistis“. nondum rationem huius criminis reddo: illud interim testor, hunc bonum amicum utrique maledicere. nunc mihi, frater, in quacumque parte naturae es, agenda causa et tua est. Aliquid ex summa fraternitatis gratia defuisse visum est aliquando, dum forsitan uterque alterius animum magis exigit fiducia sui. bene hercule fortuna, quod uterque tunc incolumis, quod penates

3 [consuetudo] *Gr* ‖ 4 inter se *om.* **B** ‖ 6 ludus **Bb** ‖ trist[it]ia *Ro* ‖ 8 germinavit **P** ‖ 9 ℵ **A** ‖ 10 a *om.* **A** ‖ 12 assistantibus **A**, assistentibus **B**, *corr. Bu* ‖ idem **AB** ‖ 13 obicere **Aa** ‖ 15 armavit **AB**—**P** ‖ 17 quanto in eo me ne reprimam **B** ‖ 18 nullis poenis *om.* **Aa** ‖ 19 nullam communium **B** ‖ iram esse **B** ‖ pensari **AB**, *corr. Obr* ‖ 21 vul **AB**

sine lacrimis fuerunt: nulla parricidii suspicio tempore illo, quo minus amabamus. non tamen ista nostri animi culpa fuit, nisi quia vitium est humanae mentis nimia cupiditas. hi sunt, qui coniunctos separant animos, qui summae concordiae virus suum interponunt, qui hereditates captant, qui se testamentis parant: qui ita demum spem aliquam in posterum vitae habent, si eos, quos amicos appellaverunt, carissimis pignoribus abduxerint. quis fecerit illud inter nos, sic quaerite: n⟨um⟩ ullam iste spem hereditatis habuisset, si numquam diss*edis*semus? hoc igitur primum veluti mentium animique temptati veneno sumus. sed dii melius: neque longum istud fuit neque quidquam ex eo secutum est, quod emendari non possit: divisio sola, ut sciatis cui heres sit; sed postea (quod satis est) gratia et rursus solida fraternitas, immo hercule maior artiorque coniunctio post paenitentiam. nesciunt homines, quantum boni fraternitas habeat, qui numquam dissederunt. ut dulcius serenum post tempestates est, ita nostris animis laceratis et domi castigatis velut portus ille fraternitatis occurrit. amabamus etiam in praeteritum, nec caritas fuit illa, sed invicem satisfactio. utinamque hoc non palam, non manifeste fecissemus, ut videretur frater meus nullo modo mutaturus testamentum.

Personae igitur nullo modo comparantur: alienus et frater. supervacua mentio discordiae, cum

1 ₰ *in marg.* **A** ‖ 2—3 non ista n. a. c. tamen f. **P** ‖ 5 sperant **B** ‖ 9 animicos **Aa** ‖ apparaverunt **B** ‖ pignoribus **A** ‖ abduxerunt **B** ‖ 10—11 n⟨um⟩ullam *Ro* ‖ 11 isti **AB** ‖ habuissent **B** ‖ 12 dissidemus **AB**, *corr. Aer* ‖ 13 venenos **B** ‖ 17 laus reconciliationis in fratribus **A** ‖ immo laus reconciliationis in fratribus hercule **B** ‖ 18 altiorque **A**, arctiorque **B** ‖ 20 dissiderunt **AB**, diffiderunt **P** ‖ 21 tempestatem **B** ‖ 21—22 *et dolore cast. (?)

et illo tempore constiterit innocentia et id tempus, quod in culpam deducitur, non solum sine discordia fuerit, verum etiam maior atque artior caritas post illam, de qua locutus sum, paenitentiam increverit.

Proximum est (ut opinor) excutere causas. et quod ad me quidem pertinet, videor de his satis locutus. nam si inimicitiae eo tempore non fuerunt, quo frater meus accepit venenum, mihi certe hoc faciendi ratio non fuit: qui, si essem malus frater, uti tamen bonitatis simulatione debebam usque ad mutationem testamenti. nam quid obstabat, quo minus non ultionem tantum, sed etiam lucrum consequerer? Si ego non habui rationem dandi veneni fratri, videbo an hic habuerit. heres est: hoc per se potens est. omnia, quaecumque toto orbe terrarum committuntur, scelera circumspicite, iudices: pleraque ex cupiditate nascuntur: haec latrones facit, haec piratas, haec intra muros etiam atque intra domos nostras et templa sicas percussorum acuit, inde nata sunt venena ut mihi videatur rerum natura omnibus in hominem collatis bonis unum m*al*um opposuisse. tolle pecuniam: bella sustuleris, sustuleris seditiones. hanc ergo causam habuisti. et aliud est aliis pecunia. si de cupiditate sola loquendum mihi foret, dicerem: hereditatem concupisti, homo locuples: nunc hereditatem concupisti, id solum habiturus quod scelere adquisisses. quid enim? iam te metiri incipis et longam domus nostrae patientiam cal-

2 in *om.* **Aa** ‖ 3 verum] iterum **P** ‖ arctior **B** ‖ 4 quo **B** | 6 primum **Aa** ‖ 13 non] in **B** ‖ ulctionem **B**—**P** ‖ 14 etiam *om.* **B** ‖ 17 in cupiditatem **A** ‖ 21 in te **Aa** ‖ 23 unum metum **A**, summum metum **B**, *corr. Ro;* unum ⟨hunc⟩ metum *Aer* ‖ 24 N **A** ‖ 25 pecunias **B** ‖ 29 concupisses **B** ‖ metim **Aa**

cas? ecquid scis, quid paulo ante fueris? nunc te circumfluens pecunia, nunc ista mancipia et quidquid quaesisti scelere ditabunt?

Venenum dicor dedisse in cena mea. o dii immortales! erat quidem honestius illa defensione patrocinari causae meae: venenum aliquis inter lares suos, inter sacra mensae, coronatis pariter quos colebamus diis immortalibus, venenum aliquis hilaris hilari dedit? non hoc ipsum obstitit conatibus meis, quod non credebatur? venenum aliquis circumstante familia, praesentibus ministeriis daret, foedaturus continuo cadavere illud convivium suum? ut severa nobis antiquitas tradidit, infestos animos placavere mensae, et homines, qui inter se armis atque exercitibus conflixerant, tuti tamen iacuere media cenae fide. Sic defendi decebat innocentiam. sed quatenus tamquam maligni loquimur, quatenus tamquam suspecti, in praesentia seponite mentem meam, seponite fraternitatem, seponite ante actam vitam. tamquam de venefic[i]o loqu*ar*. quo minus loco, quo minus tempore dare fratri meo debuerim venenum? neque enim quisquam dubitat, iudices, quin faciendi sceler*is* consilium non unam viam intueatur, ut ad summam cogitati incohatique perveniat, sed illam alteram, vel magis necessariam et quae penitus in cogitationibus sedeat, ut scelus quod commisit neget. venenum do: et unde scio, an exhausta potione statim concidat? venit ad

1 haec quid **A**, et quid **B** ‖ 2 quid **B** ‖ 6 aliquis *om.* **B** ‖ 8 des **Aa**, dis **Ab** ‖ 9 hylaris hylari **B** ‖ 12 in convivio dari venena non posse **A** ‖ continuo oca devere **Aa** ‖ 13 tradit **B** ‖ infesto **B—P** ‖ 15 confluxerunt **B** ‖ tute **Aa**, uti **Ab**, tute ita **B** ‖ 16 fides **B** ‖ dicebat **B** ‖ 20 vitam quam **B** ‖ veneficio loquor **AB**, *corr. Ro* ‖ 21 dari **B** ‖ patri **Aa** ‖ 23 qui in faciendis sc. **B** ‖ scelera **AB**, *corr. Gr* ‖ 26 in *om.* **B**

mensam meam, inter convivas meos expirat frater meus: in quem scelus translaturus? quem deorum hominumque invocaturus? non fuit ergo locus idoneus, non fuit tempus. adice, quod ego daturus venenum potui timere, ne deprehenderer, ne praesentiret, ne intellegeret, ne colore venenum deprehenderet, ne qua vis odoris se ostenderet. nulli venenum facilius dari potest, quam qui accipit utique tamquam medicamentum. Ergo nullum consilium sceleris mei est. at tui quanta occasio? quamquam de hac postea loquar. paulum enim me interpellat ordo, ut illud defendendum existimem, quod fratrem meum ait suspicatum. ante omnia, iudices, quod sit illud suspicionis genus non intellego. postquam biberat, fingamus cibos redundasse, fingamus aliquem sensum interiorum fuisse: haec tamen omnia accidere etiam ex innocenti convivio possunt. unde ergo suspicio est? —: unde illae simultates, unde illa discordia.

Simul et illud vos, iudices, intueri oportet, epota huius potione fratrem meum continuo perisse: non potest videri eo veneno perisse, in quo ante momentum mortis suspicio fuit; verum haec ex huiusmodi causis orta suspicio, plenissimam †defendi† veneni occasionem dedit. prima illa, quod habebas cui obiceres; altera illa, quod qualem⟨cum⟩que potionem accepturus erat frater: etsi illam tristem visu, etsi illam gustu asperam, bibendum est tamen, cum dicas remedium. sed quid ego diutius? si venenum a me accepisset, tu sanasses: nam et pol-

6 nec olere **B** ‖ 11—12 enim interpellator do **B** ‖ 12 illum **A B** ‖ 17 innocentia **Aa B** ‖ 20 interiori **Aa B** ‖ compota **B** ‖ 22 eũ **P** ‖ 24 plenissima **B** ‖ deferendi *Aer,* defendendi *edd.;* praebendi *Ro* ‖ 26 qualem⟨cum⟩que *Gr* ‖ 27 si et **A**, si ad **B**, *corr. Aer* ‖ 28 si ad **A**, si et **B**, *corr. Aer*

licitus es. habebas medicamentum, et tale medicamentum dicebas quo propere ⟨re⟩duceres spiritum, quo vita reponi posset, quo venena fugarentur, quo transmitterentur. potionem dedisti aut remedii aut veneni: si remedii dedisses, viveret. non id apparet. ergo venenum dedisti.

Multa sunt, iudices, quae minus clare verbis atque actione exprimi possunt. utinam quidem fortuna praestitisset, ut frater meus viveret: ostendissem vobis medicum. hoc enim ante omnia dico, iudices: medicum. ostendissem potionem hanc non coditianam et qua omnes utimur, sed medicamentis permixtam et oneratam. dat medicus medicamentum. qui acceptam bibit potionem, statim expirat. qui tandem hic argumentandum erat? qui tandem hic probandum? non oculis iudicassetis, non continuo strictis faucibus rapiendus ad supplicium veneficus videretur, qui nunc etiam spolia occisi hominis tenet et, subito locuples, ait se tantundem habere, quantum me, qui nuper divisi? mihi quid relictum est praeter luctus et lacrimas?

Ultimum ergo illud nobis, frater miserrime, convivium erat? sicine digressi sumus? in has spes discessimus? habui occasionem † merendi †. diu insidiatus essem. potui tibi venenum dare, de quo nihil suspicareris.

1—2 et tale medicamentum *om.* **B** ‖ 2 ducere **A**, duceret **Ba**, ⟨re⟩duceres *Ro et Ri* ‖ 3 r e p o n i **A** ‖ 5 veni/// **A** ‖ 12 quia **Aa** ‖ 14 acetum **P** ‖ 15 quid **B** ‖ quid **B** ‖ 19 tenet *om.* **B** ‖ 23 hac **AaB** ‖ spe **B** ‖ 24 metuendi (mentiendi) *Sch,* nocendi *Ro; sed fortasse plura turbata* ‖ 25 essem] sum **Ab**

CCCXXII.

Abdico te, nisi desinis.

Stricto gladio et cruento processit adulescens in contionem et dixit, occisum a se patrem, quod ab eo tyrannis adfectaretur. perduxit magistratum in domum, ostendit apparatum tyrannidis. cum excuteretur corpus, inventae sunt tabellae ad filium, in quibus erat hoc: »abdico te, nisi desinis, et si contradixeris, indicabo causas«. reus est iuvenis adfectatae tyrannidis.

SERMO.

Quod circa probationem criminis huiusmodi difficillimum solet esse, certum est: adfectatam tyrannidem; certum est adfectatam esse in hac domo: omnisque eo deducitur quaestio, ut dispiciatis, utrum a patre huius, an ab hoc sit adfectata.

⟨DECLAMATIO.⟩

Nihil de moribus huius adhuc dico: aetates comparate: senex ille et aetatis exactae quam rationem adfectandae tyrannidis habuit? nisi forte propter filium hoc fecit. hic adulescens est. omnes cupiditates, omnes impetus in hac aetate facilius convalescunt. est quaedam praeterea ratio sceleris (si hoc tamen nomen [n]ullum acc*i*pit scelus): id temptavit, quo frui diu posset.

Haec aetatum comparatio, illa animorum. Pa-

5 tirannis **A** ‖ 11 Declamatio **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 13 esse XX certum **A** ‖ 16 eius **Aa** ‖ 17 ⟨Declamatio⟩ *Ro* ‖ 19 ex-acta **A** ‖ 21 hoc filium **AB**, hoc stilum **P** ‖ 24 nomen] hoc **B** ‖ [n]ullum *Gr* ‖ accepit **AB**, *corr.* *Gr* ‖ 25 is temptavit qui *etc.* *Gr*

ter modestus est: etiam si quid facere severius voluit, minatus est. hic contra qualis adulescens? ut nihil aliud obiciam, quam quod ipse confessus est, quam quod gloriae loco pro contione dixit: patrem suum occidere potuit. non quaero, an innocentem — erit huius rei procedente oratione nobis locus —: interim, occidere patrem potuit. quid non cadat in hunc animum? quid non recipi⟨a⟩t haec temeritas? minus est quod negat. si componendus nobis esset aliquis, qui opprimere[t] rem publicam, qui libertatem patriae auferre posset, quam tandem mentem aliam existimaremus? fingamus hominem cruentum, hominem crudelem, hominem, apud quem nihil *val*eant iura naturae. est quaedam scelerum ipsorum societas, adeo ut vel uno appellari nomine potuerit utrumque parricidium. Ergo et ex aetatibus et ex moribus credibilius est adfectatam ab adulescente quam a sene tyrannidem.

Cetera qualia sunt? ac primum te interrogo, si adfectari tyrannidem a patre tuo existimabas, cur occider*is*, antequam criminareris? neque enim difficilis damnatio, nec longa iudicii mora sequebatur. apparatus tyrannidis erat in domo. „deducendus tamen ad magistratus“. et hoc certe non difficile fuit adversus senem ei, qui occidit eum, quem criminaturus erat, ut responderet sibi. Non potest ergo videri rei publicae gratia fecisse, cui plus aliter praestitisset: nunc excutiamus, qua causa

3 ille **B** ‖ 4 gloriae hoc pro **B** ‖ 9 recipi⟨a⟩t *Aer* ‖ 10 esset nobis **B** ‖ opprimere[t] *Ro* ‖ 14 habeant **AB**, *corr. auct. incert. ap. Aer,* nihil habeat iuris natura *Gr* ‖ 15 et **B** ‖ 17 ut aetatibus ex **B** ‖ 18 est *om.* **B** ‖ 20 at **B** ‖ 22 occideres **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ 23 iudicum ora **B** ‖ 24 educendus *Gr* ‖ 27 erat *om.* **B** ‖ ut] ne *Gr* ‖ 28 potes *Sch* ‖ 29 alter **B** ‖ praestitisses *Sch*

feceris. ante omnia gratias magistratibus ago, quod non deprehendisse contenti ea, quae ostendebantur, aliquid et ipsi viderunt. gratias ago etiam providentiae deorum immortalium, qui numquam ita opprimi veritatem voluerunt, ut non magnis suis vestigiis emineret. recitentur hae tabulae: »abdicabo te«. non lego sequentia. nego hanc esse fiduciam eius, qui de adfectandá tyrannide cogitavit. an ille in iudicium vocare ausus fuisset et ignominia adficere adulescentem omnia scientem? non enim tyrannis convincenda vestigiis erat neque argumentis eruenda: domi arma, domi apparatus. et si hanc causam abdicandi te non habuit, dicas oportet, quam aliam habuerit. non consentiebas consiliis eius? hoc minus te debebat offendere: ille, si te tamquam indicem timuisset, potuit occidere. satis ergo plenum vel hoc erat argumentum innocentiae, severitas et vindicta. quid tamen adiectum est? »si responderis, causas indicabo«. quaerite nunc, uter malae sit conscientiae. ille minatur. cur taceri voluit? quoniam pater erat, quoniam numquam hi adfectus in tantum vincuntur odio, ut non ad naturam suam tamen revertantur. causas, quas ille se dicturum minatus est, tu ostendisti. haec arma detecturus erat, si respondisses; hos apparatus protracturus in medium.

Satis apparere omnibus arbitror, adfectatam ab hoc esse tyrannidem. ne quem autem vestrum securum faciat hoc, quod oppressa, quod deprehensa est tyrannis: apparatus enim iste testatur adulescentis mentem. num latro innocentiam accipit, si quis illi gladium extorqueat? minatur aliquis moe-

3 et *om.* **B** ‖ 5 voluntatem **B** ‖ magis *Gr* ‖ 11 tirannis **A** ‖ 12 cruenta **B** ‖ 13 te *om.* **B** ‖ 20 sunt **B** ‖ 21 tacere **P** ‖ 23 tandem **P** ‖ 25 hoc **B** ‖ 27 omnibus *om.* **Aa** ‖ 27—28 adhuc **B** ‖ 32 minaturus **Aa** (et **B***?*), minatus **Ab**, *corr. Ro*

nibus flammas: num igitur facere securitatem civitati potest, si quis faces eius extinxerit? non habet nunc arma, non habet apparatum: sed habet animum.

Nec mihi hoc satis est adprobare, iudices, tyrannum futurum, nisi illud quoque ante oculos vestros posuero, qualis sit futurus tyrannus. ullius hic parcet corpori, qui patrem trucidavit? ullius hic criminis aget verecundiam, qui parricidium professus est in contione? qui gladium illum cruentum stillantemque sanguine ostendere populo non recusavit? quid ille manibus imperabit alienis, tantum suis ausus?

CCCXXIII.

Alexander templum dedicans.

QUI HOSTI OPEM TULERIT, CAPITE PUNIATUR. Alexander bello Athenas cum premeret, templum extra muros positum incendit. pestilentia laborare coepit. responsum est, non posse finiri, nisi templum restituisset. restituto templo Atheniensis sacerdos Alexandro pollicente discessurum se ab armis, si dedicaret, dedicavit. discessit ab obsidione Athenarum Alexander. dicitur sacerdos hosti opem tulisse.

SERMO.

Quam potest maxima religione iudicum implendus animus est. nam et sacerdos reus est et datur ei crimini, quod dedicaverit templum et, quod utilissimum et causae etiam facile est, hoc tem-

5 iudiciũ **A** ‖ 8 trucidat **B** ‖ 10 est quin cont. **Aa** ‖ 11 sanguinem **B** ‖ 12 imperavit **AB** ‖ 27 n. etsi sac. **Ab** ‖ 27—28 datur et cr. **B** ‖ 28 templum *om.* **B**

pore. nam et praesentia numinis eius, de quo agitur, adprobata est.

DECLAMATIO.

Deos inmortales omnes quidem, praecipue tamen numen et mihi maxime familiare et, sicut proxime experti sumus, praesentissimum, iudices, invoco ante omnia: ut si respectu sacrorum, si pietat*e*, si religione sola ductus feci quod obicitur mihi, vel*int* inpunitum esse sacerdotis officium; *tum* (quod me aliquando sollicitum habet) ne aspere, ne irate hanc iudicii faciem intueri veli<n>t, in qua capitis periculo luitur, quod templum dedicatum est. oro igitur atque obtestor, si fieri potest, ne damnari me velint; si minus, ne vindicari: tueanturque civitatem in hac, quam modo habere coepimus, pace. immo vero hanc vestris animis voluntatem, hoc propositum mentis inspirent, ne eo tempore deos laedere velitis, quo illis iam Alexander satisfecit.

Qui, etiamsi bellum contra nos traditum ac relictum a patre usque suscepit, etiamsi non tam propria, quam hereditaria nobiscum constitit contentione, omnia tamen alia inpune faciebat: dum res intra caedem hominum stetit, dum intra vastationes agrorum (quamquam totius sa*ncti* ac venerabilis soli), secunda res tamen: ac ne illa numina quidem, quae semper excubare videntur pro nostra civitate, satis ad tuendam urbem profuerunt. ut vero ignem sacris postibus, ut ferrum vetustissimae

1 nominis **Aa** ‖ 5 nomen **Aa** ‖ 7 ut resp. **B** ‖ pietatis **AB**, *corr. Aer* ‖ 8 obitur **A** ‖ 9 velit **A**, velut **B**, *corr. Aer* ‖ nunc **AB**, *corr. Gr;* hinc *Ro* ‖ 11 veli<n>t *Aer* ‖ 18 quod ill. **B**, quia ill. **P** ‖ 22 quam *om.* **Aa** ‖ 25 soli **AB**, *corr. Obr* ‖ 26 vener. secun. **B** ‖ nomina **A**

religioni admovere ausus est, intellexit sibi non esse bellum nobiscum. libenter audio, quae ex diversa parte dicuntur: aegrum exercitum, praecipiti morte consumptas copias. quis enim non videt omnia ista facta esse, ut rursus templum esset? ita illius quoque concitati (ut audi⟨s⟩tis) ac temerarii iuvenis motus est animus. vidit non aliunde petendum esse, quam a dis inmortalibus, praesidium. oraculum poposcit: quae hic culpa nostra est? accepit. videlicet dii inmortales ut peccantibus graves, ita satisfacientibus faciles. si noluissent remedium illi pestilentiae concedere, non indicare potuerunt. restitui iussere templa. gratias publice privatimqae agamus: dedicare ipsi non permiserunt. divisum partitumque responso est, quid Alexander facere deberet, quid nos. ille quod debuit, fecit: templum speciosius quam fuerat et cultius extruxit animo regis periclitantis: partes supererant meae. excuso me vobis, dii inmortales, quod non statim ad condicionem dedicationis accessi. hoc enim ex responso et Alexandro satis erat, quod permitteba[n]t. ego nihilominus magna mercede suscepi hoc officium: pacem poposci. impetravi. veluti ore ipsius dei iussus promisit, praestitit. haec est criminum meorum, iudices, summa: et templum habemus et pacem. hosti opem tulisse dicor.

Nondum causas facti mei reddo, nondum rationem legis ipsius excutio: interim, quid vos putatis opem ferre? neque enim id solum quaeritur hac lege, an aliquis hosti profuerit. multa enim, quae utilia sunt hosti, et inviti et inprudentes facimus. ideoque h*ae*c non complexa lex est, sed adversus eum

2 liberter **Aa** ‖ 3 praecipite **B** ‖ 6 audi⟨s⟩tis *Ro* ‖ 8 diis **B** ‖ 10 N **A** ‖ 15 devisum **A** ‖ partimque **Aa** ‖ 17 speciosus **Ab** ‖ 19 di **Ab** ‖ 20 enim *om.* **Aa** ‖ 21 permitteba[n]t *Gr* ‖ 26 decor **Aa** ‖ 32 hoc **AB**, *corr.* *Ro*

se destrinxit, qui opem tulisset: illud (ut opinor) tale ⟨est⟩: qui auxilio iuvisset, qui armis, qui commeatu. non sine causa: haec ipsius verbi proprietas continet legem. quaeri voluit, an ⟨qu⟩is opem tulisset, quodam †loco manum deprehendit et ferentem coarguit†.

Causam autem huiusce iuris quis ignoret? animus (ut opinor) eius punitur, qui hosti prodesse voluit. adversus proditorem, adversus hostem rei publicae conscripta lex est. quae si talia sunt, quid simile his commisi? templum dedicavi. viderimus, an hoc hosti profuerit: ad causam meam pertinet sciri, quid ego fecerim, non quid ex eo factum sit.

„At enim hoc hosti profuit.“ Si ideo feci, ut hosti prodessem, sane sim legi isti obligatus. si cum aliquid facerem pro universa re publica, utile etiam hosti fuit: non (ut opinor) damnis contendendum fuit.

Videamus ergo, an hoc pro re publica fuerit. nondum dico, quaę secutura fuerint, si non dedicassem: interim cum pietate vestra, Athenienses, loquor. templum non illud vetus, non illud praesentissimae religionis, non illud *sit*, a quo totius civitatis nostrae petitur auctoritas, sed novum aliquod et adhuc inexpertum: video in finibus nostris: est dedicandum. haec enim, priusquam de-

1 distrinxit **A B** ‖ iũd *in ras. ante* illud **A** ‖ 2 iuvessit **A**, iuisset **B—P** ‖ *an* *ipsa *vel* istius (?) ‖ 4 ⟨qu⟩is *Obr* ‖ 5 quodam modo *etc. Sch;* quo dolum malum reprehendit *Obr* ‖ 12 ad hoc **A** ‖ 15 hoc *om.* **B** ‖ 16 profuissem **B**, profuisset **P** ‖ sum lege **B** ‖ 17 reip͡ **A** ‖ 20 adhDc **Aa** ‖ fuerit **Aa**, fuerunt **B** ‖ 24 est **A B**, *corr. Ro* ‖ 25 aliquid **Ab** ‖ 26 et adhuc *om.* **B**

dicationis accipiant summam religionem, opera sunt tantum: dedicatio est illa, quae deum inducit, quae sede destinata locat. hoc ideo facere non cuicumque permittitur, nisi castae manus, nisi familiaris sacris animus accesserit: dedicatio solis (ut nunc comperimus) concessa Atheniensibus. h*inc* e[r]go fieri reor, iudices, quod, cum ceterarum civitatium templa, in ipsis posita urbibus, frequenter cum totis ruere atque incendi moenibus viderimus, nulla vindicta, nulla religio, nulla eos qui fecerant supplicia consecuta s*in*t, hic sacrilegium pestilentia vindicatum. de*dic*ationem ⟨rex⟩ destinabat: neque enim aliter saltem templum esse existimaverat, nisi dedicaretur. de quocumque templo loquor: hoc templum non dedicabo? quam multa adhuc remitto? taceo quid dii voluerint, taceo quid responsa praeceperint; humanis consiliis locum relinquo: non dedicabo? procedere ultra volo. si Alexander ab obsidione tantum Athenarum recessisset, nonne aedificassemus, nonne restituissemus? equidem ego omnibus nostris sacris crediderim inesse numen. debetur hoc Atheniensium civitati, debetur vetustissimo generi, debetur solo, de quo contendisse quondam deos immortales non sine causa creditum est. cetera tamen opinione credimus et coniectura colligimus: in hoc numine sensimus momenta bellorum, hoc pars utraque cognovit, hoc numen scit

1 summam accipiant **B** ‖ 2 dedicationis illa **B** ‖ 2—3 quae se dest. **B** ‖ 3 ideo] a deo *Ro* ‖ 4 cuiquã **B** ‖ 6—7 hoc ergo **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 civitatum **B** ‖ 8 templo **A** ‖ 10 nullam vindictam **B** ‖ 11 sunt **AB**, *corr. Gr* ‖ 12 destinationem **AB**, *corr. Pi* ‖ ⟨rex⟩ *Ro* ‖ 16 quod **A** ‖ voluerunt **AP**; *fort.* * quod d. voluerunt, t. quod r. praeceperunt ‖ 20 non **A** ‖ 21 nomen **Aa** ‖ 22 debet **B** ‖ debetur *om.* **B** ‖ 26 nomine **AaB** ‖ nomen tabellorum **B** ‖ m o m e n t a **A** ‖ 27 nomen **A**

esse Alexander. adice, quod ⟨dii⟩ dedicari voluerunt. si a quocumque voluissent, occupandum fuit mihi, cum Atheniensis sim. totum enim ego hunc populum, iudices, puto sacerdotem. „At enim sic effectum est, ut laborare pestilentia exercitus Alexandri desineret.“ Non dico, desiturum alioqui fuisse: periturus sit Alexander, perituri sint milites omnes: vultis uti hoc sacrilegii publici beneficio? si quis vobis hanc poneret condicionem, Athenienses, ut omnium potiremur gentium, eversis exustisque templis: non profecto acciperemus. pluris nobis pietas, pluris nobis opinio, pluris disciplina civitatis fuisset. moritur miles Alexandri: sed templum sine numine, sine religione; sed templum adhuc est inter praesidia hostium; sed non ⟨ad⟩ire mihi, non colere, non agnoscere, non agere gratias licet. Vos porro cur perire exercitum Alexandri, cur perseverare istam pestilentiam vultis? nempe ne bellum habe*a*tis. habetis pacem. beneficium dedistis; ex illo, quem gravissimum hostem timebamus, habemus potentissimum amicum.

Sint sane pertinacia odia: Alexander responso satisfecerat; quod ad ipsum pertinuit, templum restituerat; quod ad secundam quoque partem responsi pertinebat, fecerat potestatem dedicandi, mercedem quanta[m] maxim*a* dari poterat, rei publicae dedit. tam iniustos vos creditis deos inmortales, ut non fuerint cogitaturi, cuius culpa templum vacaret? nam (ut dixi) si pestilentiam finiri dii inmortales noluissent, aut nullum respon-

1 *⟨dii⟩ ‖ 2 occupatum **B** ‖ 3 ego *om.* **A** ‖ 6 de situ ex alio qui **B** ‖ 8 sacrificii **A** ‖ veneficio **B** ‖ 10 poteremur **Aa**, potiorem **P** ‖ 11—12 pluris n. pietas *om.* **B** ‖ 15 ⟨ad⟩ire *Ro* ‖ 18 ne *om.* **B** ‖ 19 *haberetis **AB** ‖ 24 responso **Aa** ‖ 26 quantam maxime **AB**, *corr. Obr* ‖ 28 fuerunt **Aa** ‖ 30 di **Ab** ‖ mortales **A**

sum, aut aliud certe dedissent. demonstrata satisfactio et in hoc valet, ut accipienda sit. vereor, iudices, ne quid fingere ex necessitate periculi videar, verumtamen me religionis meae dissimulare quae acciderunt non sinit ratio. Alexandrum apud me valuisse solum putatis, aut ullam mercedem? ego illum recessurum putabam, etiamsi non pacisceretur. deus, deus ille (testor ipsum et praesentissimi conscientiam numinis) ille adegit, ille iussit, ille in has partes misit: secundum hoc quodammodo fuit responsum.

CCCXXIV.

Bona sacrilegi.

Qui reum caedis damnaverit, bona eius possideat. Sacrilegi bona templo consecrentur. Damnatus caedis cum torqueretur, dixit et sacrilegium a se commissum. ambigitur de bonis. sacerdos templo vindicat, accusator sibi.

DECLAMATIO.

Antequam leges comparamus, intueri personas libet. nos nullam habemus in litigando propriam cupiditatem: non adquirimus nobis, petimus bona templo, petimus honorem deo. adversarius sibi vindicat et in praemium operae suae deposcit. ostendit, quare accusaverit.

Quemadmodum personas comparavimus, ita comparemus et leges. idem demus utrique tempus, eandem utrique legi causam: ipsae tamen etiam

7 pacisc̄ **A** ‖ 9 nominis **Aa** ‖ 10 pręces **A** ‖ 25—26 dep. et ost. **B**

citra defensiones non parem rationem habent. scripta est altera deo, altera homini. aequum est, priorem esse rationem religionis.

SERMO.

Hic subici poterat et locus, in quo laudemus hanc legem.

DECLAMATIO.

Praeterea et alioqui iustius est, sacrilegi bona pertinere ad templum, quam damnati ad accusatorem. quare? quoniam in sacrilegio propria templi iniuria est, in damnatione rei alienum crimen. ita illic praemium est, hic solatium; illic datur ista pecunia, hic quodammodo redditur. Haec comparatio esset, ⟨si⟩ ipsas leges committeremus: nunc nostra et tempore prior est. ante enim commisit sacrilegium, quam caedem. accusator hoc nititur, quod ante damnatus sit caedis, quam sacrilegium confessus sit. non est autem intuendum, quo tempore aperuerit se culpa, sed quo tempore commissa sit, quo tempore hanc poenam, de qua quaeritur, ille meru⟨er⟩it. id cum ipsa natura iustum est, tum etiam legibus apertum. in caede enim spectanda sit damnatio, in sacrilegio tempus ipsum intuendum est. quare? quoniam lex tua ita scripta est, ut qui damnaverit, bona possideat, ⟨tu ea⟩ possidere non potes. lex mea ita scripta est, ut bona sacrilegi ad deum pertineant. statim ergo, ut fecit sacrilegium, devotus huic poenae est,

2 est *post* aequum *om.* **B** ‖ 5 poterit *Aer* ‖ 10 proprii **B** ‖ templo **Aa** ‖ 12 est *om.* **B** ‖ 14 ⟨si⟩ *Aer* ‖ 15 propior **B** ‖ 20 han **B** ‖ 21 meru⟨er⟩it *Aer* ‖ 21 natura ille meruit iustum **Ba** ‖ 24 est *om.* **A** ‖ 25 ⟨damnati⟩ bona *Ro* ‖ 25—26 *poss. ⟨tu ea⟩; poss. ⟨haec⟩ *Ro*

et ante ista bona ad deum pertinere coeperunt, quam lex damnaret. vide, quantum recedas ab intellectu iuris huiusce. si caedem ante sacrilegium commisisset, tamen cum postea caedis damnatus esset, ad deum potius pertinerent. non enim prodesset tibi, quod prius caedis tempus esset, quoniam lex tua non ad caedem, sed ad damnationem pertinet. nunc vero, cum sacrilegium ante commissum sit, quam caedes, non est dubium, quin bona ista templi sunt.

„At enim praemium mihi debetur. meo enim beneficio et sacrilegium illud inventum est.“ Immo hercule etiam illa caedes, beneficio ⟨non⟩ *t*uo. ex quo semel manus inquinavit, insecutae sunt illae protinus furiae, ut hunc hominem palam occideret, ut reus deferretur, ut damnaretur, ut torqueretur, ut confiteretur. an vero tu illum, quod sacrilegium a se commissum esse dixit, praestitisse ignibus, quos nos subiecimus, aut flagellis putas? nihil illa tormenta ad confessionem sacrilegii pertinebant, non de hoc torquebatur. numen erat profecto, numen illud, quod subiceret faces, quod acrioribus stimulis agitaret: vos de caede torquebatis, ille de sacrilegio confitebatur.

CCCXXV.

Hereditas fidei commissa.

Pauper et dives vicini erant. pauperi uxor speciosa. rumor erat, adulterari pauperis uxorem a divite, conscio viro. delatus lenocinii reus pauper et absolutus est. dives decessit herede

1 ad dm̃ **A**, ad eum **B** ‖ 4 cum] quoniam **A** ‖ 5 adeum **A** ‖ 9 caedis **A** ‖ 11 mihi *om.* **B** ‖ 13 beneficio suo **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 14 insertae **B** ‖ 21 nomen **Aa**, *om.* **B** ‖ nomen **Aa** ‖ 28 adul̃tari **A**, adulteri **B** ‖ 29 concio **B**

instituto bonorum omnium paupere et elogio tali: »peto, ut hanc hereditatem restituas ei, cui rogavi«. petit a paupere uxor hereditatem, tamquam fidei commissam.

SERMO.

Quid dicimus? quomodo haec uxor et heres erit et adultera non erit? quomodo, si conscius nullius flagitii fuit maritus, illius potissimum fidei haec hereditas mandata est? invenienda est enim aliqua causa, propter quam heres sit. numquid hic dives hanc speciosam adamavit? (cum ipsa loqui nihil ausus est, locutus est cum viro, — et inde opinio.) dum captat, fecit testamentum? Quaedam, etiamsi themate non continentur, natura tamen ipsa manifesta sunt. † matrimonium † inter hos non esse, qui litigant, videtur mihi luce clarius. non enim ego intellego †litem fidei tacite commissam† nisi conscio. hoc eo pertinet, ne quis iudicum manifestas exigat probationes. non est causa, quae recipiat testem; non est causa, quae recipiat consignationem: scrutamur conscientiam eius, qui adversarius est. totum ergo hoc iudicum opus est, ut inveniant veritatem; quae ita demum poterit esse manifesta in causis latentibus et natura conditis, si nihil existimaverint exiguum, quo

1 omnium *om.* **B** ‖ elogio **A** ‖ 2—3 restituas e. c. r. p. a. p. u. hereditatem *om.* **BC** ‖ 6 dicemus;? *Aer* ‖ 8 potentissimum **Aa** ‖ 11 cum **A** ‖ 13 dum] cum **B** ‖ 15 manifesta sunt] manifestans **BC** ‖ 15—16 *expectatur* *rem dubiam inter hos non esse ‖ 16 videatur **A** ‖ mihil **A** ‖ 17 commissam **AB**, commissae *Obr,* n. e. e. i. rem f. t. commissam *Sch; an* *litem taciti fidei commissi (?) ‖ 22 iudicium **Ba** ‖ 24 lat. ex n. **B** ‖ 25 quae **Aa**

inveniri veritas possit. sic ergo praeparandus est animus iudicum, ut etiam levioribus argumentis commoveri possit. Difficile est quidem natura, probare tacitum fidei commissum: quomodo tamen probamus? quaedam, etiamsi per se firma non sunt, comparatione vincunt. hereditas aut ad pauperem pertinet aut ad uxorem pauperis: si ad pauperem non pertinet, ad uxorem pertinet. elogium scriptum est palam certe et manifeste. electus hic est ad transitum hereditatis. huius silentium et fides est utique de restituenda hereditate. ergo debet restituere alicui; si non huic, statim interrogo: cui?

Habent hoc incommodi controversiae scholasticae, quod quibusdam respondere non possunt; *sed* quaedam incommoda huius generis etiam in for*um* aliquando descendunt: et ideo difficultatibus quoque utendum est.

DECLAMATIO.

Ergo tibi non debetur. superest, ut alicui debeatur. „non“, dicis, „superest, ut huic debeatur“. fidei tuae commissa hereditas est. quam committendi causam putamus? necesse est infirmam esse personam, cui restitui oportet. cum infirmam dico, [non] statim infirmiorem dico, quam te: †non est vitavimus† per te ipsam fortunae inbecillitatem: pauperem fecit heredem. ergo oportet inveniri personam, quae possit esse sub tutela tua, cui minus tuto relicturus fuerit hereditatem, quam tibi. ergo infir-

3 possint **Ab** ‖ quidam **A** ‖ 4 citatum **A** ‖ 8 eulogium **B** —**P** ‖ 10 huius *om.* **B** ‖ 11 utique] un$\overset{\omega}{q}$ **B**, in$\overset{\omega}{q}$ **P** ‖ 13 scolasticae **A** ‖ 14 *et **AB** ‖ 15 foro **AB**, *corr. Gr* ‖ 19 tibi *om.* **Aa** ‖ 21 est hereditas **B** ‖ qua **A** ‖ 24 [non] *Gr* ‖ 24—25 non est vitavimus **A**, non evitavimus **B**; non enim vitavit *Gr*, quam te, ⟨quae⟩ non evitaverit nisi per te *etc. Ro* ‖ 26 ego **A** ‖ persona **B**

mam personam oportet esse feminae et, si quid ad hanc infirmitatem adici potest, pauperis feminae. adsum huic feminae. Duxi ex tua persona argumentum, ducere ex nostra volo. dico hunc animum fuisse divitis, ut hanc faceret heredem. cuius fidei committit? maritum scripsit heredem. ergo si neque inveniri persona infirmior potest altera, quae tibi subiciatur, quam haec; neque familiarior huic, quam tua: credibile est, idcirco sic scriptum esse testamentum.

⟨SERMO.⟩

Quaedam argumenta etiam ex incommodis petenda sunt.

⟨DECLAMATIO.⟩

Fuerit necesse est ratio aliqua et causa, propter quam dives non ipsam, ad quam pervenire volebat hereditatem, scripsit heredem. obstiterit oportet pudor non ille *praetere*undi aliquem propinquorum: praeteriit enim; non ille scribendi aliquem extrarium heredem: scripsit enim extrarium; non ille bona sua in aliquem humilem demittendi: demisit enim. obstiterit oportet familiarior aliqua causa: non poterat salvo pudore hanc scribere heredem. postea vobis causam verecundiae huius adprobabo, postea scribentis animum: interim, fuit aliquid, quod obstaret diviti, quo minus hanc scriberet heredem.

„Quo merito, inquit, tuo te scripsit heredem?“

1 esse oportet **B**; op. esse ⟨et⟩ fem. et *Ro* ‖ 2 ꝗ **A** ‖ pauper **A**, pauperi **B** ‖ 6 sine q̃ **B** ‖ 9 *fort.* *tu[a] ‖ 11 ⟨Sermo.⟩ *et postea* 14 ⟨Declamatio⟩ *Pi* ‖ 16 ip. aliquam p. **B** ‖ 18 reperiundi **AB**, *corr. Aer* ‖ 19 praeterite **B** ‖ 20 *heredem enim scripsit extrarium **Ab**, her. scr. extr. **B**, *om.* **Aa**; heredem: ⟨heredem⟩ enim *etc. Ro* ‖ 24 causa **A** ‖ 28 quod **AB**

Vox communis est; iisdem verbis interrogare te possum: quid merueras, ut te scriberet heredem? quamdiu e*ni*m tertium non exhibes, cui debeatur hereditas, inter nos quaestio est. si nominasses, fortasse et illi dicerem: quo merito? sed neque nominas ullum extrarium neque vindicare tibi potes hereditatem. proinde nobis responde: quo merito ⟨tuo⟩? nullo. quis ignorat testamentorum fortunam? et esset fortasse in totum iniquum requiri a nobis mentis alienae rationem. sunt quidam irrationabiles impetus animorum, quaedam gratuita (ut vulgo vocantur) odia. quotiens audivimus filium dicentem: quo meo merito pater me exheredavit? nullam rem frequentior admiratio sequitur.

Sed tolerabile erat, si interrogaremur hoc tantum de hereditate: altius convicium quaestio ista habet. quid? si non communis ista infamia fuisset. quid ergo? negem fuisse rumorem, qui aspergeret hanc feminam? tu scis, an vera sint. et praesenti fortasse liti vel expediebat confiteri. nam si istud, quod intellegi vis, verum est, utique hereditas nostra est. sed pecunia potius periclitemur: nullum meritum uxoris tuae adversus divitem fuit. quasi vero meritis tantum hereditates contingant. interest an ametur, qui amat? potuit hanc amasse feminam dives, salva huius conscientia. [erat] speciosa erat. potuit in hunc adfectum incidisse. multi sunt, qui testamenta sic scribant, tamquam illud ad vitam eorum pertineat. sic quidam heredes scribunt eos, quos captant, tamquam intellecturos,

1 hisdem **AB** ‖ quominus **A** ‖ 3 etiam **AB**, *corr. Sch* ‖ 5 quomodo merito **B** ‖ 7 perinde **B** ‖ respondebis **A** ‖ 8 ⟨tuo⟩ *Aer* ‖ 9 esse et for. **B** ‖ 10 quidem **B** ‖ 14 ꟿ **A** ‖ 17—18 *fortasse* *[si] n. c. i. i. fui[sse]t ‖ 20 lite *Ro* ‖ 21 intellegitis *Ro* ‖ 23 adversus **A** ‖ 24 ereditates nonnumquam usu venire non merito **A** ‖ 25 int. ut am. **B** ‖ 26 foemina **B** *[erat]

quamquam secreto scriptos. potuit ergo amor in causa esse, potuit ipsa pudicitiae admiratio in causa fuisse. *fec*it virtutum intellectum rerum natura. nulla tanta vitia sunt, quae non meliora mirentur.

Sed quatenus suspicamur, videor perspicere rationem, quare hoc tibi mandaverit. nondum illa opinio, nondum accusator: *r*ide*s* haec; tamquam ab advocatis audies, ⟨quae⟩ ego de te suspicer. pauper eras, vicinus eras: huius noti mores, certa sanctitas. argumento proba*b*imus: cum rumor utrumque infamaret, tu reus factus es; a te lenocinium committi dixit accusator, non ab hac adulterium. non ergo nova haec erit suspicio mea, neque ex me nata. id, quod accusator tibi obiecit, hodie credo: locutum esse tecum divitem, egisse tecum, promisisse tibi multa, novissime etiam iactasse testamentum.

CCCXXVI.

Legati filius victima pestilentiae.

Qui pestilentia laborabant, miserunt legatum ad oraculum petendum. responsum est ei, filium ipsius immolandum esse. ille nuntiavit civitati sacra desiderari, filio verum confessus est. sacris finitis pestilentia non est finita. filius processit in contionem et se ipse interfecit. finita pestilentia reus est legatus laesae rei publicae.

1 tamquam secr. **AB** ‖ 3 sedit **AB**, serit *edd., corr. Ro;* dedit *Ran, fort.* * dat ‖ 4 mutẽt' **B** ‖ 5 suspicamus **B** ‖ 6 illi **B** ‖ videt **A**, vid7 **B**, *corr. Ro* ‖ 8 ab hac vocatus **B** ‖ ⟨quae⟩ *Obr* ‖ 9 pauper es *Aer* ‖ 10 probavimus **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ 14 obicit **A**, obiicit **B**, *corr. Aer* ‖ 20 pestilentiae **B** ‖ 21 petendum *om.* **B** ‖ 23 sacri **B** ‖ desideravi **B**, desiderati **P**

DECLAMATIO.

*Ex*istimaveram, iudices, consecutum esse me hoc saltem, ut sanguine meo servata civitas datae salutis grata meminisset; atque eo magis, quod filius meus non necessitate immolatus erat, sed voluntate. verum hoc adeo in contrarium cessit, ut inventi sint in hoc populo, qui, rem nescio indign*itate* magis dolendam an vanitate ridendam, obiciant homini pestilentiam. et remedium deberi diis immortalibus put*a*nt, si quid vero passi sumus tali remedio dignum, nostrae infirmitati adsigna[bi]tur.

SERMO.

Fere commendatio per haec petenda erit, quae illi difficillima est. quod ad quaestiones pertinet, primae communes sunt fere omnibus controversiis, quae hac lege continentur. quaerendum est enim, quid sit laedere rem publicam; et paulo fortius in hac controversia, in qua tractum esse pestilentiae malum hoc nunti*o* manifestum est.

DECLAMATIO.

Postea ergo causam ipsam defendemus, postea factum commendabimus: interim satis est, non esse me hac lege, qua deferor, nocentem. sane credatis, imputari mihi posse civium mortes: sunt iura, quae istud defendant. non esse explicitam legationis fidem dicitis: habet haec quoque lex actionem suam,

2 aestimaveram **AB**, *corr. Aer* ‖ 3 data **B** ‖ 4 grata **A** ‖ gratia **B** ‖ eminisset **B**, emisset **P** ‖ quam **Aa** ‖ 6 et **B** ‖ 7 indignatione **AP**, indignationem **B**, *corr. Gr* ‖ 8 ridendum **B** ‖ 10 putent **AB**, *corr. Ro* ‖ 11 adfirmabitur **A**, assignabitur **B** *et edd., corr. Ro* ‖ 18 tractatum **A** ‖ 19 nuntium **AB**, *corr. Aer* ‖ 21 istam **B** ‖ 22 commendavimus **A** ‖ 26 hoc **B**—**P** ‖ lex] lis *Ro*

neque est quaerendum apud vos, an alio iudicii genere damnari possim. interim hoc ius ad me non pertinet. aut si rei publicae ⟨laesae⟩ lex est, haec nihil ad hominum mortes, nihil ad ea, quae privatim quoque vindicari poss*u*nt. obicias oportet aliquid, quo publicum fuerit per me laesum: in hoc nihil obicis mihi, praeter mortes hominum. quod crimen an verum sit, postea viderimus: interim (ut dixi), legi et iuri coniunctum non est.

Mora tamen mea aliquid detrimenti civitas accepit? Si hoc defenderem infirmitate[m] animi mei, satis defensionis esset, non odio me civitatis fecisse. filium meum immolandum esse dixerat deus. putate id e⟨gi⟩sse me, ne immolaretur. hostias caedi mirabamini? quid? vos non maluistis? exorare posse sollemnibus sacris existimabamus deos: quid? vos haec remedia non temptastis? secum quisque cogitet, quantum mihi inpositum onus, qualis exacta vox. Sed ne mentitus quidem sum. sacra exigi a diis immortalibus dixi: non sacra exigebantur? non sacris placati sunt? alioqui nihil me fecisse subripiendae hostiae gratia, cui non manifestum est? indicavi filio maximi animi. ergo ne hac quidem venia dignus est pater, si hoc filio voluit deberi, quod moriebatur? Quod quidem neque consilii mei, neque voluntatis primum fuit. credite eum, qui legatus missus sit, credite eum, qui responsum acceperit, renuntiaverit, nihil animo

3 ⟨laesae⟩ *Obr* ‖ 4 mortes **AaB** ‖ 5 possent **AB**, *corr. Ro* ‖ 6 quod **B** ‖ 7 mortes **B** ‖ 9 legite iuri **B** ‖ coniuctam **B** ‖ 11 infirmitate[m] *Obr* ‖ 13 immo laudum dixerit **B** ‖ 14 id *om.* **B** ‖ id e⟨gi⟩sse *Aer* ‖ 15 caedi ⟨obniti⟩ mir. *Ro* ‖ quod **A** ‖ 16 exaestimabimus **Aa**, existimabimus **B**, existimabam[us] *Sch* ‖ 17 tēpestatis **B** ‖ 19 meritus **B** ‖ 20 exegi **AaB** ‖ 21 sacros **A** ‖ 23 maximi ñ ergo **B**, m. non e. **P** ‖ 25 moriebatur **A**, movebatur **B**, monebatur *Aer* ‖ 26 consilium ei **B** ‖ 27 est **B**

suo, nihil propria mente fecisse: hoc profecto quaerebatur exemplum, ut narraretur iuveni⟨s⟩, qui pro re publica mortem non recusa*v*it, qui in conspectu civium visceribus suis ferrum inmersit. non potuisse aliter finiri pestilentiam, quomodo vultis adprobem? —: sic finita est. non enim profecto dii immortales poenam petebant, nec in supplicium filii hoc responsum dederant civitati. magna arcessebatur anima; debuit duci honesta via. quem igitur potius in fine actionis meae invocem, quam illum mihi proprium deum?

CCCXXVII.

Sterilis trium noverca.

In[tro]ducta tribus privignis sterilitatis medicamentum bibit. repudiata iniusti repudii agit.

DECLAMATIO.

Quod primum pertinet ad pudorem huius feminae: non adulterium obicitur, non aliqua adversus maritum licentia. necesse est plurimum eius moribus tribuat, ex qua liberos quaerit. Omnis repudii causa in crimine uno consistit. hoc quale sit, postea videbimus: interim, unum est: in quo mortalium tanta fe*lici*tas? nec de femina loquor, cuius infirmior sexus est; sed in ipsis etiam, qui prudentia sapientiaque gloriari solent, habet locum paenitentia. Sed ⟨hoc⟩ unum sit sane [sit] grave,

2 iuveni⟨s⟩ *Aer* ‖ 3 recusarit **AB**, *corr. edd.* ‖ 6—7 dii mortales **A** ‖ 11 illum propositum **P** ‖ dem **B—P** ‖ 13 sterelis *hic et alibi* **A** ‖ 14 in[tro]ducta *Gr* ‖ 18 aliquam **B—P** ‖ 19 licentiam **AaB—P** ‖ primum **Aa** ‖ 23 facilitas **AB**, *corr. Fr* ‖ 24 loquar **B** ‖ 25 poenitentiae **A** ‖ 26 sed unum senesit grave sit grave **A**, s. u. sit sene grave sit grave **B**, *corr. Aer*, sed unum s. s., at grave sit, grave et scel. (?) *Ro*

sit scelestum, *ut* hercule credibile er*at* in ea, quae tres privignos habuit. expecto ex his aliquid novercalibus factis. venenum paravit? insidiata est liberis tuis? vel (quod levissimum est) expugnare animum tuum voluit? nihil horum. novum et inauditum antea crimen: noverca nimium dicitur amare privignos, sterilitatis medicamentum bibit.

Si tu liberos non haberes, poteram tamen illa dicere: periculum timuit, documentis quarundam infeliciter parientium mota est; fortasse male sensit de temporibus ipsis: vidit eam luxuriam, ea vitia, ut paene educare liberos amentis esset. tu porro in uxore nihil aliud [ex]spectas, quam fecunditatem? „non parit". sed obsequium, sed fidem praestat. Sed iam tempus est propriis eam rationibus defendi. bibit illud, cum tres liberos haberes. nec statim hoc amore et adfectu defendo: interim tamquam ambitiosam tuebor. voluit effugere fabulas novercarum, voluit adversus casus etiam praeparare ⟨se⟩ illa[m], nihil in domo habere, propter quod privignis invideret. quid? si fecit hoc non modo novercae, sed etiam uxoris optim*ae* animo? plenam invenerat domum, plenum testamentum. »quid mihi, inquit, cum partu erat? dederat mihi fortuna iuvenes; neque maritus eius aetatis est, ut concupiscere novos liberos possit.« ne fraternitatis quidem eadem iura futura erant inter tam dissonantes tamque discordes. At nunc expellitur et, quoniam bona fuit noverca, nec liberos habitura est, nec virum.

1 et h. cr. erit **AB**, *corr. Ro* ‖ 4 suis **B** ‖ 9 quorundam **AB** ‖ 13 [ex]spectas *Gr* ‖ 19—20 praeparare illam **AB**, *corr. Sch,* se etiam praep., voluit nihil *Gr* ‖ 21 non *om.* **B** ‖ 22 optimo **AB**, *corr. Gr* ‖ 24 parturierat **B**

CCCXXVIII.

Discordes fratres.

Filii familiae duo adulescentes fratres dissidebant. iuncta erant eorum cubicula. quodam tempore audito tumultu in interiore parte domus venit pater in eum locum, in quo clamor erat. invenit alterum ex filiis occisum. cubicularium eius torsit et occidit in tormentis. quid compererit, incertum est. interrogavit illum filius, quid comperisset. non indicantem accusavit dementiae. absolutus est pater. iuvenis parricidii accusatur, adest illi pater.

SERMO.

Rei persona ante omnia inf*a*matur, et necesse est, nos ab eo incipere. prius ergo sumimus id, quod prius videtur esse in persona. occidisse dicitur fratrem: hoc etiamsi non possumus efficere, ut in rerum natura non esse videatur, eo tamen perducemus, ut non facile credatur.

DECLAMATIO.

Obicitur reo discordia cum fratre: et hoc priusquam ad causas pertineat occidendi, ad crimina personae admittimus. discordia cum fratre? ante omnia, commune maledictum est cum eo, qui vindicatur, et penes quem culpa fuerit, magis potest

4 eorum *om.* **Aa** || 6 quod amor **B—P** || 10 accusator **A** || 14 infirmatur **AB**, *corr. Ro* || 13—21 Sermo. Obiicitur reo *etc.* (*omiss.* rei persona — credatur. Declamatio) **B** || 23 permittimus **B** || patre **AB**; *fortasse* *[discordia cum fratre] || 25 et penes q. c. f. m. potest *om.* **Aa**

pater scire, quam accusator. asperiorem esse autem adversus suos interim et fiduciae argumentum est, et hoc adeo non valet ad probationem tanti criminis, ut contra sit. iam enim transimus ad causas.

Dicitur occidisse fratrem inimicum. non dico illa: non protinus, si causae sceleris sint, scelus quoque constat. ut[inam] enim ita composita esset natura rerum, ut omnia facta causas †superarent†: plures erant, propter quas non occideret. nam erat occidendi, quod inimicus est: non occidendi, quod frater est; non occidendi, quod periclitaturus; non occidendi, quod ipsa per se innocentia satis iustas rationes habe[a]t. ergo non continuo sequitur, ut si quis odio aliquo concitatus est adversus alium, hunc etiam ferro extincturus sit. an vero innocenter inimicitias geri vel inter alienos, vel inter extrarios fas ⟨non⟩ est? cotidianis iurgiis forum strepere, assidua[s] lite[s] videmus; quis non dies convicia, quis non maledicta adfert? scelus ex natura mentis oritur. huic vero etiam ad causas metuendi sceleris accessit, quod iurgium ei cum fratre palam fuerat. cauta sunt huiusmodi scelera et circumspecta. neque enim est quisquam tam perditus, tam inutilis sibi, ut non ista committat proposito negandi. et me hercule quam hoc ipsum repugnat, quod ab accusatore pro potentissimo ponitur, quod in cubiculo suo occisus est,

3 ⟋ *in marg.* **A** ‖ 4 *an* *ut contra sit etiam. transeamus *etc.* (?) ‖ 8 *ut[inam] ‖ 9 causae suae parĕrent *vel* causae imperarent *Ro* ‖ 11—12 inimicus e. n. o. q. f. e. n. o. quod *om.* **Aa** ‖ 12 pericl. quae occ. **Aa** ‖ 14 habe[a]t *Ro et Ri* ‖ 15 non qui odit continuo occidit **A** ‖ non *om.* **B** ‖ 16 exsturus **Aa**, et iterus **B**, petiturus **P** ‖ 18 extrar̃ **A** ‖ ⟨non⟩ *Aer* ‖ 19 assidua[s] lite[s] *Ro* ‖ 25 sibi *om.* **B** ‖ instat omittat **B**, instãti omit. **P** ‖ 26 nullum sic occidere ut non possit negare **A** ‖ 27 ab hoc accus. **B**

quod in lecto suo? nihil minus commisisset percussurus, quam ut hoc ei obiceretur. latrones longe a receptaculis suis spoliant; ferarum quarundam dicitur haec esse natura, ut procul a cubilibus rapiant: fratrem discordem in domo, in cubiculo occidit, ut qui neget?

Sed ne apud ipsum quidem accusatorem hae causae satis valuerunt. neque *mihi* servi torquendi ratio erat, si fecisse filium existimarem. desinite ergo hoc uti argumento et me testem cita*r*e contra eum, qui defenditur. servum torsi: quis nescit hoc accidere nihil indicanti? servum torsi, cubicularium eius, qui occisus est: nihil in servo suspicatus sum alterius filii. nec potest mihi obici neglegentia quaestionis: † quaesivi enim. nec in hac diligentia suspicio adversus filium alia: ipse demum, qui erat percussus, quaesivit.†

„Quid ergo, inquit, ⟨in⟩ tormentis confessus est?“ Dura est condicio interrogationis huius, cum id quaeritur, quod si respondeas, non creditur. vis enim, accusator, voce mea stari? vis credere iudices, quidquid respondero? das e*ni*m mihi fingendi libertatem: propter hoc ipsum perdam necesse est fidem, quod mihi dicere licet, quidquid voluero. in alia, inquam, parte filio meo conferam, si qua potero: advocatus pro testimonio mihi *denunti*et. „At ne ⟨ip⟩si quidem filio indicasti.“ Quid?

2 quamvi hoc ei **AB** ‖ l a t r o n o s **A** ‖ 4 esse haec **B** ‖ 8 enim **AB**, *corr. Ro* ‖ 10 desinit **Aa**, desine **B** ‖ civitate **Aa**, citate **Ab B**, *corr. Aer* ‖ 12 accedere **AB—P** ‖ 13—14 in servo] nisi **B** ‖ 17 percus **A** ‖ quaesivit] quaesivi *edd.* ‖ 15—17 *locus graviter corruptus, necdum sanatus. Schultingi Obrecti aliorum coniecturas commemorare nihil attinet* ‖ 18 ⟨in⟩ *edd.* ‖ tormentis *om.* **B** ‖ 22 etiam mihi **AB**, *corr. Ro, fort.** mihi etiam ‖ 23 necessa **A** ‖ 26 mihi remittet **AB**, *corr. Ro* ‖ 27 ne si **A**, nec si **B**, ne sic qu. *edd., corr. Ro*

hoc colligis, noluisse me dicere, quod contra ipsum erat? quae ratio tacendi fuit, si filium meum fecisse credebam? quae ratio tacendi fuit apud ipsum? nam sive irascor, vindicari possum hac voce, quam contra illum habeo; sive imputare indulgentiam volo, plus illi praestitero, si scierit se fecisse. cur ergo non respondi? iam videor iudicibus reddidisse rationem (sic enim causam agebam): non respondeo filio nimium curioso. quid est enim utique, cur indicare necesse sit? non respondeo nunc, quoniam sic instat. adiciebam hu[i]c: nihil respondeo, quoniam nihil certi scio; non respondeo, quoniam non credo aliquid dicenti; non respondeo, quoniam adhuc quaero; non respondeo, quoniam hoc inquisitioni meae non expedit; non respondeo, quoniam illum, ut interrogarem, torsi. An vero parum iustas saeviendi causas habebam adversus cubicularium? dominum suum non defenderat, non servaverat, nesciebat, quis dominum suum occidisset. sed si argumentum ex his trahimus: non est maius contra filium meum silentium, quam pro ipso, quod accusavit, quod detulit. irascor quidem huic eius pertinaciae: sed quandoque vindicabo, quomodo fas est, quomodo oportet. verumtamen qua fiducia fecit, quod me non timuit offendere!

„Iudices, inquit, cum te absolverunt dementiae, hoc iudicaverunt, a filio fratrem videri occisum.“ Nihil minus: nam si filius meus fratrem occidisset, patrem impie accusaret, demens eram, qui respondere tam furios*o* poteram, [quam]si vivere⟨m⟩cum

2 fecisse] flens **B** ‖ 3 fuit *om.* **A** ‖ 5 imputari **B** ‖ 10 nam responde nunc **B** ‖ nunc] huic *Sch* ‖ 11 hu[i]c *Ro* ‖ 16 ut *om.* **A** ‖ interrogatum **P** ‖ 21 quod] qui **B** ‖ 22 quidam **B** ‖ 24 quia **Aa** ‖ 29 *quod **AB** ‖ 30 foriose **A**, furiose **B**, *corr. Sch* ‖ quam si vivere **AB**, quam si vixero **P**, *corr. Ro, qui praeterea proposuit* 29—30 ⟨non tam⟩

eo, quem cruentas manus habere sciebam. erit ergo adeo non damnatio ista filii mei, ut possit videri etiam absolutio.

Haec ego de causa dico ipsius: permittetis mihi in summa parte causae uti etiam persona mea. ego istum, si filium meum occidisset, defenderem? qualem me patrem iudicatis? asperum: et ego pro filio mentiar? mitem, indulgentem: et ego non vindicabo illum, qui occisus est? inter liberos haec una differentia est apud animum patris, quod semper maiorem locum habet is, cuius miseremur. neque hic sane meruerat, ut a me nisi innocens defenderetur: reum me detulit, sordes mihi induit, ad iudicem vocavit. sentiet hoc quale sit, cum testamentum scribam; sentiet, cum tristitia indulgentiam meam requiret. quid est ergo? mentiri ne iratus quidem possum: est filius contumax, est patris sui accusator, sed fratrem non occidit. neque ego istum in ulla alia parte absolvendum puto, nec hodie veni in hoc iudicium, tamquam advocatus. nihil rogabo, nihil deprecabor: illud tantum meae pietatis gratia, meae tantum conscientiae causa faciam, ne videar istum silentio pressisse.

SERMO.

Ne quem vestrum ducat illa species, ut videatur hic esse aliquid momenti habiturus apud iudices,

quod respondere tam furioso nolebam (?) quam si viverem *etc.*

2 adeo non non damnatio **B**—**P** ‖ 4 ipsius dico **B** ‖ promittetis **B** ‖ 5 ut **B** ‖ 8 metiar **A** ‖ indicabo **B**, iudicabo **P** ‖ 10 una cōtroversia est **P** ‖ 13 d e t u l i t **A** ‖ 15 tristitiam **B** ‖ indulgentia **P** ‖ 16 quid ergo **Aa** ‖ mentire **A** ‖ 18 ego *om.* **A** ‖ iustum **A** ‖ 18 nulla **B** ‖ 21 precabor **A** ‖ 22 conscientia **A** ‖ 23 periisse **B** ‖ 25 nostrum **B**

si miserabilem se fecerit, si amisso altero filio deprecatus fuerit pro iuvene. sunt ista in aliis causis potentiora: hic pater, nisi prior⟨um⟩ securus est in hoc iudicio, mentitur pro filio: non tam illi opus est opera advocati, quam fide testis.

CCCXXIX.

Sepultura tyranni, qui se occidit.

Qui tyrannum occiderit, in foro sepeliatur. In pestilentia responsum est, tyrannum occidendum. ipse se occidit. petunt propinqui, ut in foro sepeliatur.

DECLAMATIO.

Ingens calumnia! pudet me hercule me[ae] actionis. nunc ego negabo? quid? si ostendero eum, qui civitati libertatem abstulerit, qui leges sustulerit, qui templa violaverit, qui iniuriis nostris iram deorum inmortalium commoverit, tyrannicidam non fuisse? multum alioqui effecisse oratione mea videbor. interpretanda nobis legis ipsius voluntas est; quid spectaverit ille, qui constituebat, diligenter (ut res est) et alte exquirendum atque eruendum. ego mihi arbitror, iudices, pauca pro legum latore esse dicenda, ne tam obscure hoc occulteque scripsisse videatur. an non est

1 mirabilem **Aa** ‖ 2 causas **Aa** ‖ 9 potentia **B** ‖ prior securo **A**, prior sequuturo **B** (prior secuturo **P**); prior securus *Fr,* prior⟨um⟩ securus *Ro; an* *nisi pr⟨op⟩ior securo est in hoc iudicio, mentitur (*i. e. videtur mentiri*) *etc.* ‖ 13 me, hercule, *Aer* ‖ me[ae] *edd.* ‖ 14 ostendere **B** ‖ 18 *alicui (?) ‖ oratio **Aa** ‖ 21 ut alte **AB** ‖ 22 erudiendum **A**

hoc omnibus, qui modo ad intellectum sermonis pervenire possunt, lucidum atque manifestum, eum, qui legem ita composuerit, ut si qui tyrannum occidisset, in foro sepeliretur, locutum de duobus? non intellegit aliquis, alium esse eum, qui occidat, alium, qui occidatur? argumentis scilicet agendum est et in exemplum adferendae aliae quoque leges. dicam nunc ego, qui pulsaverit aliquem, iniuriarum teneatur: nemo tamen tenebitur, qui se ipse pulsaverit. nam illud quidem ridiculum (ut opinor) omnibus vobis futurum est, si in exemplum proximam similitudinem adduxero ac negavero teneri lege ulla eum, qui se occiderit. Est porro hoc manifesto reprehendendum, si ad eos existimemus pertinere praemia, ad quos poenae pertinent. bene scilicet de re publica meruit, quod aliquando finem inposuit harum calamitatium: illi scripta lex est. non ille, qui componebat haec iura, sic locutus est: »non est satis ei, qui servitutem rei publicae detraxerit, qui monstra haec, quibus libertas laborat, qui homines ad[versus] deorum hominumque iniuriam natos et in exemplum scelerum constitutos, quo magis ea odissemus, occiderit, dum vivit, tantum honorari; non sufficiunt magistratus, nec satis sunt tituli: habeatur aliquis etiam mor*tuo* honor, et ad exemplum posteritatis ostendatur in foro sepulcrum, ne quis audeat tyrannus esse; ut omnes homines monumentis huius sciant, quibus praemiis adversus tyrannos tyrannicidae armentur«? ita nunc hic tamquam bonus civis, ita tamquam liberator huius civitatis honorabitur? sic

2 lucid̄ **A** ‖ 4 sepeliretur in foro **B** ‖ 9 iniuriam **Aa** ‖ 14 ad deos **A** ‖ 15 existimamus **B** ‖ praemia pertinere **B** ‖ 17 calamitatum **B** ‖ 21 ad[versus] *Bu* ‖ 25—26 *etiam morti honor **A**, etiam honor **B**

est hercule, iudices, sic est: si hunc civitas non habuisset, serviremus etiam nunc et gravissima illa tempora, quae diu passi sumus, sustineremus.

Expecto me hercule, ut cuiuslibet inpudentiae *ex*cusatores sic quoque opus eius augere atque exaggerare conentur: »occidit tyrannum non hunc vulgarem et usque ad nomen tantum nocentem: plus aliquid quam ceteris constituamus. occidit tyrannum crudelissimum, saevissimum, expugnatorem non pudicitiae modo et patrimoniorum nostrorum et principum huius civitatis, sed templorum omnium et caerimoniarum; nec hominibus magis, quam diis inmortalibus invisum.« vera sunt quidem ista, iudices: sed si velimus suum titulum reddere liberatoribus nostrae civitatis: illum dii occiderunt. non enim contenti advocati partis adversae hac legis calumnia, etiam bene meruisse eum de re publica nostra dicunt, quod audito responso ipse se percussit.

Ego porro etiamsi confiterer plurimum eum rei publicae morte sua praestitisse, non tamen inter beneficia ducerem iniuriae finem: nunc vero quis ignorat, quam multae eum necessitates ad exigendas a se ipso poenas inpulerint? Si tantum hoc dicerem: cum salus esset proposita civitati h*ae*c silentio, ut tyrannus occideretur, quis non nostrum in arcem rueret? quis non subderet faces? quis non concremare pestem illam rei publicae vellet? vidit animos nostros, vidit impetum. non enim vulgaria sacramenta ducebant, nec sicut adversus alios

1 hunc *om.* **Aa** ‖ 5 accusatores **AB**, *corr. Aer* ‖ 6 occidi **B** ‖ 10 et *om.* **A** ‖ 12 caeterimoniarum **A** ‖ 13 invisus **Aa** ‖ 14 titulum **A** ‖ 16 civitatis] cunctis **A** ‖ 22 ac **Ab B**, *om.* **Aa** ‖ 20 cum **B** ‖ rep̃ **A** ‖ 25 solus **Aa** ‖ 25—26 hoc silentio **AB**, *corr. Ro* (*cf. 295, 17 sq.*), hoc scilicet pretio *Obr* ‖ 27 artem **A** ‖ 28 rep̃ **A** ‖ 30 hec **B**

tyrannos [tenebat] iniuriae tantum dolore urgebamur. incredibile est, quid non ausura fuerit libertatis et salutis necessitas. quid enim dicam, quam invisus ille diis inmortalibus fuerit? —: nos non ferebant et patientiae nostrae irascebantur. igitur si hunc tantum vitasset impetum, nihil tamen ipsi deberemus. Age illud, quamquam demens et sceleratus et furiosus, non vidit effugere se non posse, quando eum dii immortales mori vellent? pestilentia innocentes rapiebantur. non me hercule ali*u*m fuisse ⟨in⟩ causa[m], iudices, existimo, quod huc deducti sumus. quid? in illa labe totius civitatis dii inmortales non tam tacite intellegi, quam publicare poenam tyranni voluerunt. parum existimaverunt, si illum alius occidisset.

Ne quis itaque existimet, ultionem nostram tantum ad animos hominum pertinere. illam, illam ego, iudices, iam nunc video ⟨redire⟩ pestilentiam. nam si fuit causa morborum, quod homo in civitate nostra, sua tamen mente suoque proposito arcem occupasset, quod libertatem abstulisset: quo tandem modo ulciscentur dii immortales id, quod nos fecerimus? Corpus illud omnibus sibique ipsi damnatum publicis scilicet exequiis efferemus? hoc agite: ducatur ingens funeris pompa, eat primus senatus, et ordo ille sanctissimus, quamquam recepta modo libertate laetus, vultus tamen habitusque ad maestitiam transferat; *t*um maxima multitudo *equit*um, universus denique

1 tenebat **AB**, tenebant *edd., exclusit Obr* ‖ 4 fuerit *om.* **B** ‖ 4—5 non deserebant **B** ‖ 5 igitur *om.* **A** ‖ 7 tanquam **B** ‖ 10—11 aliam fuisse causam **AB**, *corr. Ro* ‖ 11 hiuc **A** ‖ 12 labe illius totius civitatis **Aa** ‖ 16—17 tantum nostram **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ 17 hominum *om.* **B** ‖ 18 ⟨redire⟩ *Ro, cfs. 296, 15* ‖ 19 si *om.* **A** ‖ 20 tamẽ **P** ‖ 29 dum **AB**, *corr. Gr* ‖ quaeque dum **AB**, *corr. Ro,* equites tum *Gr*

populus lustret atque ambiat rogum. adiciamus et lacrimas: »perdidimus tyrannicidam et vindicem rei publicae et libertatis auctorem«! tum domum reversi narremus liberis nostris: »haec virtus habet praemia«. an aliquis etiam rostra conscendet et (qui supremus claris civibus honor habetur) advocata populi contione laudes eius, quem in foro sepulturi sumus, concinet? Audient haec dii immortales, qui nos pestilentia liberaverunt, qui gravissimos morbos propitii miserunt? si ulla est dicenti fides, iam nunc in hac cogitatione atque in hac rerum imagine versatur mens mea. ex illo succenso tyranni rogo surrecturi mihi protinus morbi videntur: et quacumque feralis ille ignis in civitatem diros illos atque execrabiles diffuderit fumos, gravem quandam ⟨ac⟩ pestilentem nubem supra domos nostras ac tecta sessuram. quae tunc responsa petituri sumus? quod auxilium? homines, qui hanc quoque diis immortalibus iniuriam facimus, ut videantur salutare illud rei publicae responsum pro tyranno dedisse.

CCCXXX.

Abdicandus, qui alit adulteram matrem.

Crimine adulterii repudiavit quidam uxorem, ex qua iuvenem habebat filium. adulescens accessit ad patrem et ait, amari a se meretricem. dedit pecuniam illi pater. ille matrem egentem alere coepit, patre ignorante. comperit pater et ob hoc abdicat filium.

6 honora habere **B—P** ‖ 8 hoc **B**, *om.* **Aa** ‖ 9 laberaverunt **Aa** ‖ 12 successo **B—P** ‖ 15 atque *om.* **B** ‖ diffurit **Aa** ‖ 16 ⟨ac⟩ *Fr* ‖ pestilem **Aa B** ‖ 17 responso **B** ‖ 28 illi pecuniam **B**

DECLAMATIO.

Non ignoro, expectatione criminis me onerari ex hoc praecipue, quod abdicans indulgens pater. itaque ne illa quidem dicere, quae initio defensionis sollemnia ceteri habent, possum. ecquid peccavi? numquid luxuriatus sum? numquid bona paterna consumpsi? numquid meretricem amavi? cum eo mihi patre res est, qui remissurus haec fuit. utinam profutura ista frugalitas esset apud patrem! nunc omnis iudicii scaena, omne periculum meae dignitatis ex hoc oritur, quod pecuniam non meretrici dedi.

In hoc enim, ut opinor, omnis criminatio divisa est patris, quod matrem aluerim, quod talem, quod patre ignorante. Quod sic matrem alui, (blandior mihi adhuc, pater) erat quod in me laudari posset, si *id* quid⟨em⟩ obiceres. itaque defensionem huius partis iucundam praeteribo, ne quam quaesisse videar occasionem, qua de meis laudibus loquerer. Sed repudiatam tamen crimine adulterii alui. satis erat mihi respondere, iudices: istud qualecumque est, ad filium non pertinet. mariti mores excutiant, mariti severitatem desiderent: liberis satis est, quod nati sunt. *at* hercule facili*or* mihi vindicandi potestas ab ipso crimine est, quod non est litigatum, non est quaesitum, non est pronuntiatum, maledictum fuerit an crimen, cons*cie*ntia mater discesserit an verecundia; v⟨a⟩na te suspicio an

3 abdicat **Ab** ‖ 4 ita **B** ‖ 5 haec quid **A** ‖ 8 remissor̃ **A** ‖ 14 matre maluerim **Aa** ‖ 15 matrim **A** ‖ 17 aliquid **AB**, *corr. Ro* ‖ 18 patris **AB** ‖ iocundam **A** ‖ 19 que **B** ‖ 20 repudiavit **B** ‖ *fort.** [tamen] ‖ 22 mores non excuterent **P** ‖ 23—24 laberis satis sunt q. **B** ‖ 24 et hercule facilius **AB**, *corr. Sch* ‖ 27 constantia **AB**, *corr. Gr* ‖ 28 v⟨a⟩na *Bu*

certa aliqua probatio ad hoc duxerit. in utrum[que] me ratio ducit? aliquid audisse te credo: repudiasti; nihil certum manifestumque cognovisse te credo: tantum repudiasti. qualecumque tamen istud est, non mediocrem habet morum suorum defensionem vel ipsam egestatem. illa prostituta, quae se omnium amoribus permisit, fame iam perisset, nisi filium habuisset. neque ignoro, mea vel tarditate vel verecundia factum, quod mihi causa matris meae hic agenda est, quod tam sero, quod nunc demum, postquam ipse, dum misereor, offendi. utinam adicere apud te voluisset illa, quae mihi cotidie ait: »ita ego adultera hoc tempore, in hac potissimum aetate, post filium, et post filium iuvenem«? adfirmat ideo se cibos accipere, ideo protrahere vitam, ut tibi de pudicitia sua liqueat. sunt ista, quae movere te quoque poter*a*nt. ego tamen in praesentia, omissa omni defensione, illud respondere contentus sum, qualemcumque alui. quantulum est enim, quod praestiterim ego illi, etiam invidiosae pietatis filius? non plus in matrem contuli, quam quod patereris datum esse meretrici. Sed clam et ignorante te. unde mihi tantam ⟨in⟩felicitatem, ut hoc crimen sit? volo itaque interrogare praesentibus his, quos habemus iudices, quid fieri oportuerit. rogare te debui? exoratus igitur fuisses, si petiissem? hoc responde, hoc adnue: et crimen confitebor. aluisses ergo, si scisses? credo. quantulum enim erat cotidianam stipem et hoc exiguum, quo anima in posterum diem prorogaretur,

1 *utrum[que] ‖ 8 ignorantia mea **B** ‖ 12 id dicere *Sch* ‖ te *om.* **A** ‖ 15 adulterae **B** ‖ 17 poterint **AaB**, poterunt **Ab**, *corr. Ro* ‖ 18 omnium **B**—**P** ‖ 23 dam **Aa**, am **Ab** ‖ 23—24 ⟨in⟩felicitatem *Ro, cfs. 299, 27* ‖ 24 et **B** ‖ 26 oportuit **B** ‖ 27 petissem **B**, potuissem **P** ‖ 27—29 adne et crimen **Aa**, ad necẽ crimen **B** ‖ 30 p r o r o g a r e t u r **A**

praestari filii tui matri? et si hoc animo fui*sti*, tu voluisti, tu dedisti. nec enim cuiquam credibile videri potest, ignorasse te, an ego vere amarem. me sine dubio et verecundia et metus inhibuit aliquatenus, verum statim dicere. sed *cum* pecuniam acciperem, illae me subierunt cogitationes, quam indulgenter, quam prudenter faceres, ut infelicem feminam aleres, nec videreris in gratiam redisse.

„Tu tamen, inquit, mentitus es patri et amorem meretricis finxisti.“ Ita innocentior eram, si verum dixissem? plena est huiusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra: circumscribuntur et servorum artibus patres et mendaciis filiorum: et ignoscunt, cum meretricibus pecunia datur, cum aliqua a lenone redimitur ancilla. dixi amorem esse meretricis: acceptam pecuniam matri dedi. innocentior ergo eram, si pecuniam matri petitam meretrici dedissem?

Possit videri sine dubio durum et asperum, me, cum ipse sim in periculo, etiam ⟨pro⟩ alio rogare: quaecumque tamen occasio, quaecumque tamen necessitas est, si iam ego offendi, si quid, quod parum simpliciter rogaverim, irasceris, illam commendo miseram: non ut reducas (fuit ista spes aliquando et forsitan, si felicior essem, maneret adhuc), illud, quod egens et abdicatus necesse habeo deprecari, ut alas, etiamsi irasceris. qualem enim miserae illius existimas vitam, cum cibos cotidianos petit et semper in posterum egens est? equidem vereor, iudices, ne post hanc meam calamitatem, quam praesertim excepisse me propter misericor-

1 praestare **A** ‖ et] at *Ro* ‖ fuit **AB**, *corr. Aer* ‖ 4 me *om.* **B** ‖ metu **B** ‖ 5 *ut **AB** ‖ 10 infinxisti **B** ‖ verom **Aa** ‖ 14 alienone **Aa** ‖ 20 ⟨pro⟩ *Aer* ‖ 21 occasio quaecunque *om.* **B** ‖ tamen *om.* **P** ‖ 25 manerem **B** ‖ 25—26 manere illud adhuc **AB**, *corr. Ro* ‖ 28 exaestimans **A**

diam sui credit, finiat invisam diu vitam et cibos accipere desinat, etiamsi dabis. nam si perseverabit, (rogo, ignoscatis, etiamsi hoc forsitan apud animum patris mei asperum videri possit) haerebo miserae comes cotidiano labori.

CCCXXXI.

Bis damnatus iniuriarum, tertio absolutus.

QUI CAPITIS REUM NON DAMNAVERIT, IPSE PUNIATUR. QUI TER INIURIARUM DAMNATUS FUERIT, CAPITE PUNIATUR. Bis damnatus iniuriarum tertio a quodam postulatus absolutus est. agit cum accusatore tamquam capitis accusatus.

SERMO.

Bis damnato huic demus oportet patronum. nam etiamsi proxime absolutus est, bis tamen damnatus est.

DECLAMATIO.

Qui capitis accusaverit neque damnaverit, ipse capite puniatur. Lex haec est, qua iudicium continetur; haec est, qua ego istum accusem, haec est, quae utrumlibet horum occisura sit. ergo hac lege sola accuso. nemo dubitaverit, hanc legem esse iustissimam; sed quas causas habeat, postea dicam.

„Non accusavi te, inquit, capitis, sed iniuriarum.“ Primum igitur hoc intueri vos oportet:

2 si *om.* **A** ‖ perseveravit **AP**, perseverarit **B**, *corr. Aer* ‖ 4 fratris **AB** ‖ 7 c l a m a t u s **A** ‖ clamatus **A** ‖ 8 adampnaverit **A** ‖ 9—10 qui t. i. d. f. c. puniatur *om.* **B** ‖ 21 occisura sit] est **B** ‖ 22 sola *om.* **B** ‖ 26 nos **B**

si qnid damuatione, si quid ultione dignum non habet ius *su*um, debet iudex sequi [debet sequi] proximum. nulla tanta providentia potuit esse eorum, qui leges componebant, ut species criminum complecterentur. nam et semper caventes nequitia vicisset, et ius ita multiplex atque diffusum esset, ut pro incerto haberetur ignotum. fecerunt ergo, ut rerum genera complecterentur et spectarent ipsam aequitatem. multa ergo invenientur frequenter, quae legum verbis non teneantur, sed ipsa vi et potestate teneantur; quale hoc est. sane enim concedam in praesentia tibi, non fuisse illud iudicium capitis: si tamen eandem vim habuit, quam iudicium capitis, eandem poenam habere debet. fingamus enim plura esse scelera, sicuti sunt, quae morte punienda sint. *i*am cum lex etiam eum, qui falso accusaverit, occidi velit, manifestum *si*t, occidendum esse eum, qui templa incenderit, occidendum esse eum, qui patriam prodiderit: quomodo non interest, qua lege harum accusaveris, (quoniam id demum iure, de quo quaeritur, comprehensum est, ut qui capitis accusaverit, poenam patiatur), ita nihil interest, quod genus iudicii fuerit, si eventus eodem rediturus fuerat. Num igitur dubium est, quin hic, pro quo loquor, si esset iniuriarum tertio damnatus, periturus fuerit? extra quaestionem est. quid ergo? *non capitis accus*atum eum existimari oportet, cui damnato capitis poena inminet? non pecunia multabitur, non ignominia, non damno iuris alicuius. quid ergo futurum

2 *iustum debet **AB**, istum debet **P**; ius, tum debet *Obr* ‖ 3 [debet sequi] *Obr* ‖ 8 complectarentur **A** ‖ 11 sed i. v. e. p. teneantur *om.* **B** ‖ 13 c. sed t. **B** ‖ 16 nam **AB**, *corr. Ro* ‖ 18 est **AB**, *corr. Ro* ‖ 18—19 qui t. i. o. e. eum *om.* **B** ‖ 22 accusatur **B** ‖ accus. ⟨nec damnaverit⟩ *Ro* ‖ 23 quod dignus (?) **Aa** ‖ 27 *quid ergo? damnatum eum *etc.* **AB** ‖ 30 iuris *om.* **B**

erat? ut occideretur. quid interest hoc qua lege? quid interest, quo genere iudicii? fieri non potest, ut hic capite periclitatus sit, et tu non capitis accusaveris.

Praeterea quam putamus fuisse causam conscribendae legis huiusce? hanc enim cum excusserimus: apparebit, in istam quoque partem satis esse cautum. »s i q u i s c a p i t i s a c c u s a v e r i t e t n o n d a m n a v e r i t, i p s e c a p i t e p u n i a t u r.« hoc, opinor, illi iustissimi legis huiusce latores spectaverunt, ne quis impune alteri periculum adferret. homicidii genus putaverunt, petere spiritum hominis, quem occidi non oporteret. tu hoc fecisti: accusasti innocentem; si tibi creditum esset, periturus erat is, quem accusasti. iudices eodem tempore de te pronuntiaverunt. non potest omnino ista circumscribi religio et severitas iudicii, ut non poenam det pars utralibet. hoc absoluto, qui periturus fuit, continuo id quoque consecutum est, ut tibi esset poena patienda.

„At enim tertio tantum iniuriarum accusavi, et tu bis iam damnatus eras iniuriarum.“ Quid interest, quae res fecerit istud capitis iudicium? nam et tu crimen gravius obiecisti, quam priores obiecerunt. vis scire, quam hoc verum sit? —: semel iniuriarum damnato ignoscitur: illud morte dignum videtur, si is, qui bis iam damnatus est iniuriarum, ⟨iterum⟩ fecit. iam hoc tale videtur, quale hominem occidere. ergo tu id obiecisti, quod lex morte dignum putavit, quod lex capite taxavit: capitis ergo accusasti.

Hoc loco iure depulsi ad convicia confugiunt. „Bis tamen iniuriarum damnatus est.“ Poterat mihi

8 cauditum **Aa** ‖ 12 genus *om.* **P** ‖ 13 occidendi non **A**, non occidendi **B** ‖ 16 conscribi **B** ‖ 22 iam *om.* **A** ‖ 28 ⟨iterum *vel* tertium⟩ *Sch*, qui bis iam damnatus est, iniuriam fecit *Aer* ‖ obecisti **A** ‖ 30 t a x **A**

satis esse, quod tertio absolutus est. Sed animadvertitis, quales inimicitias sortitus sit: scitis illum iam innocentem accusari solere. sed facilius fuit, ut *daretur* aliquid gratiae, dum id fieri sine periculo videbatur. ideo intentius iudices pronuntiaverunt, posteaquam talis pugna commissa est, in qua perire alteri necesse sit. omnia igitur eius tulit, qui reus capitis accusatur, periculum, sollicitudinem: debet consentire iis etiam ultio.

SERMO.

Haec ab accusatore existimo satis dicta, contra illa:

PARS ALTERA.

DECLAMATIO.

Lex eum, qui capitis accusarit, neque damnaverit, capite puniri iubet. Capitis iudicia certa sunt et vim suam habent. semper capitis iudicia sunt his legibus constituta, quibus nemo potest damnari plus quam semel; habent suam formam, suum iudicium, numerum suum, quaesitorem suum, sua tempora, sua nomina. responde igitur mihi tu, qui accusatum te capitis esse contendis, qua lege fueris reus. „iniuriarum." hic iam ipsos interrogare iudices possum, an iniuriarum actio capitalis sit. sed quid habeo, quare interrogem iudices? ex te ipso quaero, iniuriarum damnatus utrum occidatur? non opinor, eius te futurum inpudentiae, ut hoc contendas. alioqui dicam,

2 satis **B** ‖ 4 traheret **AB**, *corr. Gr; fort.* * traherent ‖ 7 aliquem **Ba**, alterum **Bb** ‖ sit] esset *Ran* ‖ 9 consistere is **B** ‖ 15 accusaret **B** ‖ 17 sunt *om.* **B** ‖ 20 q u e s͠ **A** ‖ 22 tu *om.* **B** ‖ 23 ipso **A** ‖ 24 ante **Aa** ‖ 27 non ut op. **B** ‖ 28 dic **B**

damnatus es semel, damnatus es iterum: non esse hoc capitis iudicium, vel ex hoc solo apparet, quod vivis.

„Sed idem, inquit, effectura res est, quod si capitis damnatus essem, et proximo iure utendum est et similitudine quadam legis.“ Hic iam desinit privata esse lis. nam si accusatori licet constituere iura et leges ferre, si quod antea fieri per populum, per senatum licebat, constituitur inter subsellia pro dolore cuiusque vel pro auctoritate, supervacua erunt suffragia, supervacuus tantus ambitus in constituendo iure. non de eo quaeritur apud hos, an aequum sit; nos venimus in iudicium quaesituri hoc solum, an ego ista lege tenear. „At oportet et iustum est, ea, quae similia sunt, simili poena contineri.“ Adhibe[s] senatum, adhibe[s] populum; emendandum sit fortasse ius: hoc interim vivimus, hoc utimur. multa autem iura decipiunt: neque ideo conscripta sunt, ut ignorantia fallant.

SERMO.

Hoc est illud commune (ut dicebam vobis) cum scripto et voluntate.

DECLAMATIO.

Sed fingamus (ut has demus delicias) ut simili lege utendum sit. quid hic simile dixit? *n*am illa lege aliud genus actionum, alium quaesitorem, non eadem tempora, ⟨nomina⟩ non paria. „Sed peri-

1 damnatus est semel **AaB** ‖ damnatus est iterum **AaB** ‖ 2 vex ex **B—P** ‖ 3 vives **AaB** ‖ 4 res] lis (?) *Ro* ‖ 6 desint **A** ‖ 1 sicut antea **B** ‖ 11 * erant (?) ‖ 16 *adhibe[s] s. adhibe[s]; adhibe⟨a⟩s s. adhibe⟨a⟩s *Aer* ‖ 21—22 * de scripto (?) ‖ 24 del. in sim. **B** ‖ 25 iam **AB**, *corr. Sch* ‖ ille **Aa** ‖ 26 nonne **P** ‖ 27 ⟨nomina⟩ *Aer*

culum par." Hoc si fit actione iniuriarum, sane aliquam similitudinem habere videatur. interrogo enim te, an si ego, qui tecum iniuriarum egi, semel obiecissem tibi hoc idem crimen, et tu antea damnatus non esses, num capite fueris periclitaturus? non, ut opinor. n*on* ergo ego feci, ut tu capite periclitareris, sed illi, qui te ante bis damnaverunt. neque enim senectutem adfert summus dies, sed longus ordo vitae; nec ebrietatem facit illa potio, post quam concidendum est, sed tempestivum convivium et aviditas nimia. non ergo mea actione effectum est, ut periclitareris, sed illis actionibus, quibus iam damnatus es.

„Sed absolutus sum, inquit, tertio." Viderimus, quantum hoc ad gloriam tuam pertineat: interim, damnatus es saepius. etenim de petulantia tua hoc illi primi iudices senserunt, hoc secundi senserunt: nunc absolutus es. nihil de religione eorum, qui pronuntiaverunt, querar: erant tamen, quae te adiuvarent. non illud dicebatur in iudicio: »non est hic talis, in quo petulantia credenda sit, modestos mores habet, nemini umquam fecit iniuriam,« sed dicebatur illud: »non iam• iniuriarum petitur ultio: capite periclitaturus est. etiamsi quid commisit, satis tamen poenarum dedit.« ipsa hac sollicitudine circumscripsisti misericordiam iudicum, si alterum occisuri erant.

SERMO.

In summa parte aestimabitur, cui homini et quanta ultio petatur.

5 pericli **A** ‖ 6 num **AB**, *corr. Aer.* ‖ 7 bis *om.* **Aa** 12 ut *om.* **A** ‖ 16—17 tua quod illi *Ro* ‖ 23 iam *in ras.* **A**; tanta (?) **Ba**, tamen **Bb** ‖ 28 Sermo *om.* **B**

DECLAMATIO.

Ultio quae petitur? quae adversus homicidas scripta est, quae adversus eos, qui *ter* iniuriarum damnati sunt, scripta est. neque ego ignoro, unde isti hic animus. no*va* enim spes fecit hanc litem: homo alioqui petulans quaerit, quo modo inpune occidat, quo modo manibus suis permittat omnia. hoc ergo privilegium habeant, qui bis iniuriarum damnati sunt, ut tertio accusari sine periculo non possint? hoc aequum mortalium videri cuiquam potest? vivit ille, qui *bis* iniuriarum damnatus est, qui duabus partibus periit civitati, qu*em* petulantia sua morti iam prope admovit: hic occiditur, quia questus est. utinam mihi contingeret apud eosdem illos iudices causam dicere, qui istum absolverunt, homines mites et misericordes, et qui turpissimos quoque cives tamen servare maluerint!

CCCXXXII.

Divitis et pauperis testamenta.

Pauper et dives amici erant. dives testamento alium amicum omnium bonorum instituit heredem, pauperi iussit dari id, quod ille sibi testamento daret. apertae sunt tabulae pauperis. omnium bonorum instituerat heredem. petit totam divitis hereditatem. ille, qui scriptus est heres, vult dare tantum, quantum in censum habet pauper.

1 Declamatio *om.* **B** ‖ 2 petetur **B** ‖ 3 bis **AB**, *corr. Gr* ‖ 5 non **AB**, *corr. Ro* ‖ 7 accidat **B—P** ‖ 11 epotest **Aa** ‖ semel **AB**, *corr. Gr;* semel ⟨et iterum⟩ *Obr*; qui semel iniuriarum damnatus est, ⟨vivit⟩ qui duabus *etc. Ro* ‖ 12 perit **A** ‖ qui **AB**, *corr. edd.* ‖ 13 occidetur *Aer* ‖ 16 tmites **Aa** ‖ 17 maluerunt **B** ‖ 22—24 pauperi i. d. i. q. *etc.* — heredem *om.* **Aa**

DECLAMATIO.

Si ad votum meum, iudices, fata cessissent, optabilius fuerat mihi, ut is, de cuius bonis contendimus, esset heres meus. ad hanc igitur petitionem invitus et tristis et flens venio. viderimus enim postea de iudiciis: interim non dubitabitur, uter ex nobis illum magis amarit. postea iura excutiam, postea scriptum interpretabor: interim, quod ad utriusque nostrum animum pertinet, non esset inter nos quaestio, si utrumque eodem titulo reliquisset heredem. [Narratio.] habet autem hoc incommodi paupertas, quod quotiens ad amicitiam superioris accessit, adfert aliquid dubitationis, fide an utilitatibus amet.

Officia adversus se mea noverat dives, assiduum me haesisse lateri suo sciebat: tenuitas mea adferebat hanc ei dubitationem, ut posset quaerere, an istud amicitia fecissem. itaque cum sciret mortem esse, quae de animis diceret verum, testamenta, quibus omnem adfectum fateremur, ita supremas tabulas ordinavit, ut adversus me † dicere † vellet animo meo. bona interim sua apud istum deposuit, dum sciri possit, quid de illo ipse sensissem. dari mihi iussit »id, quod ego testamento meo darem.« si cogitationem intra angustias facultatium mearum tenuit, praeter id, quod ingratus videri potest amicus, non multum eius interfuit, quid ego scripsissem. lectae sunt tabulae meae: constitit fides amicitiae: omnium bonorum institutus heres erat; hoc plenior animus meus, quod sine exceptione. igitur

1 Declamatio *om.* **B** ‖ 2 mecum **B** ‖ censissent **Ab**, coepissent **P** ‖ 8 aquod **Aa** ‖ 9 ad *om.* **Aa B** ‖ 10 t i t u l o **A** ‖ 11 *[Narratio], *cf. prolegg.* ‖ 13 N **A** ‖ 20 fatemur **A** ‖ 21 licere (?) *Ro; an* * iudicari (?) ‖ 25 facultatum **Ab B** ‖ 27 multi **B** e i u s **A** ‖ 30 planior (?) *Ro* ‖ meus erat quod **B**

quod ad me pertinet, aperui pectus et conscientiam protuli et, qua rerum natura patitur, viscera paene mea in conspectu vestro sunt. iste heres adhuc non ostendit testamentum.

Sed scio non esse praesentis temporis disceptationem, uter mereatur. satis enim voluntas defuncti comprehensa tabulis est. institutus es primo loco heres. non facio tibi istius honoris controversiam: quaeritur hodie, quid debeas mihi. si iudicia mea adversus amicum intra legatum stetissent, legatum a te repeterem. heredem omnium bonorum habui: hoc ut sim postulo. ut scriptum non esset, iudices, iniquum erat offerri mihi quantum habeo, tamquam is, qui defunctus est, dari mihi iusserit, quantum ego illi dare possem. ingens autem horum differentia est: id mihi dari iussit, quod ego illi meo testamento darem. non habet in hoc interpretationem modus: quantum pensatione constet, numerari potest et recipit comparationem. qu*o*d reliquit, quantum fieri potest, dari voluit. eadem rei natura est. itaque si illi pecuniam testamento meo legassem, pecuniam peterem, nec ferrem te dantem pro pecunia aliquid, quod esset tantundem. si mancipium reliquissem, mancipium deberes, nec diceres mihi: »accipe, quant*i* istud est.« id dari mihi iussit, quod ego illi darem. quid ego autem dabam illi? hereditatem. quid peto? hereditatem. quid scripsi? bona omnia. quid vindico mihi? bona

2 qua] quarum **Ba**, arum **Bb**, quantum *Aer* ‖ partitur **Aa**, petitur **P** ‖ 11 peterem **P** ‖ 12 iũd **AB**, vide **P** ‖ 16 quod] quantum **B** ‖ 18 pensationi **B** ‖ 19 quid **AB**, *corr. incert. auct. apud Aer* ‖ relinquid **Aa** ‖ 21 ille **Aa** ‖ 22 ferrẽ hitedandetem **Aa** ‖ 25 q u a n t o **A** ‖ quanto **AB**, *corr. Gr* ‖ mihi dari **B** ‖ 26 quid] quod **B** ‖ 27—28 qui scripsi **B** ‖ 28 qui dum dico **B**

omnia. voluit simile esse iudicium suum meo testamento et quodammodo invenit rationem, qua posset iudicare post mortem. istud vero quale est, quod offers? reliquit mihi dives amicus paupertatem? Non statim de animo loquar: interim potestis permutata (ut sic dixerim) translataque invicem fortuna aestimare ius. fingamus enim hoc aliquem pauperem scripsisse de divite. quomodo causam explicamus? alium fecit heredem, iussit amico locupleti tantum dari, quantum ipse sibi testamento daret. sit inventum tale testamentum, quale est meum: num ab herede tantam pecuniam peteret, quantam ipse possideret? non, ut opinor. nam ne posset quidem dari. sed illud succurr*ere*t: dari tibi iussit, quod titulo testament*i* dabas: dabas autem hereditatem. nihil ultra hereditatem petere debes. atqui ius idem est, verba eadem sunt: nec cum personis lex mutata est.

Nunc ut animum quoque intueamur testantis: hocine illum voluisse existimatis? ideo inquisivit meam fidem, ideo vitae experimentis credere parum putavit, ideo in ipsum inrupit animum et penitus intuendam omnibus hominibus mentem dedit, ut mihi hoc relinqueret, quod habebam? est quare aperias testamentum, est quare omnem spem tibi in posterum excidas. sciunt propinqui mei, nullum alium mihi cariorem fuisse; sciunt, si qui alii fuerunt amici, totam mentem meam deditam uni fuisse. quid interest autem, quantum sit, quod totum est? »omnium bonorum heres« — quidquid habui, quid-

1 *fort.* * iudicio meo suum testamentum (?) ‖ 8—9 de div. q. c. explicamus *om.* **Aa** ‖ 9 alium delevit **Ab** ‖ 13 possit **A** ‖ 14 succurrit **AB**, *corr. Sch* ‖ 15 tituli **B**, tu illi *Aer* ‖ testamento **AB**, *corr. Pi* ‖ 17 atq: qui ius quidem **P** ‖ 18 ne aequum **Aa** ‖ 22 id. iam ip. **P** ‖ 23 et **B** ‖ 27 fuerint **B** ‖ 29 autem] animi **A** *et edd.*

quid servavi, quidquid longae frugalitati[s] superfuit; accessissent huic testamento subitae opes: idem erat. neque ego nunc divitias peto: paupertate consuevi, frugaliter vivere scio, nulla mihi gravis necessitas est. illum, illum titulum amplector omnium bonorum.

Si quid inferi sentiunt: cognosce animum meum, sicut voluisti: tibi vixi, tibi moriturus fui, nulli alii in hoc pectore locus fuit. hoc te omnium bonorum meorum heredem institui[t]. post hoc testamentum dicat aliquis se mereri.

CCCXXXIII.

Pauper inpensis divitis disertus.

Patronum optare liceat. Ingrati sit actio.

Adulescentem dives pauperem inpensis suis [in] Athenas misit. rediit ille disertus. detulit divitem quidam reum proditionis et optavit patronum pauperem illum, qui divitis inpensis profecerat. egit pauper. non tenuit. accusatur a divite ingrati.

SERMO.

Intellegitis huic adulescenti cum summo respectu divitis agendum. ita demum enim videbitur id, quod fecit, necessitate fecisse, si de illa queretur.

Et in totum hoc servare in omnibus controversiis, quae ingrati lege continentur, debebimus, ut hi, qui rei sunt, in ipsa actione ingrati non sint.

1 fragilitatis **A**, frugalitatis **B**, *corr. Gr* ‖ 4 consuevi **A** ‖ 5 illum *om.* **P** ‖ 10 institui[t] *Ro* ‖ 13 diviti//s **A** ‖ 15 inpens **A** ‖ expensis **B** ‖ *[in]; in ⟨studia⟩ *Gr* ‖ 16 redit **A** ‖ 24 f. se de **B** ‖ quaereretur **A**

raro valde intervenient controversiae, in quibus hoc quaeratur, an is, qui ingrati reus est, acceperit beneficium. pleraeque (sicut haec) devertunt eo, ut quaestiones habeant, an quisquis acceperit beneficium et non reddiderit, ingratus sit? an omnia, quaecumque exigebantur, praestare debuerit? an potuerit?

Gulos*o*s figurarum ducet haec species, ut hic pauper imputet diviti, tamquam praevaricatus sit. id autem si intellexerint iudices, vel propter hoc illum damnabunt, quod praevaricatus sit, vel propter hoc, quod hodie certe, ubi patronus non optatur, accusat illum, quem vult videri praevaricatione dimissum. ergo, quod ad meum consilium pertinet, hic invitus egit: ea quae dicenda accepit, pertulit.

DECLAMATIO.

Est videlicet, iudices, hoc quoque in potestate fortunae, ut in contrarium bona ipsa convertat. maximum me a divite accepisse beneficium, quod mihi consummare studia contigerat, quis negaverit? cum interim maximorum mihi malorum causam hoc ipsum attulit, quod videbar disertus. adeo ut si mihi exuere hanc partem persuasionis liceret, amputare vocem et velut omnem usum loquendi perdidisse maluerim, quam cum homine de me optime merito iam bis consisterem. et prioris tamen iudicii manifesta excusatio erat: iussus loquebar: hodie quem modum teneam actionis, quibus

3 hoc dev. **B** ‖ 8 gulosus figurarum ducet haec species **AB**, gulosus figurarum ducet has species *edd.; corr. Ro cfs. 292, 5* ‖ 10 ꝗ **A** ‖ 11—12 illum d. q. p. s. v. p. hoc *om.* **A** ‖ 20 meae vitae **B** ‖ 21 N **A** ‖ quis negaverit quis negaverit **B** ‖ 22 inter **A** *et edd.* ‖ 23 desertus **Aa** ‖ 26 malueram **B** ‖ 27 consistere[m] *Gr* ‖ 28 loquebatur **B**

vocibus optime (ut iam saepe dixi) de me merito satisfaciam, reperire non possum. Vera sunt enim illa, quae dixit.

[Narratio.] Pauper ego natus et contra facultatium rationem mearum infelicis huius eloquentiae studiosus, huius liberalitate, huius opibus peregrina studia, clarissima exempla, otium, quo plurimum studiis confertur, sum consecutus: utinam non usque ad invidiam. nam mihi cogitanti, cur integerrimum virum, optimum civem calumniator ille proditionis reum fecerit, nihil succurrit aliud, quod secutus sit, quam ut ego agerem. habebat enim ius optandi patronum, [et] hanc leges dederant potestatem: et forsitan quaerebat etiam contra absolutionem innocentis rei hunc colorem, ut videretur ideo dimissus, quia ego egissem. hoc ei certe non contigit. reum offendi, non me hercule supervacua asperitate verborum (ab hac ego enim me, quatenus fides agendi permiserat, abstinuisse animum confiteor): sed perferenda fuerunt mandata falsa, verum criminosa; conficta, verum invidiae tamen plena. quod si quid esse in ratione dicendi videtur, si quis me infestam attulisse credit orationem, accedit hoc quoque gloriae optimi civis, quod me accusante absolutus est.

Ingrati reus sum. De prima parte causae, iu dices, non faciam controversiam, neque fas est: accepi beneficium, quantum maximum dare parentes liberis possunt. non enim si fortuna infelicissima adh*uc* officia studiis meis dedit, non tamen ista animo praestantis aestimanda sunt. accepi

4 * [Narratio.], *cf. prolegg.* ‖ facultatum **B** ‖ 5 mearum rationem **B** ‖ 7 o t i u m **A** ‖ quod **B** ‖ 11 mihi **B** ‖ quid **B** ‖ 13 [et] *Ro* ‖ 16 admissus **B** ‖ 18 me *om.* **B** ‖ 19 abstenuisse **B** ‖ 21 tamen *om.* **B** ‖ 28 q u a n t ũ **A** ‖ 30 ad hoc **AB**, *corr. Obr*, haec *Aer*

pecuniam, votum, spem futurae in posterum vitae: infeliciter, etiamsi mihi hic defendendus fuisset. accepi beneficium; ne illud quidem infitiabor, non reddidi.

Non tamen continuo sequitur, ut ingrati lege teneatur, qui acceptum beneficium nondum pensaverit. alioqui nemo est, qui non ⟨in hoc⟩ calumniae genus possit incidere. nam ut huiusmodi omittam tempora, statim certe, ut accepit beneficium, accusari potest: nondum enim reddidit.

Quod si non continuo ingratus est, qui[a] paria non fecit: superest, ut illa nobis intuenda sint, an omnia praestari iis, qui beneficium dederint, oporteat? an id, de quo cognoscitis, praestari oportuerit? ac postremo, an potuerit? Non omnia esse praestanda etiam parentibus dico: alioqui nihil est periculosius acceptis beneficiis, si in omnem nos alligant servitutem. nam etiam scelerum, si ita videatur his, qui nos meritis obligavere, adferunt necessitatem. quapropter illa in confesso erunt, neque facturum aliquid adversus rem publicam ex voluntate eius, a quo beneficium acceperit, eum, qui acceperit; neque inpium erga parentes necessitate tali futurum, neque inhonestum; neque ea, quae fieri non poterunt, praestaturum.

Quod si luce ipsa, iudices, clarius est: iam intueamur, an hoc, quod me praestare debuisse dicit, praestari oportuerit. Fortior sic ageret: advocationem negare contra reum proditionis non debui; oportebat non deesse legibus vocem, oportebat

1 futuram **AB**, *corr. Gr* ‖ 3 illum **AB** ‖ 5 continuo *om.* **B** ‖ 7 aliqui **B** ‖ ⟨in hoc⟩ *Aer* ‖ 7—8 calumnia egenus posset **B** ‖ 8 ut nam **Aa** ‖ 11 est *om.* **B** ‖ qui[a] *Sch* ‖ 13 praestavit is **B** ‖ dederit **B** ‖ 14 interpraetari **Aa**, pecari **B** ‖ 24 tali/// fut. **A**, talis f. **B** ‖ 25 poterit **Ab** ‖ 30 *sq.* legibus vocem opportebat esse *om.* **B**

esse aliquem, qui in summis rei publicae, ut tum videbatur, periculis, excuteret veritatem. dicebatur proditor aliquis; clamabat delator »si mihi vox esset, si quid eloquentiae natura tribuisset, iam vobis ostendissem, quae cum hoste commercia, quod discrimen totius rei publicae, quam haec omnia, quae in conspectu sunt, in ultimo periculo essent.« hicine eum, qui accusare posse videbatur, tacere oporteret? Mihi aliter agendum est. ego utilitatibus publicis contra restitissem. ego vero haec omnia †supra me† maluissem, quam tanta merita asperiore ulla voce violare. sed necessitati quid faciam? lex optandi patronum ius dabat: me delator optaverat. doce, quid faciam. delator ius habet. contra omnem meam deprecationem publica auctorita*te* nititur. conscientia me hercule facere hoc viderer ac timuisse, ne si illi causae vox contigisset, in medium scelera prodirent. ego vero suscepi causam nec timui, ne vincere*m*. non igitur obicere debes mihi, in quod coactus sum: illa, quae fuerunt in mea potestate, si deprehendisti, ostende; si vultus infestus, si vox incitatior, si quid ultra necessitatem. Neque ista ego inputo. non enim poteram; neque erat adversus innocentiam tuam ingenio locus. itaque discessi a iudicio laetior, quam reus ipse, et velut editis necessitate operis ad gratulationem cucurri. nec me ei in reliquum eximo tempus. debere confiteor: da, quem defendam; da, pro quo loquar. si quid adversus illum nocentissimum delatorem invenire pos-

1 summa **B—P** ‖ 2 excuteret **A** ‖ 5 ostenderem *Ro* ‖ 6 totius *om.* **P** ‖ 8 hic me eum **B** ‖ accusari **AB** ‖ 10 stetissem *edd.* ‖ vere **B** ‖ 11 suprema *Obr,* supprimi *Gr,* spernere *Ro* ‖ 16 auctoritas **AB**, *corr. Aer* ‖ 17 videtur **B**, videbatur *Ro* ‖ 19 vincerer **AB**, *corr. Gr* ‖ 20 mihi id quod *Ro* ‖ 21 in media potestate **B** ‖ 29 proloquar **B**

sumus, impera quod vis: in quantumcumque tua ista vox est.

CCCXXXIV.

Proditoris accusator ex defensore.

Cum damnato proditionis patronus exulet. Adfuit ⟨quidam⟩ reo proditionis. absolutus est ille. peti⟨i⟩t ab absoluto pecuniam, quam pactus erat; non dantem detulit reum proditionis. damnavit. petitur in exilium.

DECLAMATIO.

Cum damnato proditionis et patronus exulet. Damnatum esse proditorem certum est, et hunc fuisse patronum. quomodo tamen defenditur? quomodo proditorem defendit. h*ui*c sic persuas⟨um⟩ erat etiam ante experimentum, nullam esse ingenio suo malam causam. „Non fui[t], inquit, patronus eo iudicio, quo damnatus est.“ Si verba legis intueri velimus, nihil hoc ad praesentem cognitionem pertinet. satis est enim probare et illum proditorem et te patronum fuisse quandoque.

Sed videamus, quid secuta sit lex. non me hercule tantum putem providisse legum latorem, quantum adversus te probamus. patronum enim voluit exulare, non conscium. illa prorsus locutus cum advocatis videtur: sane suscipi⟨a⟩tis alias temere

4 defensione **B** ‖ 5 patronus cum damnato proditionis absolutus est exsulet **Aa**, p. c. d. pr. ex. **Ab** ‖ 6 *⟨quidam⟩ ‖ reus **B** ‖ 7 *peti⟨i⟩t ‖ 8 pactus **A** ‖ 14 hoc sic persuaserat **AB**, *corr. Ro;* hoc sibi persuaserat *Aer* ‖ 16 genio **Aa** ‖ fui[t] *Aer* ‖ 18 volumus **B** ‖ 25 exusalare **A**, exulari **B** ‖ 26 adv. is vid. **B** ‖ suscipi⟨a⟩tis *Aer*

causas, ubi privatae leges erunt et ad unius commodum pertinebunt: cum vero de proditione agetur, diligentius intuemini. etiamsi vobis nihil ipsi confitebuntur: at hoc, si non satis momenti publica pericula habent, vestri respectu capitis inquirite. hoc igitur, quo[d] de lege cautum est: proditor advocatum habuit, licet illi nihil profuerit. Nunc vero quam necessarium ex eventu ostenditur: proditor absolutus est. has illi artes timuerunt, hanc calliditatem advocatorum. constituit enim natura quaedam arma nequitiae, per quae abducantur iudicum animi.

„Sed ipso, inquit, iudicio, quo damnatus est, non fui patronus." Volo interim sic agere, tamquam nullam rei publicae iniuriam fecerit. etiamnum hoc satis est: advocatus proditoris fuisti. fingamus igitur ampliatum fuisse iudicium et tantum primo iudicio patronum illum: nonne damnatio sequeretur, quod omnino patronus fuisset? non ergo tempus intueri debemus, sed causam, si homo idem est, si crimen idem, si lex eadem. putemus ab alio esse damnatum. non enim proderit tibi istud, quod inputas. tunc enim diceres: »ignoravi, et idem me, quod iudices, fefellit«: nunc proditorem sciens defendisti. nihil dico de advocatione: testem perdidi. tantane lucri cupiditas? sic proditores corrumpuntur. Sic prorsus homo nocentissimus cum advocato suo locutus est: »ego quidem prodidi, sed magnam pecuniam accepi: et tibi sufficit«. quaeritis, iudices, quantum promiserit petenti? —: non potuit pro-

1 privatae leges *Ro* ‖ erant **B** ‖ 2 pertinebant **B** ‖ ageretur **B** ‖ 4 ad **A** ‖ 6 quod de **AB**, *corr. Sch; fort.* * de quo; *an* hoc igitur quodcumque lege c. e. (?) ‖ 7 ille **B** ‖ 8 quem **B**, quae **P** ‖ 11 quaedam *om.* **A** ‖ abdicantur **B** ‖ 15 etiam nunc **Aa** ‖ 21 eadem ut p. **P** ‖ 24 hunc **B** ‖ 29 suffecit **Aa** ‖ 31 potenti **Ab**

ditor solvere. ergo quantum in isto est, proditor vivit: nec vivit tantum, sed etiam insidiatur et ad hoc necessitate solvendi urgetur: addidisti homini nocentissimo pecuniae necessitatem. unde temporum mutata condicio est? pecuniam non accipiebas: ita nunc illi quod punitus est, merces huius vindicata est? —: pecuniam non acceperat.

CCCXXXV.

Infamis in novercam vulneratus.

Infamis in novercam cum patre peregre profectus est. cum in latrones incidissent, fugerunt. pater reversus adulteros inclusos in cubiculo deprehendit. occidit uxorem, adulterum vulneravit; is fugit. postea vulneratus filius venit. interrogavit eum pater, a quo vulneratus esset. ille a latronibus dixit. curavit eum pater et reddit causas mortis voluntariae. filius C. D.

DECLAMATIO.

Adversus mala et iniurias fortunae et gravem plerisque vitam unum natura remedium invenerat, mortem. nec quisquam potest tam crudelis legum lator fuisse, qui hominem innocentem vita puniret; cum et hoc ipsum sit calamitatis genus, mori velle. necessaria tamen vestra cognitio est, [ut] non quia istud liberum esse innocentibus non oportet, sed quia multi sunt, qui sic conscientiam †emittunt†: et ideo adiectum est damnum sepulturae, ne se putent

2 insidiator **B** ‖ 3 urget **Aa** ‖ 4 unde tamen pactorum *Sch* ‖ 5 est conditio **Aa** ‖ cupiebas **P** ‖ 16 reddidit **B** ‖ 17 filius c. d. *om.* **B** ‖ 18 Declama°. Filius od. **B** ‖ 21 ne **B** ‖ 24 [ut] *Ro et Ri,* utique *edd.* ‖ figurata acerrime dicta **A** ‖ 26 amittunt **B**, evitant *Sch,* effugiunt *Ro* ‖ 27 ɕ *in marg.* **A**

poenas effugisse. ideo ego hanc vitam olim invisam tam diu tuli, donec filius meus sanaretur, ne viderer aliqua conscientia mori velle.

Mori volo. nihil me commisisse manifestum est. et iam satis rationem videor reddidisse. Mori volo senex: habet suos vita terminos: dum membra sufficiunt, dum in officio vires sunt. quotamquamque partem habeo viventis? cum adhuc haberem uxorem, matrimonio inutilis eram; nec mirum, si quem concupivit iuniorem: occidere adulterum non potui. non miraretur me mori velle, si quis vidisset fugientem: quam tarde feci! felicissimus fuissem, si me latrones occidissent. Accedit illud, filium habeo: mori volo, dum salvus est, dum illum relinquere superstitem possum. paene illum nuper amisi. quid futurum erat, si non potuissem sanare? bene, dii, quod leve fuit vulnus! non accidet hoc mihi iterum. ego scio, in quibus cogitationibus fuerim. si in maius periculum filius meus venisset, non expectassem vos, ut perirem. nondum de adversis loquor: haec ipsa me ad mortem ducunt, quae ex voto contigerunt.

Veniamus nunc ad querelas. Infelix sum: peregre proficisci volui: latrones incidi; vivere me miror. accessit dolor: a filio meo diductus sum. non queror de ipso: omnis mihi ratio adversus fortunam est. intervenerunt latrones: non stetit mecum filius, cum pro me pugnarem; feci aliquid et ipse scelerate: solus reversus sum, tamquam scirem filium salvum esse. Insecuta est alia fortuna: uxorem adulteram inveni. quid accidere gravius huic aetati potuit? velut exprobrare mihi visa est

8 iuventutis **B** ‖ 15 passum **Aa** ‖ 17 occidet **B** ‖ 21 mea **A** ‖ 24 ⟨in⟩ latr. *edd.* ‖ 25 deductus **Aa B** ‖ 26 ⟨o⟩ratio *Bu* ‖ 28 fecit **A B** ‖ 30 scirem **Aa**, scirem item **B** ‖ 31 ut ux. ad. invenirem **P** ‖ 32 exprobare **B**

fortuna, quare uxorem post iuvenem filium duxissem. ex eo, quod deprehendi, illud quoque colligo, diu adulteram fuisse: paulo ante profectus eram; statim in cubiculo adulter, tamquam sciret, me non reversurum. quantum hinc ceperim dolorem ⟨aestimate⟩! deprehendi, quod ipsos adulteros puderet: tenebris absconderunt tamquam nefas. non est hoc ad mortem satis? adeo me laborasse iudicio, ut nescirem, quam ducerem! adeo me nescisse, quid in domo mea ageretur, ut non fuerim deprehensurus, nisi fugissem! destituit me fides illa, quam speraveram fore solatium senectutis. demens ego, cum talem haberem uxorem, peregre profectus sum, abducebam mecum etiam filium! Mori volo, quia uxorem meam occidi qualemcumque. licuit, scio: sed non semper ad animum pertinent iura. occidere adulteros lex permittit: ego mihi sic irascor, tamquam nefas fecerim. Aut si quid in hac parte consolari vultis, mori volo, quod adulterum non occidi. hoc tantum me dicere putatis, quod me non vindicave*rim*, quod nescio quis ⟨ille⟩ fu⟨g⟩erit et forte perstet hic mecum, et quod has manus evaserit, gratuletur. *cur* non occidi? vulneravi; ita ille et salvus est et beneficio meo viv*i*t. paenitet, quod non ab adultero coepi. circa uxorem moratus sum, tamquam illa plus sceleris fecisset: interim fugit

5 c e p **A** ‖ coeperim **A** ‖ ⟨aestimate⟩ *Aer* ‖ 11 *melius* *fide[s] ‖ 13 adducebam **B** ‖ 16 pertinent ad animum **B** ‖ 18 consulari (consultari?) **A** ‖ 19 adulteros **B** ‖ 20 tamen **P** ‖ 20—21 vindicavi quod n. qu. fuerit **AB**, *corr. Ro* ‖ 22 praestet **P**, prostet *Ro* ‖ quod ad has **A** ‖ 23 gratularetur **B** ‖ quod **AB**, *corr. Ro* ‖ non] mihi **P** ‖ occidet **Aa**, occidi et **B** ‖ 19—23 *an* * hoc tantum m. d. p. q. m. n. vindicavi? [quod] —: nescio quis fuerit! et fort. perst. h. m. . . gr., ⟨gratuletur⟩ quod non occidi. vulneravi: ita *etc. vel* . . . fuerit! (— et fort. p. h m. . . gr. —) quod non occidi? —: vulneravi! ita *etc.* (?) ‖ 24 vivet **AB**, *corr. Fr* ‖ 25 ab *om.* **A**

ille iuvenis et velox. Mori volo, quod adulterum non invenio. unde venit? quis hominum fuit? non inveniri in civitate hominem vulneratum! quos ego non domi medicos adhibui? omnes illos interrogavi, num quis alius? nemo erat, nisi quem latrones vulneraverunt. et nunc ille me deridet ubicumque, et fortasse iam sanus est. mori volo. satis iusta moriendi causa erat, si calamitas mea hactenus stetisset.

Accedit huc, quod fortuna nostra dedit malis suspicionem. nihil est hoc loco, fili, quod me suspicari putes. non habebam causam parcendi homo periturus, ego te ver*e* innocentem puto; ac si hoc non credis: curavi, sanavi; alioqui te et hodie occidissem. constat *s*ibi innocentia: sed numquam potest constare sibi fama. vis scire, quae inimici nostri loquantur? *mirantur* me latrones incidisse: solet fieri, *human*um est, *fr*equens, scio: sed nemo de hoc loqueretur, si uxorem non deprehendissem. mirantur, quod patrem in illo periculo reliquisti: ego te puto fecisse sapienter; et si crimen est istud, utrique commune est. nam et ego fugi. non eramus pares: quid attinebat periclitari? utrumque nostrum fecisse summo consilio puto. in latrones incidimus et recessimus, fugimus; nemo persecutus est. quid ergo est? ego gaudeo, *c*ui non potui⟨sti⟩ aliud maius beneficium dare, quam ut salvus esses. sunt, qui te putent pro me pugnare debuisse. Querebar paulo ante de infirmitate

1 alterum **B**, alterium **P** ‖ 10 hoc **B** ‖ 11 filii **B** ‖ 12 potes **Aa**, putet **B**, putat **P** ‖ 13 vero **AB**, *corr. Ro* ‖ at **B** ‖ 15 ꟿ **A** ‖ tibi **AB**, *corr. Aer* ‖ 16 *fort.* * const. tibi inn., s. n. pot. const. tibi f. ‖ famae et scire **B** ‖ 17 nostri] nunc **B** ‖ ira actus **AB**, *corr. Aer* ‖ ⟨in⟩ latr. *edd.* ‖ 18 summum est. sequens scio: sed **AB** *et edd.*, *corr. Gr et Obr* ‖ 26—27 qui non potui **AB**, *corr. Ro* ‖ 28 e͠e **A**, esset **B** ‖ putant **B**

corporis: ⟨iam⟩ mihi ne mentem quidem satis constare credo: *domum cum* venissem, uxorem adulteram occidissem ⟨adulterum vulnerassem et⟩ postea ⟨te⟩ in domo viderem vulneratum: interrogavi, quis te vulnerasset. [sed] dignus sum morte: infamavi te adulterio. in latrones incideramus: ego te interrogavi, quis vulnerasset! non, fili, maligne; sed quomodo excidunt multa his, qui expaverunt: perculsus illo metu ignoravi, quid facerem. mali istud aliter accipiunt. irascor manibus meis, quod adulterum tantum vulneraverim: nulla ad te pertineret infamia, si occidissem. nunc congruere haec inter se videntur: falso quidem; videntur tamen. ego nescio quem vulneravi: tu vulneratus es. non prodest nobis, quod noverca est. hominum iniquitatem ne odio quidem defendimus. ego te nunc si non curassem, viderer filium occidisse. hanc ego infamiam ferre non possum. tua alia ratio est: tibi longa vita superest. poteris adprobare innocentiam, cum duxeris uxorem, cum fidem illi maritalem praestiteris, cum totius te vitae gravitas resolvet. ego e*tia*m si nolo mori, moriar antequam adulterum inveniam. Vis adiciam adh*u*c causas moriendi? irascor tibi: nescio quem illum invenire non potes. debet istud ignosci meae senectuti: tu nec quaesiisti.

CCCXXXVI.

Ager communis et novae tabulae.

Pactus cum fratre maiore, ut agrum communem paternum ille susciperet et omni aeri alieno

1 ⟨iam⟩ *Ro* ‖ constar **A** ‖ 2 cum convenissem **AB**, *corr. Gr* ‖ 3 *⟨adulterum vulnerassem et⟩ ‖ ⟨te⟩ *Aer* ‖ 5 [sed] *Obr* ‖ 11 pertinetret **Aa** ‖ 12 congrue **B** ‖ 17—18 infamam **A** ‖ 18 aliqua **A** ‖ 22 enim **AB**, *corr. Fr* ‖ adulterium **P** ‖ 23 ad hoc **AB**, *corr. Ro* ‖ 28 p a c t u s **A**

satisfaceret, tabularum novarum lege lata partem agri petit. ille C. D.

DECLAMATIO.

Ager, quem communem nobis esse dico, patris nostri fuit. is duos liberos reliquit, aequum utrique ius, eadem utrique onera aeris alieni, mihi (ut nunc est) nihil.

„Cessisti, inquit, mihi.“ Si hoc sine ulla conventione fecissem, si nulla opponi huic tuae voci posset exceptio, dicerem: circumscripsisti fratrem, nec difficile fuit, minorem. quod si nulla vi coactus, nullis insidiis id, quod solum nobis pater reliquerat, tibi uni concessi, debes referre animo gratiam. Hoc fratri bene diceretur; sed quatenus exuis nomen istud et nos ad ius solum vocas: sub condicione cessi: sic enim tamquam alieni loquamur. stari voce *tu*a sit aequum conventione pactorum. quod quale fuit? ut agrum possideres, ita, (ut opinor) ut aes alienum, quod patris [tui] fuit, solveres. nullam igitur huius agri habuisti adhuc propriam possessionem, quia quaecumque sub condicione traduntur, ita demum fieri possunt propria ac peculiaria, si condicio consummata est. fuit igitur usque ad tabulas novas communis nobis ager. et ut facilius appareat, fingamus te aes alienum noluisse solvere, egisse pacti huius paenitentiam: num dubium est, quin ego venturus optimo iure in hanc fuerim possessionem? non quaeritur, ut opinor. nam etiamsi hoc inter nos convenerat,

2 ille C. D. *om.* **B** ‖ 3 d e c l a m a c ⁷o **A** ‖ 8 condicione *Ran et Ro, cfs. v. 16; 21—22* ‖ 12 id *delevit* **Ab** ‖ 13—14 gr. ut fr. **Ab** ‖ 17 voce] iure **P** ‖ mea **AB**, *corr. Ro cfs. v. 9* ‖ sit actum con. **B** ‖ 19 [tui] *Obr* ‖ 23 ac *om.* **Aa** ‖ p e c u l i a r i a **A** ‖ articularia **B**

ut tu aes alienum patris solveres, cogere ego tamen te non poteram: una solutio erat pacti inter nos facti, ut rursus omnia communia essent, id est, ut et agrum possideremus et aes alienum duo solveremus. ergo convenit, ut ager tuus ita esset, si aes alienum solveres: non solvisti. quo iure vindicare potes eam rem, cuius pretium non dedisti? „Ideo, inquit, non solvi aes alienum, quia novae tabulae intervenerunt.“ Equidem querebar, quod non solvisti: ceterum nihil mea interest, qua causa non solveris, cum agrum ita demum habere potueris, si solvisses. sive istud tua voluntate factum est sive liberalitate creditorum sive (ut manifestum est) publica necessitate, non solvisti. Quid? si hae tabulae novae tam mihi factae sunt, quam tibi? nam (ut paulo ante dicebam) communem agrum constat fuisse. pater noster contraxerat cum multis: non erubesco. non retinendum agrum habebamus. habe⟨bamu⟩s: namque ego hoc ipso, quod tibi cessi, dominum egi. igitur cum essemus heredes patris nostri, debuimus ambo. id sic colligo. finge esse aliquem ex creditoribus petitorem: numquid petere a te totam summam potest? minime, ut opinor. duos enim pater noster filios reliquit, et necesse est, sicut bona, ita onera quoque esse communia. partem ergo tu debuisti, partem ego; quo efficiebatur, ut partem solveres. faciamus hoc manifestius. finge esse aliquem ex creditoribus, qui partem crediti sui a me petat: quid respondere possum? »agrum fratri dedi; cum fratre meo convenit mihi, ut ille solveret«. num dubium est, quin

1 patri solveris **AB** ‖ 2 te tamen **B** ‖ 7 p. illam rem **Ba** ‖ 9 et quidem **Ab** ‖ 11 ita *om.* **B** ‖ 19 habebamus. habes, namque *edd. sec.* **AB**, *corr. Ro;* habebamus, ambo heredes: n. *Aer* ‖ 26 tu d. p. ego *om.* **Aa** ‖ 27 efficiebar **B** ‖ 30 dedit **B**

dicturus fu⟨er⟩it creditor: »partem tu debes mihi: patri tuo credidi, cuius ex parte dimidia heres es. a*ssem* non possum a te petere, semissem petere [non] possum. ergo etiamsi conventione aes alienum transferebatur a⟨d⟩ te, iure tamen et veritate erat et meum. igitur tabulae novae factae tam me debito omni liberaverunt, quam te. id enim remiserunt, quod ex parte a me peti poterat, ex parte a te.

„Sed animus tamen is fuit pacti huius, ut totum aes alienum meum fieret.“ Spectemus ergo totum animum. neque enim ego negaverim id intuitos esse nos et ita cogitasse, ut omne aes alienum tu solveres: num alioqui dubium est, aut deduci omnino in controversiam potest, an ego tibi parte agri me*a* cessurus non fuerim, nisi quod pretium soluturus videreris? quin si ulla spes mihi novarum tabularum et huius necessarii in civitate nostra remedii fuisset, re*ten*turus fuerim id quod retineo?

Ergo sive ius spectas, commune aes alienum fuit et tabulae utrique profuerunt; et tu non aliter totam possessionem habere debes, quam si aes alienum solveris: sive animum spectas, is utriusque fuit, ut tu venditione agri aes alienum solveres. ego aestimaram me onere a te liberari, cui agrum debam: nunc id, quod tu mihi praestaturus eras, res publica praestitit.

1 fu⟨er⟩it *Ran* ‖ partem *om.* **B** ‖ 2 est **B** ‖ 3 an **AB**, *corr. Aer* ‖ non *om.* **B** ‖ 4 [non] *Aer* ‖ 5 a⟨d⟩ *Obr* ‖ 8 ex parte a te *om.* **B** ‖ 11 totum] tantum *Rọ, malim* *etiam *sed cf. vers. 15—17* ‖ 13—14 al. tum sol. **B** ‖ 14 alioquin **A**, alioqui **B**, alicui *Ran* ‖ 16 mei **AB**, *corr. Ran* ‖ 17 videreres **Aa**, viderem res **B** ‖ 19 recepturus **AB**, *corr. Gr* ‖ retineo] repeto *Gr* ‖ 22 et dum non **A** ‖ 26 aestimarem **B** ‖ 28 praestat

SERMO.

Summae partes sunt aequitatis.

DECLAMATIO.

Pater nobis idem fuit, eadem onera nobis, eadem bona reliquit: cur tu locuples es? apud te ager totus, pro quo nihil inpendisti, nihil numerasti: ego nudus, ego egenus. erat hoc tolerabile, cum viderer in *aequo* tecum positus. aufers mihi civitatis beneficium et me sic relinquis, tamquam pater praeter aes alienum nihil reliquerit. tum quoque invitus feci: aetatis meae infirmitat*i* consului. Si hereditate tibi ager iste venisset, inhumane cum fratre non partireris. non tantum sanguinis nos iura coniungunt: aliquid et ipsa necessitas, aliquid et ipsa societas.

CCCXXXVII.

Seditio populi et exercitus.

Qui causas in senatu voluntariae mortis non adprobaverit, insepultus abiciatur. Pauper et dives inimici. utrique domus et uxor et liberi. dux creatus bello dives cum bis acie victus esset, processit pauper, qui et disertus erat, et dixit prodi rem publicam a divite. impetus in domum divitis factus est a populo et domus incensa et interfecti liberi cum uxore. vicit tertia acie dives et in potestatem hostes redegit. exercitus divitis domum pauperis in-

8 videbar *Ro* ‖ in hoc **AB**, *corr. Ro et Ri* ‖ 9—10 tamquam mihi nihil reliquerit **Aa**, tanquam mihi nihil pater p. a. a. rel. **B** ‖ 11 infirmitatem **AB**, *corr. Pi* ‖ 11—12 si ⟨alia⟩ hereditate *Ro* ‖ 12 tibi *om.* **A** ‖ 13 partieris **Aa**, pepetieris **B** ‖ 21 bis ab acie **A** ‖ 24 in domo d. **AB** ‖ 27 domus **Aa**

cendit et uxorem et liberos interfecit. vult mori pauper ratione in senatu reddita. dives C. D.

SERMO.

Quotiens hoc genus materiae divid*o*, necesse habeo id dicere, quod iam saepe dixi, me nullam voluntatem cuiusquam contra themata intellegere. fortasse erunt aliqui, qui existiment a paupere id solum quaeri, ut invidiam diviti faciat; quod illi contingere etiam citra mortis propositum potest. hic ergo pauper apud me mori vult: agere debet, ut moriatur. quid ergo est? non aliter invidiam diviti faciet maximam. prima quaestio illa est, an causae mortis ideo tantum sint adprobandae, ne turpes *l*ateant.

DECLAMATIO.

Mori volo. nullam tam inhumanam quisquam crediderit esse legem, ut hominem innocentem et invitum detineat in luce, sed ita scripta lex est, ut poenam mortis constituat. »insepultus abiciatur is, qui non adprobaverit causas.« irascitur ergo lex ei, qui non adprobatis senatui causis perierit; quae profecto non haec existimavit, quemquam mori velle sine causa. sed cum duplex genus causarum sit, alterum ex iniuria fortunae, alterum ex mala conscientia, hoc ipsum voluit adprobari senatui, causas non esse deformes. graves enim esse manifestum est, cum homo mori velit. ita senatui non de hoc cognoscendum est, hae graves causae mortis an non. graves enim inputat ille,

2 rationem i. s. redditam **B** ‖ 5 dividam **AB**, *corr. Ro* ‖ 8 pauperi **A** ‖ 10 contingeret **B** ‖ 11 hoc **Aa** ‖ 12 uti **B** ‖ alter **Aa** ‖ 13 faciet quod illi contingere max. **B** ‖ 15 pateant **AB**, petant **P**, *corr. Ro et Ri* ‖ 20 mortis] *fort.* *malis ‖ 22 eo quo **Aa** ‖ 30 inputat] iam putat *Gr*, putat *Sch*

qui mori vult: hoc satis est. sed de eo cognoscitur, turpes sint causae an ex iniuria (ut dixi) fortunae proficiscantur. aliquis metu iudicii mori vult: dignus est, qui insepultus abiciatur; aliquis conscientia turpis alicuius flagitii admissi, priusquam prodatur, mori vult: dignus est, qui insepultus abiciatur. adversus hunc scripta lex est, h*a*c cavetur de hoc. ceterum quidem tu ei, qui tot lenocinia haec constituta vitae contempserit, qui non detineatur his voluptatibus, dices. »non habes graves causas moriendi«? respondebit, »odi vitam, relinquere volo. tu me nocentem probes oportet, ne sepeliri debeam«.

Si tamen de hoc quoque quaerendum est, an graves causae sint, videamus. perdidi domum, fortuito incendio, quomodocumque; tantum domum perdidi: ecquid possum videri iustas habere causas moriendi? penates illos, in quibus natus sum, qui mihi cotidiana imagine adhuc versantur ante oculos, illos penates, in quibus sacri aliquid esse credimus, amisi. hospes in civitate victurus sum. perdidi liberos, quomodocumque; tantum liberos: ecquid iusta causa mortis est orbitas? et orbitas non simplex, nec tantum geminata; verum etiam in unum tempus collata. adferant aliquid fortasse solatii mala divisa et, sicut onera facilius subeas, si partiaris, ita hoc graves ca*su*s adlevare possis, si non ingruant, ac semel veniant. uno tempore plures liberos! quid? si et coniugem! quod si per se grave est, et quod liberos amisi et eodem tempore amisi, erant satis graves causae. adice nunc,

1 quo **B** ‖ 7—8 hoc cav. d. h. **AB**, *corr. Aer; fort.* * hoc cavetur *deleto* de hoc ‖ 8 c a v e t u r **A** ‖ 15 perdi **B—P** ‖ furtuito **A** ‖ 16 quocunque tamen domum **B** ‖ 22 quōcunque **B** ‖ tamen **P** ‖ t. liber. ⟨perdidi⟩. *Ro* ‖ 26 sic **B** ‖ 27 causas **AB**, *corr. Obr* ‖ 28 ingravant **B**, congruant *Sch* ‖ simul *Aer* ‖ inveniant **B**

haec omnia simul amisi et omnia haec iniuria amisi. exercitus me expugnavit, sicut urbem hostis: et haec ipsa causa satis iusta erat voluntatis meae. odit me exercitus, pars populi fortissima, pars populi optime de re publica merita; illi milites victores, illi hostium spolia referentes non me occiderunt, sed liberos meos: puto illos his aetatibus hostium pepercisse — coniugem meam: illa modo victa civitas nihil, quod ad feminas pertinet, passa est praeter captivitatem. domum meam incende*runt*: stant illae, quas vicimus. illud tamen inter omnia gravissimum est: cum haec fecerint, existimant se iure fecisse.

„Omnia, inquit, haec et ego passus sum.“ scio, quo pertineat: ut videar ego merito passus. est et haec causa moriendi, si tantum peccavi, si eo me deduxit error, ut filios meos occiderem. confitendum est de hac gravissima calamitate: domum meam incendit exercitus, populus non defendit. „omnia tamen eadem et ego passus sum.“ Possum dicere hoc tantum: ferre *for*tius potes, gratulor animo tuo. sed ne mirum quidem est, quod tu ferre *for*tius potes. locuples es. quid horum, quae perdidisti, magnopere desideras? domum, opinor, (hinc enim incipiam) perdidisti: infelix non habebis tectum, quod subeas? in publico tibi manendum est, et sub caelo? fortasse etiam contulerint ista detrimenta deliciis tuis: novimus animos vestros, novimus fastidia. si non esset incensa domus, subinde diruere, subinde mutare vos iuvat et aliquid scilicet experimentis

2 hostes **B** ‖ 3 haec *om.* **B** ‖ 7 puta **AB**—**P** ‖ 7—8 lib. meos ⟨coniugem m.⟩: puto *etc.* — pepercisse [con. m.] illa modo *etc. edd. ab Aerodiana* ‖ 9 quod afferamus pertinet **B** ‖ 10 * incendit **AB** ‖ 11 illae *om.* **B** ‖ 19 omni **A** ‖ 21 tamē **P** ‖ 21 potius **AB**, *corr. Bu* ‖ 22 sed nimirum **A** ‖ potius **AB**, *corr. Bu* ‖ 29 ∾ **A**

adicere. domum perdidisti: gravis iniuria fortunae novam habitare. sed uxorem perdidisti: ne in hac quidem tibi multum desiderii est. quomodo enim vos, divites, recipitis matrimonia? recipitis? aliae vos rapiunt voluptates, illa ministeria, illi imitati feminas pueri: inde fit, ut ne liberos quidem ametis. ergo te possunt multa hortari, praeterea subeunt solatia: et uxorem tibi invenire facile est et liberos tibi alios educare facile est; non relinquunt dolori locum tot circumfusae voluptates. Ego haec omnia passus sum pauper. si dicerem, pauper domum perdidi: exutus tamen omni censu viderer. quomodo enim illa apud me remanserat? quia paterna erat. pauper liberos perdidi, pauper uxorem perdidi: solus relictus sum, solus destitutus sum. inimicum divitem habeo. adhuc odia illa, quae contra me cotidie acuit, fortius sustinebam spe liberorum. iam mihi iuvenes erant, iam patrem tuebantur. etiamsi quando me aemulatio nostra in foro fatigaverat, erat, quae exciperet, coniux. si in hoc consisteret tota lis, an mihi grave esset vivere, vel uno argumento probare poteram —: inimicus me vult vivere: hanc unam adhuc destinat odiis suis ultionem.

Cur enim dicere aliquid ausus sum? cur mihi suspectum fuit, quod fortissimi milites vincerentur? cur indignatus sum eorum bis terga caesa, qui poterant etiam bis victi tamen vincere? intellego, aversis auribus accipi hanc partem orationis. vicit enim et bene etiam meritus de re publica habetur. et hoc inter causas mortis est.

4 vos *om.* **B** ‖ divitis **A B** ‖ recipitis **A**, recipiunt **B**, **fort. excludendum* ‖ 9 seducare **A** ‖ 11 sum *om.* **B** ‖ 13 apud remans. **B**, apud te mans. **P** ‖ 18 pater **Aa**, paterẽ **Ab** ‖ 20 coniunx **Ab** ‖ 23 destinato diis **B** ‖ 27 eorum bis eorum bis **Aa** ‖ 29 accipit **A B** ‖ 31 ͻ *in marg.* **A**

CCCXXXVIII.

Lis de filio expositoris et repudiatae.

Quidam repudiata uxore, ex qua iuvenem filium habebat aut videbatur habere, duxit aliam. frequenter iurgia erant inter privignum et novercam. quodam tempore adserere coepit iuvenem pauper quidam et dicere suum filium. is, qui pater videbatur, torsit nutricem. illa primis tormentis domini esse filium dixit. iterum torta dixit expositum esse ab illo, qui asserit, et inter haec mortua est. cedit illi pater iuvenem, repudiata vindicat sibi.

DE PROOEMIO ET EPILOGO.

SERMO.

Prooemium propriam formam, propriam legem, proprium modum habet: neque narrationis forma cadit in prooemium, neque locorum. uni parti declamationis solet esse simile, epilogo: ideo autem simile, quod utraque *par*s frequenter extra quaestionem est. nam et prooemium rem praecedit et epilogus finita re dicitur. praeterea utraque *par*s idem vult efficere, conciliare sibi iudicem. hoc differunt: prooemia praestare debent, ut intentum iudicem faciant; haec pars oneris epilogo remittitur: dixit enim. †praecedere interim solet epilogum†, quo

3 et qui **B** ‖ 6 assero **A** ‖ 11 inter haec intermortua **B** ‖ illo **A** ‖ 12 repudiat **AB** ‖ 13 prhoem̃ **A** ‖ prohoemio *hic et postea* **A**, ꝑhemio *hic et postea* **B** ‖ epilogi **AB** ‖ de pr. et epilogo *nescio an ex margine inrepserit, cf. prolegg.* ‖ 14 rohemiuꝫ **B** ‖ 15 pilogus **B** ‖ 18 epilogum **B** ‖ 19 res **AB**, *corr. Ro* ‖ 20 procedit **B** ‖ 21 finita rem **A**, finitatem **B** ‖ dicit **P** ‖ res **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 repetere interim solet epilogus, quo *etc. Gr;* praestare interim s. epilogus, quo *Ro, in quo* praestare *dictum ut Instit. orat. VI, 3, 101*

memoria iudicis renovetur. ita prima parte efficimus, ut omnia audiat iudex, summa parte efficimus, ut meminerit eorum, quae audierit. epilogus deinde inclinationem animi in se praestare debet. hoc illi cum prooemio commune est, ⟨sed⟩ plus miserationis et plus libertatis habet pars summa. nam prooemium, cum precari debeat iudicem, fatigare non debet; nec epilogus quidem. nam et illud verissimum est, lacrimas celerrime inarescere. Prooemia ex personis ducenda erunt, aut nostris, aut adversariorum, aut ipsorum interim iudicum: nostris ad conciliandum favorem; adversariorum ad odium iudici faciendum eorum, contra quos dicimus; iudicum personae raro incidunt in scholasticas materias, in foro frequenter. nonnumquam etiam de rebus permittitur dicere nobis, illa ratione, quia scholastica coutroversia complectitur, quidquid in foro fieri potest. in foro prooemium aliquando ducitur ex rebus: si iam singulae actiones propositae sint, iam causam iudex noverit. quid ergo? iure facimus istud; quo⟨modo⟩ illud etiam, ut narremus in isdem declamationibus et contradictiones ponamus etiam a petitore. quod *t*am⟨en⟩ in foro non, secundum meum consilium, fiet. is, qui primo loco dicet et ponet causam, contradictionem ipse non sumet, nisi si quae testationes praecesserint partis adversae et exceptae fuerint. in summa, numquam erit contradictionis loco sumendum, quod adversarius dicturus fuerit, sed quod dixerit.

2 q **A** ‖ effecimus **A** ‖ 3 audiverit **B** ‖ 5 ⟨sed⟩ *Aer* ‖ 6 et *om.* **B** ‖ 8 n e c **A** ‖ 10 persionis **Aa** ‖ deducenda **B** ‖ 11 iudicum cũ nost. **B** ‖ 12—13 adversariorum aut ipõrum etiam iudicum ad **Ba**, adv. item ad **P** ‖ 16 promittitur **B** ‖ 18 dicitur **B** ‖ 19 actionis **B** ‖ 21 quo⟨modo⟩ *Ro* ‖ 22—23 ponamus e͠t pectore **B** ‖ 23 iam **AB**, *corr. Sch* ‖ non **AB**; *sed nescio an scribend.* * raro, *cfs. Instit. orat. V, 13, 45 sq. et 49* ‖ 24 faciet **P** ‖ 27 et] ut **A** ‖ 28 loquo **A** ‖ 29 fuit **B**

Non est lis huic mulieri hodie cum marito suo. neque enim iudicium constitui potest inter eum, qui cedit, eamque, quae sibi asserit. adulescens asseritur a paupere. pat*er* ill*i* cedit, mater non cedit.

DECLAMATIO.

Etiamsi lis huic mulieri, cui adsum, iudices, esset contra pauperem istum, infirmo loco pars nostra et dignior auxilio videretur, quia et per se inbecilla res est femina, et adfert infirmitati naturali non leve pondus, quod vidua est. huic etiam proprium illud accedit, quod in sol⟨lic⟩itudinem conversa sunt, quae praesidia fuerunt. haec enim quamvis maritum habere desisset atque esset ea domo, in qua⟨m⟩ virgo nupserat, pulsa, non sine auxilio tamen videri poterat, cum haberet filium iuvenem. cum vero hoc ipsum deducatur in litem et hoc tempore nihil matri praeter sollicitudinem adferat, tamen hoc confiteor, non eam cum ipso, quem ex diversis videtis subselliis, litigare: altior gratia premit. esset quippe haec mater in lite utcumque felicior, si maritus eius contentus esset filio cessisse: nunc adiecit testimonio auctoritatem et infelicissimam nutricem, quam bis torsit, quia verum dicebat, adversum nos m*enti*ri coëgit. cuius si vos auctoritas, iudices, movet, illud unum in prima parte causae dixisse contentus sum, vocem eius ab utraque parte recitari. quod si vindicari filium mallet, satis eum vel sola expositio causae tueretur.

1 est lex huic **Aa** ‖ 3 adserit **Ab** ‖ 4 * paupere patre. ille **A B** ‖ 6 etiamsi lex huic **Aa**, etiamsi huic **B**, etiam huic **P** ‖ assumi **B** ‖ 9 adfret **Aa** ‖ 11 sol⟨lic⟩itudinem *Sch* ‖ 13 dedisset **A** ‖ 14 qua⟨m⟩ *Gr* ‖ 20 gratia] cura *Ro* ‖ 22 veritatem **B** ‖ 24 mori **AB**, *corr. Ro* ‖ 25 nos **A** ‖ iudicis **AB** ‖ 29 veretur **Aa**

Fuit enim aliquando cupidus liberorum, et propter hoc duxit uxorem et ad spem statim futuri partus gratulatus est et natum educavit et in adulescentiam (quod satis est) sine ulla dubitatione perduxit. libentius in gravissima mariti iniuria, iudices, invehar in novercam. scio enim, quid vellet sibi, cum in domum, senis iam et matrimonio occupatam et in qua iuvenis filius erat, inrupisset: sci<eba>t haec posse vacuari. nolite quaerere, quo consilio, qua ratione fecerit: sola est. odia statim adversus adulescentem, nec haec occulta aut dissimulata saltem, sed iurgia. quod ipsum me hercule pro summa probatione esse, iudices, potest: hunc iuvenem sic oderat, tamquam noverca. nec huic libertas ex fiducia deerat, nec inveniri poterat ullum crimen in vita, quo abdicaretur. inventum est novum exheredandi genus. vilissimum istud caput et in quamcumque litem pretio v*ena*le testimonium adversus se primum tulit, exposuisse se dixit; videlicet ne istum esse malum patrem puderet. testor deos, testor vestram, iudices, religionem: non satis putavit iste ipse, qui expellere filium volebat, [qua]si aliquid *isti* credidisset: infelicissimam nutricem, nam illam quoque oderat, omni crudelitatis genere laceravit. quaeritis, qua causa? scietis, cum iterum torquebit. fatigaverant prima tormenta, *sed* in voce una manserat fides: exprobraverat isti sanguinem suum. revocatus est tortor,

6 scit *Obr* || 8 scit **A**, se ut **B**, *corr. Ro;* scivit *Sch* || 9 posset **B** || 14 oderit **B** || 15 erat **Ba** || 16 quod **Ab** || 17 exere **A** || genus *om.* **A** || 18 quacunque lite **B** || vile **AB**, *corr. Obr* || 19 se (*alt.*) *om.* **B** || 17—19 vilissimum i. c. e. i. q. l. p. v. t. a. s. p. t. e. se *om.* **Aa** || 21 certor deos **A** || 22 non *om.* **Aa** || 23 [qua] *Ro et Ri* || sui **AB**, *corr. Ro,* huic *Obr* || 25 * lacerat (?) || 26 scietis: anum (tum) iterum torquebat *Ro, sed cf. 359, 23* || fatigaverat **AB** || 27 et **AB**, *corr. Ro* || probaverat *auct. incert. ap. Aer,* comprobaverat *Sch* || 28 istis **B**

repetiti sunt cruciatus. manifestum est infelicissimae feminae factum, futurum ut tamdiu torqueretur, quamdiu idem dixisset. ego tamen illi non irascor: dum aliquid virium, dum aliquid animi fuit, perseveravit; non est in mendacium coacta, nisi moriens. victor his tormentis nihil aliud quaerendum putavit, nihil dubitavit. in tormenta (ut parcissime dixerim) paria non vindico. sed rogo, ut hoc velitis pertinere tantum ad ipsius causam.

Filium matri vindico contra eum, qui asserere coepit nuper. ante omnia intellegitis, iudices, nullum onus probationis ad me pertinere. iuvenem, de quo agitur, cum hoc homine inventum per tot annos, qui ad robustam usque aetatem perducere eum [de quo litigamus] potuerunt, numquam dubitatu*m*. dicam nunc ego illa, quae leviora sunt: nupsit et concipere potuit? immo nisi concepisset, non credidisset illi maritus. totum igitur onus redundat ad diversam partem. adversarius multa probare necesse habet, habuisse se uxorem, concepisse uxorem suam, peperisse, ma[t]rem peperisse, eo tempore, quod ad aetatem eius, de quo litigamus, congruat, peperisse, exposuisse ⟨se⟩, vixisse expositum, ab hoc, a quo repetit, esse sublatum *aut* contra subiectum ab hac, quod, ⟨ut⟩ prae*ten*dit, aut sterilis fuerit, aut id, quod pepe-

5 in *om.* **A** ‖ 8 non] nobis *Sch; nec mihi verba* in tormenta — vindico *sana videntur; fort.* * nihil dubitavit ultra; tamen (u. p. d.) p. nobis vind. ‖ 11 nuper *om.* **B** ‖ iudicium **A** ‖ 15 [de quo litigamus] *Sch* ‖ 16 *⟨filium esse illius⟩ numquam dubitatum (?) ‖ 16—17 dubitatur **AB**, *corr. Sch;* numquid dubitatur? *Obr* ‖ 17—18 conc. novercae non **B** ‖ 18—19 red. advsam p. **B** ‖ 20 se *om.* **Ab** ‖ 21 ma[t]rem *Pi* ‖ 22 quo **B** ‖ 23 ⟨se⟩ *Ro* ‖ 25 et **AB**, *corr. Sch* ‖ subiectũ **A** ‖ 26 procedit **B** ‖ 25—26 ab hac quod praecedit aut ster. *etc.* **AB**, *corr. Ro; fort.* * ab hac, quae, quod praecedit, aut *etc.* ‖ pepererit **B**

rerat, amisisset. sterilem fuisse non dices: ⟨nec⟩ credidit maritus; amisisse non est satis dicere: probandum est. haec exigeremus in causa, iudices, si ⟨esset⟩ de mancipio, si de pecunia: filium matri eripere conaris et partem viscerum avellis et contra maternos gemitus contentus es alterius parentis neglegentia.

„Quid causae, inquit, habeo? cur adsero alienum?“ Ut nondum reddam rationem, qua litiges: quod proposuisti dicere, *nihil* est. nam si tibi causa adserendi alienum filium non est, nec huic quidem retinendi. quin immo facilius est istud pauperi fingere. quid enim fortunae tuae interest, an heredem habeas? sed reddemus postea rationem, qua fingas: interim instrumentum excutere causae tuae volo.

„Testimonio, inquit, nitor eius, quem tu patrem dicis.“ Putemus istud esse testimonium: unus est, iratus est, alterius maritus est. »unus est« cum dico, succurrant vobis Catones et Scipiones et tot clarissima civitatis nostrae nomina. cum dico »iratus est«, succurrat vobis, quidquid non experimentorum in civitate, sed in scaenis fabularum est, quam multa fecerit hic adfectus, quam multos transversos velut tempestate quadam egerit. cum dico »alterius maritus est«, duo simul dico: et habet causam, cur nocere huic velit, quam repudiavit, et habet causam, cur praestare ⟨se⟩ ei velit, quam duxit. Haec dicerem, si istud testimonium esset illius: testis tuus quid dicit? scire se aliquid. sequitur, ut interrogem, unde? ex nutrice illa. nu-

1 ⟨nec⟩ *Aer* ‖ 4 *⟨esset⟩; ⟨sit⟩ *Sch* ‖ 10 illud est **AB**, *corr. Sch* ‖ 11 alienum *om.* **B** ‖ 15 strumentum **B** ‖ 18 istud **AB**, *fort.* * istius, *cf. v. 29 sqq. — 336, 1* ‖ 20 succurunt **A** ‖ Cotones **Aa** ‖ 28 ⟨se⟩ *Bu* ‖ 29 dič **B**

tricis ergo testimonium est, non testis, qui credit. dimittamus in praesentia maritum (redu*ce*mus illum loco suo): de nutrice dicamus. Si ab initio mentita esset, id, quod adversus hunc dicere audeo, magis auderem adversus nutricem dicere: sola est —: nunc diversae quaestiones duae. videamus, utram verum dixisse credibilius sit. torta tuum esse filium dixit. volo adicere tormentis auctoritatem: anus torta. una quaestio adversus hunc sexum, adversus hanc aetatem non sufficit? *de*ficientes iam per se distendis artus lacerasque verberibus iam non cohaerentem cutem, et *tun*c dicis »mentiris«. tamdiu potest mentiri contra tuam voluntatem? etiam cum robustissimi torquentur, etiam cum animos⟨os⟩ asperrimus dolor temptat, plurimum tamen interest, quid responderi sibi velit, qui torquet. dura⟨vit⟩, non dico contra ignem, non dico contra flagella: contra ⟨te⟩. hactenus veritatis inquisitio est, qua victum te spera*t*, si verum dixerit. cum vero repetas tormenta, cum reducas carnificem, quid aliud dicis, quam illud: »torque donec mentiatur«? magna hercule tibi contigit, magna victoria: perdomuisti mulierem anum; expressa vox est iam fugientis animae. »miserere. non est tuus. iam parce; verum dixi[sti].« hic iam, credo, tortor admonitus, instaret perseveraretque eamque adhiberet artem quaestioni, ut moreretur mulier, dum hoc

1 *fortasse* * non istius, qui credidit ‖ 2 reducamus **AB**, *corr. Gr* ‖ 4 est sed id **B** ‖ 7 utrum **Aa** ‖ 8 trium **B** ‖ 9—10 auctoritatem adversus hunc sexum anus torta una quaestio adversus hanc aetatem non s. *etc.* **B** ‖ 11 sufficientes **AB**, *corr. Aer* ‖ arctus **B** ‖ 12 hoc **AB**, *corr. Ro* ‖ 15 animus **AaB**, animos **Ab**, *corr. Ro* ‖ 16 respondere **B** ‖ 17 dura⟨vit⟩ *Sch* ‖ 18 ⟨te⟩ *Sch* ‖ 19 speras **AB**, *corr. Ro*, feras *Obr* ‖ 25 per te **B** ‖ dixisti hic **AB**, *corr. Aer;* dixi.« istic *Obr*

dicit, dum tu victor et hilaris adversario tuo, quid egeris, nuntias. rogo, cum mulier eadem in tormentis diversa dixerit, non est manifestum id te maluisse, quod credidisti?

Cui non mortalium patet totus hic *mi*mus? quis non videt artes novercales et pactum infelicis senis? miserebor enim, etiamsi nocet, necessitate. quaeritis, quo cedat animo? quo matrem filii adulescentis domo expulit; quo longam matrimonii concordiam, nullo maledicto, nulla suspicione dissolvit; quo [adhuc] in torum, <adhuc> uxoris prioris vestigio calentem, adducta est nova nupta; quo ne hoc quidem praestitit filio suo, ut vinceretur. alia est videlicet horum ratio, quos brevis transitus voluptatis fecit parentes, quos liberis suis † extra positae † voluptates conciliant: aliter ama[n]t, quae peper*it*, quae memoriam decem mensium, quae tot periculorum, tot sollicitudinum recordationes ad vos, iudices, adfert. numerate huius adulescentis annos, breve nimium videatur; numerate omnes dies, singula temporum momenta: tamdiu mater testimonium dicit. nulla potest esse tam longa simulatio.

Si leges sinant permittatisque vos, se torqueri volet, se inponi ignibus, se verberibus lacerari postulet. quid agis, mulier? temere facis: femina es et anus. prima forsitan tormenta sustineas, vincet dolor et ad suprema deficies. o admirabilem, iu-

3 te *om.* **B** ‖ 5 animus **AB**, *corr. Sch* ‖ 6 noverculaes **A** ‖ 8 credat *edd.* ‖ adulescentes **B** ‖ 9 quod **B** ‖ 11 adhuc in torum **A**, adhuc interim **B**, *corr. Ro* ‖ 12 calente **AB** ‖ 13—14 vincerentur alia non habere patres tantam amandi liberos causam quantam matres est videlicet *etc.* **Aa**, vincerentur non h. p. *etc.* — matres alia est vid. **Ab** ‖ 16—17 amant quae pepererint **AB**, *corr. Aer* ‖ 17 mensum **A** ‖ 19 affret **Aa** ‖ numerato **Aa** ‖ 20 videamur **B** ‖ 23 simultatio **Aa** ‖ 24 permutatisque **B** ‖ 27 videlicet **P**

dices, vocem! »torqueat, inquit, modo: mater sum.« aliud est nutrix, et ancilla, et torquente domino. age, cum in hac voce supremum posueris spiritum, cui iuvenem reddituri sumus? volesne illum ad hunc patrem reverti et ad illam novercam?

CCCXXXIX.

Rogatio Demosthenis.

Rogationem fert Demosthenes, ne illi, qui apud Chaeroneam capti erant a Philippo et gratis remissi, consiliis publicis intersint. C. D.

DECLAMATIO.

Priusquam causas rogationis meae persequar, Athenienses, succurrit mihi laudare vos, et ad[co]gnoscere. post adversum proelium, quod quidem ipsi, qui rebus Philippi favent, dolore ac rumoribus in maius extollunt, non pacem petistis, non de condicionibus ullis cum hoste tractastis; ipsos etiam repetendo captivos hoc ostendistis, curam esse vobis, ut bellum geri posset. id [cum] fecistis ⟨cum⟩ pro maiorum vestrorum opinione atque laude servataque usque ad hoc tempus gloria civitatis, tum etiam (ut arbitror) ratione quadam, quod nos victos non tam virtute hostis, quam eorum, qui pugnare noluissent, timore existimabatis. quamlibet igitur obliquis actionibus pars diversa, dum tueri mille istos captivos videtur, pacem suadeat, animum virtutemque civitatis debilitare conetur: ego loquor apud eos, qui non defecerunt. Sed

1 torqueatur **B** ‖ 7 Demostenis **A** ‖ 9 Cheroneam **AB** ‖ Phylippo **B**—**P** ‖ 12 causis **A** ‖ prosequar **B** ‖ 13 Athinienses **A** ‖ ad[co]gnoscere *Gr* ‖ 15 acro moribus **B** ‖ 19 possit **B** ‖ 19—20 [cum] fec. ⟨cum⟩ *Ro* ‖ 24 novissent **AaB** ‖ 27 devilitare **A** ‖ 28 defecerint **AaB**

multa me dicturum, propter quae adprobari possit rogatio mea, oratoriis artibus impedire pars adversa conatur. negat enim rogationem contra leges accipiendam, negat adversus singulos.

Quorum ego utrumque confiteor; verum neque adversus leges esse existimo, quidquid pro opinione ac pro dignitate civitatis p*e*timu*s* et cui nulla lex scripta ex contrario *obs*tat. nam si quod est ius, quo contineatur hoc, ut mali etiam ⟨et⟩ turpes cives utique consiliis publicis intersint, videor fortasse hanc rogationem contra leges scripsisse. si vero nihil est, quod ex contrario † cogat †, non potest videri hoc adversus id scriptum esse, quod non obstat. Illud vero aliquanto minus existimar*i* possum, adversus singulos scripsisse legem, cum certe mille sint, de quibus agitur. quamquam rationem etiam, propter quod non liceat rogationem contra singulos ferre, illam video, quod peccata singulorum videantur habere leges suas. homicidium fecit aliquis, sacrilegium, iniuriam ceteraque his similia: suo iure punitur. cum vero mille semel capiendos se alligandosque hosti praebuerint: haec (ut opinor) supersunt, ut aut nulla castigatione dignam rem, qui contra dicunt, putent; aut si castiganda sit, ostendant legem, qua castigari possit; aut si non ostendunt, nihil aliud quam rogationem superesse fateantur.

Primum igitur hoc apud vos, Athenienses, di-

1 quod **B** ‖ 6 esse *om.* **B** ‖ 6—7 op. et dign. **B** ‖ 7 patimur **AB**, *corr. Ro;* facimus *Aer* ‖ cum **B** ‖ 8 extat **AB**, *corr. Ro* ‖ 8—9 est in quo **B** ‖ 9 et tam **B** ‖ ⟨et⟩ *Ro* ‖ 12 coeat **A**; *expectatur* *valeat (dicatur) ‖ 13 id scripsisse qu. **B** ‖ 14 substat **B** ‖ existimare **AB**, *corr. Ro cfs. 341, 11* potest credi qui hoc fecit ‖ 16 nullae **B** ‖ 17 quod mihi l. **B** ‖ 20 iniuriarum **AB** ‖ 21 puniuntur **B** ‖ 25 sint **B** ‖ ostendat **B**—**P** ‖ possint **B** ‖ 26 ostendant *Aer* ‖ quam *om.* **B**

xisse contentus sum, aequissimum quidem ac iustissimum esse, ut populo detur summa rerum potestas: consilium tamen non utique turba neque tumultu neque angustiis eorum, qui consulantur, constare. utinam quidem fieri posset, ut ex universo populo reicere ac seligere liceret eos, qui parum prudentes, parum digni consiliis publicis viderentur. sed quoniam istud deprehendi nisi experimentis non potest, de his demum rogationem fero, qui experti sunt. atqui si hoc apud vos non *m*ale constitutum est, esse aliquos, qui consiliis publicis interesse non debeant: iam multo facilius ac pronius erit, ut doceam hos esse, qui, etiamsi utiles consiliis futuri essent, indigni tamen propter dedecus proximae militiae erant.

Ac mihi in haec dividenda videtur ratio istius orationis, ut pars ad ipsos, de quibus loquor, spectet, pars ad universam rem publicam.

Adversus istos hoc dixisse contentus sum: bellum adversus Philippum suscepimus pro libertate totius Graeciae, pro salute communi. nam etiamsi in praesentia amicam civitatem, nobiscum olim coniunctam, tueri videbamur, eventus tamen belli ad omnes pertinebat: et hoc nobis, Athenienses, vetus atque a maioribus traditum est, pro universa Graecia stare. sic contra Persas semel iterumque pugnavimus ac privatis viribus defendimus publicam salutem. iam igitur ex hoc apparet profecto vobis, numquam maiore animo, numquam concitatiore spiritu fuisse pugnandum. non enim nobis cum hoste⟨e⟩ Graeci*a* aliquo res erat, ubi, quamquam

4 consolantur **B** ‖ 6 at si legere **B** ‖ 9 e x p e r t i **A** ‖ 10 tale **AB**, *corr. Obr* ‖ 12 multos **AB** ‖ 13 h° **B**, hoc **P** ‖ 14 erant *Ro* ‖ 15 malitiae **A** ‖ 17 pars *om.* **B** ‖ 19 adversos **A** ‖ 20 Phylippum **Ba** ‖ 26 gratia **A** ‖ 31 Grecie **A**, Graeciae **B**, *corr. Aer* ‖ aliquos referat **B**

victi, leges tamen similes linguamque certe eandem pateremur: sed cum homine barbaro, cum homine crudeli, cum homine infesto. quamquam quid necesse est ista diutius dicere? pugnare enim placuit et placet. in hoc igitur proelio, quod, ut dixi, pro universa Graecia susceperamus nondum dico quantum nocuerit istorum timor: interim, cuius propositi fuerit animus, attendite. longe felicissimum in bellis est vincere: fortissimum, si victoria non detur, pro causa mori. est tamen ⟨nec⟩ tertium aliquod inter dedecora: in patriam certe redire, et, si vincere non detur, effugere. potest enim credi, qui hoc fecit, ad secundam [ad] se aciem reservasse et victum adversis animum reposuisse. ille vero, qui se in servitutem hosti dedit, qui abi*ec*tis armis parata in vincula praebuit manus, quam tandem nobis spem in posterum facit? atque ego, Athenienses, eo tempore, quo recipi istos placebat, contradicturus fui, nisi quod poterat honestum ex his receptis exemplum fieri. sunt igitur digni poena aliqua, sunt ignominia, si hoc tantum ad ipsos referatur.

Sed redeo ad publicam utilitatem. nihil esse, quo magis disciplina militaris confirmari possit, Athenienses, quam exemplum adversus ⟨in⟩dignos, nemo dubita*b*it. quae enim spes in bellis in milite nostro residua est, si nihil potius fuerit, quam capi? certum habeo, nunc istos male sentire de his, qui in acie ciciderunt.

3 quid] si **B** ‖ 7 timuerit **P** ‖ 8 ferit **A** ‖ 10 ⟨nec⟩ *Ro* ‖ 11 ℵ **A** ‖ 13 ad (*prius*) *om.* **B** ‖ a se **Aa**, ad se **Ab B**, *corr.* *Aer* ‖ 13—14 se servasse **B** ‖ 15 se *om.* **P** ‖ inter virtutem **B** ‖ 15 ab istis **A B**, *corr.* *Pi* ‖ 17 vobis **B** ‖ 18 recepi **Aa B** ‖ 20 digna **B** ‖ 24 posset **A** ‖ 25 ⟨in⟩dignos *Aer* ‖ 26 dubitavit **A B**, *corr.* *Gr* ‖ 26—27 in militum numero res. **B**

CCCXL.

Novitius praetextatus.

QUI VOLUNTATE DOMINI IN LIBERTATE FUERIT, LIBER SIT. Mango novitium puerum per publicanos transiecit praetextatum. dicitur ille liber.

DECLAMATIO.

Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit.

Quaerendum est nobis, quid sit in libertate esse. „voluntate domini est in libertate, qui *eo* volente liber est.“ nos finimus ita: voluntate domini in libertate est, qui ius libertatis usurpavit domino volente. Id primum scripto ipso colligemus. non enim difficile fuit ei, qui hanc legem componebat, id scribere: »qui voluntate domini liber fu⟨er⟩it«: nunc hoc scribendo: »qui in libertate fuerit,« satis ostendit, aliud esse in libertate esse, aliud liberum esse. Excutiamus etiam causas legis huius. indignum putavit legum lator eum, qui in † fortuna † aliqua rei publicae, qui in numero civitatis fuisset, redigere in servitutem. sed hoc quoniam sibi nequitia interim adserebat, adiecit, ut hi liberi essent, qui in libertate voluntate domini fuissent. vis scire, quanto aliud sit in libertate esse, aliud liberum esse? —: eum, qui in libertate fuerit, iubet lex liberum esse.

4 magno **A**, mago **B—P** ‖ 4—5 publica rostra iecit **B** ‖ 8 quod **B** ‖ 10—11 in voluntate esse libertate voluntati d. **B** ‖ 11 quo **AB**, *corr. Sch* ‖ 14 vovolente **A** ‖ collegimus **Aa** ‖ 16—17 * fu⟨er⟩it ‖ 19 etiam] et **B** ‖ 21 fortuna] forma (?) *Ro, cfs. 349, 24* forma libertatis, *ceterum idem comparari aliquatenus posse adnotavit Ciceronis illa (Catil. IV § 16):* sua virtute fortunam huius civitatis consecuti. ‖ aliqua] aliquando (?) *Ro* ‖ 22 hoc *om.* **B** ‖ 26 scit **B**

tanta ⟨harum⟩ rerum differentia est in causis libertatis. in libertate est igitur, quisquis caret forma servitutis. id, iudices, ex hac ipsa lege adhuc manifestum est. *et*enim legum lator putavit etiam eos, qui a dominis fuga abessent, esse in libertate: quod colligo scripto eius: »qui voluntate domini in libertate fuerit.« apparet, aliquos et non voluntate domini in libertate esse. quod si verum est, potest in libertate esse etiam qui liber non est.

Nihil ergo prodest tibi, cum dicis, liberum eum non fuisse. non enim quaeritur, an voluntate tua liber fuerit, sed an voluntate tua in libertate fuerit. si voluntate tua liber [non] fuisset, quid nos postularemus?

Depulsus hac pugna transcendit eo, ut neget *in* liber*tate* saltem fuisse. quomodo igitur colligemus? eum, qui in libertate ⟨non⟩ est, quibus argumentis colligemus *fui*sse in libertate? signavit aliquis, tamquam liber: si *id* voluntate domini fecerit, etiamsi maxime illum servum esse dominus voluit eo tempore, manifestum erit ⟨fuisse⟩ in libertate: si*c* quisquis aliquid pro libero fecit. atqui hic puer non tantum pro libero, sed etiam pro ingenuo est: praetextatus fuit. si talem illum ad iudices perduxissem, hoc insigne non [tantum] libertatis modo, sed etiam dignitatis esset. *ec*quid[em] paves, ne scelus feceris?

1 ⟨harum⟩ *Ro* ‖ causa **A** ‖ 2 esse **B** ‖ 3 iūd **AB**, vide **P** ‖ ex] et **B** ‖ 4 non enim **AB**, *corr. Ro* ‖ 5 a *om.* **B** ‖ dominus **B**, dominos **P** ‖ fugāt **B**, fugerat **P** ‖ 13 liber] in libertate **B** ‖ tua *om.* **B** ‖ 14 si libertate voluntate **Ba** ‖ [non] *edd.* ‖ 17 liberum tunc saltem **AB**, in libertate tunc saltem *Gr; delevi* tunc ‖ 18 ⟨non⟩ *Ro* ‖ 19 esse **AB**, *corr. Sch* ‖ 20 in **AB**, *corr. Aer* ‖ 21 maximum **B** ‖ 22 ⟨fuisse⟩ *Aer* ‖ sit **AB**, *corr. Aer* ‖ 23 * facit **AB** ‖ pater **B** ‖ 26 [tantum] *Sch* ‖ 27 equidem **AB**, *corr. Ro*

et alius fortasse tantum usurpaverit libertatem, hic et adprobavit. quibus? publicanis: hominibus (ut parcissime dicam) diligentissimis. in summa velim ostendere totum tuum comitatum: quis habitus servorum fuit?

„Ego tamen, inquit, non ea voluntate feci, ut hic liber esset, sed ea, ut publica non solveret.“ Saepius eadem dicenda sunt — etiam gratulamur, si invito te liber est, —: liberum esse noluisti, sed in libertate esse voluisti. nihil interest, qua causa hoc feceris: id est, (ut propius ad verba legis accedam) nihil interest, qua causa in libertate esse eum volueris. Verum ista causa, quam praetendis, digna poena est. circumscribere vectigalia populi Romani voluisti. specie praetextati imponere publicano voluisti. postmodum dicam, quantum intersit huius pueri: interim dicam, tua quid interest? quod petieras, non contigit tibi? non fefellisti?

SERMO.

Haec circa ius, illa iam circa aequitatem.

DECLAMATIO.

Quae passurus est hic puer domino redditus? sine dubio ⟨ultima⟩. novimus istam negotiationem et frequentissima in foro videmus iudicia talium iniuriarum. fortasse etiam natus est ingenuus; fortasse rapto ex aliquo litore praetextam fortuna reddidit. illud est tamen, quod nos magis confun-

2 cuius **B** ‖ 4 ostendi *Sch* ‖ 7 ea *om.* **B** ‖ 8 sint **B** ‖ 14—15 vectigalia p̃r voluisti **A** ‖ 15 praetextate **Ab**, praetestate **B** ‖ publicana **B**, publicanis **P** ‖ 17 *tua [quid] interest (?) ‖ 23 ⟨ultima⟩ *Ro* ‖ novissimus **B** ‖ 24 iudicat alium **AB** ‖ 27 amen **A** ‖ nos *om.* **B**

dat: videtur mangoni puer pretiosus: timuit, ne magno aestimaretur. ista species in quacumque servitute miserabilis foret. rogamus vos, iudic⟨es, cogit⟩etis, quam multa facere possit adversus puerum mango iratus: aut illi⟨us⟩ fortasse pretium, excisa virilitate, producet, aut ob † infelicis † contumeliae annos venibit in aliquod lupanar. res est nobis cum homine, qui non erubescit, nihil *ob*servat: etiam periculose avarus est. quos cultus accipiet, qui praetextam habuit? ego vobis allego etiam ipsum sacrum praetextarum, quo sacerdotes velantur, quo magistratus, quo infirmitatem pueritiae sacram facimus ac venerabilem.

CCCXLI.

Res furtiva inprofessa apud publicanos.

QUOD QUIS PER PUBLICANOS INPROFESSUM TRANSTULERIT, COMMISSUM SIT. Quidam rem furtivam transtulit per publicanos; non professus est. deprehensa res est. publicani cum domino contendunt. illi tamquam commissam rem vindicant, ille tamquam suam.

DECLAMATIO.

Rem non professam apud nos tenemus. hoc ius quale sit, postea videbimus. quod quis professus non est apud publicanos, pro commisso tenetur.

1 videt **A** ‖ speciosus *Aer, cf. vers. 2* ista species ‖ 3—4 iudic⟨es cogit⟩etis *Ro* ‖ 5 N **A** ‖ illi⟨us⟩ *Ro* ‖ 6 vilitate **Aa** ‖ ꝑducet **A** ‖ 6—7 infelicis *notavit Ro, qui* obnoxios *vel* idoneos *postulat* ‖ 7 contumelia ęamnos **Aa**, contumeliã eam nos **B** ‖ venivit **B** ‖ 9 reservat **A B**, *corr. Ro et Ri* ‖ 11 alligo **A** ‖ praetextatum **B** ‖ 22 illi **A B**

ea res, de qua iudicatis, in professionem non venit: omni iur*is* condicion*e* nostra est.

„Mea est, inquit.“ Nihil istud contra ius nostrum est: alioqui nemo non hoc de re non professa dicere possit: »mea est.« „*Sed* is, qui transtulit, alienam rem transtulit.“ ante omnia, nulla lege comprehensum est, ut alienam rem non profiteri liceret: alioqui publicum eversum est, leges permutandae sunt. ut transferantur aliena, a*t* furtum profiteri debuit. „at iniquum est, meam poenam esse, cum ille peccaverit.“ iterum dicam: si quid iniqui habe⟨a⟩t lex nostra, postea videbimus: interim lex est; non adversus homines, sed adversus rem scripta est. si ius accepissemus aliquod ab eo, qui non ⟨professam rem⟩ transtulisset, exigendi: sic quoque sine dubio esset nostra causa melior, sed tamen videretur ⟨non⟩ de re ipsa esse contentio. nunc lex hoc continet, ut rem teneamus, quae translata est, *e*t professa non est. quid interest, quis professus non sit? nobis res dedita est. haec de iure.

„Sed ius ipsum iniquum est.“ Alio me vocas, de alio quereris. dic istud rei publicae, dic senatui, dic magistratui: »aerarium populi Romani vectigalibus iniquis repletur et spoliantur provinciae et sublatum commercium est.« nos conduximus id, quod locabatur. Sed res publica quoque, cum qua

2 iure condicionis **AB**, *corr. Ro;* iure condictionis *Obr* || 5 *et **AB** || 9 an **AB**, *corr. Ro; * fortasse excludendum* || 12 habe⟨a⟩t *Ro* || viderimus **A** || 15 ⟨professam rem⟩ *Ro et Ri* || 17 ⟨non⟩ *Ro* || 14—18 *an* *si ius accepissemus aliud ab eo, qui non professam rem transtulisset exigendi...melior, si tamen vid. de re i. e. c. (?) || 18 continetur **Aa** || ut *om.* **A** || tenemus **AB** || 19 est ut professa **AB**, *corr. Aer,* est quae pr. *aliae edd.* || 20 quis] qui **AB** || sit] est **B** || debita **Ba** || est *om.* **B** || 24 P̃.R **A**, *om.* **B**, populi Romani *edd.* || 26 N **A** || non **B** || 27 loquabatur **A**

queri poteris, habet quod respondeat. primum illud, necessaria esse vectigalia civitati. exercitus stipendium accipiunt, bella cotidie geruntur adversus barbaras et bellicosissimas gentes, defendimus ripas et flumina et litora. huc adice et illud: templa extruuntur; multum inpendiorum sacra ducunt, aliquid et spectacula: opus est vectigalibus. inter vectigalia porro quod aequius inveniri potest et sine maiore hominum querela? quanto illud iniustius videri potest, quo partem hereditatis ⟨fiscus⟩ sibi vindicat? at plurimum in hoc vectigal confert negotiatio: quidquid est, de futuro lucro est; praeter id, quod non potest videri iniquum, ad quod acceditur. et vectigal quidem ipsum necessarium, non iniquum. num haec iniusta poena est, in qua furta deprehenduntur, qua lex vindicatur, qua fraus transferentium detegitur? aliter stare vectigal non potest.

Eodem revertimur iterum: hac ratione res publica locat; hac necessitate nos conduximus et pretio vicimus. et adversus quales homines conduximus? quamvis poena sit, quamvis in commissum veniant ea, quae quis professus non est, tamen fallere nos volunt, tamen mille artibus circumscribimur. quotaquaeque res est, quae deprehendatur?

Poteramus tibi etiam imputare beneficium: istud, quod tibi extorqueri quereris, non apud nos perdidisti: interim (quod satis est) furem apud nos invenisti. ignorares, nisi nos fuissemus, translata in aliam provinciam furta, inter ignotos homines, inter alienos.

1 queri queri **B** || 2 * necessaria e. v. civitati *vel etiam, quae iam Gronovius spuria iudicavit, vs. 7 verba* opus est vectigalibus, *censeo in marginem reicienda; cf. prolegg.* || 5 adicet ill. **AaB**, adiiciet ill. **P** || 7 et] ad **A** || 8 quid **A** || 10 quod part. her. s. vind. *Ran* || ⟨fiscus⟩ *Bu, qui (per inprudentiam, ut videtur) omisit insequens* sibi || 15 num] non **B** || 16 transtransferentium **A** || 18 revertimus ceterum **B** || 20 vincimus **B** || 24 est *om.* **B**

In summa parte, quia lex secundum nos est, aequitas secundum nos est, illud quoque dicendum puto, qua sententia possitis parti utrique consulere. quid e⟨ni⟩m est aequius, quam utrumque vindicar*e*? unus furtum fecit duobus: habet suam quisque legem. nos nisi retinemus, nulla actione vindicar*e* possumus: ille etiamsi non ipsam rem acceperit, pro re tamen accipere poterit: habet actionem quidem de illa. †nam et† in quadruplum litigat. non irascitur furi, qui re contentus est. adversus in*iur*iam illius privata agi actione potest: a nobis publica. ille vobis commendat sarcinas suas: nos commendamus vectigalia vestra, commendamus reditus civitatis.

CCCXLII.

Ancilla in archipiratae nuptias missa.

QUI VOLUNTATE DOMINI IN LIBERTATE FUERIT, LIBER SIT. Qui habebat patrem et sororem, captus est a piratis. scripserunt piratae patri, ut mitteret vicariam filiam, futuram archipiratae uxorem. misit ille matronali habitu ancillam. remissus est adulescens. illa, ab archipirata heres omnium bonorum relicta, rediit in civitatem. dicitur ancilla.

SERMO.

Similes quaestiones sunt priori divisioni: eadem

1 qua **A** ‖ non **Aa** ‖ 2 non **Aa** ‖ 3 positis **B**—**P** ‖ 4 *quid est **A** *et edd.*, quidem est **B** ‖ 4 vindicari **AB**, *corr. Aer* ‖ 6 nisi nos **A** ‖ ratione **B**, *quod nescio an praeferendum sit* ‖ vindicari **AB**, *corr. Aer* ‖ 8 tamen ⟨pretium⟩ acc. *Aer* ‖ 9 quidem **B**, *om.* **A** *et edd.* ‖ nam et **A**, natura et **B**; *fort.* 8—9 *habet actionem. quid de illa non in qu. litigat? ‖ 10 *invidiam **AB** ‖ 13 redditus **B**—**P** ‖ 16 ancillam arch. **B**—**P** ‖ missam **B**—**P** ‖ 18 habeat **A** ‖ 20 futuram futuram **B** ‖ 26 sim. qu. sunt priori, divisio ⟨eadem⟩, eadem fin. (?) *Ro*

finitio. dicit enim is, qui petit in servitutem, eum esse in libertate domini voluntate, quem liberum esse dominus voluerit. nostra pars dicit, in libertate esse domini voluntate eos, qui aliquid pro liberis ex voluntate domini fecerunt. re*f*ellenda est nobis finitio partis adversae, deinde nostra confirmanda. finis partis adversae sic re*f*elletur.

DECLAMATIO.

Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit. Si de his loqueretur lex, quos dominus manumisisset et liberos esse voluisset, supervacuum erat. nam etiam hac lege sublata non dubitabatur, quin manumissi liberi essent. praeterea aliud esse in libertate esse, aliud liberum esse, etiam ex eo manifestum est, quod eos, qui in libertate fuerint, liberos esse lex iubet. ad quos ergo lex pertinet? ut ad nostram finitionem redeamus: qui volentibus dominis fecerint aliqua tamquam liberi. ut puta, signavit aliquid volente domino servus: liberum esse vult. iniquum enim erit tabulas †auferri† et circumscriptum esse nescio quem, cui signatae sunt tabulae. iudex inter duos convenerit et sententiam tulerit volente domino: liberum esse hunc voluit, ut ea res, quae iudicata erat, haberet suum finem. denique neminem, qui in aliqua forma libertatis fuisset, nisi fraude et culpa sua redire in servitutem voluit. in libertate autem putavit esse legum lator etiam eos, qui non voluntate domini in libertate essent; sicut eos, qui absentibus do-

1 is *om.* **B** ‖ 2 voluntatem **Aa** ‖ domini voluntate *om.* **B** ‖ quam **A** ‖ liberum *om.* **B** ‖ 3 dixit **B** ‖ 5 repellanda **A**, repellenda **B**, *corr. Gr* ‖ 7 repelletur **AB**, *corr. Gr* ‖ 10 se de is **Aa** ‖ 11 *an* *manumisit *et* voluit (?) ‖ 12 hac] de **B** ‖ 18 ℵ **A** ‖ 20 inimicum **B** ‖ †auferri† *Ro;* aboleri *Gr* ‖ 21—22 sint abulae **A** ‖ 25 forma *in ras. habet* **A**, formula **B** ‖ 27 voluit, in lib. *Ro*

minis aliqua pro liberis egissent: et ideo adiectum est in lege, »qui voluntate domini in libertate fuerit«. ergo etiam invito domino potest aliquis esse in libertate, invito autem non potest esse liber. aliud est in libertate esse, aliud liberum esse.

Hanc igitur, de qua quaeritur, dico voluntate tua fuisse in libertate. hoc quomodo probo? quo uno probari potest: fecit aliquid tamquam libera. Nondum dico, ad piratas pervenit; dissimulo et illud, qua causa volueris eam in libertate esse: interim [et] v*ol*ente te et spectante habitu matronae fuit. hoc satis erat, etiamsi postea nulla essent consecuta. an vero maius in hoc putamus esse momentum, ut circumverteres mancipium aut si una voce liberum esse iusseris, quam si habitum dederis, stolam dederis? quod ne manumissis quidem omnibus conti⟨n⟩git.

⟨SERMO.⟩

Hoc loco poni solet illud:

⟨DECLAMATIO.⟩

„Num igitur si in scaenam misero et mimi partibus, tamquam matrona, processerit, poterit videri mea voluntate in libertate esse?“ non est hoc porro simile: nam ipsa statim scaena rem fictam esse testatur. stola illa mim*ae* erit, non hominis. a*t* eadem si hoc habitu extra scaenam fuerit et in civitatem processerit: eadem illa, quae solet mima esse, nihilominus erit in iure libertatis. ergo ha-

2 quo **B** ‖ 4 esse aliquis **B** ‖ 8 esse **A** ‖ 12 [et] *Ro* ‖ vidente **A B**, *corr. Ro cfs. 351, 21; an* *iubente (?) ‖ 14 momentū **A** ‖ 18 conti⟨n⟩git *Aer* ‖ 19—21 ⟨Sermo.⟩ h. l. p. s. i. ⟨Declamatio.⟩ *Pi* ‖ 24 libertatem **B** ‖ 26 mimi **A B**, *corr. Gr* ‖ ad **A B**, *corr. Aer* ‖ 27—28 civitate **A** *et edd.* ‖ 28 mima **A** ‖ minima **B**

bitu satis testata est libertatem. Quid? si fecit aliqua tamquam libera? profecta est, parum est dicere quasi ingenua: quasi ho⟨ne⟩sta, quasi filia tua.

„Sed haec omnia, inquit, feci[t] non ideo, quoniam eam in libertate esse volebam.“ Lex non ad causam nos voluntatis tuae mittit, sed ad ipsam. in libertate esse voluisti: quare volueris, nihil ad iudicem, nihil ad voluntatem pertinet. Tu tamen illam in libertate esse noluisti? Ut parcissime dicam, maligne. quid? si credibile est, hanc etiam voluntatem tuam fuisse, ut illa [in] liber*a* sit. quid enim esse illam voluisti? ancillam? cuius? non dubium est, quin hoc votum tuum fuerit, ut matronam adprobaret, ut filiam tuam adprobaret. noluisti eam in libertate esse, de qua nihil magis timebas, quam ne illa tibi, tamquam ancilla, remitteretur? quamquam etiamsi remissa esset, iam tamen tua voluntate in libertate fuisset. sed ⟨res⟩ processit ultra, ⟨ut⟩ dicebam: habitum matronae te volente sumpsit; iter tamquam matrona ingressa est; te volente ad piratas tamquam filia venit tua; te volente adprobavit se liberam et ingenuam; te etiam volente in matrimonio fuit, tamquam libera: heres relicta est, tamquam libera. horum omnium ius a tua voluntate profectum sit necesse est, qui

2 tam libera **B** ‖ 3 quare ing. **B** ‖ ho⟨ne⟩sta *Pi;* heres tua *Aer* ‖ 4 feci[t] *Aer* ‖ 5 libertatem **B** ‖ 7 in *om.* **P** ‖ libertatem **B** ‖ 9 illam *om.* **B** ‖ libertatem **B—P** ‖ 8—10 Tu tam. ill. i. l. e. voluisti (u. p. d.) maligne. Quid? *etc. Aer, quae coniectura nescio an sit recipienda ita, ut et in versu 15 (non modo in v. 11) illud* in libertate(m) *corrigatur et* *nol. eam liberam esse *scribatur* ‖ 11 tuam *om.* **B** ‖ * in libertate **AB**, *fort. melius* libera esset ‖ 15 in libertatem **B** ‖ 18—19 sed ⟨res⟩ pr. ultra. dicebam: hab. *Ro* ‖ 19 ⟨ut⟩ *Sch* ‖ 21 voluntate **B** ‖ 22 *post* ingenuam *puncto distinguit Ro, ut usque eo pertineat illud* dicebam, *sequatur quod „ultra“ adici possit* ‖ 23 nolentem **B**, nolente **P** ‖ 24 heres r. e. t. libera *om.* **Aa** ‖ 25 sit] ē **A**

voluisti dimittere, qui voluisti tamquam liberam dimittere. Haec dicerem, etiamsi piratae tantum vicariam petissent: nunc vero cum adiecerint, ut eam vicariam mitteres, quae in matrimonio archipiratae esset, dubitari non potest, quin tu eam miseris, tamquam liberam futuram.

⟨SERMO.⟩

Haec quod ad ius, illa quod ad merita.

⟨DECLAMATIO.⟩

Digna est, quae sit libera. filium tibi restituit. si tantum filii tui pretium fuisset, videretur tamen bene meruisse: nunc quam multa add⟨id⟩it ad fidem? poterat et remanere apud piratas et obligare illos hoc i*u*dicii sui beneficio. sed non confessione tantum effectum est, ut filia tua videretur: quemadmodum complexa est illa catenatum! quotiens fratrem vocavit! quam veras lacrimas profudit! optime meruerat de te et hoc ipso, quod reversa est.

SERMO.

Hic parce quidem stringendus erit pudor patris, stringendus erit tamen, tamquam cupidi et avari et hereditatem istam adfectantis; hoc ideo non amare nec districte: primum, quod potest esse hic dominus illius, si ita iudicibus videbitur; deinde quod nobis res cum eo est, cui gratias agimus, cuius voluntate dicimus nos in libertate fuisse. In summa parte *declam*ationis advocamus etiam adulescentem illum, quasi advocatum, qui nostro beneficio redemptus est.

1 *et* 2 demittere **B** || 7—9 ⟨Sermo.⟩ h. q. a. i. i. q. a. m. ⟨Declamatio.⟩ *Pi* || 8 quo **B** || quo **B** || ad *om.* **A** || 10 digna *om.* **B** || 12 addit **A**, ad te **B**, *corr. Sch* || 14 indicii **AB**, *corr. Ro* || 20 Sermo *om.* **B** || 21 parce] perte **B**, per te **P** || str. sermo erit p. **B** || 24 nec] ne **B** || hic esse **B** || 26 quid **B** || res *om.* **B** || 28 advocationis **AB**, *corr. auct. incert. ap. Aer* || advoca⟨bi⟩mus *Aer* || 29 qui modo ben. **B**

<DECLAMATIO.>

Promittit praeterea ista, quae in hereditate relicta sunt: illius esse. quam causam revertendi habuit aliam? licuit illi, ignorante eo, in aliqua civitate subsistere.

CCCXLIII.

Circumscriptor pauperis, divitis raptoris socer.

Circumscriptionis *sit* actio. Pauper et dives eandem puellam petebant in matrimonium. capta est illa, quae petebatur. posuit condicionem petitoribus pater, eius esset, qui redemisset. pauper profectus est et redemit virginem. rapuit illam competitor dives. educta ad magistratus nuptias optavit. circumscriptionis accusatur pater a paupere.

SERMO.

Non tantum nobis in hoc laborandum est, ut circumscriptus sit adulescens, quantum in illo, ut circumscriptus sit a patre. esse enim iustam querelam eius, qui redemit et reduxit, cum praesertim sub pacto redemerit, manifestum est. eximitur ex parte diversa rei persona: „quod factum est, ne duceret ille, non pater fecit. rapuit dives, optavit puella, pater tantum promisit.“ quomodo ergo fiet, ut hic circumscripserit? si probat omnia facta huius voluntate. alioqui, nisi hoc obtinuerimus, frustra plorabimus apud iudices.

1 <Declamatio.> *Ro; sicut iam Pi postrema inde a* quam causam *declamatiōnis esse iudicaverat* ‖ 4 licuit *om.* **B** ‖ 8 ista **AB**, *corr. Aer, ceterum cf. themata declamationum 363 et 282* ‖ 10 condicionem *om.* **B** ‖ 13 educti **B** ‖ 14 mag͠g **AB** ‖ 15 accusator **A** ‖ pauper a paupere **B**, pauper a divite **P** ‖ 19 iusta **B** ‖ 22 pers. cum f. **B** ‖ 24 quõ ergo **A** ‖ 25 proba<veri>t *Ro* ‖ 26 alioquin si **B** ‖ obtineremus **P**, obtinuerimus *edd. ab Aer.*

DECLAMATIO.

Circumscriptum esse me probare prius volo, quam ab isto circumscriptum. pactus sum: hoc pactum non servatur, nec potest repeti; pecuniam inpendi sub pacto; neque pecuniam repetere possum neque id, propter quod inpendi, habeo; navigavi, laboravi (sic interim loquor), quoniam promittebatur aliquid: hoc quod promissum erat, praestari non potest: circumscriptio est.

Hactenus causa fundamenta cepi[sse]t: sequentia illa sunt, ut probem me et ab hoc circumscriptum esse et indignissime circumscriptum. animadvertitis, iudices, fiduciam circumscriptoris: „alius rapuit, alia optavit.“ ideo circumscriptio est. neque enim umquam decurritur ad hanc legem, nisi cum rectum ius nequitia exclusum est. si non alius rapuisset, ex pacto reprehenderem. sed nihil haec cavillatio proderit tibi, qua crimen in generum et in filiam transfers. nam si apparuerit iudicibus, omnia te volente facta esse, qui promisisti: manifestum erit, a te esse circumscriptum eum, qui tibi credidit.

Igitur ab initio propensiorem te fuisse diviti, non suspicionibus probo, non eo, quod credibile est. capta filia tua, quam posuisti condicionem? eius futuram, qui redemisset —: id elegisti discrimen inter duos petitores, quod facilius posset praestare dives. deceptus es in hoc: ego redemi, ego reduxi. Quo alio modo efficere potuisti, ne mihi nuberet, nisi hoc? dico ergo tua voluntate factum

3 conscriptum **B** ‖ 10 c o e p i s s e t **A** ‖ coepisset **A**, cepisset **B**, *corr. Aer* ‖ 13 fiducia **B** ‖ 15 recurritur **B** ‖ 17 te prehenderem *Ro* ‖ 18 cavellatio **A** ‖ 20 qui tibi prom. **P** ‖ 24 credile **A** ‖ 26 redimisset **A** ‖ egisti **B** ‖ 28 in hoc] ac **P** ‖ 28—29 ergo redemi ego r. **AB**—**P** ‖ 29 quod **A**, qui **B** ‖ 30 *sq.* factum est esse **P**

esse, ut filia tua raperetur. hoc quibus colligo? rapuit eam qui non amabat. petierit enim sane: non redemit; sub condicione hac non redemit; cur diutius moror? —: mihi cessit. non est ergo, quod illum cupiditate inpulsum putes: carere illa poterat. adicio, non fuisse illum rapturum, nisi securum. nihil loquor de patria severitate, nihil de lege, quae pro pudicitia minatur, quae mortem denuntiat. ille rapuisset puellam alii destinatam, alii pactam, nisi fiducia tui? non est credibile. Sed ne illud quidem credibile est, filiam nuptias optaturam fuisse, nisi te volente. primum, quod in nulla virgine tantum audaciae, tantum confidentiae est, ut apud magistratum et de re summa audeat optare inconsulto patre; et illa utique non fecisset: [et] noveram puellam et propius in itinere cognovi. adice, quod numquam tam ingrata fuisset puella, ut nuptias optaret eius, a quo non erat redempta; relinqueret eius, cui debebat libertatem, cui salutem. h*u*c *a*dic*e* praeter<ea> illum iniuriae dolorem, cum id perpessa esset in civitate, quod non inter latrones, non inter barbaros illos: non est (ut dixi) credibile, ut aut rapuerit ille sine fiducia tu*i*, qui non amabat, qui plurimum timere debuerat, aut haec optaverit sine auctoritate tua, et puella, et contra eum, qui de illa optime merebatur, et pro eo, a quo et contempta erat et rapta. existimo animum tuum fuisse manifestum: qui si apparet, a te circumscriptus sum.

Iam venimus ad illam tertiam partem causae nostrae, in qua ostendam vobis, quam inique sim

2 enim *om.* **A** ‖ 10 tua **B** ‖ 15 i n c o n s u l **A** ‖ 16 *[et] ‖ proprius **B** ‖ 18—19 a quo n. e. r. r. eius *om.* **B** ‖ 19 debeat **Aa** ‖ Ν **A** ‖ 20 hoc dico praeter **A B**, *corr. Ro* ‖ 21 esse **B** ‖ 22 est *om.* **B** ‖ 23 tua **A B**, *corr. Gr* ‖ 24 qui] non **B** ‖ 25 puellae **B** ‖ 28 esse *Gr* ‖ 30 partem actae causae n. **P**

circumscriptus. Nuptias filiae tuae pactus sum. non dico, qua mercede: pactus sum. fides supremum rerum humanorum vinculum est: sacra inter hostes, sacra (quod nuper comperi) inter piratas: tantae etiam apud malos auctoritatis, ut cum tradere mihi filiam tuam nolles, negare aperte non sustinueris. Et qua mercede pactus eram? ut redimerem. non⟨dum⟩ dico a quibus; nondum dico, quo periculo. scilicet male tecum agebatur, si cui coeperat plus debere, quam tibi. in summa qualis sit ista condicio, sic aestimandum est: tu posuisti. hoc ad meritum pertinet, illud ad pericula. navigavi ad piratas; in quos incidere miserrimum est, quaesivi; omnes scopulos scrutatus sum, omnia litora excussi. accedit aliquid ponderis huic merito meo: pauper hoc feci, rem diviti gravem, mihi † necessariam †. Et quare negata est? ut conlocaretur ei, qui non redemerat, qui contempserat, qui piratis reliquerat. tantumne pecunia valet? tantum ille fulgor divitiarum contra veritatem potest? nunc ille melior.

„Non tamen ego feci." Quasi circumscriptio in hoc sit solo, quod non act*um* per te *est*: est in illo, quod promisisti; est in illo, quod me, donec ille raperet, distulisti. non est hoc genus causae, in quo omnia crimina transferre possis. initium a te est: promisisti. si non erat in tua potestate, statim circumscripsisti. scilicet ego stultus, qui virginem reduxi, qui tantam curam egi verecundiae,

1 nuptias **A** ‖ 2 pactus **A** ‖ fides **A** ‖ 3 sacra laus fidei inter hostes **A** ‖ 4 tanta **B** ‖ 6 tuam filiam **B** ‖ 7—8 non⟨dum⟩ *Ro* ‖ 15 accedit illud ponderis **B** ‖ 17 conloquaretur **A** ‖ 18 redimerat **A** ‖ 19 piratas **B** ‖ 22 ego *om.* **B** ‖ 23 quod non acta per testem **AB**, *corr. Ro;* quod non rapta per te. etiam est in illo *Obr; an* *quod rapta per istum (?)

ut optar*i* <non> possem. Non in totum iactabo vobis, iudices, continentiam meam. sine dubio perferre volui ad patrem integrum munus nec corrumpere, quod praestarem. aliquid tamen fecerunt et mores puellae: severam videbam et asperam. ne me quidem tulisset.

CCCXLIV.

Redempta meretrix a divite pauperis filio.

INSCRIPTI MALEFICII SIT ACTIO. Pauperis et divitis filii eandem meretricem amabant. leno condicionem posuit, ei traditurum se esse meretricem, qui pretium prior attulisset. pauperis filium in solitudine dives flentem stricto gladio invenit. interrogavit causam. ille dixit se mori velle ob amorem meretricis. pretium ei donavit. redemit adulescens meretricem. agit pauper cum divite inscripti maleficii.

SERMO.

De parte legis inter utrumque litigatorem confessum est.

DECLAMATIO.

Inscriptum esse id, quod obicio, non negatur. qua lege comprehendi potuit hoc nocendi genus, quod rem gravissimam fecit specie liberalitatis? omnia igitur ista, quaecumque ex adverso dicuntur, „donavi *ei* pecuniam et servavi“ et, „quo iure prohibetur?“ eo pertinent, ut appareat inscriptum esse, quod obicio.

1 ut optare possem **AB**, *corr. Ro;* <nec rapui> ut optari possem *Aer* ‖ 2 proferre **B** ‖ 19 inter *om.* **B** ‖ 22 inscriptū **A** ‖ 23 quale comp. **B** ‖ 25 et adversa **B** ‖ 26 * enim **AB**, meam *Gr* ‖ 27 pertinet **B**

Hac parte finita et constituta transeamus ad eam, quae reliqua est: et ostendam esse maleficium. nihildum de animo divitis loquor, nondum prodo causas, propter quas fecit. solum fuisse filium meum credite amatorem meretricis; huic redemptam esse meretricem: dico hoc esse maleficium, et quidem omnium maleficiorum gravissimum. levia sunt illa, quae patrimonium populantur; levia etiam, quae adversus corpus excogitantur: hoc non est legis viribus vindicandum, quod saevit adversus animum? utrum igitur dicis non esse deforme, non esse inutile, meretricem domi habere? an eum, qui rem deformem atque inutilem effecerit, non esse maleficii lege comprehensum? cuicumque mortalium grave erat, domi habere meretricem. hoc nomen suo loco tantum fortasse deforme est, translatum in domum etiam periculosum. dicam nunc e[r]go hic interceptam spem nepotum, inquinatam filii mei famam, futurorum quoque annorum spem esse sublatam? hoc igitur qui fecit, non potest non admisisse maleficium.

„Sed periturus, inquit, erat, nisi id fecissem.“ Scio, quae partes f*ore*nt severioris patris: diceret ille »mallem; levior ad me dolor pervenisset ex morte«. infelices quidem, qui liberos suos ad rogum deflent; summum orbitatis est malum desiderare: hoc ver[b]o intolerabile est, lugere viventem; quotiens occurrit, flere; plenas quas*i* ducere exequias dignitatis. ego sane hanc tibi remiserim partem, qua colligis moriturum fuisse. utrum

1 ac per te **B** ‖ 2 ea **AB** ‖ sunt **P** ‖ ostendam⟨us⟩ *Gr* ‖ 6 m. de eo hoc **B** ‖ 8 levi **Aa** ‖ 13 def. aut in. **B** ‖ 15 hocce **A**, hoc certe *edd.* ‖ 17 e[r]go *Ro et Ri* ‖ 21 admisisse **A** ‖ 22 peritus **A** ‖ 23 fuerint **AB**, *corr. Ro* ‖ 24 provenisse **B**, provenisset **P** ‖ 25 lib. istos ad **B** ‖ 26 malum est **B** ‖ 27 ver[b]o *Aer* ‖ 27—28 iuvenem **Ba** ‖ 28 quasdam **AB**, *corr. Ro*

amore perisset, non diu disputabo: vivunt, qui amaverunt. itane? quid minus rationis habet, quam ut is mori velit, qui habet, propter quod vivat? „Stricto tamen gladio in secreto deprehendi.“ Iam mihi narras moras: ipsum illud, secretum quaerere et putare interesse, ubi pereas, non est ardentis in mortem impetus. non fiunt ista, nisi subito; nec quisquam, praesertim nulla gravi praecedente causa, spiritum ratione deposuit. et stricto tamen gladio et in secreto, quid facientem vidisti? aptantem iam iugulo mucronem? iam incumbentem? iam paene admotam usque ad sanguinem manum? nihil horum. „flentem, inquit, mirabar.“ m*ai*us fuisse periculum crederem, si fleret, antequam stringere gladium coepisset. non est igitur, quod dicas te fecisse causa mea, quod ego non fecissem.

Et iam hoc, iudici, satis erat, [ni]si et inscriptum et maleficium es⟨se⟩t. quacumque a te mente factum est: ego laesus sum: etiamsi non vindicta dolori meo deberetur, debe⟨b⟩atur tamen solatium. videamus tamen et quare fiat ista res. eandem meretricem amaverunt duo iuvenes, filii nostri. quaerebatur, utrius esset. volo te consulere, an cum scieris, pecuniam filio tuo dederis? volo scire, an cum vidisses filium meum (ut putas) mori volentem, tale aliquid de tuo timueris? filius meus propter amorem dicit se mori velle: amat et tuus.

6 inter se **B** ‖ pereat **A**, perierat **B**, *corr. Fr* ‖ 7 non ẽ~~rat~~ non est **B** ‖ 9 cause **B** ‖ 12 ad moram **B** ‖ 14 * minus **AB** ‖ ëe **B**, esse **P** ‖ 15 flaret **Aa** ‖ stringeret **B—P** ‖ 16 te *om.* **B** ‖ 18 instrictum **A**, instructum **B**, *corr. Aer* ‖ 18—19 [ni]si et in. et m. es⟨se⟩t *Ro, qui tamen potiora habet tradita verba, pro quibus ego substituere conatus eram* * Et iam h., iudices, s. e. ut sit et i. et mal. [est]. ‖ 21 meo non debetur **B** ‖ debe⟨b⟩atur *Gr* ‖ 22 facta sit ista res *Ro, cf. 333, 26* ‖ 24 consulerẽ **B** ‖ 27 te duo **B—P** ‖ 28 amat] amor **B**

hic deprehendam patrem: tu si periculum mortis putasses, tum vero ad filium tuum cucurrisses. quae fuit ergo ratio? non tu filium meum servasti, sed tuum emendasti. una erat ⟨cu⟩ratio, credo, illius ab eo quo flagrabat impetu: si amor transferretur, si potestas illius deformitatis adimeretur.

Vivit itaque filius tuus et honeste vivit et iam sine fabula vivit. At tu mihi nurum meretricem dedisti, tu domum meam lupanar fecisti: et ne parum sit has iniurias intulisse, etiamnum vis adfirmare iudicibus, filium meum, nisi redempta meretrice, non fuisse victurum.

CCCXLV.

Pauper ad tyrannicidium mercede conductus.

TYRANNICIDA OPTET, QUOD VOLET. Dives adulescenti pauperi dedit pecuniam, ut tyrannum occideret: [et] occidit. de praemio ambigunt.

SERMO.

Duo efficienda sunt diviti, ut sit tyrannicida, ut dignior sit praemio. ut tyrannicida sit, non potest aliter efficere, quam si *κατὰ συναϑρ⟨ο⟩ισμὸν* dignum se praemio probaverit et pro eo sit, ac si occiderit.

2 p. tu v. **B** ‖ 3 ratio] causa **B** ‖ f. tuum s. **B** ‖ 4 *⟨cu-⟩ ratio; — una e. ratio, c., i. ⟨avertendi (liberandi)⟩ *Ro* ‖ 6 deformitas **B** ‖ 7 tuus filius **B** ‖ etiam **AB**, *corr. Aer* ‖ 9 do///mum **A** ‖ 10 etiam nunc **B** ‖ 12 victuram **Aa** ‖ 14 merce **Aa P**, merci **B** ‖ 15 tyrannus id **B** ‖ optat **AB**—**P** ‖ 16—17 tyrannum occidet **Aa** ‖ 17 et *seclusit Fr, qui* is *addendum esse censuit* ‖ 21 ΚΛΤΛCΙΝΛ **A** *in marg.* ‖ ΚΑΤΑCΙΝΑΘΡΙCΜΟΝ **A**, katatinae pia non **B**, kata tina aetia non **P**, *corr. Aer* ‖ 22 pro eo sit] processerit **B**

DECLAMATIO.

Quod primum dici oportet pro eo, qui praemium petit: occidit tyrannum. num dubitari potest? num de hoc controversiam ullam saltem adversarius movet? viderimus ergo, quae sit comparatio utriusque meritorum: interim, etiamsi maiora s*i*nt divitis, alia sunt. sit ille optimus civis, sit egregie de re publica meritus: hic tyrannicida est. hodie porro de eo praemio contendimus, quod lex tyrannicidae constituit. isti fortasse, quod fecit, profuturum sit, cum petet magistratum: interim vos ad hoc ius, ad hanc legem consedistis; interim rem publicam hic, pro quo loquor, verbis legis appellat. et mihi satis erat hoc apud vos adprobasse, si tantum de eo quaereretur, an accipere hunc oporteat.

Sed quatenus in hanc contentionem descendimus, videamus, quo modo se tyrannicidam efficiat adversarius noster. de libertate patriae cogitavit: nondum tyrannicidium est. hortatus est aliquem, pecuniam dedit, omnia fecit, ut hic tyrannicidium faceret: simile es*se* hoc tyrannicidio ut confitear, hoc ipso tamen apparet, aliud esse, quod simile est. quis autem vobis permittit inclinare leges et iura transferre? constituta sunt semel, finita sunt suis finibus, suis verbis continentur. et fortasse ⟨ut⟩cumque tolerabile esset quaeri, an pro tyrannicidio habere deberetis voluntatem, si tyrannicida

3 occidi **B** ‖ 4 saltem *om.* **B** ‖ 6 etsi **B** ‖ 7 sunt **AB**, *corr. Ro* ‖ sic ille **B** ‖ 8 egregia edere praemeritus **B** ‖ 10 tyrannicidea **B**, tyrannicidia **P** ‖ istis **B** ‖ 11 pro futurorum **Aa** ‖ magg̃ **AB** ‖ 13 proloquor **Aa**, provocor **B** ‖ 14 appareat **B** ‖ 15 decipere **B** ‖ 17—18 contẽptionem discendimus **A** ‖ 18 quomodo] quõ **B** ‖ se *om.* **Aa**, si **B** ‖ 19 n͠t **A**, n͠r **B** ‖ 22 est **AB**, *corr. Aer* ‖ 24 quid **B** ‖ 25 fininita **A** ‖ 27 ⟨ut⟩cumque *Aer* ‖ quiaeri **A** ‖ 28 haberetis vol. **Aa**

non esset: nunc ut sit istud tyrannicidio simile, ipsi tamen praeferri non potest, cui simile est. ergo lex nobis dat praemium, tibi non dat. Quod ad religionem iudicum pertinet, hactenus causam finiri satis es*set*.

Sed quare non iam etiam *ra*tioni eius respondeamus? cum illa quidem, iudices, prim*um* con*dic*ione esse istum bonae voluntatis fatemur, cupidum libertatis concedimus: dum et ille fateatur, esse se parum fortem; fortasse vitio infirmitatis, vel naturali vel quod ipsae per se solent adferre divitiae. simus voluntate contenti; non exigamus ab eo, quantum non potest: ut sciatis hanc esse inter duos differentiam, ut quidquid ille voluit, hic fecerit. volo enim tecum loqui. quid ad hanc legem *ita* conscriptam audacter venis? tyrannicidium tuum non dico adproba: ostende. quid fecisti? „Pecuniam, inquit, dedi.“ Ita, iudices, ista lex emi potest? ad summum in re publica nostra honorem non animus, non virtus, non manus mittit, sed arca et dispensator? bene hercule negotiaris *et* excogitasti non mediocre non dico famae atque opinionis, sed patrimonii etiam tui, cum alioqui abundaret, compendium. dic, dic quanti emeris, ⟨ut optes⟩ qu*o*d velis. tu mihi dicis „pecuniam dedi et ex otiosa iacente patrimonii parte aliquid numeravi“:

1—2 sim. si ip. **B** ‖ 4 causaẽ **A** ‖ 5 est **A**, estis **B**, *corr. Aer* ‖ 6 pactioni **A**, pactionis **B**, *corr. Ro;* iactationi *Gr* ‖ ei’ non resp. **B** ‖ 7—8 prima confessione **AB**, *corr. Gr* ‖ 10 parum partem f. **Aa B** ‖ 12 simul **B** ‖ 13 non *om.* **B** ‖ 14 ille *om.* **B** ‖ 15 volo iam (?) *Ro* ‖ 15—16 legem • fu • ẽscriptam **A**, legem tu conscript. **B**, *corr. Ro* ‖ 18 ◡ *in marg.* **A** ‖ iudex **Bb**, vide **P** ‖ ista *om.* **P** ‖ 20—21 arcet d. **B** ‖ 21 ercole **A** ‖ *negotiari sed **AB**, negotiaris, sed *edd.* ‖ 22 excogitasti **Aa**, excogitatis **B** ‖ 23 abundares *Fr* ‖ 24 ⟨ut optes⟩ *Gr* ‖ 25 quid **AB**, *corr. Aer* ‖ dedi virtutis famam redemi non posse et etc. **A** ‖ 25—26 exociose et ẽt tacente **B** ‖ 26 patrimonio **Ba**

cum ego dicam, arcem conscendi, satellites stravi, nefarium corpus repetitis ictibus trucidavi. „pecuniam dedi, de tyrannicidio locutus sum.“ rem feceras periculosissimam, nisi in tyrannicidam incidisses. satis sit vobis, o divites, hoc vestras praestare fortunas, quod per dispensatores faeneratis, quod familiam per procuratores continetis, quod pleraque possidetis absentes, quod ignorantibus vobis et quiescentibus, si quis est tantae felicitati[s] labor, per alienas manus transit. contingat istud deliciis vestris, contingat abundantissimae plerumque luxuriae: non dabitis tyrannicidiis cognitorem, nec ad vos alienis periculis veniet fama virtutis. velim narres iudicibus, audiente populo, quem sermonem cum hoc adulescente habueris, qua exhortatione sis usus. »premitur tyrannide civitas nostra; cotidie gravia atque indigna patimur: opus est aliquo viro fort*i*, opus est aliquo bono cive, opus est liberatore tantorum malorum.« si te haec cum maxime dicentem interrogem, cur non ipse facias: respondebis profecto »non possum, non is animus mihi, non id virium est«, et adicies »tu potes«.

Verum non contentus sibi adquisisse gloriam, etiam nobis detrahere conatur. negat enim hunc iuvenem ad tyrannicidium fuisse venturum, nisi pecunia conductus esset. o quantum erras, dives, ac

1 scendi **A** ‖ 2 actibus **Aa** ‖ 4 terannicidam **A**, tyra^{is}nicidas **B** ‖ 6 f e n e r a t o r e s **A** ‖ fenerat~~ores~~ **A** ‖ 6—7 faener. q. f. p. procuratores *om.* **Aa** ‖ 7 procuratorem **B** ‖ 8 plerique **B** ‖ possidentis **Aa** ‖ absentis **B** ‖ 10 felicitati[s] *Ro* ‖ 12 plerumque quae luxuriae **B** ‖ 13 cognitorum **B** ‖ 16 qui **B** ‖ sis usus] fisus **B** ‖ 16—17 tyrannidi **B** ‖ 18 forte **AB**, *corr.* *Fr* ‖ 23 adiciens **B** ‖ tu potest . . . verum **B**—**P** ‖ 24 si **B**, sim **P** ‖ 25 conatus **B** ‖ 27 ductus **B** ‖ quantum gloriam non prętio sed per se stare erras **A**

falleris, qui putas virtutem posse conduci et animum pecunia fieri. in omnia enim sane lucro trahamur; ducat nos spes ad laborem, ducat ad patientiam: nemo futuri temporis cogitatione periculum subit. iturus aliquis in id discrimen, ex quo evasurum se non speret, pecuniam spectavit? scilicet, ut locupletior periret; ut si destitutum in illis cogitationibus manerent tormenta, si tyranni ira, haberet illud intra conscientiam suam, accepisse se pecuniam et paulo ante gravem argento manum fuisse. ante igitur hae versabantur in animo huius cogitationes; ante istud, quod tu effecisse pecuniam putas, fecerat res publica, fecerat indignatio, fecerat ingenita virtus. nec tu, nisi hoc intellexisses, ausus esses loqui aut committere tam periculosum alieno secretum. videras vultum, audieras, cum raperetur aliqua virgo, ingemiscentem.

Verumtamen cur non reponamus hanc contumeliam? non pro re publica dedisti. scimus tyrannidem praecipue ad divites pertinere. illa, quam dederas, pecunia redimebas fortunas, pecunias tuas, immo salutem; quandoquidem plerumque perire vobis in lucrum crudelitatis alienae necesse est. habes igitur satis magna istius liberalitatis tuae pretia. securus es nunc dominus, nunc dives: desisti fortunam tuam timere, desisti odisse, quidquid iactas. „Ego tamen, inquit, dedi, quod esse pro praemio.“ Ideo ergo exigis, ut res publica non reddat? et si quid tu privatus liberaliter fecisti, universam civitatem vis facere sordide? quamquam ne remittis quidem istud rei publicae, sed in te

2 sine **B** ‖ 5 subiit **Aa** ‖ ex] et **B** ‖ 6 si **B** ‖ pec. speravit **B** ‖ 9 intra] in contra **B** ‖ 11 haec **Aa**, hac **B** ‖ 15 eē **A** ‖ 17 ingemescentem **Aa** ‖ 22—23 quandoq: perire nobis plerumque in l. **B** ‖ 25 est **B** ‖ sec. es ⟨nunc⟩, nunc d. *Ro* ‖ 26 desisti] dedisse **B** ‖ 31 istud ut resp̄ **A**, istud res publica **B**

transfers: ut ne voluntati quidem tuae obligati simus, si pecuniam ideo dedisti, ut praemium acciperes. hic porro si quid avare, si quid cupide fecisset, tua potius pecunia, quam ipsa lege, ad tyrannicidium conduceretur? tu illi dicis »accipe pecuniam«: res publica dicit »opta, quod voles«. ut avarus sit et cupidus, utrum plus est?

Verum hic se adfirmat, ne praemia quidem ista spectasse, cum faceret. oblitus sum, inquit, ante omnia salutis meae: commodum civitatis universorumque spectavi; tum (si quid ad me proprie pertinebat) famam ituramque in posterum gloriam huius, quae subinde obicitur, paupertatis, si quidem facilius virtutem aluit.

CCCXLVI.

Tutor filii sui in adoptionem dati.

ADVERSUS PATREM NE QUA SIT ACTIO, NISI DEMENTIAE. Quidam dedit filium in adoptionem ⟨amico⟩. moriens ille instituit patrem eius naturalem tutorem. ille tutelam gessit, rationes reddidit. accusare ille vult patrem tutelae male gestae. praescribit ille, quod actio non sit adversus patrem, nisi dementiae.

SERMO.

Natura rei fortasse hoc fe[ce]rat, ut hic pater, quem filius reum vult facere, irascatur, atque eo magis irascatur, quod de filio bene meruit non tantum generando, sed etiam dando in adoptionem.

1—2 sumus **AB** ‖ 2 ĩo **B—P** ‖ 9 spectus secum **Aa** ‖ 10—11 universorum **B** ‖ 11 cum **B** ‖ 12 iteramque **A** ‖ ad posteros *Fr* ‖ 19 ⟨amico⟩ *Ro* ‖ 25 fortasse *om.* **Aa** ‖ fe[ce]rat *auct. incert. ap. Aer* ‖ 26—27 atque e. m. irascatur *om.* **B** ‖ 27 nos **B—P**

sed non semper sequendi sunt adfectus et plerumque consilium his praeponendum est. hic enim pater, etsi revera irascitur, dissimulare hoc debet et agere mitem, indulgentem. nam cum praescribat, hoc adprobare debet iudicibus, idcirco praescribere se, ne cum filio gravius contendat: alioqui si haec causa praescribendi non est, supererit, ut diffidentia videatur in causa.

DECLAMATIO.

»Cum patre actio ne qua sit, nisi dementiae.« Alio crimine me reum fieri manifestum est. nemo dubitabit, quin id hac lege non liceat, si ego pater sum. Atqui ne de eo quidem dubitari poterit, quin pater sim. an hoc negas, me esse, qui genuerim, qui educaverim, et (ut aliquod argumentum ex eo ipso, quod contra me ponitur, ducam) me esse, qui dederim in adoptionem? si haec parum firma sunt, lege[s] testamentum, quo tutorem accepisti: »patrem« tibi tutorem dedit. *Nec* enim dando in adoptionem ius omne translatum est.

CCCXLVII.

Absente marito rumor et nuptiae.

Adulterum cum adultera liceat occidere.

Uxor peregrinantis mariti mortem rumore cognovit. heres inventa nupsit adulescenti cuidam et domum in dotem dedit. supervenit

4 agere **A** || mitem] invicem **B** || 6 nec qui filio **A** || 7 se **B**, sese **P** || hac **B** || 13 pater sum an hoc negas me esse atqui **Ba** || ne deo **Aa** || 15 aliquid **B** || 18 lege[s] *Obr*, legas *Aer* || quod **B** || 19 at **AB**, *corr. Ro* || 19—20 „at enim d. i. a. i. o. t. est.“ †...† *Aer* || 20 adoptione **B** || 22 rumorore nuptiae **Aa** || 24 peregrinatis **Aa** || 26 domum et dotem **Ab**

maritus nocte. utrumque occcidit. reus est caedis.

DECLAMATIO.

Adulteros fuisse in matrimonio constat: nemo negat. matrimonium duobus generibus solvitur, aut repudio aut morte alterius. neque repudiavi et certe vivo.

„Sed rumor de morte venit. haec statim nupsit ali*i* marito.“ Quid est hoc aliud, quam improbius adulterium? ⟨legitimum porro matrimonium, nisi soluto priore, esse non potest.⟩ meae igitur nuptiae manserunt, illae non fuere legitimae. [legitimum porro matrimonium, nisi soluto priore, esse non potest.] an opinione contenti s*i*mus? isto genere, etiamsi caedis absolvar, omnibus tamen periclitor bonis: quippe testamentum meum lectum est, et uxor omnium bonorum heres inventa est, et ego scilicet testamento meo exheredatus. quod si ius domini post hanc opinionem retinui, retinui etiam mariti. mihi ad defensionem hoc satis est: licuit. possitis occisorum fortasse misereri, quod decepti sunt, quod illos spes sua fefellit: adulteri tamen fuerunt, etiamsi ignoraverunt. an ego si † ignorassem quod diceret, † non occidissem? utrum domum meam non fui intraturus? an me in aliu*d* cubiculum, iuxta adulteros meos collocaturus? an, cum venissem in cubiculum et iacentem cum adultero uxorem meam deprehendissem, excitaturus tantum? quid deinde? recepturusne an cessu-

5 ℵ **A** ‖ 6 alter⟨utr⟩ius *Fr* ‖ 7 vivus **B**—**P** ‖ 9 alio **AB**, *corr. Ro* ‖ 10—14 ⟨legitimum p. m. n. s. p. e. n. p.⟩ meae ....legitimae. [leg...p.] *Ro* ‖ 12 legi **A** ‖ 13 solute **A** ‖ 14 sumus **AB**, *corr. Ro* ‖ 15 absolvat **B** ‖ 17—18 et ero sc. *Ro* ‖ 18 exeredatus **A** ‖ quid **P** ‖ 20 maritum **B** ‖ 23—24 an ego si ⟨non⟩ ign. *vel* si ⟨ignorare eos non⟩ ign. *proponit Ro* ‖ 24 quod **A**, quomodo **B** ‖ diceret] liceret *Aer et alii*, cum lic. *Ro* ‖ 25 alium **AB**, *corr. Sch* ‖ 29 quid demus **B**, quid demũ **P**

rus? si talem habiturus eram animum, diis gratias ago, quod nocte veni. vos profecto, dii coniugales, hanc illi mentem dedistis, ut domum in dotem daret; ut eadem familia excubaret; ut is ianitor esset, qui me admitteret: ut reversus denique nihil novi invenirem, praeter adulteros.

Ergo uxor sic a me amata, testamento relicta heres, audita morte mariti non inquisivit, ubi perissem; non aliquos certiores nuntios, non reversuros a supremis officiis servulos expectavit: sed festinato quoque nupsit et in novae libidinis amorem mea iudicia protinus transtulit, in eadem domo, in eodem cubiculo, in eodem lecto? adeo mariti prioris etiam memoria *o*bierat. desii ista mirari, cum adulterum vidi iuvenem, propter quem tamdiu vidua esse non posset, quamdiu peregrinari poteram ego, qui uxorem sic amavi. temere profecto, temere in longius ituri iter coniuges nostras domi relinquimus: subito absentium obliviscuntur, et paene cum ipsis toris uxorum pectora refrigescunt. Mirer nunc ego, unde rumor, quae tam maligno mendacio causa, cui fingere istud expedierit? ille profecto in causa fuit iuvenis, qui *in* domum meam inductus est: quaesitus est locus. iam ver⟨o⟩ bonorum meorum dira populatio sicut notissimo Graeciae duci Ulixi, qui felicior tamen solam in adulteris ultus est gulae voluptatem.

1 dii **P** ‖ 6 novum **B** ‖ 9 alio quos **B** ‖ 10 × *in marg.* **A** ‖ 10–11 festinatoque nup. **B** ‖ 11 nupsit quoque (?) *Ro* ‖ *an* amatorem (?) *Ro* ‖ 12 transtuli me in **B** ‖ 13 N **A** ‖ 14 memoria abierat **A**, memoriam abiecerat **B**, *corr. Ro* ‖ 16 poterat **B** ‖ 18 iter *om.* **B** ‖ 20 ipsi et oris **B** ‖ 21 mendacii **B** ‖ 23 *ad **AB**; [ad] *Ro* ‖ 23–24 ductus **P** ‖ 24 † quaes. e. locus † *Ro* ‖ verbonorum **Aa B**, virbonorum **Ab**, urbanorum **P**, *corr. Pi* ‖ 25 Gretiae **A** ‖ 26 Ulixi *om.* **Aa** ‖ duci Ulyxi duci **B**, Ulyxi duci **P** ‖ 27 vultus **B** ‖ gylae (grlae?) **Aa**, Syllae **B** ‖ 27 voluntatem **B**

Scio, iudices, quam difficile sit alienorum malorum imaginem capere; s*ed* tamen, quantum cogitatione permittitur, unusquisque se illo loco ponat: ac †primum† illa, quae intra animum meum volvo, mente concipiat: cum reverterer ex peregrinatione longa, quam mihi attulerit cogitationem primus aspectus.

CCCXLVIII.

Cum proditoribus carcer incensus.

IMPERATOR IN BELLO SUMMAM HABEAT POTESTATEM. Imperator proditionis suspectos in carcerem coniecit. ex transfuga comperit, eadem nocte finitum iri proditionem. incendit carcerem. perierunt illi, qui erant in carcere; hostes recesserunt. accusatur, quod de indemnatis sumpserit supplicium.

DECLAMATIO.

Si ratione defendi non possem, iure defenderer. »imperator in bello summam habeat potestatem«. id quod obicitis (ut nondum obiciam propter bellum factum es*se*) in bello factum est. usus sum igitur lege. viderimus, quam utili⟨ter⟩ constituta et necessaria quoque. »imperator in bello summam habeat potestatem.« ante omnia non id est tempus, quo iudicia exerceri, quo leges retinere vim suam possint. ista pax spectat,

1 sero iudicium **B** ‖ 2 sit **AB**, *corr. Obr* ‖ 3 permittuntur **B** ‖ 4 primum *excludit Ro; qui tuentur,* **mutilam esse declamationem et discipulos intercipientes verba magistri (cf. prolegg.) extrema omisisse iudicaverint; ceterum cf. 440, 20* ‖ 5 revertere rex **Aa**, reverte rex **Ab** ‖ 10 imp̃ *hic et saepius* **A** ‖ 13 iri] in **B** ‖ proditione **B** ‖ 15 indãpnatis **A** ‖ 19 imp̃ *hic et saepius* **B** ‖ 21 est **AB**, *corr. Obr; fort.* * 20—21 id qu. ob. ut n. excutiam: p. b. f. est, in b. f. est ‖ 22 utili⟨ter⟩ *Aer* ‖ 24 habeo **A** ‖ 25 id ẽ/ **A**, id esset **P**

et diligentiorem rerum inquisitionem securitas habet: non vacat in bello curam agere singulorum. ad hanc rationem accedit illud quoque, quod administrare non potest bellum, nisi tantam potestatem habuerit imperator. tot milia conscriptorum militum in aciem educere, adsignare loca interim periculosa, tuendos cives, expugnanda hostium castella, non potest sola ratio: opus est et metu. quid? si pleraque accidunt, in quibus praesenti poena castigare necesse est eos, qui peccaverunt? ad haec igitur omnia provisum atque † prolatum † est, ut imperator summam potestatem haberet.

Quid tamen a nobis exigi oportet? bonam voluntatem. erraverim sane: si id satis probationi existimavi, si hoc ad utilitatem civitatis pertinere credidi: quis damnaverit eum, qui duabus potentissimis rebus defenditur, iure et mente?

Quid? si etiam ratio hoc faciendi fuit. forsitan et lente et nimium periculose fecerim, quod suspectos proditionis tantum in carcerem duci iussi —: nihil egeram, non satis civitati prospexeram: hostis idem speravit —: tamen hoc ne ab accusatore quidem reprehenditur. iam igitur de his, qui in carcerem duci debuerunt, levius est supplicium, quacumque ratione sumptum est. nunc quare sumptum? proditionis finis atque effectus omnis in proximam nobis noctem denuntiabatur. puta falsum: quis non ignoscit rem tantam timenti? non enim discrimen paucorum capitum agebatur: an aliquid esset haec civitas, an templa, an vetustissimae vestigium saltem urbis relinqueretur, an liberi vestri

1 et *om.* **B** ‖ 5 impr̃ **A**, *om.* **B** ‖ 8 no **A** ‖ 10 peccaverint **B** ‖ 13 oporteat **B** ‖ bonam bonam **A** ‖ 19 meticulose (?) *Ro* ‖ 19—20 suspectus **Ab B** ‖ 21 legeram **B** ‖ 25 sumptus **Aa** ‖ 26 // *in marg.* **A** ‖ 29 agebatur: <agebatur> an *etc. Aer*; <sed> an *Sch* ‖ 30 esse **Aa** ‖ 31 nostri **B**

coniugesque traditam a maioribus per manus in hoc usque tempus libertatem semel perderent. pro his animadvertere in paucos indignum est? et exercitus partem d*e*cim⟨am⟩us, et in aciem ductis militibus, certe innocentibus, multum contigisse imperatori vide[re]tur, etiamsi non incruentam victoriam *r*eferat. pro hac securitate si perierunt aliqui: ut parcissime dicam, non ignosceti*s*? equidem intellego, hanc esse condicionem omnium, qui administrationem rei publicae adgrediuntur, ut ea, quae maxime pertinent ad salutem communem, cum quadam sua invidia efficere cogantur. quanta vi adversus me inimici consurrexissent, si istud sine causa fecissem?

Quid? si proditores fuisse manifestum est? putemus esse iudicium, et, quatenus mavultis illos indemnatos dicere, quam innocentes, excutite causam. sane non consummaverit ⟨crimen⟩ prim*a* suspicio, at certe transfugae hoc mentiendi causa quae fuit? homo, relicto exercitu suo, relicto imperatore suo in civitatem nostram transgressus, cum rem periculosissimam fecisset, mentiretur? cum ad probationem rei caput suum obligaret? eandem nobis noctem denuntiavit. manifestum est autem fuisse hostibus propositum civitatis nostrae per proditionem capiendae. qui proditores fuerint, recedendo confessi

1 a *om.* **B** ‖ per manus **A** ‖ hoc *om.* **B**—**P** ‖ 4 dicimus **AB**, *corr. Pi* ‖ ductus **B** ‖ 5 imp̃ **AB** ‖ 6] videretur **A**, videatur **B**, *corr. Ro* ‖ se ferat **AB**, si ferat **P**, *corr. Pi*; referant *Aer* ‖ q **A** ‖ 7 aliquid **B** ‖ 8 ignoscerem equidem **A**, ignoscere me quidem **B**, *corr. Aer* ‖ 12 cogitantur **Aa** ‖ 12—13 me inime inimici **Aa** ‖ 17 consumaverit **B** ‖ * primum suspicio at **A**, primum suscipi at **B** (primum suscipiat **P**); crimen suspicio at *Obr*; consummaverint proditionem susceptam *Aer*; consummata (confirmata) fuerit prima suspicio at *Sch* ‖ 19 imperator relicto **B** ‖ 21 ⟨mentiretur⟩, cum *Ro* ‖ 21—22 approbatio rei **B** ‖ 22 endem **A** ‖ nocte **B** ‖ 23 denuntiat **A** ‖ est *om.* **Aa** ‖ 25 recendo **A**

sunt. quid enim est causae, cur qui ad illud usque tempus ⟨ad portas⟩ civitatis permanserant, post incendium carceris, post mortem suspectorum nobis civium continuo discesserint?

Hic ratio illa quoque est, quod sic exegi supplicium ab illis; si modo hoc est exigere supplicium. miratur aliquis, si *illos* timui educere, si cum tanta conspiratio in civitate nostra nocentium esse diceretur, ut prodere possent etiam ex carcere, vel cum tota sua custodia eos obrui malui? his illud quoque adici potest, plurimum differre, utrum quis supplicium exigat ab indemnatis, an si aliquos securitatis publicae causa occiderit. supplicium vocetur, quod civita*ti* praestitit? si vero hoc pro salute communi fuit, non odio illorum factum est: imperatoris fortasse consilium reprehendi potest, factum certe damnari non potest.

SERMO.

In summa parte controversiarum talium quaeri solet, [ec]quo animo fecerit hoc imperator. in hanc partem satis firmam causae fiduciam videtur habere. quod enim huic †profecerunt† inimici odium praeter commune omnium proditorum?

1 cui **B** || 2 ⟨ad portas⟩ *Ro*; ⟨in obsidione⟩ civitatis *Aer* || 4 discernit **B** || 5 sic] sit **B** || exigis **A**, exigi **B** || 5—6 supplicium a. i. s. m. h. e. exigere *om.* **B** || 6 exigere *om.* **Aa** || 7 mittatur **B** || illos] non **AB**, *corr. Ro;* hos *Obr* || 9 possunt **A** || 12 qui **A** || 14 civitas **AB**, *corr. Sch* || praestiti? *Ro* || 20 ecquo **A**, ea quo **B**, *[ec]quo || hoc *om.* **B** || 21 videmur *Ro* || 22 profecerunt **Aa**, profecerint **B**, proferunt **Ab** *et edd.* || pp **B**

CCCXLIX.

Raptoris pater, dementiae reus.

RAPTOR NISI ET SUUM PATREM EXORAVERIT ET RAPTAE INTRA XXX DIES PEREAT. Rapuit quidam. exoravit patrem raptae; suum non exoravit. dementiae accusat.

SERMO.

Non dubie pater hic intellegi vult, se filii sollicitudine esse contentum et hanc XXX dierum moram pro ultione habere. sed hoc si palam indicaverit, perdet artem; et si liberare filium sollicitudine semel destinavit, brevius habet statim ignoscere. varianda erit eius actio, ut filium dicat morte dignum, an possit ipse perseverare, dubitet. Non tamen praetereunda sunt illa, quamvis communia cum aliis controversiis generis huius, quae circa ipsam quaestionem dementiae versantur. negabimus enim crimine uno posse deprehendi dementiam, et hoc propositum nostrum adiuvabimus finitione, ut dicamus, dementiam esse ablatum rerum omnium intellectum: alioqui neminem tam felicem, qui non aliqua paenitentia digna faciat, qui non subiectus sit errori; et hoc proprium non dementis esse, verum hominis. atque ad hoc, quod commune cum omnibus est, aliquid etiam proprie adplicabimus, quod eius generis dicitur dementia esse, de qua iudicium est, ut emendari uno verbo possit. porro cum adeo confessum sit, dementiam

10—11 iudicaverit **AB** ‖ 14 posset **AB**, *corr. Aer* ‖ 15 tamen perseveranda sunt illa praetereunda **Ba** ‖ 17—18 negavimus **AB** ‖ 18—19 dementia **A** ‖ 20 dementia **A** ‖ ablatam **Aa** ‖ 22 indigna **B** ‖ 25 etiam] esse **P** ‖ proprii *Fr* ‖ 26 applicamus **B** ‖ 27 emendare **B**

non posse curari, ut ne illud quidem adhuc inveniri potuerit, quae causa faceret dementiam, ubi animus consisteret: profecto non poterit videri dementia, quae est in hominis potestate.

DECLAMATIO.

Si exoratus fuero, statim non modo sanus, verum etiam bonus pater et indulgens ero. vis scire, fili, quid sit dementia? deducere se in periculum capitis cupiditate; non intellegere pacem; non intellegere leges: et si quid supra h*ae*c momenti fort*e etiam* praesens iudicium habet, accusare eum, qui exorandus sit. non est igitur dementia; nec refert ad praesens iudicium neque ad vestram pronuntiationem, an ego durus pater, an ego nimium severus. non de hoc quaeritur: satis est, non esse furiosum.

„Non exoro te, inquit, cum rapuerim.“ Miraris? hoc enim est, quod te in hoc impulerit: adhuc quid feceris nescis. non dico illa, quae fortasse tibi leviora videantur, qua*mquam* ad materiam pertinent: expugnasti domum et virginis praetextam scidisti et puellam usque in eam iniuriam traxisti, qua nihil gravius bella habent. tu, qui in id te periculum demisisti, ut tibi exorandus esset pater, miraris, quod non exorasti patrem? si incidisses in illos felicioribus saeculis natos, cum quibus virtus magis commune bonum erat, non expectassent legem, non expectassent tricesimum diem. nunc me

2 causa *om.* **B** ‖ 3 poterat **B** ‖ 7 scirem **Aa** ‖ 8 se *om.* **B** ‖ 9 cupiditatem **A** ‖ 10 se **A** ‖ hoc **AB**, *corr. Ro* ‖ 11 fortuna praesens iudicium **AB**, *corr. Ro;* formula praesentis iudicii *Sch* ‖ 12 exorando **B**—**P** ‖ 13 te fert **B** ‖ 18 est enim **B** ‖ impulserit **B** ‖ 19 dicam **B** ‖ 20 videntur **B** ‖ quae **AB**, *corr. Ro* ‖ 23 quam **A** ‖ 24 dimisisti **AB** ‖ 28 trigesimum **B** ‖ me *om.* **B**

merito contemnis: flentem aliquando vidisti; non auderes accusare patrem, si timeres. tu, si incidisses ⟨in⟩ illum, qui laudatas filii sui cervices amputavit, si incidisses in illum, qui iudiciis propinquorum atque amicorum contentus fuit, opinor habuisses tempus querendi: habuisses tempus, non dico deferendi patrem, sed diutius rogandi? illi vere fortes et viri fuerunt, qui cum hoc meminissent, liberos a se rei publicae gratia procreatos, bene inpendi crediderunt exemplo. ego tacere contentus sum, cum exorari debeam. sic agis mecum, tamquam etiam, si praestitero tibi, plus alii debiturus sis. confutabit, opinor, indulgentiam meam ille melior, ille mitior. ego vero facilius frangerer, si ille irasceretur. aliquis, cum filia illius rapta sit, tam cito exoratus est? quis est ille tam demens? quid est i*st*ud, quod *v*obis nimium convenit? quid est istud, quod ille se accepisse iniuriam non putat? quod omnia sic agit, tamquam ⟨non⟩ exoratus ante tricesimum diem?

„Quid ergo? inquit; occides?“ Debeo, si quid in me fuerit fortis animi, si quid virtutis incorruptae: faciam: duret tantummodo animus; non deficiam, non deflectar. etiamnum fortis sum; etiamnum posse videor: sed supersunt dies. non blandior tibi: cotidie me hortor et instigo animum meum et totam sceleris tui deformitatem pono ante oculos et illud nescio quid, quod persuasioni meae repugnat, volo perdomare. bene facis, quod accusas.

3 ⟨in⟩ *Aer* ‖ tui **B** ‖ 5 commentus **B** ‖ 7 d e f e r o **A** ‖ dic ius **B** ‖ 8 set **A** ‖ 17 *quid est illud quod nobis nimium (— minimum *Aer* —) convenit **B**, *om.* **A** ‖ quis **A** ‖ 18 accipisse **A** ‖ 19 quod om sic **A** ‖ 19 ⟨non⟩ *Ro* ‖ 20 *verba* ante tricesimum diem *videntur a scriba e themate inducta* ‖ 20 tricessimum **A**, trigesimum **B** ‖ 21 occidis **B** ‖ 23 animis **B** —**P** ‖ 23—24 defaciam **A** ‖ 24 fortis sum] fortissimum **AaB** ‖ 24—25 etiamnunc **B** ‖ 27 tortam **AB** ‖ 29 quod *om.* **B**

turpiter deficiebam, p*er*debamque necessarium civitati exemplum: iamque in eam venturus eram hominum suspicionem, tamquam me permittente fecisses.

Hoc age: dic insanum, dic furiosum, dic longe ab intellectu sanguinis sui positum. vide, ne rogaveris. quid enim acturus ⟨es⟩ ad genua provolvendo, adhibendo amicos, flendo in pectus meum? —: insanus sum; nihil sentio. i ad illum patrem tuum.

CCCL.

Aqua frigida privigno data.

Qui habebat filium, amissa matre eius aliam uxorem duxit. incidit in gravem valetudinem filius. convocati sunt medici; dixerunt moriturum, si aquam frigidam bibisset. dedit illi noverca aquam frigidam: periit iuvenis. noverca accusatur a marito veneficii.

DECLAMATIO.

Veneficii ago.

Filium meum perisse et ea potione, quam dederit noverca, perisse, non difficile probabo. nam et datam a se potionem non negat, et eam periculosam fuisse, quae praedicta sunt, ostendunt. ne ignorantia quidem defendi potest: id quod accidit,

1 p r o d o **A** ‖ prodebamque **AB**, *corr. edd.* ‖ 1—2 civitatem **Aa** ‖ 3 permittentem **B** ‖ 4 fecisses *om.* **P** ‖ 5 dic (*prius*) *om.* **P** ‖ 6 * sang. sepositum *(?)*, *cf. Pseudo-Quintil. decl. V, p. 114 Bu* longe te ab intellectu naturae seposuit prava persuasio ‖ 7 ⟨es⟩ *Fr* ‖ 9 iad illum **A**, ·n· (= enim) ad illum **B**, enim ad illum **P** ‖ 12 matre] in patrem **C** ‖ 13 in *om.* **AC** ‖ 16 perit **A** ‖ per. magno iuv. **P** ‖ 17 a *om.* **B** ‖ 20—21 dederim **C** ‖ 21 deficile propabo **A** ‖ 22 ea **AB** ‖ 22—23 periculosa **A**, pericula **B** ‖ 23 praedicta **ABC**] *mihi suspectum,* secuta *vel tale quid desideranti* ‖ ostendint **A**, ostendit **B**

denuntiatum est. Itaque non tam in defensione fiduciam habet, quam in lege: nec tam dicere potest, scelus se non fecisse, quam illud, inpune fecisse. negat enim se teneri posse veneficii, quoniam non dederit venenum.

Postea videbimus, et quomodo intellegendum sit venenum et an hoc, quod datum est, illo tempore fuerit venenum: interim putemus nullam legem huic sceleri proprie esse constitutam: nonne proxima utendum est? non ignoro, esse frequentem huiusmodi in iudiciis minoribus dumtaxat contentionem, ut p*etitor* excidisse formula[e], ut aliter, quam ⟨o⟩po⟨r⟩tuerit, agere dicatur. sed haec tunc valent, cum ostenditur ius aliud, quo agendum sit. itaque si dicis, qua lege alia accusare debuerim, merito excludis hanc, qua *a*go. sed neque h*anc* actionem meam admitttis neque aliud demonstras, quo recedam ab hac lege depulsus: hoc contendis, ut istud, etiamsi scelus sit, facere licuerit. atqui hoc etiamsi ⟨sit⟩ non proprie conscriptum, consuetudine iudiciorum consequens est, quotiens aliqua propria actio in rem non detur, uti proxima et simili. nulla tanta esse potuit prudentia maiorum (quamquam fuit summa), ut ad omne genus nequitiae occurrat⟨ur⟩. ideoque per universum et per genera singula conscripta sunt iura. caedes videtur significare sanguinem et ferrum: si quis alio genere homo fuerit occisus, ad illam legem revertemur: si inciderit in latri*n*as, *si* in aquas praecipitatus,

1 defensionem **BC** ‖ 2 legem **AaBC** ‖ 4 se tamen teneri **P** ‖ 6 et *om.* **B** ‖ 9—10 proximo **AB** ‖ 12 pecuniam **ABC**, *corr. Brissonius* ‖ formula[e] *Aer* ‖ 13 potuerit **ABC**, *corr. Ro* ‖ 13 tum **B** ‖ 16 quam lego **AB**, qua lege ago *edd.* ‖ huc **AB**, *corr. Aer* ‖ 17 demonstrans **Aa** ‖ 19 atque *edd.* ‖ hoc *om.* **B** ‖ ⟨sit⟩ *Ro* ‖ 22 utin **A** ‖ 23 potuit esse **B** ‖ 25 occurrat⟨ur⟩ *Ro* ‖ id ideoque **Aa** ‖ 29 latrones **AB**, *corr. auct. incert. ap. Pi* ‖ aut **AB**, *corr. Ro*

aut in aliquam immensam altitudinem deiectus fuerit, eadem lege vindicabitur, qua ille, qui ferro percussus sit. igitur et alia similia. lex de aqua frigida scripta non erat: redeamus necesse est *iam* ad eam, quae venena *coërceat*, cum aqua frigida id effecerit, quod venenum.

Haec, ut remittam non fuisse hoc veneficium: nunc vero venenum quomodo interpretari et intellegere possumus? ut opinor, potionem mortis causa datam. non quaeritur qualis sit, sed quid efficiat. nam ipsorum venenorum plura genera, plura nomina sunt; diversi etiam effectus. aliud ex radicibus herbarum contrahitur, aliud ex animalibus mortiferis reservatur; sunt quae frigore sanguinem gelent, sunt quae calore nimio vitalia exurant: omnia tamen haec sub unam legem veneficii veniunt. quin illud etiam in rerum natura manifestum atque deprehensum est, alia esse aliis venena. quaedam, mortifera nobis, etiam in remedium quorundam animalium cedunt; quaedam, quae in voluptates etiam et luxuriam adhibentur, multis animalibus adferunt mortem. similis ratio et remediorum est. cur igitur non sit differentia *in* veneno etiam temporis? nihil interest, quid faciat alias: nunc venenum est. quomodo enim comp*rob*are ista possumus? ante omnia animo dantis, deinde effectu. animus dantis qualis fuerit, *mox* probabimus: interim de effectu constat. vultis aestimare? —: adeo certum fuit, hoc vene-

1 si **AB**, *corr. Ro* ‖ 3 ⟨sic⟩ igitur *Ro* ‖ similis **B** ‖ 5 tamen **A**, tam **B**, *corr. Ro* ‖ noceant **AB**, *corr. Aer* ‖ 6 idem est fecerit **B**, idem et f. **P** ‖ 7 fuissem **B** ‖ 8 venum **Aa** ‖ 11—12 oīo **P** ‖ 15 vitalia] sanguinem **B** ‖ exurāt **B** ‖ 16 quid **P** ‖ 19 in *om.* **B** ‖ 20 quaeq: in **B** ‖ 21 afferre **B** ‖ 22 cum **B** ‖ 23 cum **AB**, *corr. Ro et Ri*; *sed cf. 304, 21* ‖ 24 qui **A** ‖ 25 comparare **AB**, *corr. Ro* ‖ an **B** ‖ 27 non probavimus **AB**, non probabimus **P**, *corr. Gr* ‖ 28 existimare **B** ‖ fuit certum **B**

num esse, ut praedictum sit. in summa, quid plus pati potuerat adulescens, si venenum bibisset? ponamus ex altera parte illam potionem, cuius tu nomen subinde iactas; pone ex altera potionem, quam tu dedisti: de utraque idem medici dicent. si nihil interest mortis, nihil interest criminis.

Haec ad ius: sed ad ream legi suae adplicandam sane scrutemur et animum. non dico, quae sit, quae dederit: interim hoc respondeo, aquam frigidam dedit. sane medici non vetuerint, non timuerint: satis est, non permiserunt. personam non onero, denuntiationem dissimulo: dedisti aegro, quod pater non dedisset. si unus aliquis ex medicis nocituram tantum potionem esse dixisset, dicerem tamen: fortasse moriturum non putaveris: nocere voluisti. *nunc* inter omnes medicos constitit, periturum esse, si aquam frigidam bibisset: dedisti, postquam certum erat. velim scire, an aliquid tale in valetudine eius et ante feceris. nam sive fecisti, apparet, quomodo ad tantum periculum deductus sit; sive non fecisti, apparet fuisse causam, propter quam faceres. „Non putavi nocere, nec credidi medicis.“ Adeone ignota medicinae experimenta sunt?

1 fuesse **Ba**, *om.* **P** ‖ 4 subinde **A** ‖ iectas **A** ‖ 6 intest **A** ‖ nihil in hoc interest cr. **B** ‖ 7 se **Aa** ‖ legis **AB** ‖ 7—8 applicandum **B** ‖ 9 * dedit (?) ‖ 10 metuerunt **B** ‖ 11 timuerunt **B** ‖ 11—12 personam n. o. denuntiatione, dissimulo *Ro, cfs. 221, 8 et 350, 10; sed cf. 376, 25 sq.* ‖ 12 non vero d. **B** ‖ ergo **B** ‖ 13 aliquis **A** ‖ 16 * hoc **AB** ‖ 22—23 putavi nec credidi **A**, putavi nocere dedi **B** ‖ 23—24 experimenta sunt egenti vita bona. m. fabii quintil finiunt coloratae feliciter incip eiusdem colorate CCCLI **A**, experimenta sunt. M. Fabii Quintiliani Colorate incip. eiusdem Colorate felicit.' legenti vita proba. **B**, experimenta sunt. M. Fabii Quintiliani finiunt coloratae. Incipiunt eiusdem coloratae. fctr legenti vita bona **C**, exp. s. M. Fabi Quintiliani Coloratae finiunt. Tractatae incipiunt **P** *et edd.; cf. prolegg.*

CCCLI.

Exul index tyrannidis.

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Ex suspicione tyrannidis sit actio. Exul, apud quem dives fuerat hospitatus, scripsit senatui, se facturum indicium tyrannidis, si reditus sibi decerneretur. in curia cum ageretur, solus dives contradixit. decreto tamen reditu exul ille intra fines est occisus. dives tyrannidis reus est.

SERMO.

Exulem illum, qui occisus *est*, dicemus, antequam damnaretur, fuisse civem seditiosum, omnibus sceleribus *obs*essum; sed in illis quoque diu non fiducia innocentiae, verum audacia nescio qua omnia fingendi atque dissimulandi latuisse et quemadmodum multos similes sui amicos habuerit, sic non pauciores habuisse inimicos. vix quidem illum, quamvis in manifestis sceleribus, nescio qua audacia repugnantem damnari potuisse. expulsum autem (quod fere sceleratis pectoribus veniat) graviter tulisse poenam ac praecipue auctoribus eius fuisse infestum, quibus ut referre gratiam posset, quaesisse occasionem reditus. quod ut posset contingere, prius conter⟨r⟩ere voluisse patriam, ut in communi servitutis metu non tanti unius exulis reditum, quanti securitatem omnium iudicaret. dictitare igitur coepisse, apparari tyrannidem, instare

2 xul **B**—**P** ‖ 4 ex] et **AB** ‖ 7 redictus **Aa** ‖ 9—10 dives t. r. est *om.* **B** ‖ 12 *sit **AB** ‖ 14 confossum **A**, confessum **B**, *corr. Ro* ‖ 21 ⟨e⟩veniat *edd.* ‖ 22 ∾ **A** ‖ actoribus **B** ‖ 23 infestam **Aa B** ‖ 24 aut **AB** ‖ 25 conter⟨r⟩ere *Pi*, eum ter⟨r⟩ere *Aer* ‖ voluisset **AB** ‖ 28 apparati **AB**

patriae gravem servitutem: quaedam se comperisse. has eius voces frequentes, cum forte eadem iter faceret, ad divitem perlatas; et protinus motum tali rumore certius aliquid ex ipso voluisse scire, quidnam exul loqueretur: an arma aliqua apud eum, an vestigia saltem tyrannidis reperiri possent. sibi quoque exulem dixisse, apparari tyrannidem, sed nihil praeterquam inania verba se apud eum comperisse; illum autem hoc ipso accensum, quod fabulis suis iudicaret etiam a divite haberi fidem, non distulisse, quod diu cogitasset: misisse ad senatum indicii epistolam. ad nuntium tam atrocis rei attonito universo senatu divitem indicasse, quid ipse comperisset, quemadmodum sibi quoque eadem denuntiasset. intellexisse vanam illius, sine ullis argumentis, vocem; itaque dixisse, nihil scire exulem: supervacuo revocari. ceteros autem, qui attoniti erant, decrevisse, tanti non esse unius exulis reditum, ut diutius tali metu sollicita teneretur civitas. hoc decretum senatus non omnibus fuisse notum — etenim festinatione quoque in eiusmodi metu praecipitari solere omnia —: legem illam, quae exulem intra fines iuberet occidi, nemini fuisse ignotam. eum igitur, qui multos inimicos haberet, non omnibus decreto senatus, omnibus iure exulis noto, intra fines occisum, non esse mirandum.

Multum adiuvat in defensione personae divitem, quod est integer; in qua parte etiam gloriari potest, ut dicat, se odisse etiam aliena scelera.

1 servitute **B** ‖ 2 frequenter **B** ‖ e a d e m **A** ‖ 3 prolatas **B** ‖ 5—6 [apud eum] *Ro* ‖ 7 apparati **Aa B** ‖ 11 distulisset **B** ‖ misisset **Aa B** ‖ 12 i n d i c i i **A** ‖ 15 sinu **A** ‖ 19 divitis **P** ‖ 21 festinationem **B** ‖ 22 praecipitari modi metu praecipitari **Aa**

DECLAMATIO.

Tyrannidem paro. vides enim: cum sceleratis mihi convenit? revocari exules volo? —: non etiam *te*cta illorum consilia deprehendo? an ego, si hoc cogitassem, tam aperte omnia egissem et ipse potissimum ad exulem *iv*issem? protinus me ac propositum meum nocenti aperuissem? non hoc ipsum timere debui? adiecissem huic suspicioni sententiam meam, ut viderer timere indicem? nihil debui minus, quam in metu ipsum metum prodere.

CCCLII.

Reus tyrannidis, qui deliberavit victor arma deponere.

Ex suspicione tyrannidis sit actio. Quaedam civitas, quae bello laborabat, cum duobus proeliis victa esset, adulescens dives ⟨et⟩ nobilis cum servorum et clientium manu armata processit in proelium. fugavit hostes. populus redeunti portas clusit. cum aperturum promitteret, si arma posuisset, respondit dives, se deliberaturum. triduo deliberavit. rediit in civitatem positis armis. reus est tyrannidis.

SERMO.

Divitem hunc dicemus natum honesta domo, patre militari, forti viro: a primis statim annis adsuevisse studio armorum, magnum per se militiae usum collegisse. cum autem subito bellum incidisset, factum alium ducem non iudicio, sed

2 vides] iudices **P** ‖ 4 facta **A**, ficta **B**, *corr. Ro* ‖ 6 misissem **AB**, *corr. Gr* ‖ 7 meae **B** ‖ 10 ∾ **A** ‖ 13 ⟨an⟩ arma deponere⟨t⟩ *Sch* ‖ 16 ⟨et⟩ *Ro* ‖ 17 armata *om.* **B** ‖ 23 Sermo *om.* **A** ‖ 28 indicio **B**—**P**

quodam casu et incerta populi aura, — nec sane vacasse tam subito dilectum ducum agere — factum ducem, qui nullum militiae usum haberet; nec aliunde victam duobus proeliis urbem. tum demum intellexisse populum, qualem haberet ducem; et ante omnes amicos paternos frementes venisse ad divitem, palam questos de duce; adiecisse: »pater tuus, si viveret, pro patria arma cepisset: non esset passus vexari rem publicam et hostium armis et imperiti ducis consiliis.« accensum his vocibus pro salute ac libertate omnium pia arma cepisse; privatas quoque adiecisse vires. urbe egressum solutos laetitia victoriae hostes et nihil minus, quam eruptionem timentes oppressisse. hac victoria accensum, quasi in aemulatione, gravi dolore exarsisse ducem. ⟨quem⟩ cum diceret malo exemplo militare privatos, et cum omnes amici divitis cum divite essent, non difficile persuasisse, ut portas claudere⟨n⟩t. milites autem confecto proelio ad gratulationem redeuntes portas clausas obstipuisse; posteaquam vero iussi sint arma ponere, aliquanto gravius exarsisse, veluti parricidas se excludi et armatis hostibus inermes obici. hanc seditionem volentem *sed*are divitem tempus petisse non magis deliberandi, quam rogandi: et triduo illo nihil aliud egisse, quam modo singulos, modo universos rogasse. illos quoque securiores fuisse, posteaquam ex toto recessisse hostem crediderint. redisse autem se a bello ad iudicium, et in conscientia maximi

2 vacasse **A** ‖ subitum delictum **B** ‖ 3 ne **Aa** ‖ 4 alium **B**, aliud **P** ‖ devictam **B** ‖ 9 esset] ẽt **B**, etiam **P** ‖ 10 imperitis **AB** ‖ 12 urbi **B** ‖ 16 ⟨quem⟩ *Ro* ‖ duceret **B** ‖ 18 divites **Aa B** ‖ portas] parens **B** ‖ 19 cluderet **AB**, cludere⟨n⟩t *Aer* ‖ 20 clusas **Ab B** ‖ obstupuisse **B** ‖ 24 sanare **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 28 ex tortore cessisse **AB** ‖ compererint *Ro* ‖ 29 conscientiam **B**—**P**

meriti gravissimum sibi crimen obici, ut qui solus rem publicam defender*i*t, opprimere voluisse dicatur.

CCCLIII.

Dispensatores torti.

Quidam ab infitiante petebat depositum. dispensatores utriusque torti contraria dominis dixerunt. de integro lis est.

SERMO.

Petitor necesse est infamet dispensatorem suum et dicat ab adversario corruptum: et ea fiducia esse illum infitiatum, cum promitteret dispensator, negaturum se etiam in tormentis. itaque ab adversario natum, cum lis esset: »dispensatores torqueamus.« alterum hunc dispensatorem sani propositi dicet, qui semper accepisse se palam dixerit et statim, cum datus sit in tormenta, hoc sibi proposuerit: »quid? ego quo praemio mentiar?« confessum esse. Et hoc in locis valens est: »tuus dispensator accepisse se ait, meus dedisse negat: huius potentior vox est; potest enim etiam per alium numerata videri pecunia«. Initio autem dicet h*un*c sibi placuisse servum, et ideo supra rationes esse positum; sed postea et licentia sua et securitate domini, qui illi plurimum crediderit, esse in vitia a multis corruptum, antequam ab hoc: et ideo se deposuisse. hanc sibi deponendi fuisse causam, cum videret in malo statu rationes esse.

2 defenderet **AB**, *corr. Aer* || 5 infitiente **A** || 7 integio[r]ris est **A** || 10 ◡̇ *in marg.* **A** || 12—13 adv. subornatum **P** || 14—15 praepositi **B** || 15 decet **AB** || 16 datum **B** || 16—17 proposuerat **AB** || 22 hic **AB**, *corr. Sch* || 23 rationẽ **A** || 25 isse **B** || anquam **A** || ad **B**

hoc necesse est adicere, quia urgetur per interrogationem, quam causam deponendi habuerit.

Infitiator dicat oportet, dispensatorem suum finem tormentorum quaesisse: ideo confessum, ut dimitteretur.

CCCLIV.

Morietur antequam nubat.

Quidam nubilem filiam habens uxorem secreto loquentem cum adulescente vicino formoso deprehendit. quaesivit, quid locuta esset. respondit mulier, de nuptiis filiae se locutam. ei maritus filiam despondit. mater ait »morietur antequam nubat«. ante diem nuptiarum puella subito peri⟨i⟩t; livores et tumores in corpore fuerunt. mulier rea est.

SERMO.

Dicet haec mulier, iuvenem illum numquam sibi placuisse, et repugnasse se, cum videretur illi puella destinari; illum autem, utique volentem hanc uxorem habere, ad satisfactionem venisse: tunc vero minus placuisse matri generum. itaque cum desponsam audisset filiam, cotidiana consuetudine vulgi iratam dixisse »morietur celerius, quam nubat«. ceterum de fato puellae una cum accusatore queretur. causam fati crud[el]itati ⟨af⟩finget[ur].

1 qui augetur **B** ‖ 4 tormentormentorum **A** ‖ 8 nobilem **B** ‖ 11 se⟨cum⟩ locutum (?) *Ro* ‖ 14 *peri⟨i⟩t ‖ 18 sibi] se **B** ‖ 25 causa facti **B** ‖ crudelitati fingit **A**, crudelitate fingitur **B**, *corr. Ro*; causam fati crudelitati affinget *Pi*, causa fati cruditas fingetur *Bu*, *an* * causa facti (fati) cruditati assignetur (?)

CCCLV.

Tutor lenocinii reus.

Pupillus cum tutore agebat tutelae, tutor cum pupillo adulterii. remiserunt invicem actiones. lenocinii tutor reus est.

SERMO.

Fuisse quosdam utriusque inimicos hic tutor dicet, qui ab initio moleste tulerint, non ipsis potius relictam esse tutelam et, quoniam ab hac praeda exclusi sint, distulerint spes suas in diem ultimum tutelae, ut rudem et imperitam pupilli aetatem fraudibus suis circumscriberent. se autem tutelae rationes, ut debebat, reddidisse. ceterum metuentem, ne dimissus a se pupillus fraudibus et insidiis inimicorum circumscriberetur, velut alteram eius tutelam gesturum in domo retinuisse. tunc vero consurrexisse illos, qui tutelam ipsis non commissam moleste tulerant, et graviter excanduisse, ne peracto quidem tutelae tempore a domo tutoris pupillum dimitti, nullam occasionem ad despoliandum imperitum iuvenem dari. cogitasse igitur, quemadmodum pupillum ac tutorem mutuo dolore distraherent. nam si rationes tantum inf*a*marent, videbant futurum, ut optima conscientia tutor non expectaret ultimam contentionem iudicii, sed per communes amicos propinquosque pupilli satisfaceret. invenisse illos rationem, qua mutuo dolore distraherent: summisisse qui dicerent, male tractatas a tutore rationes: non omnia nosse pu-

7 utrisque **A** ‖ 8 tulerunt **B** ‖ 13 debebant **B** ‖ 20—21 te spoliandum **B** ‖ 23 d i s t r a h e r e n t **A** ‖ 23—24 infirmarent **A B**, *corr. Ro* ‖ 26 propinquos **B** ‖ 28 summisse **B**

pillum, qui taceat; si litigare velit, futurum, ut sua recipiat. per alios deinde internuntios sollicitatum maritalem animum, qui pupillum falso crimine adulterii inquinarent. se utique maritum credulum nihil tanti putasse, ut ⟨non⟩ suspicioni suae satisfaceret. diu hac fraude inimicorum pupillum tutoremque deceptos. sed posteaquam veriores amici interven*eri*nt et se interrogaverint, quam actionis haberet fiduciam, pupillum item seduxerint et querelae causas quaesierint: tum demum apparuisse mutuum errorem; et se quaedam certius etiam ab uxore quaesisse. detecta igitur fraude inimicorum facile depositas, quae nullis fundamentis niterentur, actiones et reditum in gratiam. se tamen nondum inimicos effugisse, a quibus reus factus sit.

Accusator autem non committet, si in pupillum dixerit. id enim crimen illi obiciet, quod ille noluerit diluere. dicet ergo, propter amorem adulterae illum in domo tutoris remansisse. — nam ante quattuordecim annos, incredibile est crimen — remansisse ergo ⟨propter⟩ amorem, nec illam indulgentiam in retinendo pupillo fuisse tutoris, sed conscientiam, cum sciret male redditis rationibus, non esse offendendum pupillum. mulieri autem multa donata: quaecumque desideraverit, concessa. his sceleribus invicem cognitis, primo utrumque excanduisse: deinde tutorem ex conscientia rationum omisisse potius matrimonii vindictam, quam mutuis cadere⟨n⟩t actionibus. sic pares acceptasque factas rationes.

1 tacent **B** ‖ 2 inde **B** ‖ sollicitam **Aa** ‖ 4 inquinaret **B** ‖ 5 ⟨non⟩ *Gr* ‖ suae suspicioni **B** ‖ 8 intervenirent **AB**, *corr.* *Aer* ‖ 9 autem **B** ‖ s e d u x **A** ‖ 12 quaesissem **Aa** ‖ decepta **B** ‖ 13 depositus **B** ‖ 14 sed **A** ‖ 21 ⟨propter⟩ *Gr* ‖ 28—29 cadere⟨n⟩t *Ro et Ri* ‖ 30 actiones **ABaP**; — pares factas acceptasque actiones *Bu*

CCCLVI.

Filius pro meretrice patris suam redimens.

Quidam luxurioso filio, amanti meretricem, dedit pecuniam, ut sibi emeret eam meretricem, quam ipse pater amabat. ille eam redemit, quam ipse adulescens amabat. abdicatur.

SERMO.

Hic senex dicet filium fuisse luxuriosum et non sine maximo patrimonii ac famae damno amasse meretricem. cui malo voluisse mederi patrem: saepe obiurgatum filium; saepe secreto, saepe etiam palam castigatum. cum iam nec sumptibus, nec ⟨in⟩verecundiae finis imponi posset, habuisse cum cognatis consilium, quidnam se facere oporteret. abdicaret? sed tanto liberior fuisset luxuria. castigaret? sed nihil castigando profecerat. succurrisse cognatis et amicis rationem, qua putarent iuvenem posse emendari: si simularet pater amari a se meretricem et daret pecuniam potissimum ipsi filio ad redimendam; quod si fecisset, futurum, ut meretrix redempta altera meretrice, deinde ab ipso adulescente redempta, indignaretur et illum amare desineret. nam initio statim dicendum est, culpa meretricis iuvenem haesisse: et ideo quaesitam, quae avocaret, et illa ratione datam iuveni pecuniam. at illum protinus cucurrisse ad meretricem suam: patrem autem, quoniam nullo modo sanare filium potuerit, ad ultimam ultionem confugere; abdicare filium, quia emendare non pos*sit*.

5—6 pater a. i. e. r. q. ipse *om.* **B** ‖ 9 matrimonii **B** | 13 verecundiae **AB**, *corr. Sch* ‖ 15—16 luxuriae **B** ‖ 17 ratione **B** ‖ 18 patres **B** ‖ 19—20 potissime **B** ‖ 28 ultionem] *fort.* * rationem ‖ 29 potest **AB**, *corr. Ro et Ri*

CCCLVII.

Uxor non relinquens ob adulterium caecatum.

ADULTER EXCAECETUR. UXOR VIRUM IN CALAMITATE NE DESERAT. Quaedam patri de marito ter questa et tacere iussa postea, ab excaecato ob adulterium viro quia non recedit, abdicatur.

SERMO.

Haec mulier dicet acceptum a patre maritum se ab initio amare coepisse; adulescentem lenociniis adulterae illius usque eo captum esse, ut revocari a cupiditate non posset. ut necesse erat, moleste se tulisse, et eo magis, quod maritum diligeret. voluisse ergo experiri, quid de adulter<i>is pater sentiret: indicasse ei adulescentis errorem. respondisse illum, esse quaedam aetati *huic* concessa, nec reprehendi lusus in eiusmodi iuventa debere. tum vero cariorem sibi virum factum, posteaquam lusibus eius patrocinari etiam senex coeperit. sed cum videret, nequissimae mulieris inlecebris maritum teneri, et iam vindictam adulterii atque occasionem captare adulterae maritum, iterum ad patrem venisse, ut illius saltem auctoritate emendari adulescens posset. in eadem voce illum perseverasse iterum ac tertio. miserrimum ergo iuvenem fraude et insidiis deceptum eam fortunam sustinere, quam illi semper uxor timuerit. accessisse novum amori suo sacramentum, et iudicio patris *au*ctum iuvenis adfectum.

10 adulte **AB** ‖ 12 modeste *edd.* ‖ 13 voluisset **B** ‖ 13—14 adulteris **A**, alteris **B**, *corr. Ro* ‖ 15 aetatibus **AB**, *corr. Ro* ‖ 28 factum **AB**, *corr. Sch*; factum iuvenis excusatum *Gr*

Hoc colore optime defendetur mulier, alioqui lege imbecilla. nam ex contraria parte infinitum potens est illud, maritum esse damnatum.

CCCLVIII.

Exposito pulsatori amputatae manus.

Talionis sit actio. qui patrem pulsaverit, manus perdat. Quidam exposito, quem in locum filii sustulerat, pulsatus, tamquam pater manus incidit. agnitus ille advocato naturali patre talionem petit.

SERMO.

Hic adulescens iure infirmus est. nam quod lege agitur, non solet vindicari lege. cur enim potius ab educatore, quam a carnifice, petatur talio? sed praeterquam lege etiam facto laborat, quod quamvis educatorem, tamen patris loco pulsav[er]it. Dicat⟨ur⟩ tamen, educatorem fuisse hunc ab initio crudelem, et hinc suspicatum iuvenem, non esse illum verum patrem. saepe amicis questum; quibusdam etiam mandasse, ut inquirerent, qui aliquando infantes exposuissent. hac re validius offensum senem. itaque dedisse operam, ut se pulsandum praeberet: deceptum cert*e* ab eo etiam tempore ipso iuvenem, incidisse in eum, quem minime provocatum iniuria vellet. at illum confestim tamquam de alieno non deliberasse sanguine et, quia redditurus esset expositum, debilitasse.

2 imbecilli natura ex **B** ‖ 3 poteris **P** ‖ illũ **B** ‖ 7 ⟨ab⟩ exposito *Gr, cf. p. 409, 7* ‖ 10 patri **A** ‖ 12 iam *Ro* ‖ 14—16 quam a c. p. t. s. p. l. e. f. l. q. q. educatorem *om.* **Aa** ‖ 15 lege agitur etiam **A** ‖ 16 *pulsav[er]it ‖ 17 dicat⟨ur⟩ *Ro* ‖ 18 hic **B** ‖ 21 infantem **B** ‖ 23 certum habeo **AB**, *corr. Aer, vetat immutari Ro*

certe eum lege patris usum, qui sciret nec se patrem nec hunc filium. adulescentem autem, quia nondum prospectum illo tempore patrem habuerit, certe quia probare non potuerit, tacuisse: nunc petere talionem.

CCCLIX.

Lis publicani de unionibus.

PRAETER INSTRUMENTA ITINERIS OMNES RES QUADRAGESIMAM PUBLICANO DEBEANT. PUBLICANO SCRUTARI LICEAT. QUOD QUIS PROFESSUS NON FUERIT, PERDAT. MATRONAM NE LICEAT ATTINGERE. Matrona iter faciens cum ad publicanos venisset, uniones habens CCCC in sinum abdidit. hos cum requireret publicanus, matrona scrutandi potestatem fecit. publicanus noluit scrutari: translatis manum inicit et suos dicit.

SERMO.

Quaestiones sunt, an instrumenta itineris videri uniones possint? an, etiamsi non possint videri, tamen quoniam ad usum et ornamentum matronae parati sint, in commissum venire potuerint? an in usum parati sint? an, si in usum parati sint, non ostensi teneri possint, cum ostensi nihil debuerint? an, quamvis scrutari matronam non liceat, [et] ipsa permittente [et] publicano licuerit? ⟨an⟩ perinde sit scrutationem permisisse, ac rem ostendisse? an dimissa res peti possit? an haec dimissa sit? dicit enim publicanus non rem, sed controversiam dimissam.

3 prospectũ **A** ‖ prospectum **A**, profectum **B**, perspectum *Aer* ‖ 14 obdidit hoc **B** ‖ 16 iniecit **A**, iniicit **B** ‖ 22 potuerunt **Aa** ‖ 22—23 in c. v. p. a. i. u. p. sint *om.* **B** ‖ 23 si *om.* **Aa** ‖ 26 [et] i. p. [et] *Ro* ‖ ⟨an⟩ *Ro* ‖ 28 ⟨re⟩peti *Ro*

CCCLX.

Lis de dotibus socrus et nurus.

PRIMA RATIO DOTIS HABEATUR. Quaedam apud filium amisso viro dotem reliquit. adulescens ducta uxore dotata decessit. res solvendo non est. contendunt socrus et nurus, utra primum dotem accipiat.

SERMO.

Mulierem illam socrum nurus dicet hanc ruinam patrimonii post mortem viri statim sensisse: non sumpsisse dotem, ne et filium decoloraret et dotem quoque perderet. itaque etiam dotatam filio quaesisse uxorem, quo facilius posset ruentis patrimonii rationem fulcire. addat, donasse illam filio petitionem: hodie, quia decess⟨er⟩it, retractare. Sed et praescribat.

DECLAMATIO.

Sero petis, et aliud patrimonium est. tu dum heres mariti tui erat, a filio petere debuisti: ego ex bonis mariti mei repeto. nam duae mortes maritorum diversas successiones habent. bona mariti mei morte eius facta sunt: dum viveret, patris fuerunt. Dos est, si a viro aut ab herede eius repetatur: tu amisso viro cum dotem non petisti, fecisti creditum ex dote.

5 solvendo **A** ‖ 6 primus **A** ‖ 14 fulcio **A** ‖ 15 quia] qr **B—P** ‖ *decessit **A**, *om.* **B** ‖ 16 ◡ *in marg.* **A** ‖ 18 dudum **Aa** *et edd.* ‖ 24 petatur **Aa** ‖ 25 dos **A**

SERMO.

Circumscriptam se nurus queretur et in ultimo quaeret, in quem usum anus dotem desideret.

Contra illa dicet, hanc mulierem ambitiosam et profusam fuisse: non minime propterea ad egestatem perductum virum.

DECLAMATIO.

Nurus oportet a viro dotem repetat, socrus a patrimonio.

CCCLXI.

Depositi rapti quadruplum.

QUI DEPOSITUM PERDIDERIT, IURET ET SIBI HABEAT. Quidam cum depositum furto amisisset, iuravit. postea furem damnavit: exegit quadruplum. dominus hoc quoque petit.

DECLAMATIO.

Meae pecuniae accessio ad me pertinet. quid? si enim cognitor meus, quid? si procurator hoc idem respondeat? denique, quid? si damnatus fur non totum solvisset? nempe meum damnum erat. an iacturam debeo sentire, accessionem non debeo? ego enim a te recessi, cum iurasti. iam cum fure mihi negotium est: hic quidquid solverit, ad me pertinet.

SERMO.

Contra ille suo nomine egisse se dicet: investi-

2 circumscripta **B** ‖ queritur **B** ‖ in *om.* **B** ‖ 3 us. ante dot. **B** ‖ 20 damnum meum **B** ‖ 21 iact. debemus sent. **B** ‖ 22 ego olim a *Ro* ‖ 23 solveret **B**

gasse, laborasse. illud praeterea potens est pro illo, non potuisse dominum illum furti agere.

⟨DECLAMATIO.⟩

Itaque iudex quid pronuntiavit? nimirum mihi furtum esse factum.

CCCLXII.

Invicem pulsatores patrum.

Qui patrem pulsaverit, manus ei incidantur. Duo adulescentes aequales iuraverunt, ut alter alterius patrem caederent. ceciderunt. petuntur manus; patres vindicant.

SERMO.

Fuisse duos sodales. patribus † ex austero † indulgentibus, saepe coisse ad lusum, frequenter una fuisse. quodam tempore, cum alter ex his serius in convivium venisset, dixisse alterum »fortasse te, ut solet, ille senex retinuit; sed non feret impune: ego illum verberabo«. hunc deinde respondisse, »et ego tuum caedam«. cum alternis verbis iactarentur minae, et uterque metueret, ne inultum haberet patrem, iurasse in ultionem magis parentum, quam iniuriam.

CCCLXIII.

Vestiplica pro domina.

Malae tractationis sit actio. Quidam pauper, formosae maritus, a peregrino vicino negotiatore

3 ⟨Declamatio⟩ *Sch* ‖ 8 illi **B** ‖ 9 alter alter **B** ‖ 10 caederet cederunt **B** ‖ 13 ex austero *tueri conatur Schulting. ad Senec. controv. I, 7 p. 115* ‖ 20 nec **A** ‖ 25 sit] ista **A**, *cf. 353, 8*

ter de stupro uxoris adiecto pretio appellatus vestiplicam dominae habitu misit. malae tractationis reus est.

SERMO.

Maritus illo colore defendendus est, ut dicatur fuisse diligens custos pudicitiae uxoris, natura quoque sollicitus et sedulus. cum esset de stupro uxoris appellatus, admiratu*m* tantam peregrini negotiatoris audaciam; cum deinde etiam repetitus, suspicari aliquid etiam de uxore coepisse: quantum nunc appareat, suae naturae potius vitio, quam culpa uxoris. cum vero tertio quoque instaret adulter, non potuisse dissimulare suspicionem et sollicitudinem suam. itaque quia putaret aliquid ante cum sua uxore locutum adulterum per vestiplicam, advocasse illam et quaesisse, num aliquid de adulterio sciret. illam respondisse, innocentem esse dominam et ne notam quidem negotiatori: »denique si dubitas, me uxoris tuae habitu mitte: videro, an possit discernere«.

CCCLXIV.

Conviciator pauper occisus.

Pauper ad divitis domum nocte conviciari solebat. quodam tempore dives processit et, insanire eum dicens, decem servis imperavit, ut eum domum ducerent. cum isdem occisus postero die inventus est. dives caedis reus est.

3 est *om.* **B** ‖ 8 admiratus **A**, admiratur **B**, *corr.* *Aer* ‖ 10 aliquid *om.* **B** ‖ cepisset **P** ‖ 14 qua **Aa** ‖ 18—19 denique, ⟨inquit⟩, *Sch* ‖ 18 totam **B** ‖ 19 habitum **B** ‖ 27 diem **A** ‖ ventus **Aa**

SERMO.

A parte divitis color ille introduci potest, ut dicatur pauper ille fuisse factiosus aut turbulentus; habuisse huiusmodi furoris sui comites, quibus in insidiis dispositis ipse tantum ad concitandam rixam se ostenderet, ceterum illos in praesidio haberet, si quid forte dives moliretur. — Et hoc ipsa rei condicio monstrat: cum sit incredibile, pauperem solum, et praeterea nocte ad convicium diviti faciendum venisse. quare enim die tacuit? quare in foro non maledixit? apparet illum noctem expectasse, quo facilius comites absconderet. — Paratum ergo ad rixam cum telo venisse. divitem nihil tale suspicatum, magis insanire credentem, dedisse qui deducerent. tunc vero pauperem quasi custodia excanduisse; accessisse et ceteros eius conscios, qui, dum eripere pauperem vellent, rixam concitaverint et fortasse illum pauperem silentio occiderint, ne postea comprehensus pauper auctores facinoris cogeretur fateri. et hoc dubie ponendum est; quae constitutio in reliqua quoque causae parte servanda est. nihil enim pro certo adfirmare debemus, sed tantum suspicionem iudicum a nobis alio praevertere. ergo ab illis videri factam caedem, qui adhuc beneficio temporis late⟨a⟩nt: divitem super damna patrimonii et tot servorum caedem reum esse.

2 aperte **A** ‖ 3 ille *om.* **A** ‖ 4 eiusmodi **A** ‖ ⟨in⟩ *om.* **AB** ‖ 5 ipõ **B** ‖ 6 se] si **A** ‖ 13 rixam comites se cum **Ba** ‖ 14 susXXpitum **Aa** ‖ 15 deduceret **B** ‖ 16 excanduisse **A** ‖ 17 cum **B** ‖ vellent *om.* **B** ‖ 20 auctorem **B** ‖ 22 enim *om.* **B** ‖ 23 tm̃ **B**, tamen **P** ‖ suspicationem **Aa** ‖ 24 prevertere **A** ‖ 25—26 late⟨a⟩nt *Ro et Ri* ‖ 27 caedis r. e. *Sch*

CCCLXV.

De vi septem iudices.

De vi septem iudicent. quod maior pars iudicum statuerit, reus patiatur. Duo ignominiam statuerunt, duo exilium, tres mortem. petitur ad mortem.

DECLAMATIO.

»Quod maior pars, inquit, iudicum statuerit.« Ego existimo maiorem partem esse, in qua plures idem sentiunt, eandem poenam pronuntiant, in eadem verba iurant. et hoc verum esse, ab ipsis verbis legis disce, »quam poenam«. non de pluribus suppliciis, sed de uno loquitur. etenim nemo potest plura supplicia unus nocens ferre. scrutare et alia verba. »statuerit«, inquit. nonne tibi consentientis per omnia partis illius videtur unam vocem includere? »quam poenam statuerit«, id est, quod genus supplicii placere sibi pronuntiaverit, qua poena nocentem adfici voluerit.

„Sed quattuor, inquit, iudices me noluerunt mori.“ Tu nunc indicas, quam poenam transierint, non quam statuerint: lex autem certam illorum sententiam exigit. quid enim aliud diceres, si nondum pronuntiassent? si negassent liquere sibi de supplicio tuo? numquid sententias illorum numerares? minime. horum enim *tri*um iam verba signavi: illorum quattuor quae signabo? dubitare

2 Divi **B** ‖ 3 Divi **B** ‖ 3—4 iudicium **A** ‖ 8 quod] quam poenam *Ro sec. Sch; sed cf. v. 3 et 399, 7* ‖ 14 plures **AB** ‖ 16 censentis **B**, censetis **P** ‖ videre **B** ‖ 19 poenam **A** ‖ innocentem **B** ‖ effici **B** ‖ 20 voluerunt **P** ‖ 21 iudicas **B** ‖ 25—26 numerasses **B** ‖ 26 primum **AB**, *corr. Aer*

illos? nescire, quid pronuntient? etiamnum ergo suspensos ⟨esse⟩? cur dimitti postulas, si iudex deliberat? „plures, inquit, me mori noluerunt“. quid igitur velint, pronunties oportet. illorum sententiam signare volo: accusator recitare his iudicibus volo, ut habeant, quod sequantur. „Duo, inquit, exilium mihi iniungunt.“ Iam igitur *ex* parte una plures facis; iam turbam istam, quae universa noceret, dividendo extinguis. duo exilium, duo ignominiam pronuntiant: vis ego illos iungam, qui se ipsi dividunt? revertere nunc ad verba legis, ut paulo ante. »quam poenam, inquit, maior pars iudicum statuerit.« partem intellegimus eidem numero adplicatam, quemadmodum sententia coniunctam, sic turba. alioqui si miscere tibi et *iun*ge*r*e dissentientes licet, cur hos tres separas? quomodo enim hi ab illis quattuor discrepant, sic illi inter se pugnant. ergo non idem sentientes non potes iungere: idem sentientes compara. ego, qui mortem pronuntient, tres habeo: produc illos, qui exilium pronuntiant: vinco; produc, qui ignominiam: aeque vinco. dubitari potest valentiorem esse partem, quae composita neutri succumbit, utramque superat? quid? si enim quattuor illi in totidem disputarent sententias: numquid illos pro una parte opponeres? nemo sine dubio cum tribus meis staret, sed nemo alteri esset adiunctus: numquid ex quattuor sententiis unum corpus efficeres? minime. at quid interest, bini an singuli dissentiant? aeque

1 pronunciaret **B** ‖ 2 suspectos **B** ‖ ⟨esse⟩ *Ro* ‖ 4—5 sententias **B** ‖ 5—6 iudicium **Ba** ‖ 7 *aperte **AB** ‖ 10 ergo **Aa** ‖ iniungam **B** ‖ 11 et **B** ‖ 13 iudicium **A** ‖ partem **A** ‖ eodem **B** ‖ 13—14 *eidem uni adp. (?) *cf. 402, 8—9* ‖ 14—15 coniuncta **B** ‖ 15—16 in genere **A**, ingenere **B**, *corr. Obr* ‖ 21 exitium **Aa**, exitum **B** ‖ 23 conposita **A** ‖ neutro **B** ‖ 25 discreparent *Aer*, dispartirentur *Sch* ‖ 26 opponens **B** ‖ 28 efficerem **B** ‖ 29 aeque] quae **P**

numerari pars non potest, si in partes scinditur. quid? si duo ignominiam pronuntiarent, duo exilium, duo mortem, unus (ut plerumque evenit) taceret? sine dubio pares essent sententiae. si ergo detracto uno pares essent: adiecto non sunt superiores? at enim, ut scias non utique duas partes legem exigere, verba inspice. »quod statuerit«, inquit, non »utrum *sta*tuerit«. Denique, iudices, breviter agendum est. reus damnatus, quam tandem poenam pati debet, si mortis poenam relinquit⟨is⟩? quam? scilicet exilii. ergo cum tribus sententiis quattuor non cedant, duabus quinque succumbent? ⟨an ignominiae⟩? at eadem est iniquitas. quid acturus es poenarum controversia? utrumque ferre non potes: sive ignominiam sustines, in patria *mo*randum est; sive expelleris, patriam relinquis.

„Quid ergo? inquit, moriar, cum tres tantum me perire voluerint?" Quid enim? a*n* *ta*m iniquum est te mori damnatum, confessum, etiam tuo iudicio supplicio dignissimum? cui enim te reservabimus? videlicet egregium exemplum civium futurus es, qui sic vivis, ut damnari potueris.

1 partem scindere **B** ‖ 8 potuerit **AB**, *corr. Aer* ‖ 9—10 poenam tandem **B** ‖ 10 debeat **P** ‖ 10—11 relinquit⟨is⟩ *Obr* ‖ 13 ⟨an ignominiae⟩ *Ro et Ri* ‖ 13—14 at e. e. in. quid⟨quid⟩ act. es. *Obr* ‖ 14 es ⟨in hac⟩ poenarum c.? *Aer* ‖ ⟨est⟩ p. controversia: utramque etc. *Ro sec. Obr* ‖ 15 potest **P** ‖ 16 narrandum **AB**, *corr. Aer* ‖ 18 tm̃ **B**—**P** ‖ 19 autem **AB**, *corr. Aer* ‖ 21 supplicium **B** ‖ 21—22 reservavimus **A** ‖ 23 vives *Ro*; *sed cf. 231, 25 sq.*

CCCLXVI.

Legatus filius proditoris occisus.

Legatus sacrosanctus sit. proditor cum liberis exulet. Cuius filius legatus erat, proditionis damnatus est. revertentem legatum quidam occidit. caedis reus est.

SERMO.

Fatetur caedem reus, sed iure defendit.

DECLAMATIO.

„Exulem, inquit, occidi.“ Exul ille quando factus est? quis illum accusavit? quis damnavit? quis expulit? atqui sic fieri exulem, pater illius exemplo est: et inde exul quoque dictus est, quasi ex solo patrio expulsus. „pater, inquit, illius, proditionis damnatus est: lex autem exulare et proditoris liberos iubet.“ Ut omnes lex puniat, huic tamen ignoranti damnatio patris nocere non debuit. puta in privatum compendium peregrinatum: non ante exul erit *ut*ique, quam scierit se esse exulem. aliquis poenam sustinet, quam ignorat, et eius est condicionis, cuius se esse nescit? quem talem sacrilegum audistis, quem homicidam, quem veneficum? novi generis nocentem producis, tam securum, ut se ne nocentem quidem sciat. Sed, quod paulo ante remiseram, nego: non omnes lex punit, sed conscios, sed participes sceleris; illis irascitur, qui cum patre peccant. neque enim innocentes ulla lex punit. et hic non solum innocens, sed etiam

2 legatus **A** ‖ 6 reus caedis **B** ‖ 7 D////////// **Aa** ‖ 15 exul **A** ‖ 19 denique **AB**, *corr. Ro* ‖ 21—22 audistis sacrilegum **B** ‖ 26 qui *om.* **A** ‖ 28 non solum sed **B**, non solum legatus sed **P**

honoratus fuit: legatus fuit. ut proditoris filium licuerit occidere, legatum non licuit. quid enim lex ait? »legatus sacrosanctus sit«. an hoc dubium est, fuisse legatum? creatus est, missus est. atqui si fuit legatus, non potuit, antequam renuntia⟨re⟩t legationem, desinere, tamquam magistratus intra suum annum, tamquam sacerdos.

„Patris, inquit, damnatione desiit esse legatus.“ Ad alium forsitan filium pertineat paterna damnatio: ad legatum non pertinet. ante enim legatus hic factus est. ita in eo iure fuit, in quo illum ⟨esse⟩ res publica ante iusserat: id est, ante legatus fuit, quam damnati filius. sed puta licuisse: non oportuit.

SERMO.

Hic de iniuria publica querendum, quod ignoretur, quid renuntiaturus fuerit. Ultima descriptio erit, qua⟨m⟩ nihil tale merens occisus sit, etiam inter hostes tutus.

CCCLXVII.

Luxuriosi pater fortis.

Luxuriosi pater fortiter fecit. praemium non optavit ex lege. dementiae reus fit a filio.

DECLAMATIO.

Dementiae reo quid obicis? usitata fortasse crimina: tractas per publicum vestes, non reddita salutantibus nomina, non discretos ab inimicis ami-

1 proditori **AB** ‖ 6 renuntia⟨re⟩t *Aer* | 12 ⟨esse⟩ *Ro et Ri* ‖ iusserat **A** ‖ 18 erit *om.* **AaB** ‖ 18 qua⟨m⟩ *Ro et Ri*, quod *Sch* ‖ metuens *Aer*; meritus *Sch* ‖ 22—23 optativit **Ba** ‖ 23 res **A** ‖ 26 tractas **A**

cos, aut dissipata luxuria bona et aliena aetati vitia? habet hoc crimen domus nostra, si reum mutas. an vero desidiam obicis: bellum non sentio? hostem non intellego? patriam non vindico? „praemium, inquit, non optas.“ Puta me rationem non posse reddere. non est unius criminis dementia. ut hoc sit argumentum dementiae, infirmum est, quia solum est. deinde numquam in uno dementia deprehenditur: obice et alia. Sed quid? si ne hoc quidem obici potest? quid? tu liberalitatem dementiam vocas? non expedit tibi, adulescens, hanc legem introducere. „non optas.“ age: quisquis non est avarus, demens est? varii sunt mores. puta me nolle optare, non concupiscere praemium: non invenio, quid optare possim; deinde patriam onerare nolo bello adflictam; deinde gratuitae debent esse virtutes; deinde hoc est praemium, intueri debitorem populum. licet differre. permittes et tua causa: uxorem tibi opto, honores opto. „Statim, inquit, opta.“ Ergo si facio, sanus sum? en crimen, quod statim tolli potest! quid vis optem? opto statuas: vultum contrahit; dies festos: irascitur. quid igitur? „pecuniam.“ et si hanc desideras, cur non fortiter pugnabas? descende in aciem. an ego pro te pugnavi? si perseveras in foro potius militare, quam in proelio, absolutionem opto. tolle iudicium.

6 est *om.* **P** ‖ 8—9 in numero dementia **B** ‖ 15 qđ **A**, quod **B** ‖ 16 onerare *om.* **B** ‖ 18 debitorum **B** ‖ 19—20 honores opto *om.* **Aa** ‖ opt⟨ab⟩o hon. opt⟨ab⟩o *Aer* ‖ 20 ergo *om.* **B** ‖ 22 vis opta statuas **B** ‖ 26 N **A**

CCCLXVIII.

Alens patrem rapta abdicata.

Rapta invito patre nuptias optavit. ob hoc abdicata tacuit. egentem patrem quia invito marito alebat, est repudiata. ingrati agit adversus maritum.

DECLAMATIO.

Beneficium dedit, vitam donavit. magnum beneficium est, lucem dare: ideo sunt parentes carissimi; et illi vitam dant non sentientibus. quid? quod beneficium dedit, cum accepisset iniuriam? iam non tantum vitam tuam donavit tibi, sed etiam ultionem suam; nec tantum non exegit supplicium, sed etiam concessit matrimonium. quid his vis adiciam? exorata est. solent dolere raptae et contineri non possunt, nec a patribus. dedit ergo beneficium. Quid? si etiam contra patris voluntatem te servavit? illum offendit, ut tibi parceret: et quam graviter? etiam abdicata est. *d*um tibi beneficium dat, ipsa accipit iniuriam. donavit tibi etiam testamentum patris. Accepisti ergo beneficium, non retulisti gratiam. quid? si fecisti etiam iniuriam? expectatis, ut dicam: cultus negavit? —: viduam fecit. quantum est vestis et ornamentum? matrimonia sunt ab ipsa rerum natura inventa. sic mares feminis iunguntur, ut inbecillior sexus praesidium ex mutua societate sumat. puta illam habere patrem, ad quem se recipiat: infamata est —: nunc bis vidua est, mendico patre. ergo maritum eripis. quem tandem maritum? quem tantopere

2 ab indicata **B—P** ‖ 3 ab **B** ‖ 5 et **AB** ‖ 13 non *om.* **B** ‖ exigit **AB** ‖ 19 cum **AB**, *corr. Ro* ‖ 23—24 negavit, viduam f. *edd*; *corr. Ro* ‖ 27 illum **B** ‖ 29 patres **Aa**

dilexit, ut patri praeferret. potuit tibi controversiam facere de nuptiis iuris sui, si ad ingratum reverti vellet. quid his obicis?

„Patrem, inquit, alit.“ Accusas, quod miseretur. patrem ali non solum oportet, verum etiam necesse est. „Sed me, inquit, perire voluit.“ Ecquid ignoscitis, iudices, si talem oderat, qui ante cognoverat? nam haec ignoravit. perire voluit merito: rapueras. lex te occidebat, non huius pater. sed non defendo illum, qui non ad te venit. Peccav⟨er⟩it: †idem† te non rogat: filiam rogat, te uxor. nempe haec ei petit cibum seni, cui alieni porrigunt. nec multum est, quod detur, et haec misericors est. sed expellis, et cum patre mendicare cogis. non es ingratus? ergo matrimonium eripis. quid? quod matrimonium iuris sui? poterat iniusti repudii agere, ⟨si⟩ vellet. „inimicum, inquit, meum alebat.“ miraris? misericors est: et hoc accusas? forsan non personam aestimavit, sed fortunam; est hoc vitium illius: nuper et raptoris miserita est. sed quid tam valde iste peccavit, ut mori debeat? „me, inquit, perire voluit.“ Imitaris, quod arguis. ergo peccavit? idem facis. crudelitatem et accusas et imitaris. sed ille merito: quippe raptorem. puta peccasse: satisfecit, rogat, miser est: hostes quoque parcunt. denique haec meruit: hanc respice. „Te quoque, inquit, abdicavit.“ Relinque aestimationem ipsi doloris sui; sine, ips*a* vindicet. sed cur vindicet? merito abdicata est.

3 hinc *Ro* ‖ 6 sed me ⟨ille⟩, inq. *Ro* ‖ ecquid] et quit **Aa**, et quid **B** ‖ 7 si] qui **B** ‖ 8 hoc **B** ‖ 10—11 peccav⟨er⟩it *Ro* ‖ 11 *fortasse** p. ille: te n. r. ‖ 12 petiti p cibum **Ba**, petiti cibum **Bb P** ‖ 14 expulisset cum **B** ‖ 15 ẽ **A**, est **B** ‖ 17 ⟨si⟩ *Bu* ‖ iniquum **Aa** ‖ 19 fortuna **B** ‖ 20 miser **A** ‖ miserta **Ba P** ‖ 22 N **A** ‖ qđ **A**, quid **B** ‖ 24 et acc. sed **B** ‖ 25 puter **B** ‖ 26 hoc **B** ‖ 27 abdicant **B** ‖ 28 ipse **AB**, *corr.* *Gr* ‖ 29 iudicet sed cur v. **B**

te servaverat: meruit exulare. sed puta iniuste abdicasse: pater est. non respicimus in eiusmodi fortuna, quid meruerit. denique quid faciet mulier, cum ad ianuam venerit? et quantulum est, quod praestat?

Quo nunc se misera conferet? cum patre nimirum mendicandum habet. facile tamen maritum inveniet: tantum ne inpune laesa sit, solatium petit.

CCCLXIX.

Armis sepulcri victor.

Sfpulcri violati sit actio. Quidam arma de sepulcro viri fortis, suis consumptis, sustulit; victor reposuit. reus est violati sepulcri.

DECLAMATIO.

Potui infitiari, quod obicitur. detracta arma dicis? nego. mentior? eamus in rem praesentem. adnumerare volo: si quidquam defuerit, damnari volo. sed non corrumpam gloriam meam, ut dissimulem, propter quod vir fortis honoratus sum. sed quid faciam? non licet mihi ista narrare. *ob*stat livor: et id, quo salvus est, odit. „sepulcrum, inquit, violasti."

Non utcumque attingitur sepulcrum, violatur. alioqui nec in*ferre* mortuos licet, nec conlapsa reficere, nec ornare. aut si utcumque attingitur, violatur, bis e[r]go peccavi, et cum sustuli et cum reposui. sed non ita est. et mens absolv*e*tur. sic Romani gloriose spoliarunt Iovem; sic Saguntini

6 se *om.* **B** ‖ ϛ *in marg.* **A** ‖ 7 moriturum **P** ‖ 8 ne ne **B** ‖ 12 viro forti **B** ‖ 18—19 ut non diss. **B** ‖ 19 viri **B** ‖ 20 instat **AB**, *corr. Ro* ‖ 24 inter **AB**, *corr. Pi* ‖ lic⟨er⟩et *edd.* ‖ 25 sicunque **B** ‖ 26 e[r]go *Fr* ‖ 27 sed *om.* **B** ‖ meus **B** ‖ absolvitur **AB**, *corr. Ro* ‖ 28 q **A** ‖ spoliaverunt **B**

fecerunt parricidium. si ergo mens in factis spectatur, meam inspicite.

Quare violo? inimici sepulcrum est? immo etiam commilitonis, amici: credibile enim est simil*i*s propositi[s] a*nim*os fuisse. deinde, ut etiam vivo nocere voluerim, mortuo tamen parcendum est. deinde, quo tempore? bello, inter pericula odiis vacua. sed quid sustuli? aurum, credo, aut defossam pecuniam? „arma". ista virtutis instrumenta, non sceleris sunt pretia, quibus praemia merui. nisi ista sustulissem, non accusasses: non haberes leges. sustuli, confiteor: sed publicae salutis causa. miraris? ipsorum sepulcrorum ruina, si possem, hostem repellerem: tecta in- subeuntes et sacra, quin etiam templorum fastigia desperantium tela sunt. certum est, omnia licere pro patria.

Denique vos interrogo, quid faciam? magna pars exercitus in me cessat. armati sunt interim etiam inertes, etiam mortui: solus nudus steti. quamquam qu*i*d quaero? habeo sententias vestras: honorastis, et sciebatis, his me armis vicisse; nec sane aliud dedissetis consilium, quam locus et tempus. visus est mihi emergere tumulo vir fortis.

3 quia re **Aa** ‖ volo **P** ‖ 3—4 sepulcrum aestimo etiam **B** ‖ 4 enim] eũ **P** ‖ 4—5 similes propositis **AB**, similis propositi **P** ‖ 5 amicos **AB**, in amicos **P**, *corr. Ro* ‖ 4—5 *fortasse* amici. credibile enim est 'similes propositis amicos fuisse. deinde *etc.* ‖ 8 defossa **A** ‖ 11 accusassem **B**, accusares (?) *Ro* ‖ 13 postem **Aa** ‖ 14 repellere **B** ‖ 19 inermes **B** ‖ steti *om.* **B** ‖ 20 quod **AB**, *corr. Ro;* quamquam, quod quaero, habeo: sententiis vestris honorastis *etc. edd.* ‖ 21 me his **B** ‖ 23 ⟨e⟩ tumulo *Aer* ‖ vir fortis †...† *Ro*

CCCLXX.

Rapta competitrix divitis filiae.

INSCRIPTI MALEFICII SIT ACTIO. QUI INGENUAM STUPRAVERIT, DET DECEM MILIA. Pauperis et divitis filiae petebant sacerdotium. rumor erat, pauperis filiam futuram sacerdotem. eam parasitus sub diem comitiorum rapuit. dives offert pro eo decem milia. inscripti maleficii reus est.

DECLAMATIO.

„Non est, inquit, inscriptum, quia cert*a* lege comprehensum est.“ Hoc diceret raptor, si cum illo agerem. sed aliter mecum tibi consistendum est. rapere enim usitatum est: subicere raptorem novum. numquam hoc timuere maiores.

CCCLXXI.

Viri fortis pater, reus proditionis.

ABDICARE LICEAT. VIR FORTIS OPTET QUOD VOLET. Qui proditionis patrem reum habebat, fortiter pugnavit. rogante patre, ut optaret abolitionem suam, non optavit, sed in iudicio reo adfuit. absolutus pater abdicat filium.

DECLAMATIO.

Quid peccavi, cur abdicer? num adversum patriam iners sum? luxuriae deditus, bella fugio? an adversus patrem impius? reor. in qua parte

6 earm **A** ‖ 7 ministeriorum **B**, mysteriorum **P** ‖ 8 x̄it milia **Aa** ‖ inscrip̃ **A** ‖ 11 scriptum **AaB** ‖ certe **AB**, *corr. Aer* ‖ 12 dicerem **B** ‖ 13 consisto **A** ‖ 15 unquam **P** ‖ 21 reus **B** ‖ 24 adversus **P** ‖ 26 ⟨id certe non ve⟩reor *Aer, cfs. Inst. or. VIII, 3, 26; sed cf. II, 16, 9*

filii cessat officium? „Non optasti, inquit, quod volui.“

Iam excedis legem tuam: pater filio debes imperare, forti non potes. potes peregrinationem, potes militiam: sed non sententiam iudici[i], non decretum magistratus, non praemium forti. quid enim lex ait? »fortis optet«. me nominat, et aequum est hoc mihi contingere: pugnavi. cum quo mihi res est? cum patre: non est contumaciter agendum.

Ego vero etiam viri fortis optionem remitto, si aequum petis. quid petisti? ut abolitionem optarem. memento non omnia, pater, nos posse petere: praemium accipimus, non regnum. nescis quantum sit abolitionem petere: accusatori silentium indicere, reum eximere, leges tollere. nec pro te tenuissem et praemium perdidissem. sed cuius abolitionem? „meam,“ inquit. animadvertitis quodammodo parricidii reum. agam potius causam. Hoc praemium primum turpe est; deinde supervacuum. turpe: damna*b*eris tuo iudicio in perpetuum. quanto gravius est a se damnari! tamen alii possunt dicere, »gratia victi sumus«. deinde supervacuum: innocens eras. „at enim dubia est iudicii fortuna.“ sed nobis non timenda. diluendum iudicium est: ⟨in⟩ invidia tantum criminis fiducia erat et in timore tuo. itaque apparuerunt iudicibus una omnia et profuit tibi, quod abolitionem non optavi: apparuit certa innocentiae fiducia.

Ergo advocatum tuum abdicas, participem la-

3—4 impetrare **B** ‖ 5 sententias **B** ‖ 5—6 iudicii non decretum magistratus **AB**, *corr. edd.* ‖ 7 optes **P** ‖ 11 vero *om.* **B** ‖ 12 obolitionem **A** ‖ 15 absolutionem **P** ‖ accusatoris **B** ‖ 16 reges **Aa** ‖ 17 tenuisset **Ab** ‖ 21 damnaveris **AB**, *corr. Aer, fortasse* * damnareris ‖ 26 ⟨in⟩ *Gr* ‖ 29 innocentia fiduciae **P**

boris? de me facile est: inveniam patrem; sed tibi timeo: soles enim periclitari.

CCCLXXII.

Pulsator educatoris expositus.

QUI PATREM PULSAVERIT, MANUS EI INCIDANTUR. TALIONIS SIT ACTIO. Quidam expositum sustulit, pro filio educavit. pulsatus ab eo, tamquam pater manus incidit. agnitus est adulescens. advocato naturali patre cum educatore agit talionis.

DECLAMATIO.

Sceleratissimus omnium, iudices, iuvenis, ingratus, vel quia lucem beneficio meo accepit vel quia [in] patrem: bis parricida est, semel domi, iterum in foro. quam merito cruentas perdiderit manus, si quis adhuc dubitabit, aspiciat: iterum me in conspectu vestro pulsat; etiam truncus ac debilis, sola rabie integer, in miserum senem incurrit. quid? si haberet manus? ac ne quis illum coërcitum poena putet, etiam audacior factus est. debilitatem meam concupiscit et ei praecipue corporis parti irascitur, per quam vivit. fateor, iudices, fateor praecidendas fuisse has manus, sed cum istum tollerent. nec erubesco (quod ab isto minimum est)

4 pulsatorem **A B** ‖ ducatoris **A** ‖ 5 incidatur **B** ‖ 6 thalionis *hic et postea* **B** ‖ 8 p͞r **A**, patri **B** ‖ 9 naturari **A** ‖ 14 * [in], *cf. 417, 25 sq.* ‖ domi *om.* **Aa** ‖ ĩtr **A** ‖ 16 aspiciaet **A** ‖ 12—16 sceleratissimus . . iuvenis, ingratus vel quia . . . accepit vel quia in patrem bis parricida est, s. d. i. i. foro, quam merito. perdiderit . . . . aspiciat. *una comprehensione omni a complexus Ro* ‖ 19 ℵ **A** ‖ 23 procidendas **A** ‖ secum dum istum **Aa** ‖ tolerent **B**, colerent **P**

male audire et crudelitatis quoque reus fieri. sane crudelem me vocet: dum se ostendat. non timeo, ne istud in me crimen credibile sit, cum misericordiae meae adversarius ipse monumentum sit. nam quod pater parricidae adest, non miror: debilem non timet; aliquan*to* crudelior, cum exposuit.

Neque enim dubito, quibusdam illum somniis et prodigiis commotum, quia videlicet istum parricid*io* defungi utique in patrem fatale erat, ut se metu liberaret, proiecisse. ille ergo crudelis, iudices, quem solus iste carnificem vocat, accessi miti vultu; miseritus sum; ad summam: alienus sustuli, quem proiecerat pater; nec ⟨hoc⟩ contentus, filii loco habui. quid hac indulgentia [quid] profecerim quaeritis? —: effeci, ne deesset, qui pulsaret senem: ille, quem praesidio sustuleram, ille, quem vindicem etiam adversus alienos speraveram, tam aperte pulsaverat, ut ne infitiari quidem posset. stultus eadem indulgentia etiamnum perseverabam et quaerentibus amicis, a quo essem pulsatus, mentiebar. »quid tu, inquiunt, expectas, donec occidat«? rapuerunt me in forum: ostenderunt verberati oris notas. iste fassus est; iudex damnavit; carnifex manus abstulit: nihil in illo iudicio meum, nisi fletus, fuit. dum iactatur tota civitate parricidium, invenit impietas orginem suam: en, ut videtis, iterum pulsat. „Talionem, inquit, peto."

Quid agis? crudelitatis arguis? quem saltem pulsavi? misereri soleo etiam alienorum. ego te, cum

1 crudelitatem **A** ‖ 6 aliquando **AB**, *corr. Gr* ‖ 8—9 parricidam **AB**, *corr. Gr* ‖ 9 defugi **Ab** ‖ ꝗ **A** ‖ 10 ille e[r]go *Bu* ‖ 12 mis̄ **A** ‖ misertus **B** ‖ sue **B—P** ‖ alienum *Aer* ‖ 13 ⟨hoc⟩ *Ro* ‖ 14 [quid] *Fr* ‖ 14—15 quid? hac indulgentia qu. pr. qu.? *Ro* ‖ 16 ille qui praes. **B** ‖ 20 a *om.* **AB—P** ‖ 21—22 rapuerat **B** ‖ 22—23 verberationis notas **B** ‖ 25 pletus **Aa** ‖ 28 ais **P**

meus esses, debilitavi: num per vinum? num per furorem? num iratus? talio iniuriae ultio est. in hoc scripta est lex, ne quis inpune petulans sit. hoc ergo dicis, me iniuria abstulisse? lege incidi; nec ego, sed carnifex. quidquid lege factum est, vindicari lege non solet. et qua lege? »qui patrem pulsaverit«. „Sed tu, inquit, pater non fuisti.“ Puta: iudicia tamen iudiciis rescindi non possunt.

SERMO.

Hic de sanctitate iudiciorum.

DECLAMATIO.

Sera post damnationem innocentiae defensio est. istud, quod nunc dixisti, ante dixisses. sed non potuisti dicere; pater tuus eram, iure praesentis condicionis. abdicare itaque potui; occidere potui: omnem potestatem, tamquam in filium, exercere. miraris? nec ille potuit contradicere, qui pater erat. „non eras, inquit, naturalis.“ tanto igitur plus merueram: alienum sustuleram, cum essent, qui suos proicerent. sed ut non fuerim, tu tamen putasti patrem. lex autem mentem punit. ut scias verum esse hoc: impetravi. „sed tu, inquit, sciebas non esse filium tuum.“ poteram quidem *dic*ere: sed meritis pater eram; sed tu tamquam patrem cecideras. sed testor, nolui: expositum quoque collegeram: indignati sunt amici; ipse fassus es.

Quid nunc facies? praecides manus, quae te sustulerunt?

3 sint **B**—**P** ‖ 5 nec ego *om.* **B** ‖ 13 ℵ **A** ‖ 14 quod nunc dicis *Ro* ‖ 16 occidere potui *om.* **B** ‖ 17 filio **B** ‖ 18—19 qui pater ⟨nondum⟩ erat *auct. incert. ap. Aer* ‖ 21 proiecerent **Aa** ‖ 24 scire **AB**, *corr. Ro*

CCCLXXIII.

Ornamentis redemptus.

Abdicare liceat. sepulcri violati sit actio. Amissa uxore et defossis in sepulcro eius ornamentis superduxit filio novercam. captus a piratis pater de redemptione scripsit. morante filio, uxor ex sepulcro prioris uxoris eruit ornamenta et misit. ob hoc a privigno sepulcri violati accusata et damnata est. pater redit et abdicat filium.

DECLAMATIO.

Ante quam parricidium inertiam obicio: non es peregrinatus, etiam me peregrinante. coactus sum tuas vices sustinere. sed dices, non totam domum in periculum committi debuisse. remansisti, ut redimeres? redime patrem captum! deseruisti: maximum crimen, immo parricidium. quantum in te fuit, occisus sum, et gravissimis quidem tormentis. neque est, quod paupertatem excuses: impietas fuit. moraris: et quid facis? ut sciam otiosum, accusas. hoc vacat? et quam accusas? uxorem meam.

„Sepulcrum, inquit, violaverat." Quid ad te? mea iniuria est; ego vindicabo. sed ne ego quidem debeo: recte violavit. „ut scias, inquit, peccasse: damnata est." miraris, absente viro? ego te, uxor, damnavi, optima feminarum: sed vindicabo.

1 CCCLXXII **AP** ‖ 2 redemstus **A** ‖ 4 defossis **A** ‖ 6 orante **A**, moranti **B** ‖ 7 et **B**, e **P** ‖ 9 acc. etiam nata est **B** ‖ 12 paricidium **A** ‖ 15 rem auxisti **B** ‖ 16 ut redimeres patrem captum. *edd.; item cum signo interrogationis Ro* ‖ 19 accuses **Ba** ‖ 20 occisum **B**

CCCLXXIV.

Abdicatus heres ob tyrannicidium.

ABDICATUS DE PATERNIS BONIS NIHIL HABEAT. Quidam hortatus est in tyrannicidium filium. nolentem abdicavit. moriens scripsit heredem, qui tyrannum occidisset. abdicatus occidit: petit bona.

DECLAMATIO.

»Abdicatus, inquit, ne quid de bonis patris capiat.« paterna haec esse bona constat; abdicatum te esse aeque patet: quae ultra quaestio est?

„Heredem, inquit, scripsit tyrannicidam; ego autem tyrannum occidi.“ Nihil refert, an aliquod ius postea adquisieris: filii perdidisti. lex enim, quae abdicatis paterna bona negat, per omnia illos amovet. supervacuum namque erat, abdicatum submovere, qui alioqui perdiderat paternam domum. igitur lex i[s]ta scripta est, ne qua lege reverti in domum posset. ⟨»ne quid, inquit, ex bonis capiat«⟩ licet ergo sis tyrannicida, non prodest tibi. nec ulla lex reducit, quem aliqua exclusit, et semper, iudices, potentior lex est, quae vetat, quam quae permittit. [ne quid, inquit, ex bonis capiat.] hoc etiam in magistratuum potestate servatur: et plus potest [inquit] unus qui vetat, quam omnes qui iubent. in permittente enim libera potestas, in vetante poena est. Deinde haec lex publica est, ad omnes pertinet: testamentum privatum est. po-

9 quid et de **B** ‖ 15 fili **B** ‖ 17 admonet **B** ‖ 19 i[s]ta *Sch* ‖ 20 ⟨»ne q., i., e. b. capiat«⟩ *Sch* ‖ 22 N **A** ‖ excludit **B** ‖ 24 [ne q. i. e. b. capiat] *Sch* ‖ 26 [inquit] *Ro;* p. in his unus *Obr* ‖ 27 intmittente **A**

tentius est, quod in albo lego, quam quod in testamento.

„Sed pater, inquit, voluit me esse heredem, et ideo tyrannicidam scripsit, quia sciebat me facturum tyrannicidium.“ Falleris: te namque minime voluit. nam si voluisset, scripsisset »filius meus, si fecerit tyrannicidium, heres mihi sit.« nunc autem apparet, dolentem iratumque scripsisse et adoptare in locum filii tyrannicidam voluisse, quia in virtutem tyrannicidae filium excitare non poterat. iratum tibi dico fuisse: abdicavit. numquam leviter excandescunt patres. et qua causa? quod tyrannum non occideras. vides, quemadmodum inertiam execratus sit, ne iudiciis quidem malis excitatam. tantum abdicavit? immo: non reduxit. passus est exulare; ne moriens quidem miseritus est: etiam testamento exheredavit, etiam alios adoptavit.

SERMO.

Ultimae partes aequitatis.

DECLAMATIO.

„Tamen, inquit, tyrannum occidi.“ Puta te meruisse: habes praemium a re publica. illud virtutis praemium debet esse, hoc inertiae supplicium. sed quando occidisti? testamentum te excitavit.

SERMO.

In ultimo tuenda mortuorum iudicia: commendabimus iudicibus testamenta. nullam autem ma-

1 lege **B** || quod test. *omissso* in **B** || 11 t. timido fu. **Ab** *et edd.* || 14 iudicii **B**, publicis *Gr; sed cf. in indice vocem iudicii* || 16 miseritus] interfectus **B** || 17 exere **A** || 19 partis **AB** || 24 te *om.* **B** || 26 commendavimus **AB** || 27 nullum **B**

iorem illi fieri posse iniuriam, quam si hunc heredem habuerit.

CCCLXXV.

Fortis, filius proditionis rei, frater desertoris.

Proditionis reo patre alter ex filiis deseruit, alter fortissime pugnavit. rogavit pater, ut abolitionem suam optaret. ille fratris inpunitatem optavit et in iudicio adfuit patri. pater absolutus abdicat. ille C. D.

DECLAMATIO.

Fateor, non possum lusus arguere, qui donari aetati possunt. non est luxuriosus, <sed superbus,> sed contumax: haec minus ferenda sunt vitia. dicas licet <te> fortissimum: quid mihi prodest, si magis patrem contemnis? „Mea, inquit, lex est.“ Quidquam tibi me vivo tuum est? ego te in aciem misi; mea est virtus, mea lex, mea optio. non iniquam rem postularem, si dicerem »amicum reum vindica«: quid? si patrem. etiam innocentem urget conspiratio. „Sed turpis est, inquit, abolitio.“ Quid ad te? ego meae condicionis arbiter sum. „Sed, inquit, supervacua erat: innocens eras.“ Quid autem? ego quia nocens eram, petieram? verebar fortunam iudiciorum et exempla. „Sed fratris, inquit, salutem optavi.“ Iam ergo noli dicere, »supervacua abolitio fuit.« alium enim mihi praetulisti: et innocenti nocentem; reo damnatum, qui certo perire debebat. si misereris tuorum, eos saltem adiuva, de quibus iudex etiamnum dubitat. „Quid ergo? inquit. peris-

5 ex **A** ‖ 12 <sed superbus> *Ro* ‖ 13 sunt *om.* **B** ‖ 14 <te> *Aer* ‖ 22 eras *om.* **B** ‖ autem] ad te *Aer* ‖ 23 innocens **B** ‖ 29 etiam non dubitavit **B**

set?“ si me interrogas: occupatus sum, non audio; si patriam: desertor est. quaedam, iudices, comparatio minuit. per se crudele fuit, perire fratrem: sed comparatum mihi, tolerabile. quid ergo? ego perissem? „fratrem, inquit, servavi.“ itaque nunc frater te abdicat: ille beneficii gratiam debet, ego peccati poenam. sed quid? si non pietat*e* serv*a*sti, sed ut me occideres? quantum in te fuit, damnatus sum. „Adfui“, inquit. Alioqui abdicareris tantum?

CCCLXXVI.

Expositus iuratus ob nuptias educatoris filiae ⟨abdicandus⟩.

Quidem moriens adulescenti, quem pro filio educaverat, indicaturum se veros parentes pollicitus est, si iurasset se filiam, quam relinquebat, ducturum uxorem. iuravit adulescens. ille d*ecess*it. post mortem educatoris a naturali patre receptus, qui*a* non vult orbam divitem ducere uxorem, abdicatur.

DECLAMATIO.

Abdica*s* tam cito? si non eram idoneus, non eram recipiendus. tam exiguo tempore quid peccare potui? etiamsi quid peccavi, ignosce: nondum

4 ego *om.* **P** ‖ 5—6 nunc fratrem abdicat **B** ‖ 7 peccavi **B** ‖ pietati servisti **AB**, *corr.* *Sch* ‖ 8 occideris **AB** ‖ 9 tm̃ **B**, tamen **P** ‖ 12 *⟨abdicandus⟩ ‖ 16—17 dixit **AB**, *corr.* *Aer* ‖ 18 q̄ n̄ **A**, q̲ an̄ **B**, qui ante **P**, *corr.* *Aer* ‖ 16—19 iuravit adulescens. ille decessit. post mortem educatoris a naturali patre receptus, quia non vult orbam divitem ducere uxorem *om.* **Aa** ‖ 21 *abdicat **AB**

novi mores tuos. novitiis etiam servulis ignoscitur. sed quid obicis? „Uxorem, inquit, non ducis, quam volo.“ Quid tum? nescis nostri arbitrii esse matrimonia? adfectus nostri *v*obis non serviunt: non potes efficere imperio, ut vel amem, quem velis, vel oderim. matrimonium vero tum perpetuum est, si mutua voluntate iungitur. cum ergo quaeratur mihi uxor, socia tori, vitae consors, in omne saeculum mihi eligenda est. alioqui quid proficis invitum cogendo? repudiabo. „At enim, inquit, lege cogeris orbam ducere.“ Quid? tu illius patronus es? sine me illi respondere. si potest, lege illa cogat. interim noli mihi patriam maiestatem opponere. sed nimirum non potest cogere, et ideo non cogit: alioqui forsitan illi responderem, [non] habere orbas privilegium: sed vacuis ind*i*cere nuptias, non occupatis. „Quid ergo, inquit, orbam non ducis?“

Gaudeo, pater, quod misereri fortunae potes: et haec orba est, et haec patrem perdidit. fortuna similis, indulgentia propior est. in eadem domo educati sumus: novi mores, probo verecundiam, probo genus. quid? si mihi a patre commendata est? quid? si rogatus sum? quid? si etiam iuravi? vis me fidem non praestare? et cui? qui me sustulit, qui patrem egit, qui te mihi patrem dedit, qu*i* m*e* *i*d mod*o* rogavit. non est quod dicas, »ego cogo«: aeque tamen peiero. et quales futurae nuptiae, quae periurio iunguntur?

1 novicis **A** ‖ 3 *fort.* * quid tu nescis, nostri *etc.* ‖ 4 N **A** ‖ nobis **AB**, *corr. Aer* ‖ 5 amet **A** ‖ quam *Gr* ‖ 7 N **A** | igitur **Aa** ‖ 8 scl̃m **A** ‖ 9 cogendum **B** ‖ 13 patria **A** ‖ 15 [non] *Gr* ‖ 16 inducere **AB**, *corr. Aer*, indici *Sch* ‖ 25 egit **A** ‖ 26 quemadmodum **AB**, *corr. Ro* ‖ 27 cogo eg aeque **Ba** ‖ periero **AaB** ‖ 28 per viro **B**

SERMO.

Ultima comparatio puellarum: illam esse divitem; facile inventuram maritum: hanc in totum destitutam et nunc vere orbam, si eam hic quoque deser*uer*it. referendam esse gratiam expositos colligentibus.

CCCLXXVII.

Vocatus a patre in militiam, venenum terens.

Parricidii sit actio. Pater filium in militiam vocavit. ille ornatus donis ad patrem rediit. adhibitis amicis petiit a patre, ne se amplius mitteret; non impetravit. iterum fortissime pugnavit; rediit. terens venenum a patre deprehensus est. interrogatus dixit se mori velle. parricidii reus est patri.

DECLAMATIO.

Parricidii reus sum.

Quaedam crimina ipsa magnitudine fidem non impetrant: parricidium aliquando legem non habuit, nec inmerito. quis enim se facile vinclis naturae exolvat? vos estis, qui nascentes excipitis. itaque ad tantum nefas magna oportet serie parricida veniat et per hominum deorumque contemptum ad ultimum nefas conscendat. quid hoc est, iudices? maximum omnium reo crimen obicitur et solum: non circumscriptus amicus; cessant etiam familiaria

1 Declamatio **AB**, *om.* **P**; *corr. Aer* ‖ 4 vero **B** ‖ 5 desierit **A**, deserit **B**, *corr. Ro,* deserat *edd.* ‖ 8 l o c a t u s **A** | Locatus **AB**, *corr. Aer* ‖ 11 petit **AbB** ‖ ad patre **A** ‖ 15 pater **B** ‖ 19 aliquando *om.* **P** ‖ 19—20 habuit et nec **Ba—P** ‖ 20 se *om.* **A** ‖ 24 iudicium **B** ‖ 25 et *om.* **B** ‖ 26 maamicus **A**

adulescentiae crimina, et ne in scortis quidem reus male audio. plus fortasse quam putatis, iudices, pollicebor: non quemlibet ex illis subselliis, sed accusatorem ipsum laudatorem dabo: numquam abdicavit. quidni non? abdicaret, cuius non solum innocentiam, sed etiam virtutem cognoverat? Facinus indignum! inter speciosa militiae opera inpietatis privatae reus sum, sponsor salutis publicae. non sunt eiusdem pectoris vitia et virtutes. etiam pro alienis patribus dimicare soleo.

Sed forsitan non solum puram, sed etiam speciosam innocentiam gravet in parricidium causa: numquid abdicaveras et exuere naturalem indulgentiam prior docueras? an etiam [in] hereditatis cupiditate volebam te occidere? scilicet immensis luxuriae oneratus damnis. an infeliciter te iubente pugnaveram et inertiae poenam verebar? „Immo, inquit, invitus militabas.“ sic fit ergo, ut quisquis hostem timet, patrem occidat? ergo iners sum?—: atqui parricida non solum audax debet esse, sed etiam temerarius. invitus? —: quid ergo? rogare non possum, ad preces decurrere, non ad venena? iterum adlegare amicos non possum? denique ⟨si⟩ perseveras, mori non possum? finge enim, qualem te velis esse. crudelem? et hunc iudex vindicabit, et propter hunc occidet filium? sed melius ego de te iudico. puto te omnia indulgenter imperare filio. avida est gloriae paterna pietas: nostra tirocinia timidiora sunt. numquid offenderis, si te laudo? sed ne tali quidem patri parco?

9 et *om.* **B** ‖ et tam **B** ‖ 12 urgeat *Obr* ‖ 14 [in] *Aer* ‖ 19 timent **Ba**, timens **Bb P** ‖ 20 non sum audax **B** ‖ 21 invitus ⟨militabam⟩? *Aer* ‖ 22 advena **B** ‖ 23 ⟨si⟩ *Aer* ‖ 25 iudes **B—P** ‖ 26 preter **B** ‖ occidit **AB**, *corr. edd.* ‖ 28 tyrannicidia **B** ‖ 29 nunc quid **P** ‖ 29—30 sed natali **Aa**

Quemadmodum occidere volo? conducam percussorem? insidiabor peregrinanti? nihil horum est: meas manus inquino et sic paro venenum, ut deprehendar. secreta sunt parricidarum scelera. „Cur ergo, inquit, venenum habuisti?“ O miseram liberandae adulescentiae meae sortem et malis quoque ipsis tristiora remedia! excusandum est, quod ne diluerem, mori volueram: et ultimae cogitationes revocantur ad iudicem. paulo minus quam post fata arcessor reus. sed ne fallam te, pater, respondebo verbis fortunae meae, respondebo quod soleo, id est, non alius reus, quam filius: mori volo. O quanto facilius tibi mortis causas, quam parricidii reddam! immo passim obiectas et publicatas tantum non transibo. mori volui. quaeris quare? quia natus sum ad miserias hominum, incendia, naufragia, bella. felices, qui suo arbitrio moriuntur. »Scipio, inquit, bene habet« (puto quia ultra pugnaturus non erat) Cato: num et ille peccavit? idem feci, quod Cato. ad quietem hoc iter est et dulcis quaedam ad securitatem via. quare mori voluerim quaeris? en! quia viv*o*, reus sum. quare mori volui? vides enim, ex voto adulescentiam egeram: nihil umquam me offendit, quamquam interim et secunda ad u<er>sum me[um] faciunt; quidquid rogavi te, pater, etiam solus exoravi. pace maiestatis tuae dictum sit: non omnes tam fortes sumus, non omnes bella sustinere possumus. sed non quisquis occidere hostem non potest, continuo

1 quemadmodum et occ. **B** ‖ 7 strictiora **B** ‖ 10 arcersor **AB**, arcessor **P** ‖ 12 reus *om.* **B** ‖ 13 facillius **A** ‖ 14 subiectas **B** ‖ 15 tamen **P** ‖ 19 pugnaturus ultra **B** ‖ num *om.* **P** ‖ 22 vivam **AB**, *corr. Gr* ‖ ne, quia vivam, r. sim *Sch* ‖ 23 iudex **P** ‖ 24 egram **B**, aegram **P** ‖ nihilum quam **B** ‖ 25 secundum **B** ‖ ad usum meum **AB**, *corr. Sch* ‖ 26 rogavit et pater **AB** ‖ 27 tamen **B**

patrem potest. Varia sunt ingenia: † alii otio delectantur, ego tecum volebam militare. † en parricidam! sub iudicio tuo vivere volo: in hoc etiam ambitiosus apud te, pater, amicos adhibui. sed postquam iussus sum, »obsequendum est, inquam, patri: eamus in bellum. quid habeo, quod pro me timeam, si de filio pater securus est?« vidi alios sterni, alios fugari, universos exercitus caedi. dedi me periculo; subieci, tamquam vilis mihi, fortunae: et ideo, puto, miser vici. tum vero in aestimatione periculorum ac vulnerum, »quid? hic, inquam, nemo vincere potest, nisi mori voluerit?« redii in domum patris: nulla erat missio, ne post victoriam quidem. »si necesse est, moriamur, inquam, sed domi: ibi certe pater sepeliet.« inter haec tamen paternam clementiam sperans »videat, inquam, pater, deprehendat: qui roganti non credidit, morienti credat.« ipse me cum veneno obtuli, ut essem miserabilis. sed, ut video, crudeliorem feci patrem; et nunc intellego: filium perire voluisti, cum in aciem misisti.

Si perseveras, venenum redde: liceat meis instrumentis mori. sed miserere heredis, miserere viri fortis: iudicio impetrem, quod per amicos exorare non potui.

2 volebam laborare *Gr*, alii alio delectantur: ego tec. volebam ⟨vivere, nolebam⟩ militare *Ro; ipse tentaveram* * ⟨alii negotio⟩ alii otio del.: ego tecum nolebam militare ‖ 3 dicio **A** ‖ 8 exercitos **A** ‖ 9 me me **B** ‖ 10 tam vero tam vero **B**, tam vero **P** ‖ 13 redi **P** ‖ 17 deprendat **A** ‖ 20 et non int. **P** *et* *Pi* ‖ 19—23 ut essem miras venenum *etc.* **Aa**, serabilis *in contextu verborum adiectum ab* **Ab**, *reliqua in margine inferiore suppleta, sed eadem postea cultro erasa, ut vix passim singulae litterae possint discerni* ‖ 24 vir **A** ‖ 24—25 e x o r a r e **A** ‖ per amicos impetrare potui **B**

SERMO.

Hoc est difficillimum in hac controversia, quod in eadem condicione et parricidii et mortis est militiae metus: quem si infitiamur, non habuimus, cur ipsi vellemus mori; si fatemur, habuimus, cur patrem vellemus occidere. medio igitur temperamento opus est.

CCCLXXVIII.

Auctor pacis abdicandus.

Victa duobus proeliis civitate, tertia instructa acie pollicitus pacem adulescens, si permitteretur sibi cum duce hostium loqui, post discessum eorum quia non indicat patri, abdicatur.

DECLAMATIO.

Non esse privilegium parentibus datum † mentior.† datam esse video liberis respondendi potestatem, et de abdicatione iudicem cognoscere. dico igitur certa esse, quae imperent patres: navigationem, militiam; quaedam excipi: senatoris, magistratus, iudicis sententiam: et liberos esse, quia cives. hanc vero novam legem, silentium crimen esse. cum abdicetur procacitatis petulantia, sub hoc patre tacere non licet. finge te quaerere, quid amico deliberanti suaserim: extorquebis? quare iudex reum damnaverim? quam rationem senator in sententia secutus sim? isto modo levissimis quoque causis expellemur, et utcumque delicatis visum

4 infatiamur **Aa** ‖ 5 ipse **A** ‖ 6 patrem *om.* **P** ‖ 8 CCCLXXVII **B—P** ‖ 11 permitteret **B** ‖ 12 discessus **Aa** ‖ 16 infitior. *Obr* ‖ datum **B** ‖ 18 imperant **P** ‖ 24 et torquebas **B** ‖ 26 sum **B**

fuerit, testamenta perdemus. abdicas. amavi? potavi? et fortasse ista donasti. tanti supplicii quod crimen est?

„Non indicas, inquit, quid locutus sis.“ Finge nolle: licet. magistratus non exigit, patria non exigit; si proditorem putas, accusa. sunt quaedam secreta, iudices, et animi parentum imperiis vacant.

CCCLXXIX.

Dives a parasito sacrilego reus caedis.

Pauper et dives inimici. dives pauperem quodam tempore cum uxore occisum ⟨sub⟩ adulterii crimine in publicum abiecit. postea dimissus ab eo parasitus, in sacrilegio deprehensus, e lege tortus inter alia dixit, a divite pauperem illum inimicum iniuria occisum. dives caedis reus est.

DECLAMATIO.

Reo caedis quid obicitur? petulantia, improbitas, circumscriptio? ista ne pauper quidem obiecit: nec potuit latere ante acta vita sub eiusmodi inimico, quem usque eo vehementem dicitis, ut mea manu esset iugulandus.

Sed inimicum occidi? quem? pauperem, qui nihil in curia, nihil in contione poterat. inimici sunt ex pari. sed puta inimicum fuisse: statim ad caedem confugiendum est? verborum contentiones armis finiuntur? etiam hostibus parcitur. Caesar Catoni voluit ignoscere. Deinde mea manu occido? tam efferati animi sum? non venenum est, non

4 quidquid **A** ‖ 11 ⟨sub⟩ *Bu* ‖ 19 quide **A** ‖ 22 iugulandum **B** ‖ 24 contentione **B** ‖ 26 est *om.* **B** ‖ 28 dēde meạ̄ **A** ‖ 29 afferenti **A**, efferaci **P**

percussor, — et dives sum. Deinde cum uxore? ne illi quidem parco? Deinde quemadmodum? rapio de publico? non clamat? non Quiritium fidem invocat? et tanti facinoris parasitum conscium advoco, et eundem postea eicio? non timeo indicem?

„Quemadmodum ergo, inquit, uxorem corrupit?" Alieni facti rationem a me exigis. qui scio, an hoc genere vindicare se voluerit, qui aliter non poterat? „pauper, inquit, fuit." quasi tantum pretiis mulieres corrumpantur, praesertim divites: immo inlecebris et blanditiis magis capiuntur. utique, si quis domesticorum adiuvit, per parasitum factum: et ideo eiectus, ideo a nullo receptus, quod eum laesisset, a quo liberalissime exceptus est.

„At enim dixit parasitus." Primum unus testis est; deinde parasitus. „Tortus dixit." Eo minus credo: mentiuntur plerumque torti. deinde hic habuit mentiendi causam, quod expulsus est, quod sacrilegium propter inopiam admisit. adstiti praesens: inde ille exarsit validius et fefellit. hinc reus factus sum.

CCCLXXX.

Crux scripta servo non danti venenum.

De iniusto supplicio tribunos appellare liceat. aeger a servo, cui libertatem scripserat, venenum peti<i>t. nolenti dare crucem scripsit. heredes volunt supplicium sumere. servus appellat tribunos.

DECLAMATIO.

„Testamento, inquit, cautum est." Ideo tribuni

6 corripit **Aa** ‖ 10 p̄sentim **A** ‖ 23 tribuno appellari **B** ‖ licet **Ba** ‖ 25 * peti<i>t

cognoscunt non utrum scriptum, sed quare scriptum sit. crux scripta est: quare? quid commisit? ante actam vitam scrutemur: video illi prius libertatem fuisse scriptam. quid igitur tam subito peccavit? numquid venenum dare domino voluit, quo citius libertate frueretur? in contrarium incidi⟨t⟩. non periclitaretur, si dedisset. „petenti, inquit, domino non dedit."

SERMO.

Quaestio, an omnibus imperiis parendum? an aegr*i*? an huic imperio? hic, primum non debuisse; deinde non potuisse parere. Ultima supplicii figuratio, sub eiusmodi titulo.

CCCLXXXI.

Noverca torta filiam consciam dicens.

Venefica torqueatur, donec conscios indicet. Quidam filio superduxit novercam et ex illa aliam filiam suscepit. amisso filio ambiguis signis uxorem ream fecit. confessa illa in tormentis communem filiam consciam dixit. adest filiae pater.

DECLAMATIO.

Ut sciatis, iudices, nocentes tantum a me veneficii reas fieri et hanc non immerito praeteritam: proferte a sinu nutricis ream. non peccant hi anni, ne in novercis quidem. parvulae serpentes non nocent; ferae etiam mansuescunt. persona virgo

1 sed quare scriptū, sed quare scriptū **Aa** ‖ 3 prius illi **B** ‖ 6 incidi⟨t⟩ *Aer* ‖ 11 aegro **AB**, *corr.* *Gr* ‖ an huic] adhuc **B** ‖ 17 q **A** ‖ 17—18 illa aliam *in ras. habet* **A**, ea aliam **B**; *an* * [aliam] (?) ‖ 24 reos *edd.* ‖ 25 profert **P** *et edd.* ‖ N **A** ‖ peccavit **B** ‖ 27 fere **AB**

est, causa soror: quam valde a fratre dilecta est! quemadmodum mortuum flevit!

„Sed mater, inquit, consciam habuit.“ Primum sceleratis naturale est, alienam conscientiam fugere; deinde, si quaerant, adiutores quaerere. quod autem adiutorium in puella esse potuit? emit venenum? an confecit, ut fratri daret? quid? ipsa privigno non potuit dare?

SERMO.

Hic verba *p*atris, appellantis filiam, illius expavescentis timorem.

DECLAMATIO.

Ego certe interrogavi: »quid est, inquit, venenum?«

Cur ergo dixit consciam? ut me orbaret. nihil dulcius est ultione laesae. et prorsus non frustra hoc cogitavit. certe si non aliud, iudicio patrem torquet.

CCCLXXXII.

Tyrannicida conductus.

Cuius opera tyrannus occisus fuerit, praemium petat. Dives senex adulescentem robustum in tyrannicidium pecunia data conduxit. occidit adulescens tyrannum. certant de praemio.

3 sed mater inquit: »consc. habui[t]« *Gr* ‖ 10 matris **AB**, *corr.* *Ro* ‖ 11 timor (?) *Ro* ‖ 13 inquit *om.* **B** ‖ 16 dulcius est dulcius est **B** ‖ 17 alio **B** ‖ 22 adulescentũ **A**

DECLAMATIO.

»Cuius opera« inquit. operam puto laboris esse, proelii, armorum. tu quam dicis operam? consilii? atqui nemo, ut proposuit sibi tyrannicidium, continuo tyrannicida est. tuum ipsum consilium quid profuisset citra manum meam? ergo operam lex desiderat: ideo tantum concedit praemium. atqui si haec opera est, ego pugnavi.

„Sed ego, inquit, conduxi.“ Puta; nempe conduxisti, ut tyrannicida essem; tamquam si conduxisses, ut gladiator aut histrio essem, si conduxisses, ut hominem occiderem: nempe *u*t ego tenerer. „non tua sponte tyrannicidium fecisti.“ istud omnibus dici potest: illum sororis raptus accend*i*t, hunc *ux*oris stuprum. age, si hortatus esses in tyrannicidium, praemium peteres? Sed tu me propter mercedem tuam putas tyrannicidium fecisse? tantum meritum mercennariae operae imputas? non est humilis pectoris libertatem publicam capere. etenim si tua merces movere me potuit, multo magis praemium movit: et ideo ad me venisti, quia intellexisti a vultu cogitationem tyrannicidae. „Cur ergo, inquit, mercedem accepisti?“ Non cupiditatis causa, sed pignoris: quia temptari me putavi et te a tyranno summissum.

„Quid ergo, duo praemia feres?“ Ideo tyrannicida ⟨non⟩ sum? *e*t tu iam habes praemium: patrimonium, liberos, tyranni mortem desideratam.

3 tum **B**, *an* * tu⟨a⟩m (?) ‖ 5 ipsius *Ro* ‖ 6 profuisse et **B** ‖ 7 desideret **B** ‖ ideo *notat Ro* ‖ 8 operatā est **A** ‖ 11 ut gl. a. h. e. s. conduxisses *om.* **Aa** ‖ 12 et **AB**, *corr. Ro* ‖ 14 * accendet **A**, accedit **B** ‖ r a p t u s **A** ‖ 15 huc **B** ‖ sororis **AB**, *corr. Ro* ‖ 16 *fort.* * et tu ‖ 18 tantum praemium ꝑ merc. **B** ‖ mercenariae **A** ‖ m e r c e n ñ **A** ‖ 22 a v o l t u **A** ‖ voltu **A** ‖ 24 p i g n o r i s **A** ‖ 26 Ideo tyrann. sum. *edd. sec.* **AB** ‖ 27 ⟨non⟩ *Ro* ‖ ut **AB**, *corr. Ro* ‖ at (*sec. Obr*) tu tria iam habes praemia *Sch*

CCCLXXXIII.

Rapta male tractata.

QUAE VIRUM MALAE TRACTATIONIS DAMNAVERIT, DUPLAM DOTEM RECIPIAT; SI INDOTATA NUPSERIT, LITEM AESTIMET. Rapta nuptias optavit, postea virum malae tractationis damnavit: litem morte aestimat.

DECLAMATIO.

Nimio amore et sollicita inquisitione hic offendit uxorem. venit illa in forum gratiosa; ne nos quidem obstitimus, quo minus vinceret, ut sciremus, quanti dotem aestimaret. iudices dixerunt: »quid nos intercedimus? optime ipsis conveniet. haec tamen, ne sine causa in forum videatur venisse, ferat aliquid solatii: bene credimus illi eius patrimonium, cuius capiti perpercit.« veneramus hilares ad aestimationem. at ista, »quid mihi, inquit, cum pecunia est? mortem desidero.« putat se, ut occideret, vicisse, quae vicit, quia non occiderat. obsequendum est tibi, adulescens: nihil in mulierem dicam: sed patiaris causam tuam defendi.

Dicimus pecuniarias lites esse; litigatorem esse non reum, non qui de capite sortiatur: illud iudicium vocari, quaestionem, quidlibet potius quam litem. »⟨litem⟩ aestimet,« inquit: quam familiare, quam cotidianum verbum est? si quid commodatum non redditur, nota sunt verba postulantium, »quanti aestimet.« ergo pecuniarium verbum est. huic tu mortem putas subici? veneficus

12 quanto **A** ‖ 13—14 haec tamen *om.* **B** ‖ 16 illares **Aa**, hillares **Ab**, hylares **B** ‖ 18 est mihi mortem **B** ‖ 19 vicisse q. v. q. n. occiderat *om.* **B** ‖ 22—23 litigatorem esse *om.* **Aa** ‖ 25 ⟨litem⟩ *Aer* ‖ 28 pecuniarum **B**

exulat, alii scelerati mitius puniuntur: malae tractationis damnatus occidetur? „Mea, inquit, aestimatio est“: Immo iudicum. tua in una lege est, quam habuisti; et lex ubi perire vult hominem, aperte significat: »desertor occidatur.«

SERMO.

Ultimae sunt preces, ut exoretur mulier.

DECLAMATIO.

Serves munus. nam removeas licet secures: si irasceris, morietur alioqui. putas illum *relic*turum nuptias tuas? denuntio, iterum rapiet.

CCCLXXXIV.

Virgo immolata pestilentiae.

In pestilentia responsum est, virginem immolandam. sorte ductam pater virginem negavit, magistratus immolavit: non finiebatur pestilentia. iterum sortiti sunt. altera immolata est: sedata est pestilentia. prioris patri magistratus caedis reus est.

[Coloratae.]

⟨DECLAMATIO.⟩

Sortem filiae tuae deus inter virgines esse noluit, sed tamquam alienae turbae exemit.

3 iudicium **B** ‖ in bona lege **B** ‖ 10 delaturum **AB** dilaturum *edd.; corr. Ro* ‖ 19 reus caedis **B** ‖ 20 Coloratae **AB**—**P** (*in codice* **B** *rubro colore pictum*), Declamatio **P** ‖ 23 aliena ex urbe exemitur **B**

CCCLXXXV.

Lenoni reus, qui meretrici amatorium dedit.

Damni iniuria dati sit actio. Adulescens cum amaret ancillam meretricem et multa ei donasset, amatorium ei dedit. videbatur amare ancilla adulescentem. agit leno cum eo damni iniuria dati.

DECLAMATIO.

Si quis utramque partem inspexerit, intelleget profecto, ex utra parte sit damnum. nam lenonis inpudentiam satis admirari non possumus, qui, non contentus in lupanari venditare ancillam, in foro venditat, quo plures amatores inveniat. quod si aliquid valet amatorium, fateor, hic bibit.

SERMO.

Rei gestae ordinem quia necesse est exponere, in eiusmodi ⟨causa⟩ persona ⟨advocati opus est cui non⟩ necesse est erubescere. quaestiones illae sunt, an leno damni iniuria dati agere possit? an inpune illi iniuria fieri? an, cum suam iniuriam non possit vindicare, mancipii possit? an, si mancipii non potest, prostituti possit? quid sit damnum datum esse, cum quis non habeat, quod ante possederit? etiamnum, ut in primo loco comparatio personarum, utrum credibilius sit adulescentem intulisse damnum, an accepisse? felicem esse ⟨eam⟩ aetatem, si servare possit sua: et lenonem circumscriptum quis crediderit?

5 ei *om.* **B** ‖ 16 qui **P**, cui *edd.* ‖ 17 * ⟨causa⟩ persona ⟨adv. o. e. c. non⟩; *cf. 24, 28—29; 61, 13; 228, 5—10* ‖ 19 potest **P** ‖ 22 prostitutae *Gr* ‖ si **B** ‖ 24 in *om.* **B** ‖ 26—27 * ⟨eam⟩; aetatem ⟨hanc⟩ *Sch*

DECLAMATIO.

Quamquam, ut feceris damnum, merito relata tibi talio est, propter quem damna omnes faciunt. leno est publicum damnum. atqui ⟨tu⟩ tuam ancillam habes. „Malo, inquit, exemplo datum est.“ Quidni ait, civitatem stare non posse, quia meretrix amet? „Amatorium, inquit, dedisti.“ Damni agis et veneficium obicis?

SERMO.

Hic, an amatorium effectum habeat? quid enim si deformis det, si debilis, si caecus, si pro absente? numquid enim mandata medicamentum accipere? et illud prius: quomodo animum mutet, quod corpori non noceat, per quod transit? † et mutat animum, ut indulgentiam praecipiat † isto modo lenonem divitias in manu habere.

„Cur ergo, inquit, dedisti?“ Multa miseros etiam sine ratione temptare. huic, cum tristis esset, supervenisse anum: monstrasse; hunc, antequam daret monstratam potionem, ne quid noceret, priorem bibisse: reum autem sub hac culpa esse, quod no[nta]cuerit.

Ultima figuratio, quemadmodum leno damnum aestimaturus sit: nimirum voluisse illum aestimare ancillam, et fortasse huic vendere.

Supra etiam illud quaeremus, unde intellegat amare ancillam. quod saepius veniat? hoc ill*um* s*emper* fecisse dicet: nempe amat, sine illa non

2 *fecerim **AB**, dederim *Sch* ‖ 3 talio **A** ‖ quem *om.* **B** ‖ dona **Aa** ‖ 4 ⟨tu⟩ *Ro* ‖ 8 agis] materiam **B** ‖ 10 an *om.* **B** ‖ amatorum **Aa** ‖ habet **B** ‖ 14—15 transit? et mutet a. ut ind. praecipiat? *Ro; fort.* * transit? et mutaverit an. ut ind. praecipiat, isto modo *etc.* ‖ 21—22 non tacuerit **AB**, *corr. Ro* ‖ 24 aestimaturis **Aa** ‖ 27 illam **AB**, *corr. Aer* ‖ 28 *saepe **AB**

potest vivere: hoc est miseri iuvenis amatorium. et illo loco dicemus, non posse illum aliquando damnum sentire, qui nullo labore tantos quaestus faciat. invidendum illi, nisi leno esset.

CCCLXXXVI.

*Iph*icrates cum gladio.

Reus est *I*phicrates, quod vim iudicio fecerit, cum Cotyn Thracum regem in id adduxisset et gladio cinctus ipse venisset.

DECLAMATIO.

Non tulimus tabellas, sed fugientes proiecimus; non iudices reum absolverunt, sed reus iudices. quid est vis? haec fit alias patientia, alias metu; quorum alterum ad corpus, alterum ad animum pertinet. si male iudicatum est, fuit aliquid, quod iudex timeret. hoc sic probo: qualis in iudicium venis? ego illum habitum reorum noveram. ad summam, id solent rei a iudicibus petere, quod nuper iudices petiere a reo, ut sibi parceret.

SERMO.

Reus dicit: „non, inquit, hoc animo feci, ut vim facerem: ideo, inquit, gladium *at*tuli, ut illo me, si innocens oppressus essem, interficerem.“

6 Epicrates **AB**, *corr. Gr* ‖ 7 ephicrates **A**, epicrates **B** ‖ 7—8 cum tudiracum Regem en id **B** ‖ 9 cunctus **Aa** ‖ 17 ⟨non⟩ noveram *Aer* ‖ 19 parcerent **B** ‖ 21 dicet *Aer* ‖ 22 retuli **AB**, *corr. Gr*, mecum tuli *Obr* ‖ 23 suppressus **B**

CCCLXXXVII.

Fortis abdicans servatum desertorem.

⟨Pater⟩ filium, cuius desertoris salutem ipse fortis optaverat, abdicat.

DECLAMATIO.

Duas leges habui, viri fortis et patris. viri fortis legem transtuli in patrem, patris in virum fortem.

CCCLXXXVIII.

Avia testis.

Qui habebat matrem, duxit uxorem, ex qua natum filium aviae nutriendum dedit. moriens heredem filium fecit, substituit uxorem; dispensatorem suum manumitti iussit. puer reductus ad matrem et ab ea in fundo maritimo, visis piratis, relictus non comparuit. post paucos dies cadaver confusis lineamentis, quod filii putaretur, in idem litus eiectum mater ductis sepelivit exequiis. dispensator manumissus ab ea, post aliquot annos negotiatum profectus, adulescentem, quem dominum diceret, apud venaliciarium repertum iudicio adserens evicit. cum eo revertit in patriam. puerum agnoscit avia, negat suum mater.

DECLAMATIO.

Causam, iudices, probatam peregre, probatam

3 ⟨pater⟩ *Ro* ‖ cuius desortoris servatum **P** ‖ 13 filium dedit fec. **Ba** ‖ 17 filius **B** *et edd.* ‖ 18 ductis] iustis (?) *Ro* ‖ 20—21 profectus ~~sed~~ ad. **A**, profectum si ad. **B** ‖ 22 venaliciarĩĩ **A** ‖ 24 *an* * avia ⟨et ancilla⟩ (?), *cf. 438, 18 sqq.* ‖ 26 peregere **Ba**

domi, propinquis, domesticis, libertis, aviae (facinus indignum!) matri tantum probare non possumus: usque eo se libenter credit orbatam, ut suos non nisi mortuos agnoscat. quod si antea ignotum fuit, quantum pecuniae cupiditas possit, victrix etiam de natura triumphat. mulier, modo cadaver tamquam filium complexa, nunc filium tamquam cadaver fugit! quae funus suum tantum sibi credidit, gratulationem nemini cred[id]it! infelicem puerum sola non agnoscit ex propinquis. causam quaeritis? —: quia vivit.

[Narratio.] Habuimus adulescentem optimum propinquum, mitissimum patronum, fidelissimum amicum: maritum vero nimium quoque uxorium; quod ignovimus: filium sustulerat. puer continuo ad aviam translatus est. scilicet a*b* illa matris indulgentia occupata est et haec ablatum non indignata est. toto illi corpore innotuit; non tamen ulteriorem aviae notitiam profiteor: nepotem suum optime facie novit. moriens igitur propinquus noster testamentum scripsit breve et simplex. nam neque diu de primo herede cogitandum fuit habenti filium, neque de secundo habenti *ux*orem. nec sane invidimus isti honora*nti*a viri iudicia, quibus utinam gratiam referret. neque avia captare testamentum eius fas putavit, cui destinaverat suum. haec est nostra narratio: ista narret suos piratas. non insequar eam malignis suspicionibus, nisi quod suos libentius mortuos agnoscit. habetis narrationem pueri, habetis et matr*is*: audite liberti. interposito tempore libertus notae probitatis (deorum credo

3 credidit **B** ‖ 7 N **A** ‖ nec **B** ‖ 8 sibi] finis **B** ‖ 9 grat. nem. credidit *om.* **B**, *corr. Lat.* ‖ 10 et **B** ‖ 12 * [Narratio]; *cf. 312, 4* ‖ 13 fidelissũ **A** ‖ 16 ad **A**, et **B**, *corr. edd.* ‖ 23 nec **A** ‖ priorem **AB**, *corr. Aer* ‖ 24 honorata **AB**, *corr. Sch* ‖ 30 matrẽ **AB**, *corr. Aer*

numine, quod rebus humanis, etiam qua non apparet, intervenit) peregre negotiandi causa profectus est: cum forte videt puerum venalibus interpositum, simul et agnovit et agnitus est. »quis, inquit, vobis narravit, in quas terras delatus essem? num avia vivit?« itaque habuit puer adsertorem, adsertor sponsorem, peregrinus advocatos, cum ipse vultus causam ingenuitatis suae ageret: filium istius, quid aliud dicam, quam agnoverunt? nec mirum: nihil erat confusum. fateor multum absentium quoque profuisse nomina, cum diceremus, »habet matrem, habet aviam.« in una re, iudices, mentiti sumus. adfirmavimus enim futurum, ut hunc mater agnosceret.

[Argumenta.] Bona paterna filio peto.

„Sed ego, inquit, heres sum.“ Sed hic prior heres.

„Periit,“ inquit. Quando? apud aviam valuerat: ad mortem arcessitus est? diutius captivi apud piratas vivunt. „visis, inquit, piratis relictus fluctibus obrutus est.“ quid ais? relictus? ulli metus filii memoriam tibi excutiunt? matrem non agnosco. quaedam animalia ipso ore in periculis catulos suos transferunt novasque illis indulgentia manus commenta est: noxios alioqui morsus huic uni officio mitigant. nidulorum, si infestantur, crebra mutatio est. nec quidquam usque eo ferum est, ut non cum progenie sua migret: adeo illis, quibus omnium rerum intellectus negatus est, hic tamen adfectus re-

3 videret **B** || venatibus **A** || 4 cognovit **P** || 13 hunc *om.* **B** || 14—15 agnosceret argum̃ta bona pat. *etc.* **A**, agnosceret bona pat., *omisso* argumenta **B** || 16 haec **B** || 18 perit **A** || 19 arces **A** || arcersitus **A**, arcessitus **B** || 21 relictus amorẽ ꝑlis etiam feris multũ valere ulli *etc.* **A** || 24—25 commendata **Aa** || 25—28 ∾ **A** || 25 aliqui **A** || 28 def̃ **A** || 29 negatus *om.* **P**

linquitur. Romani generis auctor, divisis inter patrem et filium pietatis officiis, cum utrumque ad fugiendum anni deficerent, alterum tulit, alterum traxit. mater, disce fugere. puto non miramini, cur mater non recipiat, quem tam vilem habet, ut tamquam cadaver relinquat.

„Primus, inquit, heres periit.“ nisi fallor, iudices, in hoc controversia est, utrum fluctibus submersus sit puer an a piratis raptus sit. Si doceo non perisse, nimirum raptus est; si raptum ostendo, doceo etiam vivere; si vivit: nimirum hic est, quem invenit libertus, evicit adsertor, iudex remisit, avia recepit.

Verum, ut propositum ordinem sequar, nego in mari perisse. Litus amoenitate notum, numquam elato adluitur mari, sed molliter devexum aequali planitie, paulatim superveniente pelago, subs*i*dit. longo spatio ingredientem fatigat, ante quam destituat. porro, tu tranquillo mari an aestuante progressa es? credibilius scilicet ad haec oblectamenta laetiores eligimus dies; horridus vero decidentium undarum fragor et exaestuantis fluctus minax facies: et tibi, opportun*e* secundum ipsa habitanti litora, non rapienda, sed expectanda †obsessio† est. ita habitas, ut tibi etiam tranquillitates eligere fastidiose liceat. sane tamen adversis tempestatibus et saevientibus se undis offerre libuerit: ne hoc quidem periculosum. venientis enim fluctus et con-

1 Romã **A** ‖ 4 miramini] natum **P** ‖ 7 nisi] ni **B** ‖ 11 dico etiamnum vivere *Fr* ‖ 15 de amoeno litore **A** ‖ 16 alluitur **A** ‖ 17 subsedit **AB**, *corr. Fr* ‖ 19 an] avia **B** ‖ 21 elegimus **AB** ‖ 21—22 decidenti vie undarum **B**, d. viae u. **P** ‖ 22 estuantis **B** ‖ 23 opportuna **AB**, *corr. Ro* sedũ **Aa**, seundũ **Ab**, secum **B** ‖ ipsi habitandi **B** ‖ 24 occasio *Pi*, oblectatio *Gr* ‖ 25 tranquillitatis **B** ‖ 27 sevenientibus **Aa**, scaevientibus (*et similiter postea*) **P** ‖ secundis **B**

surgentis [ante quam] fr*e*ti facies ante terret, quam decipit. utinam quidem eiusmodi tempestatibus productus esses, puer! tu potius matrem reliquisses. Denique quo tempore submersus? dum adplicant piratae, an ante? necdum scis? tam secura es? hoc matri non credo. cur enim nemo ex paedagogis vidit? si vidit, cur laboranti auxilium non tulit? dum adplicant? necesse est utique tunc fluctus vitaverit et ipse quoque piratas fugerit. an vero eodem tempore et pirata adplicat et fluctus praedatur? rogo vos: qui ante adventum tutus fuit, adventu piratae perit? „cur ergo, inquit, nemo clamantem audiit?“ primum vicinus undarum saevientium fragor audientium auribus minorem excludebat sonum; deinde in tanto tumultu fugientium p*e*risse vocem non mirum est. quid ita non auditus est? ne, quaeso, infelici puero vilitatem su*i* *i*mputaveris, quod relictus, quod desertus est. cur non audisti? longius fugeras. „Sed post paucos dies corpus expulsum est.“ Quid mirum, ubi piratae vagantur? quid tu porro, inpune s*em*pe⟨r⟩ maria traici putas? non minus possum dicere alienum fuisse, quam tuum filium: signa confusa sunt. immo credibilius est, naufragi fuisse (litus enim amoenum, non infestos scopulos habet), utique »post paucos dies« cum dicas »expulsum«: illum vero longo tempore non expulsum, sed advolutum. quomodo autem potuit confusa facie agnosci? „aetas, inquit, conveniebat“: hoc inter argumenta mea mini-

1 ante quã fracti facies **AB**, *corr. Aer* ‖ territ **B**—**P** ‖ 2 decepit **B** ‖ 3 patrem **AB** ‖ relinquisses **A** ‖ 4 subm. an dum **B** ‖ ap͡p **A** ‖ 12 periit *edd.* ‖ 13 audit **P** ‖ 16 praeterisse **AB**, *corr. Ro* ‖ 17—18 suum putaverit **AB**, sui imputaverit *Aer, corr. Sch* ‖ 21 saepe **AB**, *corr. Sch* ‖ traici **A** ‖ 24 fugisse **B** ‖ 26 illud **B** ‖ longe **A** ‖ 29 argumentum **B** ‖ nimirum **P**

mum est; statura: hoc in actione loci. quare ergo mater sepelivit? nescio. hoc unum dico, non potuerat agnosci: festinavit in bona.

SERMO.

Summovimus peregrinum cadaver: restat, ut inducamus filium.

DECLAMATIO.

„Primus, inquit, heres sepultus est.“ Hic ergo quis est? unde? qua fiducia? „Aetas eadem est.“ Quid? si solet quidem hoc argumentum apud te valere? sed cur ex aequalibus nemo alius hanc spem vindicat? hoc argumentum transeo. „Statura suffragatur.“ Nec hoc me movet: et tu haec dicis. sed haec valeant, ubi confusus est vultus: ubi lineamenta oris, oculorum, et coloris proprietas capillorumque habitus, omnia ⟨denique accedunt⟩ staturae, levia. „At similitudo fecit illi animum.“ Age, quid si ancilla *a*gnoscit? est quidem humilis persona, et ei fortuna gravitatem detrahit. sed saepe magnorum fides ex *parv*is venit. quid? si frugi, probata domino? sunt etiam in his morum discrimina. Quid? (ad fontem causae per gradus venio) libertus paternus agnoscit — frugi servos libertos facimus: sortimur genus, non eligimus; nec ante nos nostri arbitrii sumus. et nescio, an maius sit facere genus —: libertus viri tui, mulier, cuius iudiciis gloriaris, qui te filio substituit, hunc etiam a filio manumisit: quod tibi dedit, nulli abstulit;

1 hoc inane hic loci *Obr* ‖ 3 bono **B** ‖ 5 resta **B—P** ‖ 11 nomo **A** ‖ 13 nec] ne **B** ‖ 16 ⟨denique accedunt⟩ *Ro* ‖ 17 statuere **B** ‖ 18 cognoscit **AB**, *corr. Ro* ‖ 19 ℵ **A** ‖ 20 ex] et **B** ‖ magnis **AB**, *corr. Pi* ‖ 21 probatę **A**, probate **B** ‖ 23 liberto patronus **P** ‖ servus **Ab** ‖ 24 ℵ **A** ‖ 25 an] a **Aa** ‖ manus **P** ‖ 26 viri tui] an **B** ‖ 27 s u b s t **A**

quod huic, etiam filio subduxit. et facilius est viro placere, quam domino. „Sed *pro* se mentitus agnoscit patronum.“ Servitutem sibi manumissus inponit. »huic, inquit, debeo m*a*nus, operas, testamentum«: vindictam magno redimere solent. „Colludit, inquit, cum avia.“ Bene agis: dum evertere vis testem, alterum dedisti. „convenit, inquit, illis.“ proba convenisse. speraverunt effectum mendacii —: qui potuit esse sermo? »nepos meus periit fluctibus et sepultus est. tu tamen vade, aliquem venalem adduc, ego agnoscam.« perfectum est —: non timent deprehendi? non omnia signa confusa sunt. si odit, testamentum potius dementiae accuset: dicat subiectum, dicat falsum; accuset te, quod filium ad mare duxeris; dicat, tua culpa perisse. quare deinde tam sero, post annos, consilium initum est eiusmodi? res inter initia urunt et livor mora solvitur. sed ad hoc proficiscitur: qua ratione alienum servum evincit? Modo dicebam, libertum habeo, at iam praeiudicium habeo: si testis honestior iuraverit, conficitur controversia: at ego multos iudices iuratos dabo: causa cognita, excussa et absoluta est. nego solvenda esse iudicia: hunc esse puerum, inventi sunt, qui iurarent. „peregre“, inquit. illic, dicis, ubi non gratia, ⟨non genus, non divitiae,⟩ ubi *ci*tra haec omnia nuda veritas stabat. hoc meum argumentum est, [quid] quod non tantum iudicatum, sed etiam peregre iudicatum est, ubi non propinqui, ubi vix quisquam erat, qui patrem huius nosset. at hercules, quale domi iudicium est? ibi solus libertus

1 est *om.* **B** ‖ 2 per **AB**, *corr. Aer* ‖ mentitur **B** ‖ 4 hunc **Aa** ‖ min' **A**, munus **B**, *corr. edd.* ‖ 6 inquit *om.* **B** ‖ ages tum **B** ‖ 9 sermon epus **Aa**, sermon pos **Ab** ‖ 10 aliquam **B** ‖ 13 od⟨er⟩it *Ro* ‖ 19—20 h. etiam p. **B** ‖ 22 escussa **A** ‖ 23 solvendo **B** ‖ 25 ⟨non genus, non divitiae⟩ *Ro* ‖ contra **AB**, *corr. Ro* ‖ 27 * [quid]

vicit: hic et avia defendit. „Dedit, inquit, libertus pecuniam venaliciario, ut praevaricaretur.“ Sane nec avia libertum timuerit nec libertus venaliciarium: proba libertum habuisse pecuniam, tulisse, dedisse; necesse est multum venaliciarius poposcerit. aestimavit enim non rem suam, sed spem nostram. age deinde, non timet libertus, ne ille, qui puerum vendidit, tibi vendat indicium? ne veniat, ne scribat? Si corruptum iudicium non probas, vici. Agnoscit avia, quae maiorem temporum partem huius oblectatione consumpsit. »filius meus, inquit, in hac aetate talis fuit.« *ma*gna est testis notitia: de nepote dicit causam; nullum testamentum captat, etiam suum pignorat[ur]. „Sero hoc placuit.“ hoc † et tuum † argumentum est. filium sustulit — pudicae argumentum est —, hunc curiose educavit, in nullum litus duxit. „Sed filius illam notavit.“ Si merito, huius crimen; si immerito, illius. dic quare? immo noli mortuum illius criminari filium. non queritur. „Sed sperat pecuniam.“ Primum eius aetatis est, ut debeat contemnere. „Odit me,“ inquit. Quam habet iniuriam tuam? nihil queritur, nisi quod filium tuum in litus duxisti: ⟨i⟩deo perierat: nimirum oscula sua venaliciario inquinat. „Non debeo, inquit, videri invita filium agnoscere: mater sum.“ In multis nihil matris ultra titulum est; nec novercae omnes.

2 prevarica **A** ‖ 6 sed rem suam spem n. **Ba** ‖ 7 nec ille **B**, ut illi **P** ‖ 8 ubi (**A**?) **B** ‖ 9 indicium *Ro* ‖ 12 digna **AB**, *corr. Ro* ‖ 13 dici **B** ‖ 14 pigñ **A** ‖ pignorat puero. hoc placuit *Obr* ‖ 15 hocne tuum arg. est? *Ro; fort.* * hoc et̃ (= etiam) meum a. est ‖ 16 *an* * pudicitiae (?) ‖ 17 ducit **B** ‖ vocavit **B** ‖ 18 immerito **A** ‖ 19 in monili **B** ‖ criminali **A** ‖ 23 ⟨i⟩deo *Aer* ‖ 24 Venalitiano **P**, venalitiarius *Pi, quod fortasse recipiendum est; sed ne tum quidem satis apparet, quid sibi velint illa* nimirum — inquinat

SERMO.

In matrem et illa Cicero dixit: »mater enim a me, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur.« sub hoc tamen titulo insidiatam filio dicit quaesisse pericula, ut filii sui bona sector possideret.

DECLAMATIO.

Nihil quidem ultra haec timendum fuit, et supra fidem laesus est. gratulari tamen tibi inter calamitates tuas, cruenta, possum, quod avia secunda heres non fuit. multa sunt, quae animum tuum sollicitent: ingentis patrimonii hereditas, et gravior possessionis, quam spei iactura est: et diu cum ea fui*sti*. illa tecum (habeo certum) cogitas, »si recipio, ducet uxorem, quam fortasse cariorem habeat, quam matrem.« ergo sola obstat patrimonii cogitatio.

A piratis dimissum, a fortuna — o te, liberte, inofficiosum! — reduxisti non ad imagines, sed ut propius amissam dignitatem aspiceret. »etiam, inquit, fortunam meam noveram.« non est, puer, quod cum liberto queraris: omnia tibi reddit, praeter matrem.

2 *sqq. cf. Cic. pro A. Cluentio V § 12* Nam Sassia mater huius Aviti: mater enim a me in omni causa, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur ‖ 8 ultra] contra **B** ‖ 12 ingens **P** ‖ 14 fuit **AB**, *corr. Sch* ‖ certum habeo **B** ‖ 19 nam dimagines **Aa** ‖ 23 *sq.* praeter matrem habet hucusque controversias numero CXLIII *et deinde literis maiusculis* HIC IAM INCIPIT SENECA DECEM RETORU͠ FELICITER (*cf. prolegg.*) **A**

Index I, rerum, verborum et locutionum.

* signum est correcturae adhibitae.

F.

I.

K.

L.

M.

O.

P.

R.

S.

T.

V.

Index II,

legum et Romani, Graeci, scholastici iuris constitutionum.

Index III,

declamationum et institutionis oratoriae similes locos componens.

p. 2, 28 sqq.	cf. inst. or. II, 2, 22 sq.
„ 7, 4 sqq. & 10, 2 sqq.	„ „ „ VII, 3, 20 sqq.
„ 10, 18	„ „ „ VII, 3, 23
„ 19, 27 sq.	„ „ „ VII, 1, 63 & 3, 25
„ 29, 11 sqq.	„ „ „ VII, 4, 36
„ 38, 12 sqq.	„ „ „ III, 8, 21 (VII, 10, 2)
„ 38, 25 sq.	„ „ „ II, 4, 35. 37

p. 44, 18 sq.	*cf.* inst. or. II, 4, 33
„ 44, 23	„ „ „ II, 4, 37
„ 55, 14 sqq.	„ „ „ VII, 4, 27
„ 61, 12 sqq. (*v.* 24, 29 sq.; 228, 4 sqq.)	„ „ „ IV, 1, 13. 45 sqq. (IV, 5, 19 sq. XI, 1, 84)
„ 85, 13	„ „ „ VII, 6, 4
„ 85, 21 sqq.	„ „ „ VII, 1, 46 & 5, 3 sq. (III, 6, 68 sq.)
„ 88, 19	„ „ „ IX, 2, 67
„ 92, decl. 268 thema	„ „ „ VII, 1, 38
„ 93, 27	„ „ „ I, 10, 13
„ 94, 15 sqq.	„ „ „ III, 5, 6 V, 7, 35 & 10, 14 VII, 2, 2 XII, 2, 21
„ 96, 2 sqq.	„ „ „ II, 16, 2. 4
„ 98, 27	„ „ „ V, 3
„ 102, 4 sqq.	„ „ „ V, 12, 12
„ 102, 10 sqq.	„ „ „ I pro. 24 V 8, 2 & 12, 17 VIII pro. 18 (II, 6, 1 sqq.)
„ 102, 19 sqq.	„ „ „ VII, 3, 32 sqq.
„ 109, 22 sqq.	„ „ „ VII, 4, 27
„ 121, 2 sqq.	„ „ „ II, 4, 37 VII, 7, 7
„ 123, 15	„ „ „ VII, 7, 7
„ 127, 15	„ „ „ VII, 7, 8
„ 140, d. 280 thema et sermo v. 20 sqq.	„ „ „ VII, 8, 3 sq.
„ 140, 19 sq.	„ „ „ IV, 1, 55 sq.
„ 148, 10 sq.	„ „ „ IV, 2, 30
„ 149, d. 284 thema	„ „ „ V, 10, 104
„ 150, 5 (*v.* 293, 13)	„ „ „ VII, 3, 7
„ 150, 10	„ „ „ V, 10, 104
„ 153, 22 sq.	„ „ „ VII, 1, 21
„ 157, 1 sqq.	„ „ „ VII, 3, 32 sq.
„ 162, d. 292 thema	„ „ „ IV, 2, 69
„ 162, „ „ sermo	„ „ „ VII, 4, 42
„ 167, 25	„ „ „ VII, 3, 29 XI, 1, 58
„ 178, 24 sq.	„ „ „ II, 5, 11
„ 191, 6 sq.	„ „ „ VII, 3, 25
„ 223, 16 sqq.	„ „ „ VII, 3, 26 sq. (V, 10, 60)
„ 228, 8 sq.	„ „ „ XI, 1, 84 (IV, 5, 19)
„ 238, 12 sqq.	„ „ „ VII, 7, 6
„ 243, 9	„ „ „ VII, 4, 25

Corrigenda.*

p. 3, 26 *scribe* ⟨depositi infitiator⟩ *Pi* ‖ 19 *peti⟨i⟩t ‖ 20 *etc.*
p. 5, 18 *corrige* ·lururiabaris, *scribe* luxuriabaris
p. 7, 7 *c.* rea, *s.* *rea*
p. 9, 33 *ante* nupt. optaret *Ro* *c.* 27, *s.* 26
p. 12, 24 *dele illa* ⟨nuptiae⟩ in domo; *i. a. s.* 23—24 causam tamen iṇ ḋọṃȯ hanc h. **A**, causam tamen in domo hanc h. **B**, causam t. ⟨nuptiae⟩ in d. h. h. *Ro*
p. 14, 2 *c.* erumpit, *s.* *e*rumpit[ur]
„ „ 9 *c.* voltu, *s.* vultu; *i. a. c.* vultu **Aa**, *s.* voltu **Ab**
p. 18, 36 *c.* in a. e., *s.* in a. q.
p. 20, 21 *c.* quantum, *s.* quantam
p. 26, 27 *c.* caecidit, *s.* cecidit
p. 27, 23 *c.* interpetationem, *s.* interpretationem
p. 28, 13 *s.* laesa, dedit vitam iuste irata, dedit vitam perituro *etc.*
p. 29, 17 *c.* contraversiam, *s.* controversiam
p. 30, 14 *c.* iuiuriarum, *s.* iniuriarum
p. 31, 7 *c.* arbitrar, *s.* arbitror
p. 33, 29 *c.* quas, *s.* qua*s*
p. 34, 32 *c.* qui coëg. *s.* quis coëg.
p. 35, 23 *c.* illud, *s.* istud
p. 36, 36 *c.* *virium **AB**, *s.* *civium **AB**
p. 38, 29 *c.* sint **AP**, *s.* sint **P**
p. 40, 30 *s.* **AB**, *corr. Ro, qui postea suasit* dicemus; delegemus *Sch. etc.*
p. 40, 31 *c.* fer re **Aa**, n. fere **Ab**, *s.* fer re rog. **Aa**, fere rog. **Ab**
p. 45, 3 *s.* laudis,
p. 45, 29 *c.* *immo **AB**, *s.* *immo **A**, ĩmo immo **B**
„ „ 33 *s.* 17 [et] *Bu* ‖ mag. scelerum turp.

---

* non sine pudore percensens quae scripsi cognovi tot vitia; postquam inrepserunt, non habeo quod melius faciam, quam ut nullum celem. ceterum numeri versuum si in apparatu critico falso scripti sunt proximae lineae, vel superioris vel inferioris, quatenus nulla dubitatio fieri potuit, omisi monere. — compendia scribendi sunt *c.* = corrige, *s.* = scribe, *i. a.* = in apparatu critico.

p. 45, 35 *s.* 25 fortiore **AB**, *corr. Sch* ‖ *post* „stabunt" *etc.*
p. 48, 14 *c.* meae, *s.* tuae; *i. a.* tuae] meae **B**
p. 50, 34 *s.* 18 *[et] ‖ 21 defenda —
p. 51, 30 *c.* poteris **Ba**, *s.* poterit **Ba**
„ „ 34 *c.* 22 redimini **A**, *s.* 22 redimini non potest **A**
p. 53, 15 *c.* aestatis, *s.* aetatis
„ „ 33 *c.* indignior **B**, *s.* indignor **B**
p. 59, 6 *c.* indices, *s.* iudices
p. 60, 33—34 *dele illa* 25* d. en. ill. amare **AB**
p. 63, 36 *c.* 27 cędunt qui **B**, *s.* 29 cędunt qui **B**
p. 64, 2 *s.* »non
„ „ 24 *s.* [et] speciem; *i. a. s.* [et] *Ro*
p. 65, 35 *c. vers. 17, s. vers. 18*
p. 66, 33 *dele* et *ante* dum
p. 67, 8 *c.* ac, *s.* ac, *i. a.* (32) *c.* *at si **AB**, *s.* at si **B**
p. 67, 19 *c.* acciptis, *s.* accipitis
„ „ 30 *c.* quod *om.* **P**, *s.* quos] quod **A**, *om.* **P**
„ „ 34—35 *dele* inplexi **A**
p. 69, 14 *c.* ⟨pro⟩vexistis, *s.* provexistis
p. 70, 34 *c.* 14 praẹterea **B** ‖ 15 nulli minus **B** ‖ , *s.* 15 nulli minus **B** ‖ 18 praeterea **AB** ‖
p. 72, 34 *c.* 24 coëg. quare **A**, *s.* 25 quare **B**
p. 73, 29—30 *c.* 6 te *om.* **B** ‖ adeo te non **AB** *etc.*, *s.* 6 ego te adeo te ñ **A**, ego adeo te non **B**, e. a. non te **P** ‖
p. 74, 6 *s.* vindicabit
p. 76, 35 *c.* 19 rogationis **A**, *s.* 22 rogationis **A**
p. 78, 34 *s.* 24 arguerunt **AB**, *corr. Pi*
p. 83, 25 *c.* ego [ita] dicerem, *s.* ego dicerem; *i. a.* (35—36) *c.* ista **B**, [ita] *Ro; sed cf. ind. I, s.* haec ego ista d. **B**, h. ego ita d. *Pi.*
p. 88, 33 *c.* itpenentiae, *s.* penitentię
p. 89, 35 *c.* 17 ara **B**, *s.* 17 ara **AB**
p. 99, 8 *c.* illlos, *s.* illos
„ „ 31 *c.* dubitabit **AaB**, s. dubitabit **AB**
p. 102, 27 *c.* recte declamatores **BC**, *s.* recte **ABC** ‖ declamatores **BC**
p. 103, 30 *dele* 8 *ante* posset **Aa**
„ „ 35 *s. Aer* ‖ 24 si **ABC**, *corr. edd.*, hic *Aer* ‖ 25 *etc.*
p. 104, 18 *c.* e⟨r⟩go, *s.* ergo
p. 110, 24 *s.* 2 ergo non **ABC**, *corr. Sch* ‖ 4 *etc.*
p. 111, 1 *c.* etsi, *s.* *et*si
p. 112, 32 *s.* 10 minores **ABC**
p. 115, 6 *s.* simile,
p. 118, 35—36 *s.* 30 p. enim nunc d. **A**, p. enim d. **B**, p̨. etiam nunc d. *Sch*

p. 119, 35 *c.*. deceset **Aa**, *s.* decesset **Aa**
p. 120, 29 *c.* illam de **Aa**, *s.* illam iam de **Aa**
p. 121, 26 *c.* supro, *s.* supra
p. 122, 32 *c.* atque **A**, *s.* ad qui **A**, atque **B**
p. 125, 33 *c.* herendem **A**, *s.* herendem **Aa**
„ „ 34 *c.* pr. iocatam **B**, *s.* pr. iocatam tum d. **B**
„ „ 34—35 *s.* *illi **AB**
p. 128, 2 *s.* »illud
p. 131, 6 *c.* concepti, *s.* concepti; *i. a.* (31—32) *c.* concepit **AB**, *corr. Aer, s.* concepit **AaB**
p. 135, 32 *c.* haec] ha **B**, *s.* an] ha **B**
p. 136, 34 *c.* illa dicam iudices **B**, *s.* dicam illa iudices **B**
p. 137, 32—33 *s.* hanc poenam **AB**, *corr. Ro,* hac poena *Pi*
p. 140, 31 *c.* 22 duci **B**, *s.* 21 duci **B**
p. 142, 31 *s.* 5 mereretur adv. **P**
p. 143, 28 *s.* ista,
p. 144, 35 *c.* indicavit **AB**, *s.* iudicavit **AB**
p. 145, 29 *s.* dicerem »abdicatus
p. 146, 13 *c.* imperasset, *s.* impetrasset
p. 146, 31—32 *dele illa* videri *Ro. sec. Bu*
p. 148, 31 *c.* itemque saepius, *s. itemque saepius*
p. 151, 32 *c.* proficeṛis (et) **Ab**, *s.* proficeṛis (et) def. **Ab**
p. 154, 31—33 *c.* 13 vicit causa vicit causa *etc.* — causa tua *om.* **A**, *s.* 13—15 vicit causa tua ecquid ig. *omiss. reliquis* **Aa**, vicit causa vicit causa vicit inn. *etc.* — causa tua tua ecquid ig. *etc.* **Ab**
p. 155, 1 *c.* ⟨in⟩, *s.* in; *i. a. c.* ⟨in⟩ *Aer, s.* in *om.* **A**
„ „ 32—33 *c.* hiisdem **A**, hisdem **B**, *s.* hisdem **AB**
p. 157, 23 *c.* patrum, *s.* patris
„ „ 27 *c.* petiit, *s. pet*iit
p. 159, 34 *c.* 17 patiaris **B—P**, *s.* 20 patiaris **B—P**
p. 161, 36 *c.* tu iudices iac. **A**, *s.* tu iudices iac. **Ab**
p. 166, 11 *c.* rei publicae, *s.* rem publicam
„ „ 16 *c.* accesit, *s.* accessit
p. 169, 15 *s.* »numquam istud obiecisti«
„ „ 29 *c.* 17 nolet **A**, *s.* 14 nolet **A**
„ „ 31 *c.* laudatio **A**, *s.* laudatio **B**
„ „ 33 *c.* 22 tam, *s.* 24—25 tam
„ „ 34 *c.* quod **AB**, *s.* quod **A** (*om.* **B**)
p. 170, 36 *c.* -cedibile **Aa**, *s.* -cedibile **A**
p. 171, 7 *c.* ut, *s. ut*
p. 171, 34 *c.* huc exularet **B**, *s.* vigilaret] exularet **B**
„ „ 35 *s.* -cidere **B** ‖ somniis **B** ‖ 16 huc **B** ‖ intra **B** ‖ 19 caecidis **Aa** ‖

p. 173, 30 *s.* 8 penitentiam **B** ‖ 10 ⟨quod⟩ *Gr sec. Aer* ‖ 11 *etc.*
p. 176, 37 *c.* cursavi, *s.* curavi
p. 180, 35 *c. Pithoena, s. Pithoeana*
p. 181, 28 *c.* manūs **B**, *s.* manụes **B**, manus **P**
„ „ 34 *c.* hiisdem **B**, *s.* hisdem **B**
p. 182, 28 *s.* 3 ob **B** ‖ ⟨per⟩ (*sec. Sch*) quem ego ⟨bis⟩ occidi *Ro* ‖ expulsũ
p. 186, 33 *c.* sedulilatem, *s.* sedulitatem
p. 190, 8 *c.* deliicis, *s.* deliciis
p. 192, 27—28 *s.* 1 crimen **AB**, *corr. Gr* ‖ 2 tunc **AB**, *corr. Ro* ‖ ut *om.* **B** ‖ notiuus **Aa** ‖ n. illis fieret **B** ‖ tum **AB** *etc.*
p. 193 in titulo paginae *c.* CCCIII., *s.* CCCIV.
„ „ 32 *c.* num comparem **AB**, *s.* num camparem **A**, num comparem **B**
p. 195, 36—37 *c.* 25—26 scin. al. **B**, *s.* 26 perd. in al. **B**
p. 198, 33 *s.* 3 est altero **B**
„ „ 34 *c.* damnaverũt **B**, *s.* pugnaverũt **B**
p. 200, 34—36 *numeri versuum* 19, 22 *etc.* — 30 *in* 18, 21 *etc.* — 29 *mutandi*
p. 201, 33 *c.* 15 tantum **P** ‖ ⟨iuris⟩ *Ro*, *s.* tantum **P** ‖ 15 ⟨iuris⟩ *Ro*
„ „ 35 *c.* avarus **Aa**, *s.* avarus **A**
p. 202, 32 *numeri versuum* 15 *et* 18 *in* 14 *et* 17 *mutandi*
p. 204, 34—35 *c.* 15 ab **A**, *s.* 14 ab **A**
p. 205, 32—33 *c.* 18 illus **A**, *s.* 19 ipsius] illus **A**
p. 206, 24 *s.* hunc habuerit
„ „ 30 *c.* diu iuxta **B**, *s.* 11 vixit] iuxta **B**
p. 210, 31 *s.* 8 et] ut *Aer* ‖ 10 et ita **AB**, *corr. Fr* ‖ sum testatus **B** ‖ *etc.*
p. 211 *versus 23 verba delenda et inter p. 212 verss. 28 et 29 interponenda*
p. 211, 24 *dele illud* gnatum
„ „ 34 *c.* enim **B**, *s.* eum] enim **Ba**
„ „ *37—38 versuum verba illinc tollenda et in paginae 212 apparatum transferenda, cum pertineant ad 212, 1*
p. 212 *vide notas ad paginae 211 versus 23 et 37—38 supra adiectas*
„ „ 30—32 *numeri versuum* 2—20 *in* 3—21 *mutandi*
p. 213, 31—32 *s.* 23 es **A** ‖ 24 sit *Ro* ‖ 27 his **AB**, *corr. Ro*
p. 215 in margine *numerus 5 delendus, idem inferius tribus versibus post „non“ adscribendus*
p. 215, 28 *c.* pecaverim, *s.* peccaverim
p. 216, 33—34 *c.* confessio **Ab**, *s.* confessio **Aa**
p. 219, 30—32 *numeri versuum* 21—26 *mutandi in* 20—25
p. 220, 4 *s.* adferebat

p. 221, 18 *s.* cognoscebant,
„ „ 29 *dele* 8 *ante* non poss.]
„ „ 32 *c.* 12 erunt **B**, *s.* 10 erunt **B**
p. 221, 35—36 *numeri versuum* 16, 17, 20 *mutandi in* 14, 15, 18
p. 222 in margine *numerus 25 delendus et inferius ante,, Declamatio" ponendus*
p. 222, 31—33 *numeri versuum* 20—28 *in* 18—26 *mutandi*
p. 224, 13 *c.* omnis, *s.* omnis
„ „ 32 *c.* temptus **B**, *s.* temptus **Ba**
p. 226, 33 *c.* deponendo **B**, *s.* deponendo **A**
„ „ 33 *c.* 15 est *om.* **B**, *s.* 17 est *om.* **B**
p. 228, 30 *dele* 15 — *ante* 16 accu-
„ „ 31 *c.* def. dampnavitquem **A**, *s.* def. dampnavitquem **Aa**, def. dampnavitque **Ab**
„ „ 32 *c.* demnatus **Aa**, *s.* idemnatus **Aa**
p. 229, 28 *c.* *contention*ionem, *s.* *con*tentionem
„ „ 31 *c.* 7 viximus **AB**, *s.* 9 viximus **AB**
p. 231, 33 *c.* *culpa[e], *s.* *culpe **A**, culpae **B**
p. 232, 1 *c.* dicitur, *s.* dicit⟨ur⟩; *i. a.* *dicit⟨ur⟩
p. 233, 14 *c.* exequetur, *s.* exeq*u*etur; *i. a.* exequitur **AB**, *corr. Aer*
p. 234, 32 *c.* atq: **A**, *s.* atq: **B**
„ „ 35 *c.* patribus **Aa**, *s.* partibus **Aa**
p. 235, 18 *c.* experimento, *s.* experiment*o*
„ „ 28 *c.* partis, *s.* partes
p. 236, 34—35 *c.* liccat, *s.* liceat
p. 239, 1 *c.* quid, *s.* qu*i*d
„ „ 32—33 *c.* manumitteret **A**, *s.* manum mitteret **Aa**
p. 240, 7—8 *c.* constistituto, *s.* constituto
„ „ 32 *c.* res publica **AB**, *s.* rei publicae **AB**
p. 241, 31 *dele illud* 2 viri fortem **A** ‖
„ „ 34 *c.* tamẽ **B**, *s.* tamẽ **P**
p. 246, 31 *s.* 27 in *om.* **A**
p. 248, 24 *s.* victoriam retuli. numerate captivos, numerate spolia *etc.*
p. 249, 28 *c.* 5 quantus **A**, *s.* 5—6 quantus luctus **A**
„ „ 30 *c.* commiset **A**, *s.* commisset **A**
p. 250, 34 *dele* 25 *ante* libertatis **Aa**
p. 252, 30 *c.* obierim, *s.* obicerim
p. 253, 35 *s.* 28 qui **P**
p. 255, 28—31 *numeri versuum*, 3, 6 *etc.* — 24 *in* 1, 4 *etc.* — 22 *mutandi*
p. 256, 30 *s.* **B** ‖ deduxit **AB** ‖ de sociis loquor **AB**, *etc.*
„ „ 33 *c.* 11 agis **A**, *s.* 12 agis **A**
„ „ 34 *c.* apparet **B**, *s.* appareat **B**

p. 258, 1—2 *c.* ⟨heredem⟩ *s. heredem* (*vel* [amicum] ⟨heredem⟩); *i. a.* medicum amicum hab. **AB**, *corr. Ro*
„ „ 28—29 *c.* 14 quos **B**, *s.* 17 quos **B**
p. 258, 33 *verba „amicus — et rogo P" in paginae 259 apparatum transferenda, pertinentia ad 259, 1*
p. 259, 34—35 *c.* 22 utrius⟨que⟩, *s.* 20 utrius⟨que⟩
„ „ 36 *c.* 26 invenire **B**, *s.* 24 invenire **B**
p. 261, 35 *c.* dissiderunt **AB**, diffiderunt **P**, *s.* dissiderunt **A**, diffiderunt **B**
p. 262, 21 *s.* venena;
p. 263, 32 *c.* confluxerunt, *s.* confluxerant
„ „ 33 *c.* tute ita **B**, *s.* tuti ita **B**
p. 266, 29—30 *c.* nomen] hoc **B**, *s.* si hoc tamen hoc nnullum **B**
p. 267, 10 *c.* qni, *s.* qui
„ „ 17 *s.* Ergo et ex; *i. a.* ut ex aet. et ex **A**, ut aet. ex **B**, *corr. Aer*
„ „ 35 *c.* alter **B**, *s.* alter **AP**
p. 271, 14 *c.* privatimqae, *s.* privatimque
„ „ 35 *c.* di **Ab**, *s.* di **Aa**
p. 272, 28 *s.* ⟨est⟩ *Ro* ‖ iuvessit **A** *etc.*
„ „ 32—33 *s.* 21 fuerit **Aa**
„ „ 33 *c.* 25 aliquid **Ab**, *s.* 26 aliquid **Ab**
p. 273, 28 *dele* 2- *ante* 3
p. 276, 32 *s.* est (*prius*) *om.* **A**
p. 277, 10 *c.* sunt, *s.* sint
p. 281, 32 *c.* quomodo merito **B**, *s.* quomodo merito **P**
p. 282, 31 *c.* pauper es *Aer*, *s.* pauper es **B**
p. 284, 29 *c.* mortes **AaB**, *s.* mortis **Ab**
„ „ 30 *c.* mortes **B**, *s.* mortis **A**
„ „ 34—35 *s.* sacris] sacros **A**
p. 287, 26 *c.* 10 accusator **A**, *s.* 12 accusator **A**
p. 288, 18 *c.* ⟨non⟩, *s.* non; *i. a.* (35) *dele illud* ⟨non⟩ *Aer*
„ „ 34 *c.* exsturus **Aa**, *s.* exiturus **Aa**
p. 291, 33 *c.* 18 nulla **B**, *s.* 19 in nulla **B**
p. 292, 19 *s.* videbor?
„ „ 25 *c.* 9 potentia **B**, *s.* 3 potentia **B**
p. 294, 33 *c.* 22 ac **AbB**, *s.* 17 ac **AbB**
„ „ 35 *c. 295, 17 sq.*, *s. 295, 13*
p. 295, 35 *c. 296, 15* ‖ si *om.* **A** ‖ 20 tamẽ **P**, *s. 296, 12 sq.* ‖ si *om.* **A** ‖ 22 tamẽ **P**
p. 296, 34 *c.* pecuniam **B**, *s.* pecuniam **AB**
p. 298, 32 *c.* 15 adulterae **B**, *s.* 13 adulterae **B**
„ „ 34 *c. 299, 27*, *s. 299, 25*
„ „ 35 *c.* petissem **B**, *s.* petissem **AB**

p. 299, 33 *c.* verom **Aa**, *s.* veram **Aa**
„ „ 35 *post* 25—26 *dele* manere
p. 301, 1 *c.* qnid damuatione, *s.* quid damnatione
p. 304, 30 *c.* 1 sicut antea **B**, *s.* 8 sicut antea **B**
p. 307, 7 *c.* amarit, *s.* amaverit
p. 311, 32 *c.* *292, 5* *s.* *291, 25*
p. 316, 31 *c.* leges, *s.* lites
p. 317, 6 *c.* illi, *s.* ille
p. 318, 36 *c.* invenirem **P**, *s.* inirem **P**
p. 320, 30 *c.* alterium **P**, *s.* adulterium **P**
p. 324, 22 *s.* tabulae novae utrique profuerunt
„ „ 27 *c.* debam, *s.* dabam
„ „ 31 *s.* totum] solum (*vel* tantum) *Ro, etc.*
„ „ 36 *s.* praestat **A**
p. 326, 33 *c.* max. **B**, *s.* max. **Ba**
p. 327, 10 *s.* dices:
p. 329, 32—33 *c.* recipitis **A**, recipiunt **B**, **fort. excludendum*, *s.* recipitis (*alterum*) **fort. excludend.* ‖ 5 rapiunt] recipiunt **B**
p. 330, 26 *c.* et qui **B**, *s.* et quia **B**
p. 331, 17 *c.* coutroversia, *s.* controversia
„ „ 32—33 *c.* etiam iudicum, *s.* interim iudicum
„ „ 34 *s.* 19 actionis **B** ‖ 20 quid ergo? eo iure f. **AB** ‖ 21 quo⟨modo⟩ *Ro*
p. 334, 33 *c.* se *om.* **Ab**, *s.* se *om.* **Aa**
„ „ 35 *c.* ab hac quod praecedit, *s.* ab hac quod pr.
p. 335, 33 *c.* 15 strumentum **B**, *s.* 15 strumentum **AB**
„ „ 35 *c.* 29 dic̃ **B**, *s.* 30 dic̃ **B**
p. 337, 30 *c.* adulescentes **B**, *s.* adolescentes **B**
„ „ 36 *c.* numerato **Aa**, *s.* numeratos **Aa**
p. 339, 10 *c.* videor, *s.* videar
„ „ 32 *c.* coeat **A**, *s.* coat **Aa**, coeat **Ab**
p. 340, 34 *c.* 17 pars *om.* **B**, *s.* 18 pars *om.* **B**
p. 343, 20 *c.* *id,* *s.* id; *i. a.* (34) *c.* in **AB**, *corr. Aer*, *s.* si in id vol. **A**, si id vol. **B**
p. 344, 29 *c.* praetextate **Ab**, *s.* praetextate **Aa**
p. 346, 19 *c.* et, *s.* et; *i. a.* (34) *c.* est ut professa **AB**, *corr. Aer,* *s.* est ut prof. **A**
„ „ 28 *s.* iure condictionis **A**, iure condicionis **B**, *corr. Ro*
p. 348, 27 *c.* qua **A**, *s.* qua **AB**
p. 349, 35 *c.* forma *in ras. habet* **A**, formula **B**, *s.* formula *in ras. habet* **A**, forma **B**
p. 351, 34—35 *c.* 21 voluntate **B**, *s.* 22 voluntate **B**
p. 353, 26 *c.* obtinuerimus, *s.* obtinemus
p. 356, 3 *c.* humanorum, *s.* humanarum

p. 356, 33 *c.* ego *om.* **B**, *s.* ego *om.* **P**
p. 361 *c.* 24 quid **B**, *s.* 23 quid **B**
p. 362, 28 *c.* ei', *s.* eius
p. 362, 30 *dele* 13 *ante* non *om.* **B**
„ „ 35 *c.* -gitasti **Aa**, *s.* -gistasti **Aa**
p. 364, 27 *s.* quod esset
„ „ 34 *c.* perire nobis, *s.* perire vobis
p. 366, 28 *c.* se **B**, sese **P**, *s.* sese **B**
p. 375, 32 *s.* quid] quis **A**
„ „ 37 *c.* 29 quod *om.* **B**, *s.* 28 quod *om.* **B**
p. 377, 17 *c.* admitttis, *s.* admittis
p. 387, 35 *c.* actiones **ABaP**, *s.* actiones **ABbP**
p. 396, 28—29 *c.* ⟨in⟩ *om.* **AB**, *s.* in *om.* **AB**
„ „ 29 *c.* si **A**, *s.* si **B**
p. 398, 31 *c.* 5—6 iudicium **Ba**, *s.* 7 exilium] iudicium **Ba**
„ „ 34 *c.* ingenere **B**, *s.* ingerere **B**
p. 408, 6 *c.* magistratus, *s.* magistratu*i*
p. 409, 30 *c.* merito. perdiderit *s.* merito cr. perdiderit
„ „ 31 *c.* *omni a*, *s.* *omnia*
p. 410, 26 *c.* orginem, *s.* originem
„ „ 30 *c.* 1 crudelitatem **A**, *s.* 2 crudelitatem **A**
p. 414, 28 *c.* *omissso* in **B** ‖ 11 t. timido fu. **Ab**, *s.* *omisso* in **B** ‖ 10—11 i. timido fu. **Ab**
p. 416, 13 *c.* quidem, *s.* quidam
p. 417, 4 *c.* vobis, *s.* *v*obis
„ „ 31 *c.* 10 cogendum **B**, *s.* 9 cogendum **B**
p. 418, 27 *c.* Declamatio **AB**, *om.* **P**, *corr.* *Aer*, *s.* Declamatio **AB—P**
p. 418, 29 *c.* ad patre **A**, *s.* ad patre **Aa**
p. 419 in titulo paginae *c.* CCCXXVII., *s.* CCCLXXVII.
p. 428, 16 *c.* perpercit, *s.* pepercit
p. 430, 17 *s.* in eiusmodi *etc.*
„ „ 30—31 *c.* 19 potest **P**, *s.* 21 potest **P**
p. 432, 22 *c.* retuli, *s.* *a*ttuli; *i. a.* *s.* rettuli **AP**, retuli **B** *etc.*

Addenda.

p. 32, 17 *ab* excutiamus submisit (summisit **A**) *incipiunt libri* **BC** — 33, 29 dum **Aa** — 34, 7 dicere *om.* **Aa** — 37, 14 laudem **Aa** — 39, 9 atque nam **Aa** — 40, 17 contrahi **A** ‖ 20 legis *om.* **A** — 41, 4 necessario *om.* **Aa** ‖ 18 videtur videtur **Aa** — 42, 2 dubitur **Aa** ‖ 7 latorum **Aa** — 43, 16 in *om.* **A** ‖ 18 si ea] sea **Aa** — 44, 1 custodes **Aa** ‖ iam] tam **Ab** — 45, 9 facerem **Aa** — 49, 19 relictus **Aa** — 50, 28 si **B**

— 51, 5 inquit **A** ‖ 11 commoradum **A** ‖ 15 potuerint **Aa** — 57, 1 innocentiae **AB** ‖ 15 hocrederet **A** ‖ 27 dius **Aa** — 60, 6 ullum sibi **B** ‖ 12 cogitabit **A** ‖ 13 istud ego] istis ego **Aa** — 62, 5 actaturus **A** ‖ 20 si quid] liquid **A** — 63, 31 provoluntur **A** — 64, 14 ℵ **A** — 65, 12 modi **A** ‖ 21 sublatis **Aa** ‖ 24 ihis **A** ‖ domo **B** — 69, 14 est enim qu. **Aa** ‖ 15 si] sic **B** ‖ 23 quidem **A** — 70, 6 deminebit **A** — 71, 2 abutamur **Aa** ‖ 16 hii **Aa** ‖ 18—21 ut si qui *etc.* — tyrannidem *om.* **Aa** — 72, 18 minor **A** ‖ 19 lex] ex **A** — 75, 5 invenire **B** — 78, 17 sũ **A** ‖ 21 hanc **Aa** — 89, 2 futura et t. **Aa** — 91, 22 aliquam **A** ‖ permutatis **B** — 93, 5 prof. quae ab **B** ‖ 19 usque ad *etc.* — nequitiaeque *om.* **Aa** ‖ 21 uti **B** — 100, 3 ne[c] **A** — 101, 8 ex altera *etc.* — torti sunt *om.* **Aa** — 103, 8 quaestione **A** — 110, 11 quem **A** — 112, 18 ceciderint **Ab** — 113, 18 a coortibus **B** — 131, 22 debuerunt **B** — 132, 8 forte x m. **Aa**, forti ex m. **B**–**P** — 137, 18 huius **B** — 139, 10 invidia **B** — 143, 6 ac **B** ‖ 9 *inter verba* adversus *et* eos eosd *erasum in* **A** ‖ 28 bladitur **A** — 148, 19 ℵ **A** ‖ 27 patiendam **A** — 152, 28 invenire **B** — 154, 2 hui. par. *om.* **Aa** — 157, 4 sequen definitio **Aa** ‖ diffinitio **P** ‖ 25 intelligimus **B** — 158, 14—15 scilentium **A** — 159, 11 miserum mensanatus sum **Aa**, me miserum me san. s. **Ab** ‖ 23 inmagines **A** — 160, 4 anim **A** ‖ 13 adulesces **A** — 163, 18 an] a **B** — 165, 19 potestatem **B** — 166, 5 nullum *om.* **A** — 170, 9 iam ñ intellego non **Ab** — 172, 1 iura] ad curam **B** ‖ 9 parati **Aa** — 176, 19 hec **B** — 177, 20 quicquum **A** ‖ 21 reum **B**—**P** — 178, 10 ingenium **B** ‖ 15 generavit te **B** — 181, 4 quod *om.* **B** — 185, 5 ancilla **B** ‖ 15 et *om.* **B** — 189, 15 cepisset *om.* **A** — 190, 18 ob] ad **B** — 191, 24 auctorassent **B**—**P** — 194, 5 tua **A** ‖ 17 tuis **Aa** — 195, 20 quato **A** — 196, 2 miserrimo **A** ‖ 22 quid de quid de illo **B**–**P** ‖ qui super qui superfuisset **B**–**P** ‖ 28–197, 1 inter//*p*////////ṅḍạ pretanda (*erasis illis mediis literis*) **A** — 197, 10 metus **B** ‖ 14 tu **B** ‖ 16 impunitos **B** — 198, 5 his **A** — 199, 24 ab ab **B** ‖ si **B** ‖ 29 si **B** — 200, 22 propinquis **Aa** — 202, 2 coniarata **A** ‖ 16 hostes **B** — 203, 3 cogis a nos **Aa** ‖ 17 ꝗ **A** ‖ 23 anum **Ab** — 207, 14 sc̣ịi **Aa** — 208, 4 iocu **Aa** ‖ 18 *in extremo margine inferiore folii 43*[r] qarınıg (δ) *habet* **A** — 209, 13 ẽs̷ **A** — 210, 18 maloribus **A** — 211, 3 qua **B** ‖ 16 sic⟨ut⟩] si **Aa** — 217, 17 quanto **B** — 222, 14 esset **Aa** — 226, 5 infatiandi **Aa** ‖ longum iter *in rasura, quae 4 vel 5 ulterioribus literis spatium dabat, habet* **A** — 227, 7 dicendi **B** —228, 11 Declamatio *om.* **P** — 229, 4 eam **B** — 233, 23 et non ne ipsos quidem accusatores negaturos es et non semel *etc.*

Aa || 24 a *om.* **B** — 234, 22 particida **A** || 26 dilatum **A** || 27 in *om.* **A** — 235, 14 illet ant. **Aa**, illat ant. **Ab** — 239, 16 incolomis **A** — 240, 24 onera] lonerǣ **A** — 242, 21 militare **B** || 25 deprehunduntur **B—P** — 243, 3 publicam **B** — 244, 5 hoc nõ nõ p. **B** — 245, 24 pnobatione **A** — 246, 4 ad hostes] ab hos **Aa** || 18 sola **B** — 247, 14 enim q ab **Ba** — 252, 27 hocinequum **A** — 253, 29 interpres iudic. **B** — 254, 14 tamdiu *om.* **B** — 256, 25 si *om.* **Aa** || inspiratas **A** — 258, 5 ille *om.* **B** — 261, 27 modo mutaturus testamentum comp. **Ba** — 262, 10 si *om.* **Aa** — 263, 5 ille **A** — 265, 25 qua **A** — 266, 18 aetate **B** — 270, 20 nostra dictum **B** — 278, 8 nullus **A** — 283, 15 communis **B** — 285, 3 conspectum **AB** || 19 morbus **B** — 286, 19 praepararet **Aa** — 287, 17 fraterem **Aa** — 288, 18 extrarieos **Aa** || 22 metuendi **A** — 290, 2 si *om.* **Aa** || 14 squaero **Aa** — 293, 3 si quis tyr. **B** || 6 argumentũ **B** — 294, 30 adversos **A** — 295, 21 libertatemq. **A** — 296, 3 dum **Aa** || 8 audent **A** — 297, 11 hac **A** || 13 hac **B** || 25 non *om.* **Aa** — 298, 13 in *om.* **Aa** — 301, 26 fuerit] fuerat, num igitur dubium est **Ba** — 303, 16 punire **B** — 305, 2 interro **Aa** — 306, 13 mortuam pr. **B** || 22 pauper **B** — 308, 16 illi dare possem meo **Ba** — 312, 1 votibus **A** || de merito **AB** — 313, 13 is **A** || 19 is **Ab** — 314, 1 dum **Aa** || 12 illa **B** || 27 graticulationem **A** — 316, 15 etiam non **B** — 318, 31 accedere **B** — 320, 10 nostra fortuna **B** || 16 sibi constare **B** || 22 eras **Aa** — 323, 3 communia communia **Aa** || 4 ut agrum **B** — 325, 25 *ante* et domus *erasa aliqua verba* (*ut videtur eadem illa* et domus) *in* **A** — 326, 23 extestimavit **A** — 327, 4 qui] qu **A** || 17 haec quid **A** — 336, 25 credi **B** — 337, 12 quo] ,q̃ **B**, $\overset{\omega}{q}$ **P** || 15 voluptates **B** — 341, 6 susceperemus **Aa** || 21 poe. al. sunt ignominia, aliquã sunt ignominiã **Aa** — 349, 6 deinda **A** — 353, 24 quo **B** — 355, 18 optare **B** — 359, 26 vidisset **B** — 365, 22 pscribit **A** — 367, 21 positis **B** — 374, 6 exortatus **A** — 375, 16 cyto **A** — 381, 24 eum] cum **A** — 387, 18 deluere **A** — 389, 17 dum **Aa** — 390, 19 N **A** — 391, 9 quadragessimam **Aa** — 394, 19 lactarentur **A** — 395, 26 hisdem **A** — 396, 23—24 iudicium **A** — 398, 9 devidendo **A** || 17 hii **A** — 399, 13 est *om.* **B** — 403, 16 contineř (=continere) **B** || 20 occepit **B** — 405, 21 $\overset{d}{quo}$ **A** — 406, 20 vestras *om.* **B** — 409, 2 enim *om.* **B** — 410, 20 mentiabaσ **B** — 417, 12 illae **A** — 422, 27 dedicatis **B** — 423, 12 obiecit **B** — 424, 9 pretii **B** — 425, 11 an *om.* **Aa** — 430, 3 adolescentẽ **Aa** — 431, 20 mostratam **Aa**